

UDK: 811.512

Sobirjon ABDULLIN,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi
E-mail: ya@sabirabdullin.ru
Anna KURCHASTOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi

F.f.d., prof. v.b. O.Gibraltarskaya taqrizi asosida

THE THEME OF MENTAL HEALTH IN MODERN ADOLESCENT PROSE

Annotation

The article brings up for discussion the most complex type of modern literature - teenage prose. Much attention is paid to a new type of teenager and it is believed that his appearance changes the nature of the story, the author's attitude and the reader's perception of the hero. The advantage of modern literature for teenagers is its demonstration of successful dynamics.

Key words: Teenage prose, a new type of teenager, the latest literature, healthy lifestyle.

ТЕМА МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ В СОВРЕМЕННОЙ ПОДРОСТКОВОЙ ПРОЗЕ

Аннотация

В статье на обсуждение выносятся самый сложный вид современной литературы – подростковая проза. Большое внимание уделяется подростку нового типа и считается, что его появление меняет характер повествования, отношение автора и восприятие героя читателем. Достоинства современной литературы для подростка заключается в демонстрации успешной динамики.

Ключевые слова: Подростковая проза, подросток нового типа, новейшая литература, здоровый образ жизни.

ZAMONAVIY O'SGIRLAR NASIRINDA RUHIY SOG'LOMATLIK MAVZUSI

Аннотация

Maqola zamonaviy adabiyotning eng murakkab turi - o'smir nasrini muhokama qilishga olib keladi. Yangi turdagi o'smirga katta e'tibor qaratiladi va uning tashqi ko'rinishi hikoyaning tabiatini, muallifning munosabatini va o'quvchining qahramon haqidagi tasavvurini o'zgartiradi, deb ishoniladi. O'smirlar uchun zamonaviy adabiyotning afzalligi uning muvaffaqiyatli dinamikani namoyish etishidir.

Kalit so'zlar: O'smir nasri, o'smirning yangi tipi, eng yangi adabiyot, sog'lom turmush tarzi.

Современная проза о подростке – предмет дискуссионный. В связи с этим два аспекта – подростковая литература как «территория конфликта» и «позитивное взросление» находятся в центре дискуссии.

Подросток в качестве адресата неоднозначная фигура, которая является участником и играет важную роль в моделировании литературного процесса. Как отмечает Ротанов А.Н. «зачастую в произведениях детской литературы образ повествователя и главного героя сливаются в одно целое, позволяя строить произведение от первого лица. Такой частый прием помогает глубже раскрыть образ ребенка и показать его отношение к происходящему, а читатель в данном случае видит мир глазами ребенка, который может разительно отличаться от представлений взрослого человека» [3], поэтому критикой отмечался дефицит книг подростковой адресации, а сегодня ставится вопрос о подростке нового типа. Специалисты рассматривают подростковую книгу как попытку «рассказать о какой-то части проблем, так или иначе затрагивающих людей от десяти до шестнадцати лет». Современный тип подростка имеет определённый комплекс неполноценности, а то и несколько комплексов, но наиболее часто встречаемый – «вечный неудачник»: угнетённая психика, неверие в собственные силы и т.п. Как правило, неудачник комплексует и по поводу внешнего вида и физической слабости – комплекс «гадкого утенка». Тип неудачника «расплодился» в России – это «лох», или неудачник со стажем, в Америке – «лузер», или проигравший, однако и в том и в другом случае одинаково обидное слово –

«слабак». Слабых жалеют, а жалость для подростка унижительна. Признать за собой слабость – в этом сила литературного подростка, во всяком случае, показатель реальной самооценки [6].

Необходимо отметить, что в детско-юношеской литературе стали появляться «действующие лица», готовые к преодолению своих комплексов. В качестве примера можно выделить повесть «Крупная кость, или Моя борьба» Е. Соковениной с главной героиней Еленой (тёзкой автора). Автор простым и доступным языком повествует через дневник Лены о её непростой борьбе с лишним весом. Казалось бы, данный вид проблемы не должен входить в круг детских, подростковых. Однако современное общество стало более жестоким и жёстким. Подростки как лакмусовые бумажки впитывают это. На кону детско-юношеской литературы сегодня другие ценности.

Узнаваемость себя в образе героя книги – самый главный аргумент, которым оценивают юные читатели произведения. Подросток любит читать только то, что волнует его самого, так как для него с переходом в новую возрастную категорию появляется множество вопросов и проблем. Заниженная самооценка, неуверенность в себе, различные комплексы – это те «внутренние» проблемы, которые волнуют каждого подростка. Но, также, любой молодой человек вынужден преодолевать и «внешние» проблемы: завоевание авторитета у одноклассников, отстаивание своих границ в семье и т.п. Зачастую подросток ощущает себя в конфликте и с окружающей действительностью в целом. Современные писатели очень

чутко относятся ко всем трудностям на пути подростка, показывают взгляды на одну и ту же ситуацию с разных сторон, чтобы дать возможность юному читателю выбрать правильный путь, если он столкнется с подобной ситуацией.

Для подростковой литературы психологизм не менее важен. Как и во взрослой прозе он призван не только возбудить интерес, но и заставить думать. Внутренний психологизм юного героя создается за счет использования внутренних монологов. Также, зачастую встречаются такие формы внутренних диалогов, как письма и дневниковые записи. С помощью внутренних монологов герой раскрывает свои интимные личные переживания, которые помогают читателю понять глубже мотивы его поступков [1].

«Крупная кость» написана в дневниковой манере, повествование ведётся от первого лица. А также содержит «Письмо в прошлое», которое заменяет эпилог.

Смена типа подростка происходит, как правило, в контексте идеологии, а значит, в контексте эпохи, в контексте социализации. Глянцевые журналы, страницы блогеров в различных соцсетях пропагандируют стройное тело, постоянную работу над собой, чтобы нравиться ровесникам, соответствовать навязанным стандартам. В противном случае – издевательства, именуемые «буллингом», от английского bullying – запугивание, то есть агрессивное преследование и издевательства над одним из членов коллектива со стороны другого, но также часто группы лиц, не обязательно из одного формального или признаваемого другими коллектива [5].

Однако ситуация с Леной не столь ужасна. Фактический буллинг девочка устраивает себе сама. История Лены начинается в четырнадцатилетнем возрасте с простого вопроса: «... а что означает «изящная?»», который она задаёт своей тётке. [4]. Ответ родственницы был простым, максимально понятным, и ни в коем случае небыло необходимым: «Изящная? <...> Это когда есть все, что надо и нет ничего лишнего» [4]. Тем не менее для Лены происходит осознание собственного несовершенства, что она и изящность лежат в разных плоскостях: «Не то, чтобы мне ВСЕ не нравилось. Но вот если бы моя талия спереди и сзади выглядела так же, как сбоку!» [4]. Лена считает, что это «трагедия». Её убежденность укрепляется после случая с двоюродной племянницей. Летом на даче собирается вся семья, а также друзья семьи. Племяннице семь лет. Осенью она пойдёт в первый класс. Девочка замечательная, пухленькая, очаровательная. Ей привезли в подарок школьную форму. Красивую. Но фартук не застегнулся... Для Лены это тревожно, она начинает свою борьбу, но со своим лишним весом. Формулировка «У нас порода такая, — добавляет мама. — Крупная кость» [4] Лену не устраивает такое положение дел.

И для литературы ситуация весьма нетипичная. Темы в подростковой прозе отражают и обнажают проблемы современного общества. Одна из них – ведение нездорового образа жизни и неправильное питание. Лишний вес не только повод для издевательств со

стороны окружающих, но и звоночек, чтобы обратить внимание на состояние здоровья.

Главной целью детской литературы И.Г. Минералова считает «дать ребенку достойное воспитание и образование, подготовить его к взрослой жизни» [2]. Повесть Е. Соковениной справляется с поставленной задачей. «Крупная кость» важное произведение, потому что проблема Лены – главной героини повести – это проблема многих подростков по всему миру. Не каждый в состоянии оценить всю серьёзность своего положения. А главные последствия, к которым приводит избыточный вес, они могут стать необратимыми.

Повесть содержит в себе фактические приёмы эффективной борьбы, приведшие главную героиню к победе, при этом навсегда изменившие её образ жизни: «Все эти «ешь, сколько хочешь» и «кушай за двоих» — вранье. Они испортили жизнь не одной женщине. Не слушай их, они годны разве что во времена войны и голода, когда не знаешь, будет ли у тебя обед завтра. Сегодня, к счастью, этого не требуется. А вот что требуется, так это наоборот: не есть больше, чем следует. Доктор расскажет тебе это в цифрах. Из ее рассказа ты узнаешь, что даже самая беременная женщина в мире не должна набирать больше восьми — ну, десяти килограммов. Все, что наберется сверх этой цифры, останется свисать с твоих боков крупной костью и придется или смириться, или бороться, а рождение ребенка для борьбы не самый лучший период.

К счастью, ты и тут спросишь, что тебе делать. Получишь инструкции: 1) всегда оставлять чуточку места в желудке после еды; 2) не лопать круглосуточно, а делать перерыв между приемами пищи не меньше трех часов; 3) стараться не есть после шести, в крайнем случае, семи часов вечера, но если изнемогаешь, лучше съешь какой-нибудь фрукт, салат или немного чего-нибудь еще, но только немного. Иначе потеряешь контроль над собой и начнешь мести все подряд; 4) «изнемогаю от голода» и «могу съесть» — разные вещи. Разница между ними — примерно два лишних килограмма; 5) в йогурты кладут варенье и сахар. Варенье состоит из сахара наполовину. На одну баночку йогурта приходится около чайной ложки сахара — 10 граммов. Десять граммов сахара — твоя теоретическая суточная норма сахара (на практике она еще меньше). Не верь рекламе и внимательно читай этикетки; 6) Хлеб и булки — твой второй главный враг. Забудь о них. На свете много вкусной еды, ты найдешь, чем их заменить; 7) Всегда завтракай. Без завтрака очень трудно не есть вечером» [4].

Все шаги, предпринятые Еленой фактически проанализированы ею же. Она сама говорит как об ошибках, так и о грамотных действиях. Важная составляющая заключается в том, что героиня обращалась к врачам, а также делала правильные выводы из полученной информации, например, о вреде чрезмерного употребления лимонада. Для подростков, испытывающих проблемы с лишним весом и, одновременно замкнутых, данная повесть является отличным выходом из тупикового состояния.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мещерякова М.И. Русская детская, подростковая и юношеская проза 2 половины XX века: проблемы поэтики: Монография. – М.: Мегатрон, 1997. -380с.
2. Минералова И.Г. Детская литература: учебник и практикум для академического бакалавриата / И.Г. Минералова. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 333 с. – Серия : Бакалавр. Академический курс.
3. Ротанов А.Н. Детская литература. От фольклора до XIX века: учебник / А.Н. Ротанов. — Москва: ФЛИНТА, 2022. — 168 с.
4. Соковенина Е. Крупная кость. – М.: Самокат, 2017.
5. Травля. Интернет-ресурс. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B2%D0%BB%D1%8F>
6. Хомич Э.П. Проблемное поле подростковой литературы. // Мир науки, культуры, образования. № 1(56) 2016. С. 325-326.

Madina AZIZOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: azizova-madina@internet.ru

FarDu dotsenti, f.f.d D.G‘aniyeva taqrizi asosida

PECULIAR FEATURES OF THE LANGUAGE OF J.K.ROWLING’S WORKS AND METHODS OF TRANSLATION INTO UZBEK

Annotation

This article is devoted to the analysis of the specific features of the language of Joan Kathleen Rowling's works and the methods of translation into Uzbek.

Key words: Expressiveness, adequacy, equivalence, epithet, simile, translation methods.

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖОАН РОУЛИНГ И СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

Данная статья посвящена анализу особенностей языка произведений Джоан Кэтрин Роулинг и методов перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: Выразительность, адекватность, эквивалентность, эпитет, сравнение, способы перевода.

J. K. ROWLING ASARLARI TILINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA O‘ZBEK TILIGA TARJIMASI USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola Joan Ketlin Rouling asarlari tilining o‘ziga xos xususiyatlari va o‘zbek tiliga tarjimasining usullari tahliliga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: Ekspressivlik, adekvatlik, ekvivalentlik, epitet, o‘xshatish, tarjima metodlari.

Kirish. Joan Rowling asarlari va ularning tarjima usullari haqida so‘z borar ekan, avvalo fantastik adabiyotning mustaqil janri sifatida fentezi janrining XIX asrda shotlandiyalik yozuvchi Jorj Makdonald ijodi bilan ajralib chiqa boshlaganini ta’kidlab o‘tishimiz lozim. Uning kelt motivlari asosida yozgan “Phantastes: Faery Romances” asarida yosh yigitning ertak mamlakatga borib, u yerda turli sarguzashtlarni boshidan kechirib, uyga qaytishi haqida hikoya qilinadi. Janrning keyingi rivojiga Uilyam Morris o‘zining antik va o‘rta asr mavzulari yoritilgan epik poema va romanlari bilan o‘z hissasini qo‘shdi. Morris tomonidan yaratilgan shriftlar to‘plami va sahifalarni bezash usuli fentezi asarlar nashriyotida o‘ziga xos madaniyatni vujudga keltirdi. XX asrda Jorj Makdonald va Morris boshlab bergan an’anani Edvard Danseni davom ettirdi. Uning “The king of Elfland’s daughter” (“Elflar qiroli qizi”) romani qadimgi kelt afsonasi asosida yaratilgan bo‘lib, unda yerda yashovchi qiroi va qorong‘u elflar mamlakati malikasining muhabbati haqida hikoya qilinadi.

XX asrning oxiriga kelib, janrning xususiyatlari qamrovi kengaydi, bunda, ayniqsa, ingliz adibasi Joan Roulingning fentezi janrida yozilgan “Garri Potter” asarini misol keltirishimiz mumkin va tez orada bolalar adabiyotidagi eng shov-shuvli va eng ko‘p tilga tarjima qilingan asarlardan biri bo‘lganini ham yaxshi bilamiz. Yozuvchining bundan tashqari “Kviddich asrlar osha”, “Bard Bidlning ertaklari”, “Sehrli jonzotlar va ularning yashash muhitlari” kabi asarlari ham “Garri Potter” romanlar turkumining mantiqiy bir qismi sifatida yozilgan va kitobxonlar tomonidan sevib mutolaa qilinmoqda. Ushbu maqolada Joan Rouling asarlari va ularning tarjima usullari tahliliga e’tibor qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarjimashunoslikda matnning kichik birliklarini o‘girish uchun qo‘llanadigan metodlar tarjima usullari (translation techniques, translation

tools), tarjima jarayonlari (translation procedures) va tarjima transformatsiyalari (translation transformations) terminlari bilan talqin qilinadi[1]. Xususan, Vine va Darbelne, P.Nyumarklar bu tushunchalarni tarjima jarayonlari deb talqin etishsa, E.Aznaurova, L.Barxudarov, V.Komissarov va N.Qambarovlar tarjima transformatsiyalari deb ta’kidlashadi. Molina va Hurtardo Albir, M.Ordudari bu tushunchalarga nisbatan tarjima usullari terminini qo‘llaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu asarlarda stilistik vositalar, ayniqsa fonetik leksik stilistik vositalar ko‘p qo‘llangan, ya’ni asarlarning ko‘p o‘rnida she’riy matnlar, alliteratsiya vositalarini uchratish mumkin. Bu esa tarjimondan yuksak mahorat va tajribani talab etadi. Asarlarni tarjima qilishda aynan yagona bir tarjima metodini ko‘rsatish qiyin, ammo nisbatan kichik hajmli asarlar bo‘lmish “Kviddich asrlar osha”, “Bard Bidlning ertaklari”, “Sehrli jonzotlar va ularning yashash muhitlari” asarlarida tarjimon (Shohrux Abdullayev) asosan adekvat (mos) tarjima metodidan foydalangan, chunki asarlar badiiy janrdagi asarlar bo‘lib, butun boshli asarni to‘laligicha so‘zma-so‘z yoki ekvivalent variantlarni topib ham tarjima qilish imkonsiz. Asarlar tarjimasida nazmiy parchalar keltirilgan o‘rinlarda ijodiy tarjima metodiga, yoinki usuliga murojaat qilingan desak ham bo‘ladi.

Tarjimada asliyatdagi kabi estetik zavqni yaratish va asar personajlari ichki va tashqi dunyosini mukammal tasvirlab berish uchun tarjimon asardagi jumalarning grammatik, stilistik qurilishini o‘zgartirishga, turli tarjima usullariga murojaat etishiga to‘g‘ri keladi. Biroq, shu bilan bir qatorda adekvat yoki ekvivalent tarjima usullaridan chetlashmagan holda ish olib borish talab qilinadi.

Har qanday stilistik-ekspressiv vositalar adabiy matnning milliy xususiyatlari aniqlab beradigan lingvistik, frazeologik va sotsial-madaniy so‘zlar bazasi asosida

shakllanadi. O'zining avvalgi bilimlarga tayangan holda ,tarjimon madaniyatga xos so'zlarning ma'nosini, ularning o'z tilidagi qo'llanishlarini saqlagan holda yetkazishi kerak. Tarjimon stilistik jihatdan chegaralangan so'zlarni xoh stilistik, xoh to'g'rirog'i, tildan tashqari qoliplarni saqlagan holda yetkazishga e'tibor qaratishi lozim. Biroq, tarjima jarayoni juda nozik bo'lib, matni qabul qiluvchilarning milliy bo'yoqdorlikni tushunishi uchun tarjimon keraklacha bilimga ega bo'lishi kerak. Bunda stilistik birliklar madaniy so'zlarni ifodalashda vositachi sifatida rol o'ynaydi. Adabiy matnda kontekstning emotsionalligini yaratish uchun ekspressiv vositalar stilistik nutq uslubiy foydalanishning ko'p funksiyaliligini o'z ichiga oladi.

“Adabiy matnlarni tarjima qilishda muallif uslubini, stilistik vositalar va ifodali vositalar ma'nosini saqlab qolgan holda ,ularni kitobxonlarga tushunarli qilib yetkazish muhimdir. Badiiy matnlarning o'ziga xos xususiyatlari stilistikaga, milliy rangni o'z ichiga olgan so'z birikmalarining ko'pligi va boyligi asoslanadi. Bunda adabiy nasrning stilistikasi boshqa fanlar bilan, masalan stilistik birliklarning ildizi bo'lgan lingvakulturologiya, frazeologiya va sotsiolingvistikaning ma'lum bir davridagi ma'lum bir xalqlarning milliy xususiyatlarining mohiyatiga asoslanadi”- deb ta'kidlaydi E.Blek.

Tahlil va natijalar. J.Rouling asarlarini sinchiklab o'rganilganda, asosan epitet va o'xshatish leksik-stilistik vositalarini ko'rishimiz mumkin.Ushbu vositalar tarjimasida usullariga e'tibor qaratar ekanmiz, avvalambor usullarning o'ziga anqlik kiritib olish joiz.

Tarjima usullari soni tarjimashunoslik fani rivoj topa borishi sari yana ham ko'payishi yoki ayrimlari iste'moldan chiqib ketishi ham mumkin.Lekin, tarjima usullarining eng keng tarqalgan turlari sifatida albatta quyidagi usullar tilga olinadi va qo'llaniladi:

Adekvat(mukammal)

Erkin;

Ijodiy;

So'zma-soz;

Hijjaviy;

Aniq;

Taglama;

Tabdil;

Adaptatsiya.

Epitet (sifatlash) — grekcha so'z bo'lib, izohlovchi degan

ma'noni anglatadi. Epitet poetik izohlovchi bo'lib, u doimiy

sifatlovchidan ekspressivlik hosil qilishi, ko'chma ma'noda ishlatilishi

bilan farq qiladi.

Muallif tasvirlanayotgan narsa yoki voqeaning o'zi zarur hisoblangan tomonini ma'lum nuqtayi nazardan turib baholash uchun epitetdan foydalanadi.

Masalan, frozen silence-o'lik jimjitlik, wild beard-qalin soqol.(Garri Potter, Sh.Dolimov,tarj.) Bu yerda, tarjimon so'zma-so'z tarjima usuliga murojaat qilgan, chunki ushbu usul bilan ham asl ma'noga putur yetmaydi.

Alliteratsiya san'ati ham juda ko'p badiiy asarlarda keng qo'llaniladi. Alliteratsiya lotincha «littera» so'zidan olingan bo'lib, she'rdagi har bir misrada bir xil undosh tovushlarning takror ishlatilishi alliteratsiya vositasini vujudga keltiradi. Alliteratsiya vositasi qisman nasriy asarlarda ham uchraydi. Misol qilib, J.Roulingning “Garri Potter” romanlar turkumida qo'llanilgan alliteratsiya vositalarini ham keltirishimiz mumkin. Moaning Myrtle, Severus Snape, Treacle Tarts va xokazo misollarni berishimiz mumkin. Ushbu misollar tarjimon tomonidan quyidagicha tarjima qilingan: Dilgir Mirtl, Severus Snegg, quyuq shinnili tort tarzida tarjima qilingan. Ko'rinib turibdiki, tarjimada alliteratsiya

vositasi saqlab qolinmagan, chunki fonetik stilistik vositalarni tarjimasida adekvat so'zni topish juda qiyin vazifa hisoblanadi.

Tan olish kerakki, alliteratsiya vositasi nasriy asarlardan ko'ra nazmiy asarlarda ko'proq ekspressiv bo'yoqdorlik beradi, chunki ohangdorlik asosiga qurilgan she'riy asarlarda alliteratsiya vositasining ham qo'llanilishi kitobxoniga yana ham ko'proq estetik zavq beradi.

Misralardagi bir-biriga yaqin unli tovushlarning ohangdoshligi assonans deyiladi. Bunda a-o, u - o \ o-o', i-e tovushlari ohangdosh bo'lib keladi. Bunday xususiyat nutqning jarangdor bo'lishini ta'minlaydi. Masalan:

Olam aro yurtlarning eng a'losi,

Ona yurtim husningning men shaydosi.

Baxtiyorman muhabbating qozonsam,

Shudir ahdim, shudir baxtim ma'nosi.

(Po'lat Mo'min)

Badiiy asarda leksik stilistika vositalari, yoki trop nomi bilan ham yuritiluvchi ko'chim turlari qo'llanilishi badiiy asarning ekspressivligini oshirishga xizmat qiluvchi eng kerakli elementlar hisoblanadi.Qandaydir xususiyati bilan bir-biriga yaqin ikki shaxsni, tushunchani, narsani, hodisani va ularning belgisini qiyos qilish, o'xshatish troplarga asos qilib olinadi. Bunda ular haqida aniq tasavvur paydo bo'ladi.

Metonimiya ham so'zlarning ko'chma ma'nosiga asoslanadi. Masalan:

Fuzuliyini oldim qo'limga, Majnun bo'lib yig'lab qichqirdi,

Va Navoiy tushib yo'limga, faryod bilan o'rnidan turdi.

Lermontovni tashlamadim hech, axir qo'yib oldim Xofizni,

Pushkin menga ko'rsatar har kech, yig'lab turgan bir cherkas qizni.(Hamid Olimjon)

Sinekdoxa. Sinekdoxada narsalarning butun va qismlari orasidagi munosabat nazarda tutiladi. Bunda butun o'rnida qism va aksincha, qism o'rnida butunning nomi ishlatiladi. “Hagrid's Fang”- “Hagridning So'yoqtishi”- So'yoqtish bu it va bu yerda itni bir qismi –tishi bilan u qayta nomlanmoqda.(“Garri Potter va Maxfiy Hujra”,J.K.Rouling)

O'xshatish — bunda ikki narsa yoki voqea-hodisa o'rtasidagi o'xshashlilikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisi, mohiyati to'laroq, bo'rttiribroq ko'rsatiladi. O'xshatishda quyidagi tushunchalar bo'ladi:

1) o'xshatilgan predmet;

2) o'xshatiladigan narsa;

3) o'xshatish asosi;

4) o'xshatish vositasi.

O'xshatish vositalari vazifasida sifatida, kabi, go'yo, xuddi, misoli,singari, qadar, aynan, o'xshash, teng, -day, -dek, -sitnon, - on a,-larcha, -chasiga, -asiga, -omuz, -dan, -ga kabilar ishlatiladi[1]. Misollar: like a mouse being trodden in-dumi bosib olingan sichqondek,as if it had been made of rubber-go'yoki rezinadan yasalgandek edi,as red as his hair-xuddi sochidek qizil.(Garri Potter, J.K.Rouling)

Ushbu vositalar tarjimasida so'zma-so'z tarjima usuli ham, ekvivalentlik usulidagi tarjima ham kuzatiladi. Masalan,like a mouse being trodden in-dumi bosib olingan sichqondek, ya'ni ekvivalent tarzda tarjima qilish usuli tanlangan. Bu yerda, sichqonga oyoq qo'ygan, bosib olingan tarzida tarjima qilinsa tarjima tilida doimiy ishlatiladigan iboraga, asl ma'noga mos kelmay qolishi mumkin. Quyidagi berilgan misollarda esa so'zma-so'z tarjima usuliga murojaat qilingan: as if it had been made of rubber-go'yoki rezinadan yasalgandek edi,as red as his hair- xuddi sochidek qizil.

Xulosa va takliflar. N.Nelyubinning fikriga qo'shilgan holda, tarjima metodi va usuli bir -biridan farq qilib, metod butun matn uchun tanlanadi, usul esa matndagi frazeologik birliklar, madaniy so'zlar, aforizmlar, qo'shma

so'zlar kabi kichik leksik birliklarni o'g'irish uchun tanlanadi, degan fikrni ilgari surmoqchimiz. Bu talqinni P.Nyumark "tarjima metodlari butun matnga bog'liq bo'ladi, tarjima usullari esa matndagi gaplar va tilning kichikroq birliklari uchun foydalaniladi."

Ulug'bek Yo'ldoshev yuqoridagi tasniflarga tayangan holda quyidagi umumlashtiruvchi tarjima usullarini keltirib o'tadi, lekin u tarjima usullarini "tarjima transformatsiyalari" deb yuritadi:

1. So'z o'zlashtirish (borrowing). Kalkalash (calque). Gaplarni birma-bir tarjima qilish (literal translation). Transpozitsiyalar (transpositions). Modulyatsiya (modulation). 6. Ekvivalentlik (equivalence). 7. Madaniy ekvivalentlik (cultural equivalence). 8. Tasviriy ekvivalentlik (descriptive equivalence). 9. Funksional ekvivalentlik (functional equivalence). 10. Shakliy ekvivalentlik (formal equivalence) yoki lingvistik ekvivalentlik (linguistic equivalence). 11. Moslashtirish (adaptation). 12. Tushirib qoldirilgan so'z o'rnini qoplash (compensation). 13. Aniqlik kiritish (concentration). 14. Qismlarga ajratish (dissolution). 15. Kengaytirish (amplification). 16. Toraytirish (economy). 17. Kuchaytirish (reinforcement). 18. Kamaytirish (condensation). 19. Ma'noni ochib berish (explicitation). 20. Yashirin ma'no berish (implicitation). 21. Umumlashtirish (generalization). 22. Tafsilash (particularization). 23. So'z tartibini o'zgartirish (inversion). 24. Antonomik (teskari)

tarjima (antonymous translation). 25. Transkripsiya (transcription). 26. Transliteratsiya (transliteration). 27. So'z qo'shish (Addition). 28. So'z tushirib qoldirish (Omission). 29. So'z maqomini boshqa til xususiyatiga moslashtirish (Naturalization). 30. Boshqa so'zlar bilan ifodalash (Paraphrase). 31. Usullar uyg'unligi (Couplets). 32. Eslatmalar (Notes).

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytish joizki, tarjima qilinayotgan asar mazmuni tarjimon tomonidan chuqur tahlil qilinib, asl ma'no anglangan holda, satrlar tushirib qoldirilmagan tarzda asliyadagi shakl bilan bir xil tuzilishda tarjima qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda badiiy asar stilistikasiga, murojaat qilingan stilistik vositalar tarjimasiga yanada e'tibor bilan yondashilsa, asar stilistik bo'yoqdorligi oshadi, asar mazmun-mohiyati kitobxonga yana ham tushunarli va ta'sirli tarzda yetkazib beriladi.

Agarda tarjima qilingan badiiy asar badiiy jihatdan kitobxonga estetik zavq bera olsa, asar xuddi asliyadagidek sevib o'qiladi, basharti buni aksi bo'lganda esa asarning asliyatini ham xuddi shunday taassurot uyg'otishi mumkin.

Shuning uchun ham tarjimashunoslikda badiiy tarjima turi murakkab jarayon deb qaraladi, ayniqsa badiiy asar tarjimasi tarjimondan yetarlicha so'z boyligiga ega bo'lishi va uni stilistik, grammatik va sintaktik jihatlardan ham to'g'ri qo'llay bilishini talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Ulug'bek Yo'ldoshev.
2. Tarjima nazariyasi. M.A. Abduvaliyev, M.M. Yaqubova.
3. http://www.starsuncounted.com/p/kinds-of-fantasy_15.html
4. Journal of new century innovations <http://www.newjournal.org/> Volume-23_Issue-2_February_2023. 131. She'riy asarlarning chet tilini o'rganishdagi ta'siri.
5. 3. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. E. Ochilov. Toshkent-2012. 34-b.
4. Saodat Sultonsaidova, O'lmas Sharipova. O'zbek tili stilistikasi. Toshkent-2009. 54-65-b.
7. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Ulug'bek Yo'ldoshev. Samarqand-2022. 87-95-b.
6. Vinay, J. J. Darbelnet. Stylistique comparée du français et de l'anglais. – Paris: Georgetown University Press, 1977. – pp. 47-51.
9. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press. 1984. – P.3. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: Oxford University Press. – P.963.
10. Shuhrat Sirojiddinov, Gulnoza Odilovaning "Badiiy tarjima asoslari" monografiyasi. Toshkent-2011. 49-57-b.
11. Badiiy tarjima masalalari. Ergash Ochilov. Toshkent-2014. 17-24-b.
12. Tarjima san'ati va muammolari. Shokir Dolimov Zokirovich. Toshkent-2009. 20-31-b.

Xurshida AKBARALIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: akbaraliyevaxurshida58@gmail.com

F.f.n, dotsent. N.Chiniqulov taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tilshunosligida paremiologik birlik hisoblangan maqollarning tadqiqi tarixi, ularning shakllanishi, tilshunos olimlar tomonidan ushbu til birligiga berilgan ta'riflar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Maqol, paremiologik birlik, maqol tarixi.

ПОХОЖИЕ ОТЛИЧИЯ АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ

Аннотация

В данной статье будет проанализирована история изучения пословиц, считающихся паремиологической единицей в английском и узбекском языкознании, их формирование, определения, данные лингвистами данной языковой единице.

Ключевые слова: Пословица, паремиологическое единство, история пословицы.

SIMILAR DIFFERENT ASPECTS OF THE PROVERBS OF THE ENGLISH AND UZBEK PEOPLE

Annotation

This article discusses the history, nature, and characteristics of articles. The role of proverbs in the culture of our people is also analyzed in the example of some proverbs. It was noted that the translation of proverbs of other nations plays an important role in strengthening friendly relations between nations.

Key words: Proverb, translation, friendship, matals, phrases, folk games.

Kirish. Maqollar hikmati butun dunyo bo'ylab minglab yillar davomida odamlarning ijtimoiy o'zaro munosabatlarida rahbarlik qilib kelgan. Hikmatlar kundalik tajriba va umumiy kuzatuvlarni qisqa va formulali holda tilimizda turadi, bu ularni eslab qolishni osonlashtiradi va og'zaki yoki yozma mulohazada samarali ritorika sifatida darhol foydalanishga tayyor turadi. Bu savodxonlikdan oldingi davrlarda ham shunday bo'lgan va zamonaviy texnologik jamiyatlarda ham maqollar o'z ahamiyatini yo'qotganligining belgilari yo'q. Ayrim maqollar gapi yoki metaforasi zamonga to'g'ri kelmagani uchun qo'llanilmay qolgan bo'lsa, maqollar repertuariga bugungi kunning odat va holatini aks ettiruvchi yangi maqollar doimiy ravishda qo'shilib boradi.

Eng qadimgi maqollar to'plami miloddan avvalgi III ming yillikda paydo bo'lgan. Shumer mixxat lavhalariga inson tabiatini har kuni kuzatishning umumiy ma'no kodlari sifatida yozilgan. Maqollar to'plamida odatda maqol matnlari ijtimoiy mazmunisiz ro'yxatga olinganligi sababli, ular bir vaziyatdan ikkinchisiga o'zgarib turadigan ularning haqiqiy qo'llanilishi va funktsiyasini ochib bermaydi. Shunga qaramay, mumtoz antik davrdan hozirgi kungacha maqollar to'plamlarining uzoq tarixi haqiqatdan ham ta'sirli bo'lib, faqat matnlarni to'plashdan tortib, boy izohli ilmiy to'plamlargacha. Aksariyat tillar uchun maqollarning kelib chiqishi, tarixi va tarqalishi bilan qiziqqan o'quvchilar uchun ko'p jildli yirik maqollar to'plami mavjud.

Darhaqiqat, maqollar to'plamlarining saqlanib qolgan bibliografiyalari har yili 200 ga yaqin yangi nashrlar bilan 20000 dan ortiq jildlarni ro'yxatga olgan. Ularning ko'pchiligi umumiy kitob bozori uchun bir necha yuz matndan iborat kichik to'plamlardir, ammo bebaho ilmiy to'plamlar ham minglab havalolar bilan ishlab chiqarishda davom etmoqda. Ko'p sonli maqollar to'plamlari maqollarni qiyosiy asosda o'rganish imkonini beradi, masalan, lotin maqolining "Qo'lni qo'l yuvadi" va Injildagi "Odam faqat non bilan yashamaydi" xuddi shu iborada o'nlab tillarga tarjima qilingan. Boshqa

tomondan, "Morgenstunde hat Gold im Munde (Tong soati tilla og'zida)" degan nemis maqoli o'zining inglizcha ekvivalentini "Qush erta uyg'onadi"ning butunlay boshqacha metaforasida topadi. Maqollar to'plamining bunday boyligi bilan maqol olimlari paremiografiya (maqollar to'plami)ni tangle bir tomoni deb bilishsa ajabmas.

Maqolshunoslikning ikkinchi tomoni paremiologiya (maqollarni o'rganish) deb yuritiladi. Bu juda uzoq tarixga ega bo'lib, hech bo'lmaganda maqollarning turli jihatlari haqida ko'p gapiradigan Aristotelga borib taqaladi. Maqollarni yig'ish va tasniflash bilan mashg'ul bo'lgan paremiograflardan farqli o'laroq, paremiologlar ta'rifi, shakli, tuzilishi, uslubi kabi savollarga murojaat qilishadi. Shuningdek, ular maqollar kabi maqollarni ("chang tishlamoq"), maqol qiyoslarini ("asalaridek band"), maqol so'roqlarini ("Tovuqning labi bormi?"), egizak formulalar ("berish va olish") va velerizmlar ("Har biri o'z-o'zidan, deb aytganidek, fermer sigirini o'rganida"). Boshqa qisqa va tez-tez formulali og'zaki janrlar mavjud, masalan, jumalalar, adabiy iqtiboslar, maksimlar, shiorlar va graffitilar, lekin ularda odatda an'anaviylik yo'q.

Turli janrlarni aniqlash muammolarini muhokama qilish, uslubiy va strukturaviy jihatlarni tahlil qilish, turli kontekstlarda (og'zaki mulohaza, adabiyot, ommaviy axborot vositalari) funktsiyasi va ishlatilishini o'rganish va maqollarning ma'nosi va ahamiyatini inklyuziv tasvirlashga harakat qilish. O'n to'qqizinchi asrning o'rtalarida filolog va ilohiyotchi Richard Chenevix Trench (1807-1886) o'zining "Maqollar saboqlari to'g'risida" (1853) nomli ixcham to'plamini taqdim etdi, u hayoti davomida yeti marta nashr qilindi. 1905-yilda "Maqollar va ularning saboqlari" nomi biron o'zgartirilgan nashri chiqarilgan.

Trenchning kitobidan 50 yil o'tgach, F.Edvard Hulme (1841-1909) o'zining "Maqol bilimi: Hikmatlar, maqollar, maqollar va maqollarning o'xshashliklari, qarama-qarshiliklari, mavzulari, ma'nolari va boshqa qirralari haqida

tarixiy tadqiqot bo'lish" nomli jildini nashr etdi. Ko'p yer va zamon xalqlari (1902). Xulme risolasi asosan Trenchning mashhur jildini almastirdi va bu folklor olimining ishini sharaflash uchun 1968-yilda qayta nashr etilgan maqsadga muvofiq edi.

Biroq, hikmatga ko'ra, "Barcha yaxshi narsalar uchda keladi" va shuning uchun Archer Teylorning (1890-1973) *The Proverb* (1931) to'g'risidagi asosiy kitobi ham mavjud. Yigirmanchi asrning dunyodagi yetakchi paremiologi sifatida Teylor ushbu mavzu bo'yicha aniq kitob yozdi va Alan Dundes, Volfram Eberxard, Styuart A. Gallacher, Richard Jente, Jon D.Xand kabi taniqli olimlarni o'z ichiga olgan maqollarga amerikaliklarning kuchli qiziqishini boshladi. G.Kunstmann, Charlz Speroni va Bartlett Jere Whiting. Kitob 1962-yilda "Maqol" (1934) ko'rsatkichi bilan birga qayta nashr etilgan va men "Maqol"ning indeksini (1985) asl nashrdan taxminan 50 yil o'tib qayta nashr etish sharafiga muvaffaq bo'ldim. Teylor jildida ta'rif muammolari, metaforik maqollar, maqol turlari, variantlari, xalq rivoyatlari va adabiyotidagi maqollar, o'zgacha tarjimalar, ko'plab maqollarning klassik yoki Bibliyadagi kelib chiqishi haqida gap boradi. Teylor, shuningdek, maqollarda aks etgan urf-odat va xurofotlarni tahlil qiladi, huquqiy, tibbiy, ob-havo maqollariga nazar tashlab, ularning mazmuni va uslubini o'rganadi. Archer Teylorning "Maqol" asari nashr etilganidan 75 yil o'tganidan so'ng maqol janri bo'yicha klassik tadqiqot bo'lib qolmoqda. Dunyo bo'ylab paremiologlar ushbu noyob jildidan foydalanadilar, biroq, hikmatga ko'ra, "Barcha yaxshi narsalar uchda keladi" va shuning uchun Archer Teylorning (1890-1973) *The Proverb* (1931) to'g'risidagi asosiy kitobi ham mavjud. Yigirmanchi asrning dunyodagi yetakchi paremiologi sifatida Teylor ushbu mavzu bo'yicha aniq kitob yozdi va Alan Dundes, Volfram Eberxard, Styuart A. Gallacher, Richard Jente, Jon D.Xand kabi taniqli olimlarni o'z ichiga olgan maqollarga amerikaliklar kuchli qiziqqa boshladi. Kitob 1962-yilda "Maqol" (1934) ko'rsatkichi bilan birga qayta nashr etilgan va men "Maqol" ning indeksini (1985) asl nashrdan taxminan 50 yil o'tib qayta nashr etish sharafiga muvaffaq bo'ldim. Teylor jildida ta'rif muammolari, majoziy maqollar, maqol turlari, variantlari, xalq rivoyatlari va adabiyotidagi maqollar, o'zgacha tarjimalar, ko'plab maqollarning mumtoz yoki Bibliyadagi kelib chiqishi haqida so'z boradi. Teylor, shuningdek, maqollarda aks etgan urf-odat va xurofotlarni tahlil qiladi, huquqiy, tibbiy, ob-havo maqollarini ko'rib chiqadi, ularning mazmuni va uslubini o'rganadi. Yevropa maqollarining keng qamrovli va qiyosiy to'plamida maqol stereotiplari, maqol iboralari va qiyoslari, valerizmlari ham muhokama qilinadi. Archer Teylorning "Maqol" asari nashr etilganidan 75 yil o'tib ham maqol janri klassik tadqiqotning yetakchi ko'rinishida qolmoqda va ushbu noyob durdonadam dunyo bo'ylab paremiologlar foydalanmoqdalar.

Yana bir manba — "Maqollar kitobi" to'plami "Yahudo shohi Hizziyo Rayen ko'chirib olgan Sulaymonning so'zlari" (er.avv 700 yil), "Amenemop hikmatlari" (avv.X-VI asrlar) uning asarlari asosidagi. Angliyada paremiologik birliklarga qiziqish O'rta asrlar ingliz davrida (XVI-XVII asrlar), ya'ni "maqol donoligining oltin davri"da kuchaygan. Qadimgi davrda cherkov amaldorlari maqollarni ko'proq ishlatgan. Ular ibodatlarida Injil va "Faylasufning hikmatlar to'plami"dan iqtiboslarni muntazam ishlatar edilar...

Keyinchalik ana shunday hikmatli so'zlarni to'plab, to'plam sifatida nashr etishga qaror qilingan. Maqollarni o'zlashtirish, ularni turli maqsadlarda qo'llashga bo'lgan qiziqish ularni ilmiy o'rganishni taqozo etdi. Maqollar qisqa va lo'nda, eslab qolish oson va boshqalarga ta'sir o'tkaza oladigan bo'lgani uchun olimlar va notiqalar ulardan o'z nutqlarida unumli foydalanadilar.

Bu davrda Angliyada maqollarni o'rganishda ilmiy yo'nalish bo'lmagani uchun olimlar ularning soni va kelib chiqish manbalarini aniqlash bilan cheklandilar. 15-16-asrlarga kelib Angliyada 12 mingga yaqin maqol va matal iboralar mavjud edi. Ular xalq tomonidan og'zaki va yozma nutqda muntazam ravishda qo'llanilgan. 15-asrga kelib, Angliyada hikmatli so'zlar to'plamini yaratish an'anaga aylandi va hatto lotin tiliga tarjima qilindi. O'sha davrning diqqatga sazovor asarlaridan biri Erazmning "To'qimachilik" asaridir. Unda lotin va yunon mualliflarining 4251 ta hikmatli so'zlari mavjud bo'lib, 1500-1536-yillar oralig'ida bir necha marta nashr etilgan. Shundan so'ng Angliyada yana bir qancha hikmatli so'zlar to'plamlari paydo bo'ldi. Boshqa bir olim Jon Xeyvudning "Maqollar dialogi" (1546) to'plamiga 1267 ta maqol va maqol kiritilgan. Keyinchalik, 1670-yilda Jon Reyning "Ingliz maqollari to'plami", 1855-yilda Bonning "Maqollar" kitobi, 1870-yilda Xatslitning "Ingliz maqollari va maqollari" nomli to'plamlari nashr etildi.

1969-yil. Keyinchalik bunday hikmatli so'zlarni to'plab, ularni nashr etishga qaror qilindi. Maqollarni o'zlashtirishga, ulardan turli maqsadlarda foydalanishga qiziqish ilmiy izlanishlarini talab qildi. Maqollar qisqa va lo'nda, eslab qolish oson va boshqalarga ta'sir o'tkaza oladigan bo'lgani uchun olimlar va notiqalar ulardan o'z nutqlarida unumli foydalanadilar. Bu davrda Angliyada maqollarni o'rganishda ilmiy yo'nalish bo'lmagani uchun olimlar ularning soni va kelib chiqish manbalarini aniqlash bilan cheklandilar.

15-16-asrlarga kelib Angliyada 12 mingga yaqin maqol va matal iboralar mavjud edi. Ular xalq tomonidan og'zaki va yozma nutqda muntazam ravishda qo'llanilgan. 15-asrga kelib, Angliyada hikmatli so'zlar to'plamini yaratish an'anaga aylandi va hatto lotin tiliga tarjima qilindi. O'sha davrning diqqatga sazovor asarlaridan biri Erazmning "To'qimachilik" to'plamidir.

Unda lotin va yunon mualliflarining 4251 ta hikmatli so'zlari mavjud bo'lib, 1500-1536 yillarda bir necha marta nashr etilgan. Shundan so'ng Angliyada yana bir qancha hikmatli so'zlar to'plamlari paydo bo'lgan. Ular xususiyatga ega bo'lib, maqol va maqollar Erasmus tadqiqotlaridan olingan.

Yana bir olim Jon Xeyvudning "Maqollar dialogi" to'plami (11267 ta maqol) va maqolni o'z ichiga oladi. Keyinchalik, 1670-yilda Jon Reyning "Ingliz maqollari to'plami", 1855-yilda Bonning "Maqollar" kitobi va 1870-yilda "Matal va maqol iboralar" nashr etilgan.

Ingliz olimi V.Maydarning "Maqollar: qo'llanma darsligida maqol lingvistik tahlil qilinadi, paremalari aniqlanadi va ular mavzuli guruhlariga bo'linadi va tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz va paremiologik birliklarning roli jahon til madaniyati faktik misollar asosida ochib beriladi. Amerika tilshunosi A.Dandes maqollar tilining bosqichlarini quyidagicha belgilagan. Ularning ko'rinishlari quyidagilar:

1. Oddiy va murakkab gap shakllariga ega.
2. Muallif(lar)ni yo'q.
3. Maqollar katta masalalarning qisqacha yechimidir.
4. Bu odamlarning butun hayotiy tajribasining aksidir.
5. Ta'lim va tarbiyaning ayrim tushunchalarini keng tarqatadi.

Mashhur paremiolog Archer Teylor aforizmi maqol turi sifatida belgilaydi. Muallif maqollarni adabiy va xalq turlariga ajratadi, adabiy maqol sifatida aforizmlarni o'rganadi (xalq tan olgan, lug'at va to'plamlarda o'z aksini topgan maqollar adabiy maqoldir). Mashhur paremiolog Alan Dundis shunday deydi: "Maqol doimiy ravishda o'ziga jalb qilingan barcha tomondan qaratilgan e'tiborni hisobga olsak, u hech qachon bunchalik aniq tasvirlanmagani juda hayratlanarlidir". B.D.Uayting shunday dedi: "Maqollar qoidasini taklif qilish bu umuman mumkin emas. Qisqalik, qulaylik barcha maqol

ifodalarini o'z ichiga qamrab oladi". Bundan tashqari, bunday qoida, albatta, kerak emas, deydi u: "Yaxshiyamki, qoidalar haqiqatan ham kerak emas, chunki biz hammamiz maqol nima ekanligini yaxshi bilamiz". D.B.Xassel "Xalq janrlari" asarida aforizmlar to'g'ridan-to'g'ri maqollarga emas, balki hikmatli so'zlarga o'tishini ta'kidlaydi.

O'zbek tilshunosligida ham maqollarning kelib chiqishi va yaratilishi bo'yicha ko'plab ishlar mavjud bo'lib ulardan Karomatov va Karomatovning ilmiy maqola va asarlari diqqatga sazovordir. Maqollar bizning nutqimizga qadimdan kiritilgan, ammo ularning kelib chiqishi haqida kam odam o'ylaydi, chunki u davrlarda barqaror frazeologik birliklar mavjud emas edi. Shunda bo'lsada maqollar yangi mulot madaniyatining shakllanishiga yordam berdi. "Maqol" atamasi arabcha qavlun - gapirmoq, aytmog so'zidan olingan. Maqol janrining o'rganilish tarixi Mahmud Koshg'ariyga borib taqaladi. O'zining "Devonu lug'atit turk" asarida 400 ga yaqin maqol va matallar o'rin olgan, undan tashqari so'z mulkining sultoni Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning ijodida ham maqollarga alohida e'tibor berilganligini ko'rishimiz mumkin. Maqollar so'z boshi o'rnida ishlatilgan hikoyalarni ham ko'plab uchratamiz. Adib Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasida epigrafida sifatida "Otning o'limi - itning bayrami" maqoli keltirilgan. Bu adibning mahorati bilan bir qatorda, journal hikoyaning mazmun-mohiyatini bir maqolda ochib bergandek ko'rinadi.

Muhokam va munozaralar. Maqollar xalq tajribasidan o'tgan, voqea-hodisalarning so'zdagi o'zgarish ifodasidir. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng xalq og'zaki ijodiga alohida e'tibor qaratdi, bu borada maqollarninig ham chetda qolmaganligini ko'rishimiz mumkin. Hattoki, Birinchi prezident I.A.Karimov "... agarki e'tibor bersa, tilimizda halollik va poklik haqidagi ibratli hikmatlar bilan birga, "Yo'lini topdimi, qandini ursin", "Uzumini yeng-u, bog'ini surishtirmang" degan maqollar borligidan ko'z yumib bo'lmaydi" deya ta'kidlaganligini ko'rishimiz mumkin. demak ijobiy ahamiyat kasb etuvchi maqollar ko'pchilikni tashkil etsada, ayrim salbiy holatlarni ko'rsatuvchi maqollarni ham uchratamiz. Filologiya fanlari doktori B.M.Jo'rayeva o'z ilmiy tadqiqotlarida o'zbek xalq maqollari intralingvistik birliklar yordamida shakllangan 6 ta guruhga ajratgan.

a) iboralar asosida shakllangan maqollar: sanamay sakkiz demaslik - sanamay sakkiz dema.
b) folklor janrlari asosida shakllangan maqollar;
d) e'tiqodiy tushunchalar asosida shakllangan maqollar;
f) xalq umidlari asosida shakllangan maqollar;
s) xalq o'yinlari asosida shakllangan maqollar;
e)hadislar asosida shakllangan maqollar. Yuqorida keltirib o'tilgan yo'nalishlar xalq maqollarining shakllanish jarayonlari mazmun - mohiyatidan kelib chiqib guruhlarga ajratilgan. Xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning shakllanishi va rivojlanishining bir bo'lagi tarjima asar hisoblanadi. Bu haqida V.G.Beliniskiy "Bir xalqning adabiy asarlarini boshqa xalqning tiliga tarjima qilish, ularning o'zaro yaqinlashishlariga, bir - birlariga g'oya almashishlariga asos bo'ladi, ana shunda yangi adabiy asar kelib chiqadi va aqliy siljish ro'y beradi", demak tarjima asarlar madaniy aloqalardan tashqari, turli millat vakillarini orasida do'stlik aloqalarini ham rivojlanishiga sabab bo'ladi. Maqol bu - gapning qaymog'idir. Qaysi xalq yoki millat tomonidan yaratilmasin, u mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, boshqa davlat aholisi ham foydalanishlari mumkin, ammo maqollarni tarjima qilish tarjimonlari uchun talaygina muammolarni keltirib chiqaradi. Bu haqida G'aybulloh Salomov "Tarjimonda yozuvchi va tanqidchidan, aktiyor, rassom va olim mehnatidan ham nimadir bor. Bu shundan iboratki,

tarjimon so'zshunos bo'lib tahlil qiladi, aktiyor singari boshqalarning (shu o'rinda-muallifning) qiyofasiga kiradi va ayni vaqtda o'zligini saqlaydi...." deya ta'kidlagan edi o'zining "Tarjima tashvishlari" kitobida. Demak maqollarning tarjimasi bilan shug'ullanish ham tarjimondan katta mas'uliyatni va tajribani talab qiladi.

Jo'rayev o'zining "Tarjima san'ati" nomli kitobida tarjimachilik faoliyatiga alohida to'xtalib, ushbu tarifni keltirib o'tgan: "Tarjimachilik ishi-milliy adabiyotlarni o'zaro ayirboshlash, birida uchraydigan milliy biqlik va kamchilikni ikkinchisida bartaraf qilishga imkon beruvchi eng ishonchli vositalardan biri. Tarjimon esa shu ijodiy jarayonni amalga oshiruvchi adib. Albatta tarjima faoliyati bilan shug'ullanish bu - millatlar o'rtasidagi do'stlik rishtalarini mustahkamlashga, an'ana va urf - odatlarga hurmat, ayrim kamchiliklar bo'lsa, tarjima qilinganda tuzatilishiga ham sabab bo'ladi. Maqol - donolik, donishmandlik ramzi. Uni to'g'ri o'qib, to'g'ri anglash va boshqalarga yetkazish alohida layoqatni talab qiladi. Bunda g'o'rlik, masulyatsizlikka erk berib bo'lmaganidek, bilib-bilmay o'zlashtirishga ham yo'l qo'yib bo'lmaydi. Maqollarni nashrga tayyorlab, uni ko'pchilikka etaman, degan odam avval uni mag'zini chaqib ko'rishi kerak. Xalq og'zaki ijodi namunalarida - doston, qo'shiq, maqol yoki metal bo'lsin - birgina so'zning o'zgarishi bilan matn ma'nosi butunlay o'zgarib ketishi, ohangi, badiiyatiga putur yetishi mumkin. Maqol va matallar xalq aql idrokining mahsuli, uning hukmi, ko'p asrlik tajribalari, turmushdagi turli hodisa - voqealarga munosabati demakdir. "Maqol kundalik hayotda kishilarning bir birlariga munosabatlarida yaratiladi". Xalq maqoli - xalqning mulkidir. Maqol qayg'usi - xalq qayg'usi, maqol g'azabi - xalq g'azabi, maqol kulgusi - xalq kulgusi va maqol kinoyasi - xalq kinoyasi demakdir. Shu bilan birga maqollarni ham alohida turkum va yonalishlarga ajratilganligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan: do'stlik, vatanga sadoqat, vafodorlik, ilm va ko'plab yo'nalishlari bor. Do'stlik haqidagi maqollarga to'xtaladigan b. o'lsak, avvalo maqollar turli xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashini ham inobatga olishimiz zarur. Boshqird maqoli "Xalqlarning do'stligi - ularning boyligidir" yoki Gruzin maqoli "Daraxt tomiri bilan, odam do'stlari bilan" Tatar maqoli "Qushning kuchi qanotida, odamning kuchi do'stlikdadir" degan g'oya ilgari surilganligini ko'ramiz. Yuqorida keltirilgan maqollarga shakl o'zgarigani bilan mazmun saqlangan yani bir xil g'oya va maqsadga xizmat qilishini ta'kidlash mumkin. O'zbeklarda esa "Do'sting uchun zahar yut" degan maqol bor. Shunday ekan biror millatning maqoli tarjima qilinib boshqa xalqlar ham foydalansa, yoki mazmuni bir-biriga yaqin maqollar, millatlarning do'stlik rishtalarini bog'lashga xizmat qiladi. Xalqning tilida mavjud bo'lgan har bir so'z tilda ifodalanar ekan, ma'lum xalqning maqollari o'sha xalq tilida keltirilgan so'zlardan shu xalq vakillari tomonidan shu xalqning o'ziga xos xususiyatlari bilan, yasali usuli bilangina ifodalanadi. Shu o'rinda ayrim ingliz tilidan kirib kelgan maqollardan ham kirib kelgan maqollardan misollar keltirib o'tishimiz mumkin. Jumladan: "Ertaga hech qachon kelmaydi", "Yaxshi kitobdan ortiq haqiqiy do'st yo'q" va "It bilan yotgan, burga bilan uyg'onadi" kabi ko'plab maqollarga o'xshash, ma'nolari bir-biriga yaqin bo'lganlari bizda ham ko'plab uchraydi.

Xulosa. Har ikki millatning o'ziga xos madaniyat asosida maqollari ham shakllanadi va shu millatning madaniy merosiga aylanadi. Maqollarda asosan o'sha xalqning urf - odatlari, an'analari, quvonchi va qayg'usi o'z aksini topadi. Boshqa xalqlarning maqollari tarjima qilinganda, milliylikka alohida e'tibor berilish katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga xalqlar o'rtasida do'stlik aloqalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Jo'rayeva Bibish Muhsinovna. O'zbek xalq maqollari shakllanishining lingvistik asoslari va pragmatik xususiyatlari. Avtoreferati. Samarqand – 2019 y. 17-b.
2. G'aybulloh Salomov. Tarjima tashvishlari. Toshkent, 1983. 8-bet.
3. K. Jo'rayev "Tarjima san'ati" Toshkent. 1982 y. 31-b.
4. G'aybulloh Salomov, Tarjima tashvishlari. Toshkent, 1983. 7-bet.

Iroda ALIMOVA,
Teacher of the National University of Uzbekistan, independent researcher
E-mail: ialimova513@gmail.com,

Based on the review of associate professor G.N Tuhlieva

APPROACHES TO HUMOR TRANSLATION IN AUDIOVISUAL TRANSLATION

Annotation

Among the many cognitive abilities of human beings, creating humor may be considered one of the most complex, due to its relative and idiosyncratic nature. Moreover, much of its fascination lies in the fact that it can serve a wide range of purposes. If considering translation, it is generally defined as a process that makes texts produced in one language accessible to people who do not speak that language. Over the years, when considering the translation of humor, a great of scholars have debated it in general terms, but often concentrated on its transfer within audiovisual works. By doing so, they have also contributed to arousing interest in humor translation among “younger” scholars. Consequently, the literature on the Audiovisual Translation of humor has been steadily increasing over the last decade. This article analyses the parts of humor in dubbing and subtitling as well as provides with explanations in their approaches to their rendering.

Key words: Humor, translation, audiovisual, dubbing, subtitling

ПОДХОДЫ К ПЕРЕВОДУ ЮМОРА ПРИ АУДИОВИЗУАЛЬНОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

Среди многих возможностей юмор считается самым сложным и идиосинкразическим аспектам по природе. Юмор – один из самых сложных объектов перевода в силу внутри лингвистических и культурно обусловленных особенностей того или иного языка. Та или иная ситуация, фраза или предложение может вызвать совершенно разную реакцию у представителей разных культур. Всякое высказывание обладает способностью оказывать на читателя или слушателя определенное прагматическое воздействие, а значит, имеет прагматический потенциал, который по-разному реализуется в конкретных коммуникативных актах. Отсюда следует вывод, что и в тексте перевода важную роль играет прагматическая адаптация юмора. По мнению В.Н. Комиссарова, “переводчику необходимо заботиться о достижении желаемого воздействия на получателя в зависимости от цели перевода, либо воспроизводя прагматический потенциал оригинала, либо видоизменяя его. Именно поэтому изучение прагматических аспектов составляет одну из центральных задач теории перевода”.

Ключевые слова: Юмор, перевод, аудиовизуал, субтитр и дубляж.

AUDIOVIZUAL TARJIMADAGI YUMORNING TARJIMA YO‘LLARI

Annotatsiya

Yumor inson qobiliyatlarining tuzilishi jihatidan eng murakabi hisoblanadi. Chunki yumorning ishlatilishining ko‘lami kengdir. Yillar davomida turli sohadagi olimlar yumor haqida turli xil qarashlarini oldinga surishdi. XX asrga kelib esa, uning qo‘llanilishi audiovisual multimedia maxsulotlarida ko‘rinib, uning subtitr va dublyajdagi tarjimasiga alohida e‘tibor qaratila boshlandi. Shuning uchun ham kinoning rivojlanishi bilan bir qatorda audiovisual tarjimadagi yumorga bo‘lgan e‘tibor Kundan kunga oshib bormoqda. Ushbu maqolada subtitr va dublyajdagi yumor bo‘limiga to‘xtalib uning tarjima yo‘nalishlari va yo‘llari yoritilib beriladi.

Kalit so‘zlar: Yumor, tarjima, audiovisual, subtitr va dublyaj.

The considerations regarding the theoretical debate on the AVT of humor derive from both the theory and practice. The two can be considered equally useful because, they are “simply two sides of the same coin: theory informs practice, which in turn contributes towards a theoretical framework”. This view falls into the framework of Descriptive Translation Studies, which investigate translations “as they manifest themselves in the world of our experience”. Translations are analyzed according to the socio-historical context within which they are embedded and the translation norms such a context has established. As a consequence, researchers can offer insight into the translation process they analyze and possibly detect procedural patterns. According to Venuti and his famous distinction between source-oriented and target-oriented approaches come readily to mind. In the former case, translators attempt to retain in the TT the linguistic and cultural differences the ST contains, thus making it evident that the former is a translated version of the latter. In a domesticating or target-culture approach, the TT is made

fluent, “intelligible and even familiar to the target-language reader”. These concepts can be and are applied to the analysis of TV and film comedy, along with other considerations stemming from the Poly system Theory that can help us to understand “the role translation plays in canon formation, and the establishment, development and maintenance of an academic discipline”. For instance, in the case of Italian AVT, which is the poly system under scrutiny here, Italy’s cinema and audiovisual tradition matches the definition of “weak literature” as suggested by Even-Zohar when talking about literary translation.

He describes weak literature as being on the margins of a larger literary hierarchy that prevents the former from developing like other larger literatures, which may be therefore felt to be indispensable. This description it’s the context because, like “weak literature”, the audiovisual production of Italy is limited compared to that of the United States, the reason being that after the initial Introduction boom, between 1906 and 1913, the European film industry

halted due to the outbreak of World Wars I and II, and it was consequently outdone by Hollywood. Despite its recovery, the European market is still overshadowed by US productions. Like other European countries, Italy largely depends on the importation and translation of American series and movies. It is therefore unsurprising that a large amount of scholarly research in AVT often deals with American audiovisual works and their translation into French, Spanish, Italian, German and so on [1].

And this study is indeed no exception; in its attempt to offer an account of the treatment of humor in Italian AVT, this work considers instances taken from comedy productions for the television and the cinema. In order to investigate revoicing and captioning, this book concentrates on the first two seasons of the TV comedy program *Modern Family* and its Italian dubbed and captioned (subtitled and dubbed) versions. This family sitcom revolves around the lives of Jay Pritchett and his family, all of whom live in suburban Los Angeles. Jay's family includes his Colombian second wife Gloria, their son Joe and Manny, Gloria's son and Jay's stepson. Jay also has two adult children: Mitchell, who is gay and in a long-term relationship with Cameron; and Claire, who is married to Phil. Cameron and Mitchell have adopted a Vietnamese baby girl (Lily), while Claire and Phil have three children: Haley, Alexandra and Luke. *Modern Family* is a telling example of the way comedy has been evolving to depict a multilingual and multicultural society such as that of North America. Most of the series' success and humor derives from its characters' playful use of language, cultural references and the clash between the North and South American societies, languages and cultures. It is a fascinating and humorous sitcom that poses several challenges and is therefore well worth exploring. Hence, the contrastive analysis carried out in this volume seeks to shed light on precisely those language- and culture-specific features that pose significant problems in humor translation, meaning wordplay, culture-specific references and multilingualism. As mentioned above, this investigation aims to bring together insights from the scholarly research on AVT and Humor Studies, most notably, Raksin's Semantic Script Theory of Humor and Attardo's General Theory of Verbal Humor. However, the inner complexities of humor, its development a translation within a Mult semiotic system such as the audiovisual setting call for an eclectic approach that extends beyond these fields. Therefore, this study also integrates observations by scholars in Film Studies, Corpus Linguistics, Conversation Analysis and so on. From a statistical point of view, the corpus under scrutiny is sufficiently large to allow for detecting patterns of translational behavior within different AVT modes. The complexity inherent in the rendering of wordplay has led scholars to address the issue of whether it is possible to successfully adapt wordplay in audiovisuals. Chiaro offers a thorough description of the debate surrounding translatability and equivalence, two closely connected concepts that have been the subject of much debate in Translation Studies. However, in order to contextualize the debate as far as audiovisual humor is concerned, it should be stressed that when talking about the translation of verbal humor on screen

we most often think in terms of the possibility to achieve, dynamic equivalence [2].

As opposed to formal equivalence (or word-for-word translation), dynamic equivalence privileges target language solutions that are able to facilitate a more thorough understanding of the source text and not just convey its literal meaning. In this view, an efficient adaptation of audiovisual humor cannot be expected to necessarily reflect the formal structure of the source language joke, but, instead, to successfully render its intention, which is, presumably, to amuse the audience in the context of what they are watching. Therefore, according to the notes of Chiaro, in the context of puns, when an example of wordplay is labeled as "untranslatable," what is questioned is not the actual feasibility of its being somehow rendered in a target language - which indeed happens on an everyday basis - but rather the impossibility of achieving formal equivalence. Socio-cultural and diastatic variation, and the use of multilingual dialogue are also frequently adopted as humor-creating devices on screen, and they are often considered some of the major causes of "loss" of meaning in the process of lingua-cultural transfer. As Chiaro notes, both strategies are potentially problematic, because in the first case important characterizing linguistic features are omitted and in the second almost certainly incongruous associations are created with regional varieties from a completely different linguacultural context. However, according to Heiss, "certain genres, such as comedies, for example, are in a certain sense perceived as being detached from reality and therefore offer more room. Particularly, the animated comedy genre where suspension of disbelief seems to be easier for viewers has been a productive genre for the use of local regional varieties [3].

The most emblematic and long-lasting example of this in Italian dubbing is probably *The Simpsons*, in which groundskeeper Willie speaks with a Sardinian accent, Chief Wiggum has a Neapolitan inflection, and Homer's friend Carl an accent from the Veneto region. As alienating as this choice might sound,

The Simpsons has been very successful in Italy over the years, which brings us to considerations concerning what constitutes a successful adaptation of audiovisual humor. While a certain strand of the scholarship on audiovisual translation and humor is currently still investigating the more traditional aspects outlined in this chapter, new directions have also recently emerged that reflect changes and evolutions in the production and distribution of audiovisual products containing humor. One of the most impactful aspects of audiovisual humor today is the increased use of taboo language and references, especially as far as Anglo-American fictional products are concerned. While the use of controversial and sometimes politically incorrect humor has always been a staple of more specific genres such as stand-up comedy specials and roasts, recent years have seen a proliferation of this kind of humor also in more mainstream TV series and film comedies, which seemingly adopt controversial language and themes in an attempt to remain relevant and topical in an increasingly fragmented and competitive audiovisual market. Whether or not this is a successful strategy in the pursuit of quality content.

LITERATURE

1. Newmark, P. (1988). *Textbook of Translation*. London: Prentice Hall
2. Lawrence Venuti. (1995). *The Translator's Invisibility -- A History of Translation*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
3. Nida, Eugene A. (2001). *Language and Culture*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.

Iroda ALMARDANOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti nodavlat ta'lim muassasasi o'qituvchisi
E-mail:irodaalmardonova1404@gmail.com

Termiz davlat universiteti dots.v.b. f.f.f. doktori G.Begmatova taqrizi asosida

GENETIK DESCRIPTION OF ECONOMIC TERMS IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

In this article, the genetic description of languages in the geneological analysis of terms related to a field, the aspects that should be paid attention to, the origin of economic terms, their variants in other languages of the language family to which they belong, similarities and differences between them different aspects are highlighted. Recommendations are given about adding news to the explanations of economic terms in explanatory dictionaries of the Uzbek language.

Key words: Genetics, geneology, language family, language group, language origin, related languages, phonetics of related languages, grammar of related languages.

ГЕНЕТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье генетическое описание языков при генеологическом анализе терминов, относящихся к определенной области, аспекты, на которые следует обратить внимание, происхождение экономических терминов, их варианты в других языках языковой семьи, к которым они принадлежат, выделяются сходства и различия между ними в разных аспектах. Даны рекомендации по добавлению новостей в пояснения экономических терминов в толковых словарях узбекского языка.

Ключевые слова: Генетика, генеология, языковая семья, языковая группа, языковая сеть, родственные языки, фонетика родственных языков, грамматика родственных языков.

O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATLARIDAGI IQTISODIY TERMINLARNING GENETIK TAVSIFI

Annotatsiya

Ushbu maqolada biror sohaga oid terminlarni geneologik tahlil qilishda tillarning genetik tavsifi, ularda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar, iqtisodiy terminlarning qaysi tildan kelib chiqqanligi, o'zi mansub bo'lgan til oilasidagi boshqa tillardagi variantlari, ular orasidagi o'xshash hamda farqli jihatlar yoritib o'tilgan. Iqtisodiy terminlarning o'zbek tilining izohli lug'atlaridagi izohlariga yangiliklar kiritish haqida tavsiyaviy fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Genetika, geneologiya, til oilasi, til guruhi, til tarmog'i, qardosh tillar, qardosh tillar fonetikasi, qardosh tillar grammatikasi.

Kirish. Tillarning genetik tasnifi yoki genetik xususiyati haqida fikr yuritishdan avval genetika atamasi va uning kelib chiqishiga nazar tashlamog'imiz maqsadga muvofiq.

Genetika – yunoncha «geneticos» so'zidan olingan bo'lib, tug'ilish, kelib chiqish degan ma'noni ifodalaydi. Genetika tirik organizmlarning irsiyati va o'zgaruvchanligi to'g'risidagi fan bo'lib, biologiyaning alohida shoxobchasi hisoblanadi. Genetikani mustaqil fan sifatida rasmiy tan olinishida 1900-yil gollandiyalik Gugo de Friz, germaniyalik Karl Korrens va avstriyalik Erix Chermaklarning duragaylash bo'yicha olib borgan ishlari katta ahamiyatga ega bo'ldi[1]. Keyinchalik bu tushuncha barcha sohalarda o'zining ma'lim bir vazifasi bilan kirib kela boshladi. Xususan, tilshunoslik, sotsiologiya, psixologiya va boshqa ko'plab fanlarda genetika va unga oid bo'lgan birliklar paydo bo'la boshladi. Tilshunoslikda bizga ma'lumki, tillarni bir nechta jihatlariga ko'ra tasniflab o'rganilgan. Jumladan, morfologik, geneologik va tipologik jihatdan tasniflar shular jumlasidandir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dastlab tillarni qiyosiy-tarixiy metod asosida o'rganish dunyo tilshunosligida nemis tilshunoslari F.Bopp (1791-1867) va J.Grimm (1785-1863), daniyalik tilshunos R.Rusk (1787-1832) va rus filologi A.X.Vostokov (1781-1864)[2] larning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. Tillarning qiyosiy-tarixiy metod asosida

o'rganish natijasida tilshunos olimlar tillarni qarindoshlik jihatiga ko'ra til oilalariga tasniflashgan. Bundan tashqari xronologik metod asosida ham tillarni geneologik tasnif qilishda foydalaniladi. Tilshunos olim A.Abduazizovning ta'kidlashicha, "...tillarni qiyosiy-tarixiy metod asosida o'rganish natijasida, tillarning qarindoshligi, ularning bobo til(proto)idagi fonetik tizimlarini tiklash ishlari amalga oshiriladi[3]". Tillar kelib chiqishiga ko'ra bir-biri bilan qarindosh bo'lib, bir bobo tilga borib taqaladi. Ular fonetik jihatdan bir-biriga o'xshash bo'lib, ba'zi jihatlaridan farqlanadi. Ammo grammatik shakllari jihatidan bir-biriga ancha yaqin turadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda tilshunoslik rivojlanishi natijasida bir qator yangi yo'nalishlar, yangi nazariyalar, faktlar asosidagi qarashlar boyib bormoqda. Xuddi shunday leksikonimizda ham davr o'tishi bilan bir qator yangi sohaviy terminlar paydo bo'lmoqdaki, ularning tadqiqi va lingvistik tahlili hali to'liq o'rganilgan emas. Shu bois maqolamizda ushbu yo'nalishda, ya'ni O'zbek tilining izohli lug'atlaridagi sohaviy terminlarni genetik jihatdan tahlil qilib, ularning geneologiyasiga oid xususiyatlarni, sintez, qiyoslash va component tahlil metodlari asosida tadqiq etdik.

Tahlil va natijalar. Tillarni geneologik tasnifi sifatida tilshunos olimlar turli xil birliklarni mezon sifatida olishadi.

Chunonchi, N.Uluqovning tasnifiga ko'ra quyidagilar geneologik tasnif birligi sifatida qaraladi:

- Tillar makrooilasi
- Til oilasi
- Til tarmoqlari (shaxobchalari)
- Til guruhi
- Til guruhchasi
- Til
- Lahja
- Sheva[4]

Olimning ta'kidlashiga ko'ra yuqoridagi birliklar tillarni geneologik tasniflash uchun muhim omillar hisoblanadi. Birma-bir ko'rib o'tadigan bo'lsak, dastab til makrooilasi birligiga e'tibor qaratishimiz joiz.

Til oilasi – bir-biriga fonetik, grammatik jihatdan yaqin bo'lgan tillar guruhi. Til oilalari yirik guruhi makrooila

atamasi bilan nomlanadi. Makrooila o'z navbatida, guruhlarga bo'linadi va bu guruhlar ham bir nechta tillarni o'z ichiga olish orqali tarmoqlanadi. Til oilalarining bunday munosabatini tur va jins munosabati, ya'ni giponimik munosabatga misol qilib olishimiz mumkin. Tilning eng yirik makrooilasi giperonim, qolgan kichik guruhchalar giponim hisoblanadi. Bu jarayon, o'z navbatida, tillarning ichki bo'linishlari natijasida o'zgarib boradi. Demak, turni ifodalagan birlik giperonim, jinsni ifodalovchi birlik giponim deb ataladi. Til oilalarining tur jins munosabati bo'yicha tarmoqlanishiga quyidagi jadvalda misol sifatida ko'rib o'tishimiz mumkin. Til oilalarini tashkil etuvchi guruhlar, guruhchalar, tillar, shaxobchalalar, lahja va eng so'nggida shevalar ham ushbu lingvistik munosabatga misol bo'la oladi.(1 jadval)

1-jadval. Til oilalari guruhchalari va tarmoqlari

OLTOY TILLAR OILASI	Turkiy tillar oilasi	1) turk tili – o'tm ishda Usmonli tili deb atalgan; yozuvi 1929-yildan e'tiboran lotin alifbosiga asoslangan, ungacha bir necha asrlar davomida arab alifbosida ish ko'rgan; 2) ozarbayjon tili; 3) turkm an tili; 4) gagauz tili; 5) qrim -tatar tili; 6) qorag'oy-balqar tili —Kavkazda yashovchi qoraqoy va balqar eiatl an so'zlashadigan til; 7) qo'miq tili — Dog'istonda yashovchi qo'miqlar tili; 8) n o eg'oy tili; 9) qaray tili; 10) ta tar tili; 11) boshqird tili; 12) shor tili; 13) xakas tili; 14) tuva tili; 15) yoqut tili; 16) dolgan tili; 17) qozoq tili; 18) qirg'iz tili; 19) o 'zbek tili; 20) qoraqalpoq tili; 21) uyg'ur tili; 22) chuvash tili.
	Mo'g'ul tillari guruhi	1) mo'g'ul tili —yozuvi 1945-yildan e'tiboran rus alifbosiga asoslangan. Ungacha qadimgi uyg'ur yozuvi asosidagi mo'g'ul alifbosidan iborat bo'lgan; 2) buryat tili; 3) qalmoq tili.
	Tungus-manjur tillari guruhi	A. Sibir tillari guruhi 1) evenk (tungus) tili; 2) even (lamut) tili. B. Manjur tillari guruhi 1) manjur tili; C. Amur tillari guruhi 1) nanay tili; 2) udey tili; 3) orog tili; 4. Hech bir til guruhiga kirmagan uzoq Sharqning ayrim tillari 1) yapon tili; 2) ryukyus tili ~ yapon tili bilan qarindosh til; 3) koreys tili[5].

Bu qarashdan biroz farqli o'laroq, I.Yo'ldoshev hamda O.Sharipovalar tillarni geneologik tasniflashda "...guruhlarga ajratilgan tillarning kelib chiqishi, so'zlarning paydo bo'lishi va manbai ularning ma'no jihatdan yaqinligi, shu bilan birga, ulardagi tovushlar va affikslar o'xshashligi hisobga olinadi[6]", - deb hisoblashadi.

Ko'rinib turibdiki, ushbu masala bo'yicha tilshunos olimlarning qarashlari turlicha. Bir guruh olimlar geneologik tasnif uchun faqatgina tillarning fonetik jihatini asos qilib olishgan bo'lsa, boshqa guruhi esa tillar geneologik tasniflashda fonetik jihatlardan tashqari, kelib chiqishi, grammatik jihatlar kabi bir qator faktorlarga ham ahamiyat berishadi. Bizningcha ham, grammatik jihatlar geneologik tasniflashda muhim rol o'ynaydi.

Sohaviy terminlarni tahlil qilishimizda o'zbek tilining izohli lug'atlaridagi iqtisodiy terminlarni geneologiyasini aks ettiruvchi barcha jihatlarini ko'rib o'tamiz.

Iqtisodiyotga oid quyidagi terminlar o'zbek tilining izohli lug'atlaridan faqat so'zlik, maqolat va illustrativ misollar shaklida izohlangan. Ba'zi birlarininggina qaysi tildan kirib kelganligi haqida qisqacha ma'lumotlar uchraydi. Chunonchi, ribo, natura, kapital, bazis, balans, musodara kabi birliklarning geneologiyasiga e'tibor berib o'tamiz.

Ribo – (arabcha – sudxo'rlik; poraxo'rlik). Qarzga beriladigan puldan olinadigan foyda (foiz); sud[7]. Ushbu atama Xom-som tillar oilasining som tillari tarmog'iga kiruvchi arab tiliga mansub birlik hisoblanadi.

Arab tilida ribo so'zi bilan "alriba" – الربا, ya'ni "sudxo'rli, sudxo'rlik qilish fe'lidan kelib chiqqan. So'zlik

Xom-som tillar oilasining Som tillar guruhidagi amxar tilida quyidagicha ifodalanadi.

Arab tilida – "alriba" – الربا;

Amxar tilida – "a:rat`a" – አራጥ;

E'tibor beradigan bo'lsak, so'z har ikki tilda ham deyarli bir xil tovushlardan tashkil topgan, har ikki tilda a tovushi bilan boshlanib, xuddi shu tovush bilan tugagan. Fonetik jihatdan bir-biriga juda yaqin hisoblanadi.

Endi ko'rib o'tishimiz joiz bo'lgan so'zlikning kelib chiqish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, bu atama asli, diniy istiloh sifatida islom diniga e'tiqod qiluvchi mamlakatlarida mavjud bo'lib, uning islomdagi to'liq tavsifi quyidagicha: "Ulamolar oldi-sotdi bilan riboning o'rtasidagi farqni bayon qilib bunday deyishgan: Masalan, bir kishi o'n dirhamlik kiyimni yigirma dirhamga oldi. Bu farq o'zaro muqobil bo'la oladi. Chunki bunda ikki taraflama rozichilik bor. Kiyim bilan pul bir-biri uchun moliyatda tenglashdi. Hech bir taraf o'rinsiz biror narsa olgan bo'lmadi, balki ikki taraf rozilik bilan foyda ko'rishdi. Ribo esa o'n dirhamini yigirma dirhamga sotishga o'xshaydi, chunki bunda o'n dirham ortiqcha pul beo'rin olingan hisoblanadi. Kimdir: "O'rtadagi muhlat-chi, o'sha o'rin bo'ladi", deyishi mumkin. Yo'q, muhlat berish hech qanday mol emas, biror bir narsa ham emaski, u ortiqcha o'n dirhamga pullansa. Farq mana shunda. Riboning harom qilinishi haqida bir necha fikrlar bor. Avvalo, ribo bironing molini evazsiz, o'rniga biror narsa bermasdan olishdir. Ikkinchisi, ribo muomalasi insonlarni halol oldi-sotdi bilan shug'ullanishdan man qilib qo'yadi. Boisi moli ko'p odam o'zini qiyinchilik va mehnatga urmasdan, molining ko'payishini xohlaydigina emas, balki insofsizlarcha xohlaydi.

Bu esa insonlar orasida tijorat manfaatlarining yo'qolishiga sabab bo'ladi. Uchinchisi, ribo insonlar o'rtasidagi qarz olish va berish muomalasining yo'qolib ketishiga sabab bo'ladi. Ribo agar harom bo'lsa, insonlar ko'ngillari to'q holda bir-birlari bilan pul oldi-berdisini, qarz berish va olishni xotirjam yo'lga qo'yadigan bo'ladi. To'rtinchisi, riboning harom ekanini Qur'onning oyatlari ochiq-oydin bayon qilib qo'ydi. Bu harom qilinishda ko'pdan-ko'p hikmatlar bordir"[8]. Ko'rinib turibdiki, ushbu atamaning asli mohiyati Qur'oni Karim, hadisi shariflar va islom fiqhiga oid turli ilmiy asarlarda o'z tasdig'ini topgan. Atama vaqt o'tishi bilan ma'nosini kengaytirib, iqtisodiyotga oid termin sifatida ishlatila boshlangan. Hozirgi muomaladagi o'zbek adabiy tilida esa atamaning iqtisodiyot tarmog'ida qo'llanilish darajasi anchayin nafaol holatga kelib qolgan. Atama faqatgina diniy matnlarda faol tarzda uchrashi kuzatiladi.

Natura – (lotincha, xossa, xususiyat; kishining xulq-atvori; tabiiy mayl; tabiat) Pul o'rniga to'lanadigan mol., mahsulot.

Kolxozchilar mehnatiga haq to'lash, ularning mehnatini natura va pul bilan rag'batlantirish sistemasi takomillashtirildi. (Gazetadan)[9]

Atama geneologik jihatidan Hind - Yevropa tillari oilasining Roman tillari guruhchasi O'lik tillar tarmog'iga kiradi. Ushbu guruhchaga kiruvchi boshqa tillarda quyidagicha ifodalanadi:

Lotin tilida – natura;

Rumin tilida – naturā;

Fransuz tilida – nature;

Italyan tilida – natura;

Ispan tilida – naturaleza;

Portugal tilida – natureza.

Lotin va fransuz tilida bir xil grafika asosida yozilsada talaffuzda sezilarli farq qiladi. Ammo fonetik tarkibi jihatidan bir-biriga juda yaqin yoki ba'zilar umuman bir-biridan farq qilmasligiga guvoh bo'lamiz.

Ushbu so'zlik asli o'zagidan anglashilganidek, xulq-atvor, tabiat, borliqqa oidlikni bildiradi. So'z asosidan keyinchalik vaqt o'tishi natijasida ko'plab, yangi atamalar paydo bo'lganki, bu atamalar, adabiyot, san'at, rassomchilikda yangi oqim – naturalizmning vujudga kelishini ta'minlagan. Xuddi shunday natura atamasi iqtisodiyotda ham biror kishining mehnati uchun pul o'rniga oziq-ovqat, kiyim-kechak yoxud insonning kundalik turmush tarzi uchun kerak bo'ladigan birlamchi mahsulotlar bilan to'langan. Natura shaklida haq to'lash dastlab, o'rta asrlar Yevropa feodal jamiyatida vujudga keladi. Katta yer egalari o'zlarining qo'l ostidagi ishchilariga yetishtirilgan hosildan, fabrika egalari esa ishlab chiqarilgan mahsulotdan ishchilarga haq sifatida berishgan. Aksariyat hollarda mahsulotning sifatsiz turi ularga shu ko'rinishda taqdim etilgan. Chor Rossiyasi vatanimizni mustamlakaga aylantirgandan so'ng, bizning iqtisodimizda ham natura atamasi keng foydalanila boshlandi. Buning yaqqol misoli sifatida akademik G.G'ulomning "Shum bola" qissasida Sariboy bo'lisning Qoravoy uchun ikki pud o'n yeti qadoq olma berishga, cho'ponning Omonga bir yilga ikki to'xli-yu bir echki berishga kelishganlari yaqqol misol bo'la oladi. Demak, natura ko'p hollarda xo'jayinning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan mahsulotlardan haq sifatida to'lanadi.

Kapital – (nemischa – kapital/lotincha – capitalis – bosh, asosiy) O'zini-o'zi ko'paytirish uchun foydalaniladigan, o'z egasiga foyda, daromad keltiradigan boylik (qimmatli qog'ozlar, pul mablag'lari, moddiy mol-mulk va sh.k.)[10]

Ushbu birlikning lotin tilidagi shakli ham geneologik jihatdan Hind - Yevropa tillari oilasining Roman tillari guruhchasi O'lik tillar tarmog'iga kiradi. Roman tillar guruhiga kiruvchi boshqa tillarda quyidagicha ifodalanadi:

Lotin tilida – capitalis;

Fransuz tilida – capital;

Italyan tilida – capitale;

Ispan tilida – capital;

Portugal tilida – capital;

Rumin tilida – capital;

Makedon tilida – капитал.

Ushbu birlik tillarda fonetik va grafik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lsa-da, talaffuz jihatidan sezilarli farq qiladi.

Nemis tilidagi varianti Hind-Yevropa tillari oilasining German tillar guruhi G'arbiy german tillari tarmog'iga mansub. Atama nemis tiliga qardosh bo'lgan ingliz tilida quyidagicha ifodalanadi:

Nemis tilida – kapital;

Ingliz tilida – capital.

Ushbu atama XVIII asr boshlarida nemis va fransuz tillarida vujudga kela boshlagan[11]. O'rta asrlar dehqonlarida bosh ma'nosini anglatish uchun qo'llangan so'z hisoblanadi. ya'ni lotin tilida caput - bosh degan ma'noni ifodalaydi. Ammo kapital so'zini talaffuz qilish ularga birmuncha qiyinchilik tug'dirgani sababli, uni avvaliga katel, ya'ni qoramoli shaklida qo'llashgan. Bizga ma'lumki, chorvani hisobini aniqlashirishda bosh yoki tuyoq so'zlaridan foydalanamiz. O'sha davrda ham chorvador dehqonlar qoramollarini katel shaklida atashgan. Negaki, dehqonning bor kapitali, ya'ni moddiy boyligi, zaxirasi, asosan, qoramollardan tashkil topgan va bu asosiy mablag' manbaya hisoblangan. Atama keyinchalik fransuz va ingliz tillariga o'zlashgan, davrlar o'tishi natijasida ma'nosi kengayib, jamlangan, foydalanishga tayyor holdagi ko'chadigan mol-mulk yig'indisi ma'nosini o'zida mujassamlashtirgan.

Bazis – (yunoncha. basis – asos) Jamiyat taraqqiyotining ma'lum tarixiy bosqichida yuzaga keladigan ishlab chiqarish munosabatlari yig'indisi.

Bazis jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichidagi iqtisodiy tuzumdir[12]. Atama Hind-Yevropa tillar oilasining Grek tili guruhiga mansub yunon tilidan kelib chiqqan. Aytib o'tishimiz joizki, hozirgi kunda ushbu til oilasining Grek tili guruhiga kiruvchi boshqa til mavjud emas.

Bu atamaning e'tiborimizni tortgan jihati shundan iboratki, atama turli xildagi iqtisodiyotga oid lug'atlarda turlicha izohlangan.

Chunonchi, 1999- yilda Rayzberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starodubseva E.B. Rossiya va boshqa bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarning iqtisodiy sektorida qo'llaniladigan 10 mingdan ortiq atamalarni o'zida jamlagan "Zamonaviy iqtisodiy lug'at"(Современный экономический словарь) nomli elektron lug'atda bazis atamasi haqida quyidagicha ta'rif berilgan:

Bazis – savdolanish predmeti bo'lgan birja kortirovkasi uchun mukofot yoki undan chegirma. Bu tovarlarning turi va sifatiga, yetkazib berish shartlariga, to'lovlarga va boshqa omillarga bog'liq[13].

Rus iqtisodchilari tomonidan yaratilgan "Bank va moliya atamalarining terminologik lug'ati" (Терминологический словарь банковских и финансовых терминов) nomi ostidagi elektron resursda esa: "Bazis - haqiqiy mahsulot narxi va birja kortirovkasi orasidagi farq"[14], - deya izohlangan.

Demak, atamaning ma'nosini har bir olim o'z nuqtayi nazaridan kelib chiqib, talqin qilgan. Shunday bo'lsa-da, dunyo iqtisodiyotida faol qo'llanayotgan bu kabi terminlar mohiyatini mukammallashtirgan holda o'zbek tilining izohli lug'atining keyingi nashrlariga kiritilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning uchun mukammal izohni o'zimiz uchun tanlab olishga harakat qilamiz. Buning uchun bir qancha iqtisodiy adabiyotlardagi matnlarni tahlilga tortgan holda, eng maqbul variant sifatida 2000-yilda Yefremov T.F. tomonidan tuzilgan "Rus tilining yangi izohli lug'ati" ("Новый словарь русского языка")[15]dagi izohni olishimiz mumkin:

Bazis - Jamiyatning iqtisodiy tuzilishini tashkil etuvchi va ustki tuzilmaning mohiyatini belgilovchi tarixiy jihatdan aniqlangan ishlab chiqarish munosabatlari majmui.

Xulosa va takliflar. Fikrimizcha, terminlarni, umuman barcha lug'aviy birliklarni geneologik jihatdan tahlil qilganda, avvalo, quyidagilarga e'tibor qaratish joiz:

birlikning qaysi til oilasiga mansubligi;
til oilasidagi boshqa tillar bilan o'zaro fonetik va grammatik jihatdan o'xshash va farqli jihati;

birlikning hozirgi anglatgan ma'nosiga yaqin prototipning mavjudligi yoki mavjud emasligi.

Boshqa tildan o'tgan iqtisodiy terminlarni izohli lug'atlarimizga yoki muomalaga olib kirar ekanmiz, ularning eng maqbul va tushunilishi oson, shu bilan birga u anglatadigan mazmunga to'liq mos tushuvchi jarayonlarga mutanosib bo'lishiga e'tibor qaratishimiz lozim.

ADABIYOTLAR

1. G'ofurov A.T., Fayzullayev S.S. Genetika. Toshkent. "Tafakkur" nashriyoti, 2010. 4-5 B.
2. <https://elib.bspu.by/bitstream/doc/B2.pdf>
3. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. "Sharq" nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent, 2010. 116 B.
4. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: "Barkamol fayz media", 2016. –44 B.
5. Yo'ldoshev I., Sharipova O'. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: "Iqtisod moliya", 2007. – 169 B.
6. Shu manba. 155 B.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик «Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси» давлат илмий нашриёти, 2006. 3 жилд. 382 Б.
8. Usmon ibn Hasan ibn Ahmad Shokir Xubariy. Durratun nosihiyn. Tarjimon: Abdurahim Mirzo. "Movarounnarh" nashriyoti. Toshkent 2004. 20 B.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик «Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси» давлат илмий нашриёти, 2006. 3 жилд. 23 Б.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик «Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси» давлат илмий нашриёти, 2006. 2 жилд. 316 Б.
11. <https://ecanet.ru/word/%D0%9A%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB>
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик «Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси» давлат илмий нашриёти, 2006. 1 жилд. 140 Б.
13. <http://economics.niv.ru/doc/dictionary/economical/index-193.htm#193>
14. <https://finuslugi.ru/glossariy#symbol=%D0%91>
15. <https://www.efremova.info/letter/+ba.html>

Abduxakim ARIPOV,
Andijon davlat chet tillar instituti erkin tadqiqotchisi
E-mail: aabdulhakim78@gmail.com

F.f.n. M.Abdullayev taqrizi asosida

ANALYSIS OF VIEWS ON THE ORIGIN AND DEFINITION OF THE TERM "LUGHAT"

Annotation

The term "Lughat" (dictionary) is found in Uzbek, Persian, Ottoman Turkish, Urdu and other Eastern languages. The issue of the origin of this term has been of interest to many. The use of the term "Lughat" (dictionary) in the sense of a collection that includes lexical units of the Uzbek language also shows the experience of the Uzbek (Turkish) language in terms of lexicography. Therefore, in this article, a look at the history of Uzbek lexicology is given by studying the history of the origin of this term.

Key words: Lughat, term, language, dialect, vocabulary, mu'jam, qamus.

АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЕРМИНА «ЛУГАТ»

Аннотация

Термин «лугат» (словарь) встречается в узбекском, персидском, османском, турецком, урду и других восточных языках. Вопрос возникновения этого термина интересовал многих. Использование термина «лугат» в смысле сборника, содержащего лексические единицы узбекского языка, также показывает опыт узбекского (тюркского) языка с точки зрения лексикографии. Поэтому в данной статье дан взгляд на историю узбекской лексикологии путем изучения истории возникновения этого термина.

Ключевые слова: Лугат, термин, язык, диалект, лексика, муъджам, камус.

“LUG‘AT” ATAMASINING VUJUDGA KELISHI VA TA‘RIFI HAQIDAGI QARASHLAR TAHLILI

Annotatsiya

“Lug‘at” atamasi o‘zbek, fors, usmonli turk, urdu va boshqa sharq tillarida mavjud. Ushbu atamaning vujudga kelishi masalasi ko‘pchilikni qiziqtirib kelgan. “Lug‘at” atamasi o‘zbek tilining leksik birliklarini o‘zida mujassam etgan to‘plam ma‘nosida qo‘llanishi o‘zbek (turkiy) tilning lug‘atshunoslik borasidagi tajribasini ham ko‘rsatadi. Shu bois ushbu maqolada mazkur atamaning paydo bo‘lishi tarixini o‘rganish orqali o‘zbek lug‘atshunosligi tarixiga bir nazar tashlanadi.

Kalit so‘zlar: Lug‘at, atama, til, sheva, so‘z boyligi, mu‘jam, qomus.

Bevosita mavzuga kirishishdan oldin bir necha tushuncha va atamalarga aniqlik kiritish maqsadga muvofiq. Dastlab so‘zlik ma‘nosida qo‘llanuvchi “lug‘at” atamasiga to‘xtalsak. “Lug‘at” so‘zi arab tilidagi ilk shaklida “ma‘nosiz so‘zlam, aljiramoq” ma‘nosidagi لغو o‘zakli “til, sheva” ma‘nosini bildiruvchi لُغَةٌ so‘zidan olingan. Bu so‘z dastlab faqatgina til, sheva ma‘nosida qo‘llangan. Sheva, ya‘ni bir so‘zning xalq orasida qo‘llanadigan boshqa shakli ma‘nosida qo‘llanishini ko‘plab mo‘tabar arab tili lug‘atlarida ko‘rishimiz mumkin. Masalan, أَشَاءُ لُغَةٌ فِي أَجَاءِ so‘zi o‘zining shevadagi shaklidir[1].

Keyinchalik لُغَةٌ so‘zining ma‘no doirasi kengayib borib, “til birliklari” yoki “tildagi so‘zlar” ma‘nosini ham anglatadigan bo‘lgan. “Al-Qomus: arabcha-o‘zbekcha qomusiy lug‘atda “لُغَةٌ” so‘zining 1. til, lahja; 2. til, vosita; 3. so‘z-ifoda ma‘nolari berilgan[2].

Ilk arabcha so‘zliklardan Ibn Durayd al-Azdiyning (vaf. 933 y.) “Jamharat al-lug‘a” (“Tilni (ng so‘zlarini) to‘plash”), Ahmad ibn Forisning (vaf. 1005 y.) “Mu‘jam maqoyis al-lug‘a” (“Til o‘lchamlari lug‘ati”), “Mujmal al-lug‘a” (“Til so‘zlarining qisqacha majmuasi”), Abu Nasr ibn Hammod al-Javhariyning (vaf. 1010 y.) “Toj al-lug‘a” (“Til so‘zlarini toji”) kabi asarlarining nomlarida “اللُغَةُ” so‘zi umuman til, til birliklari (so‘zlar) ma‘nosida ishlatilgan[3].

Biroq, so‘zlar majmuasi – so‘zlik uchun atama o‘laroq qo‘llanishi bir muncha keyinroq yuz bergan.

Muhammad G‘iyosuddin ibn Jaloluddin ibn Sharafuddin ar-Rompuriyning (vaf. 1845 y.) “G‘iyos al-

lug‘ot” nomli arabcha-forscha-turkcha lug‘atida kitobning nomida لُغَةٌ so‘zi ko‘plikda qo‘llangan.

Bunday holatni boshqa lug‘atlarda ham ko‘rishimiz mumkin. Misol uchun, Abu Yusuf Ya‘qub ibn Ahmad al-Kurdiy al-Adib an-Nisoburiy (vaf. 1081 y.) o‘zining lug‘atini “al-Bulg‘a fil-lug‘a” deb nomlagan[4].

Shu bilan birga, G‘iyos al-lug‘otda muallif tarjima qilinyotgan (bu o‘rinda arabchadan forsiy va turkiyga) so‘zni “lug‘at” deb bergan. Kitob muqaddimasida muallif shunday deydi: “حرف اول لغت را باب وحرف ثانی را فصل ساخت” (Muallif) lug‘at (tarjimasi berilayotgan so‘z)ning birinchi harfini bob, ikkinchi harfini esa fasl qildi”[5].

Shunday qilib, arabchada “til, lahja” ma‘nosini anglatgan “لُغَةٌ” so‘zi semantik o‘zgarishga uchrab, “tarjima qilinyotgan so‘z” ma‘nosini kasb etgan. O‘zbek tilining izohli lug‘atida “lug‘at” so‘zi haqida quyidagicha ma‘lumot berilgan: “So‘z. Tildagi barcha so‘zlar boyligi”[6].

Va nihoyat shunday so‘zlar to‘plami bo‘lgan kitob ham “lug‘at” deb ataladigan bo‘lgan. Bunga boshqa tillardan o‘zbek tiliga yoki aksincha bo‘lgan tarjima so‘zliklarining “lug‘at” deb nomlangani yorqin dalil bo‘ladi. Misol tariqasida arabcha-turkcha Lug‘ati Nojiiy[7], Lug‘ati Ramziy[8], Ruscha-o‘zbekcha lug‘at, Forscha-o‘zbekcha lug‘at, O‘zbek tilining izohli lug‘ati kabi ko‘plab lug‘atlarni tilga olish mumkin.

Arab tilida lug‘at ma‘nosida qo‘llangan ilk so‘z “مُعْجَمٌ” so‘zidir. Mu‘jam atamasining tildagi so‘zlarni jamlagan kitobga nisbatan ishlatila boshlashi haqida turli qarashlar mavjud. Husayn Nassor o‘zining “نشأته وتطوره” “المعجم العربي” (Arabcha lug‘at: paydo bo‘lishi va rivojlanishi) kitobida bu

so'zning "lug'at" ma'nosida qachondan ishlatilgani haqida aniq ma'lumot mavjud emasligiga e'tibor qarataadi[9]. Ibn Jinniy (vaf. 1002 y.) سر صناعة الإعراب (E'rob san'atining siri) kitobida mu'jam so'zining kelib chiqishi xususida ko'plab qarama-qarshi fikrlarni keltirib o'tarkan, bu borada Abu-l-Abbos Muhammad ibn Yazid al-Mubarrad (vaf. 899 y.)ning fikrini ma'qullaydi. Al-Mubarradga ko'ra, "mu'jam" so'zi أَعَجَمَ fe'lining mimli masdari bo'lib, "noaniqlikni ketkazish, sharhlab tushunarli qilish" ma'nosini bildiradi[10].

Ayrim olimlarga ko'ra, nuqtalari qo'yilib bir-biridan farqlangan alifbo harflari حروف المعجم (mu'jam harflari) deb nomlangan.

Jazoirlik tadqiqotchilar Shuayb Habila va Mas'uda Xalolfor arab tilidagi "معجم" atamasining paydo bo'lishi masalasiga bag'ishlangan maqolalarida ushbu so'z ma'nosining ilk lug'at manbalaridagi shakli hamda keyingi davr tilshunoslari talqinida o'ziga xos istiloh – atamaga aylanish jarayonlarini tahlil qilganlar[11]. Mualliflar bu boradagi turli qarash va talqinlardan xulosa qilib, "mu'jam" so'zi hali arabcha harflarga nuqta qo'yilmagan davrda ham alifbo harflarini ifodalaganini ta'kidlaydilar. Bunga Abu Muso al-Ash'ariy r.z.ning Rasululloh s.a.v. vafotlaridan keyin alifbo harflarini yozishni o'rgangani, xuddi chayonlar singari beo'xshov yozgani haqidagi rivoyati[12] hamda tobi'ylardan Ato ibn Abi Raboh r.z.ning bir odamga musht tushirib, tili uzilishiga sabab bo'lgan kishiga nisbatan qilgan hukmi misol keltiriladi. Bunda Ato ibn Abi Raboh jabrlanuvchiga "mu'jam"ni birma-bir aytib ko'rishni buyuradi. Nechta harfni aytma olmasa, ayblanuvchiga shuncha harfga yarasha diya beriladi, deb hukm qiladi[13].

Imom Buxoriyning "al-Jomi' as-sahih" asarida bir bob nomi باب تسمية من سمي من أهل بدر في الجامع الذي وضعه أبو عبد الله "على حروف المعجم" Abu Abdulloh tuzgan al-Jomi' kitobida Badr ahlidan nomlari keltirilgan zotlar ismlarining alifbo tartibida zikr etilishi bobi" deb atalgan. Bu ham mu'jam so'zining ilk davrda, lug'at ma'nosi uchun qo'llanishdan oldin alifbo harflari ma'nosida ishlatilganiga dalil bo'ladi[14].

Demak, mu'jam so'zi ko'pchilik tilshunoslarning harflarni bir-biridan ajratish uchun ba'zilariga nuqta qo'yish, ma'nosida "aniqlash, aniqlashtirish, chalkashlikni ketkazish" ma'nosidan olingan va ilk bor shu maqsadda qo'llangan, degan fikrlarining u qadar to'g'ri emasligini ko'rsatmoqda.

Keyinchalik, "mu'jam" atamasi alifbo tartibida (xoh alifdan, xoh boshqa harfdan boshlangan bo'lsin) berilgan har qanday kitobga nisbatan qo'llangan. Abu Ya'lo Ahmad ibn Aliy ibn al-Musanno (vaf. 919 y.) sahobalar nomlariga bag'ishlangan bir kitob bitib, uni "معجم الصحابة" nomladi. Shuningdek, Abu-l-Qosim Abdulloh ibn Muhammad al-Bag'aviy (vaf. 929 y.) ham sahobalar nomlariga bag'ishlangan ikki mu'jam tuzdi va ularni "المعجم الكبير" va "المعجم الصغير" deb atadi[15]. Shuningdek, Yoqut al-Hamaviyning (vaf. 1229 y.) mashhur "معجم البلدان" (Mamlakatlar haqidagi alifbo tartibli kitob) nomli geografik asarini tilga olish mumkin. Keyinchalik tilning lug'at boyligini o'z ichiga olgan kitoblarga nisbatan maxsus atamaga aylandi.

Xulosa qilib aytganda, "معجم" so'zining keyinchalik "lug'at" ma'nosida qo'llanishi bir necha bosqichda shakllangan ma'no o'zgarishi natijasida yuzaga kelgan.

Arab tilida lug'at ma'nosida keng qo'llanadigan, xususan keyingi davrda "mu'jam" atamasidan ko'ra ko'proq ommalashgan yana bir atama "قاموس" (qomus) atamasidir. Qomus so'zi lug'atda "dengiz, dengizning eng chuqur joyi" demakdir[16]. Shu bois arablar biror sohada mukammal bilimga ega bo'lgan kishiga nisbatan, "هو قاموس في كذا" (u falon sohada dengizdir) kabi tashbihni qo'llaganlar. Majduddin Abu Tohir Muhammad ibn Ya'qub al-Feruzobodiy (vaf. 1414 y.) o'zining mashhur lug'atini "القاموس المحيط" "Ummon" (okean) deb nomlagan. Ushbu lug'at "al-Qomus" nomi bilan shuhrat qozondi. Hattoki, keyingi davr lug'atlarida القاموس so'zi

Feruzobodiyning mazkur lug'atiga atoqli ot bo'lib qolib qoldi[17]. Ahmad Foris ash-Shidyoy (vaf. 1887 y.) "القاموس" "على القاموس" asarini yozib, "qomus" so'zining yanada ommalashuviga hissa qo'shdi. Sa'id ash-Shartuniy (vaf. 1912 y.) o'zining أقرب الموارد lug'atida قاموس maqolasida القاموس so'ziga shunday ta'rif berdi: "اللغة في القاموس كتاب الفيروزآبادي في اللغة: "العربية لقيه بالقاموس المحيط ويطلقه أهل زماننا على كل كتاب في اللغة فهو "يرادف عندهم كلمة معجم وكتاب لغة" "al-Qomus Feruzobodiyning arab tiliga oid kitobi bo'lib, uni "al-Qomus al-muhit" (Ummon) deb atagan. Bizning davrimizdagi odamlar bu so'z (qomus)ni lug'atga oid har qanday kitobga nisbatan qo'llaydilar. Bu so'z ularning nazdida "lug'at kitobi – so'zlik"ning bir ma'nodoshidir"[18]. Keyinchalik bu so'z har qanday lug'atga nisbatan atama o'laroq qo'llanadigan bo'ldi[19].

Lug'atning ta'rifi masalasi ham muhim jihatlardan biri sanaladi. Zero, lug'at tili xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, uning ta'rifi ham turlicha ifodalangan. Shu nuqtai nazardan lug'atning turli tillarga oid ta'riflarini birma-bir ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

O'zbek tilining izohli lug'atida "lug'at" so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: "Biror tildagi so'zlarni ma'lum tartibda (odatda alifbo tartibida) jamlab, izohlab yoki boshqa tilga tarjima qilib berilgan kitob"[20].

Arab tilshunoslari "lug'at" (mu'jam yoki qomus) atamasiga turli ta'riflar berganlar. Jumladan, Ahmad Abdulg'afur Attor "mu'jam" (lug'at) kitobi ta'rifi haqida shunday yozadi: So'zlarni bir-biridan ajratib, ma'nolarini aniqlashtirib beradigan kitob alifbo tartibida bo'lgani uchun shunday nomlangan va "mu'jam"ga tilshunoslar nuqtai nazaridan quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin: "Mu'jam til so'zlarining imkon qadar katta qismini sharhi va ma'nolari izohi bilan birga o'ziga xos tartibda, xoh alifbo harflariga ko'ra, xoh mavzularga ko'ra tizimlangan holda o'z ichiga olgan kitobdir. Mukammal mu'jam tildagi barcha so'zlarni ma'nosining izohi, qaysi o'zakdan yasalgani, talaffuz yo'llari, ishlatilish o'rinlarini ko'rsatib beruvchi dalillar bilan birga qamragan bo'lishi kerak"[21].

Attorga ko'ra, mazkur xususiyatlarga ega bo'lmagan kitobga nisbatan "mu'jam" atamasini qo'llab bo'lmaydi. Zotan, cheklangan so'zlarni sharhlab beruvchi kitob mu'jam emasdir.

Zamonaviy ingliz tili Oksford lug'atida "lug'at" (dictionary) so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: "Lug'at bu tilning alohida so'zlari (yoki ularning ma'lum bir sinfi) imlosi, talaffuzi, ma'nosi va qo'llanilishi, sinonimlari, kelib chiqishi va tarixi yoki hech bo'lmaganda bu ma'lumotlardan ba'zilar ko'rsatiladigan kitobdir; Murojaat qilish qulay bo'lishi uchun so'zlar ma'lum bir tartibda, hozirga kelib aksariyat tillarda alifbo tartibida joylashtiriladi va kattaroq lug'atlarda ma'lumotlar adabiyotlardan olingan iqtiboslar bilan mustahkamlanadi"[22].

Oksford lug'atining mazkur ta'rifi Yevropa tillari, xitoy, hind tillari kabi so'zning transkripsiyasi berilishi shart bo'lgan tillarni ham o'z ichiga oladi. Zero, hamma tillarda ham lug'atda talaffuz alohida berilmaydi. O'zbek, turk (va boshqa turkiy tillar), arab, fors, urdu kabi tillarda so'zlarning transkripsiyasiga ehtiyoj yo'q. Ularda so'zlar qanday yozilsa, shunday o'qiladi. Ta'rifning yana bir jihati, unda rus tilidagi kabi so'zlarning urg'usini ko'rsatish zarurati esga olinmagan. Lekin buni talaffuz shartiga umumiy shaklda kiritib yuborish mumkin.

Rus tilining katta izohli lug'atida "slovar" so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: "(Lug'at) – muayyan tartibda (odatda alifbo tartibida) joylashtirilgan, ma'nosining izohi yoki boshqa tilga tarjimasi berilgan so'zlar ro'yxatidan iborat kitob"[23]. Kezi kelganda shuni ham qayd etish o'rinliki, yuqorida keltirilgan O'zbek tilining izohli lug'atidagi "lug'at" so'zi ta'rifi ham mana shu ta'rifga hamohangdir.

Tadqiqotchi Galip Yavuz lug'atga berilgan quyidagi ta'rifni keltiradi: "Bir dildeki sözcüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzen, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dilbilgisi ulamları, eşanlamlıları vb. ya da bir başka dildeki karşılıkları ile sunan yapıştır" (Lug'at bu – tildagi leksik birliklarning hammasini yoki ayrimlarini, odatda, alifbo tartibida, ayrim hollarda mavzular yoki tushuncha sohalariga ko'ra, ta'riflari, dalillari, talaffuzlari, kelib chiqishi, qo'llanishlari, grammatik kategoriyalari, sinonimlari va hokazolar yoki ularning boshqa tildagi muqobillari bilan taqdim etadigan asardir)[24].

Tilshunos-lug'atshunoslar tomonidan "lug'at" so'ziga ko'plab ta'riflar berilgan bo'lishiga qaramay, ko'proq tillarga xos xususiyatlarini o'zida aks ettirgan kengqamrovli ta'riflar ham bor. L.Zgusta bu borada shunday deydi: "Lug'atga berilgan, menga ma'lum ko'plab ta'riflar ichida eng yaxshisi K.K.Berg tomonidan berilgan quyidagi ta'rifdir: "Lug'at bu

ma'lum bir nutq jamoasiga oid odatiy nutq birliklaridan tuzilgan va muallif tomonidan malakali o'quvchi har bir alohida shaklning ma'nosini tushunadigan, uning o'z jamiyatidagi funksiyasi va unga tegishli faktlar haqida xabardor bo'ladigan tarzda sharhlangan ijtimoiylashgan til birliklarining tizimli ro'yxatidir"[25].

Howard Jackson o'zining "Lexicography. An Introduction" kitobida lug'atga ancha ijodiy yondoshadi va badiiy ta'rif beradi. Unga ko'ra, lug'at maslahat kitobidir. Odamlar lug'atlar bilan so'zlar haqida ma'lumot topish uchun mashvarat qiladilar[26].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'zbek tilida tildagi leksik birliklarni o'zida jamlagan va ko'plab boshqa shartlarni o'zida mujassam qilgan maxsus to'plamga nisbatan qo'llanadigan "lug'at" atamasi bir qancha tadrijiy bosqichlarni bosib o'tgan. Ushbu atama o'zbek tilining "qoniyu joniga" singib ketgan arab tili va leksikasining ijobiy ta'sirida vujudga kelgan va rivojlangan.

ADABIYOTLAR

1. إسماعيل بن حماد الجوهري. الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية. دار العلم للملايين. الطبعة الرابعة. القاهرة 1974 م. المجلد الأول، ص. 140.
2. N.Ibrohimov, A.Aripov, I.Ikromjonov, A.Zayriev. Al-Qomus: arabcha-o'zbekcha qomusiy lug'at. 4 jildli. 4-jild. Toshkent, 2022. 156-b.
3. N.Ibrohimov, A.Aripov, I.Ikromjonov, A.Zayriev. Al-Qomus: arabcha-o'zbekcha qomusiy lug'at. 1-jild. Toshkent, 2017. 4-5-66.
4. حاجي خليفة. كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون. بيروت، 1941. المجلد الأول، ص. 253.
5. محمد غياث الدين بن جلال الدين بن شرف الدين الرامپوري. غياث اللغات. كاتيبور. 1905 م. ص. 3.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli, 2-jild. Toshkent, 2006. 512-6.
7. معلم ناجي عمر غلي بي اوغلي. لغت ناجي. استانبول: مطبعة عصر. 1322 هـ.
8. حسين رمزي. لغت رمزي. جلد اول. استانبول: مطبعة حسين رمزي. 1305 هـ.
9. حسن نصار. المعجم العربي: نشأته وتطوره. مصر: دار مصر للطباعة. 1988. الطبعة الرابعة، ص. 7؛ ديزيرة سقال. نشأة المعاجم العربية وتطورها. بيروت: دار الصداقة العربية. ص. 11.
10. عثمان بن جني، أبو الفتح. سر صناعة الإعراب. الطبعة الأولى، في مجلدين. دمشق: دار القلم، 1985. المجلد الأول، ص. 36.
11. شعيب حبيبة ومسعودة خلاف. اشتقاق مصطلح المعجم: عرض ونقد// مجلة العيار. العدد 52. سنة 2020. ص. 648-665.
12. 475. أكرم ضياء العمري. عصر الخلافة الراشدة. الرياض: مكتبة العبيكان. تاريخ الطبع لا يوجد. ص. 475.
13. ابن سنان الخفاجي. سر الفصاحة ص. 73-74.
14. محمد بن إسماعيل، أبو عبد الله البخاري. الجامع الصحيح. القاهرة: المكتبة السلفية. 1400 هـ. الجزء الثالث، ص 96.
15. إميل يعقوب. المعاجم اللغوية العربية: بدانتها و تطورها. بيروت: دار العلم للملايين. ص. 12.
16. N.Ibrohimov, A.Aripov, I.Ikromjonov, A.Zayriev. Al-Qomus: arabcha-o'zbekcha qomusiy lug'at. 4 jildli. 3-jild. Toshkent, 2019. 887-6.
17. أحمد مختار عمر. معجم اللغة العربية المعاصرة. القاهرة: عالم الكتب. 2008. المجلد الثاني. ص. 1462؛ جبران مسعود. معجم الرائد. بيروت: دار المعلمين. 1992. ص. 751.
18. سعيد الشرتوني. أقرب الموارد في فصح العربية والشوارد. الجزء الثاني. قم-إيران، 1403 هـ. ص 1038.
19. Hulusi Kiliç. El-Kāmûsü'l-muhîr // TDV İslâm Ansiklopedisi, 24 cilt. İstanbul, 2001. s. 287.
20. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli, 2-jild. Toshkent, 2006. 512-6.
21. أحمد عبد الغفور عطار. مقدمة الصحاح. الطبعة الثالثة. بيروت: دار المعلمين، 1984. ص. 42.
22. The Concise Oxford Dictionary of Current English 9th edition. 1998.
23. Большой толковый словарь. <http://gramota.ru/slovari/dic/?word=%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C&all=x>
24. Galip Yavuz. Sözlükbilim ve Arapça sözlük çalışmalarına tarihsel bir yaklaşım // Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2002, 6 (1) s. 113-122.
25. Zgusta L. Manual of Lexicography. Czechoslovak Academy of Sciences, 1971. p. 197.
26. Jackson H. Lexicography. An Introduction. London and New York. 2002. P.28.

Anorgul ATAJOVA,
UrDPI dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
E-mail: anorgulatajonova005@gmail.com
Nafosat JUMANIYOZOVA,
UrDPI 2-kurs magistranti
E-mail: jumaniyozovanafosat297@gmail.com

Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti v.b., PhD D.Xajiyeva taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF INTERACTIVE METHODS IN “WORKING ON THE WORD AND ITS MEANINGS” IN NATIVE LANGUAGE LESSONS IN THE PRIMARY CLASS

Annotation

In this article, the topic “Working on a word and its meanings” is explained to primary school students in their native language lessons using various interactive methods and turning it into a skill. Provides information on ways to increase student interest in the lesson, prevent boring lessons, and increase lesson effectiveness. Detailed information about interactive education is also provided.

Key words: Primary school, native language, word, method, interactive method, “Find the odd one out” method, “Classical pairs or classic triplets” method, synonym, interactivity.

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В «РАБОТЕ НАД СЛОВОМ И ЕГО ЗНАЧЕНИЯМИ» НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ

Аннотация

В данной статье учащимся начальных классов на уроках родного языка разъясняется тема «Работа над словом и его значениями» с использованием различных интерактивных методов и превращением ее в навык. Предоставляется информация о способах повышения интереса учащихся к уроку, предотвращения скучных уроков и повышения эффективности урока. Также дана подробная информация об интерактивном образовании.

Ключевые слова: Начальная школа, родной язык, слово, метод, интерактивный метод, метод «Найди лишнее», метод «Классические пары или классические тройки», синоним, интерактивность.

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA “SO‘Z VA UNING MA‘NOLARI USTIDA ISHLASH”DA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinif ona tili darslarida o‘quvchilarga “So‘z va uning ma‘nolari ustida ishlash” mavzusini turli xil interaktiv metodlar yordamida tushuntirish va uni malakaga aylantirish. O‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirish, zerikarli darsni oldini olish va dars samaradorligini oshirish usullari haqida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, interaktiv ta‘lim haqida batafsil ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinif, ona tili, so‘z, metod, interfaol metod, “Ortiqchasini top” metodi “Klassik juftliklar yoki klassik uchliklar” metodi, sinonim, interfaollik.

Kirish. Mamlakatimizda ta‘limga bo‘lgan e‘tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Hozirgi zamon talabi ona tili o‘qitishni ham tashkiliy, ham mazmuniy jihatdan takomillashtirishni taqozo etadi. Ma‘lumki, yangilangan ona tili ta‘limining mazmuni o‘quvchilarda ijodkorlik, erkin fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri bayon qilish malakalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan. Ta‘lim jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarda shu kabi xususiyatlarni shakllantirmasa, berilgan ta‘lim natijasi past bo‘lishi muqarrardir. Buni oldini olish uchun, albatta, ta‘lim tizimini tubdan isloh qilishimiz zarur. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o‘zining har bir nutq va ma‘ruzalarida xalq ta‘limini yanada rivojlantirishga qaratilgan bir qator vazifalarni ko‘rsatib beradi. O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta‘lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘ziga kelayotgan yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta‘limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida 2019-yil 29-aprelda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-

sonli - Xalq ta‘limi tizimini 2030 -yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlash to‘g‘risidagi farmoni qabul qilindi[1]. Ushbu farmonida O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishishni va talim tizimini tubdan isloh qilish Yangi O‘zbekistonni yoshlari uchun barcha imkoniyatlar yaratish aks etgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday ta‘kidlaydi: “Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a‘zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma‘rifat, yuksak ma‘naviyat kerak. Ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi. Sharq donishmandlari aytganidek, “Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir”! Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma‘rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak” [2]. Ushbu fikrlardan xulosa qiladigan bo‘lsak, biz yoshlarni bilimga, kitobga bo‘lgan muhabbatini

o'shishimiz va yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratib berishimiz kerak. Shundagina biz mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadga erishgan bo'lamiz va xalqimizning necha ming yillik asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinflarda o'tiladigan ona tili, matematika, o'qish, tarbiya va tabiiy fanlar darsliklari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki ularning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshlang'ich ta'lim darslariga o'quvchilar qiziqishini oshirishga alohida e'tibor berish lozim. Chunki bolalar boshlang'ich sinflardan o'q "dars" degan muqaddas so'zdan bezib qolmasliklari lozim. Bugungi kunda o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish uchun va noan'anaviy darslarni tashkil qilish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Buning uchun biz innovatsion ta'lim muhitini yaratishimiz, uni xalqaro andozalarga to'liq mosligini ta'minlash bugungi tez o'zgaruvchan ijtimoiy hayotga yoshlarimizni muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirishning muhim omilidir. Ushbu vazifaning samarali hal etilishi o'z navbatida ta'lim jarayonini yaxlit tizimi sifatida zamonaviylashtirishni taqozo etadi. Innovatsion ta'limning eng muhim parametrlaridan biri o'quvchilarni ta'lim jarayoni subyekti sifatida o'z faoliyatining ijodkoriga aylanishini ta'minlashdir. Mazkur maqsadga erishish o'z navbatida o'quvchilarni guruhlarda, kichik guruhlarda va juftliklarda hamjihatlikdagi ishlarini tashkil etishni talab etadi. Bunda biz, albatta, ta'lim metodlariga tayangan holda ish ko'ramiz.

Darsga qo'yiladigan asosiy talablardan biri – ta'lim metodlari va usullarini bir biri bilan mustahkam bog'lab olib borish samaradorligini oshirishdir. Darsga qo'yiladigan asosiy talablardan yana biri - barcha didaktik vazifalar darsning o'zida hal etilishi, uyga beriladigan vazifalar o'quvchilarning darsda oladigan bilimlarining mantiqiy davomi bo'lishi kerak. Dars davomida o'qituvchi o'quvchilarning jismoniy holatini, ijodkorligini, tez fikrlashlarini hisobga olishi kerak. O'tilgan har bir darsning o'quvchilar bilan birga tahlil qilib borilishi ham yaxshi natija beradi. Eng asosiysi o'qituvchi dars o'tishi innovatsion usullardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi [3].

Dastlab metod o'zi nima? degan savolga javob berishimiz kerak.

Metod (yun. "metodos" — bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l-yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli. Metodning kelib chiqish tarixi kishilarning amaliy faoliyatiga borib taqaladi. Biror ishni bajarish metodini egallagan kishi shu ishni boshqalarga nisbatan oson, tez va soz bajaradi.

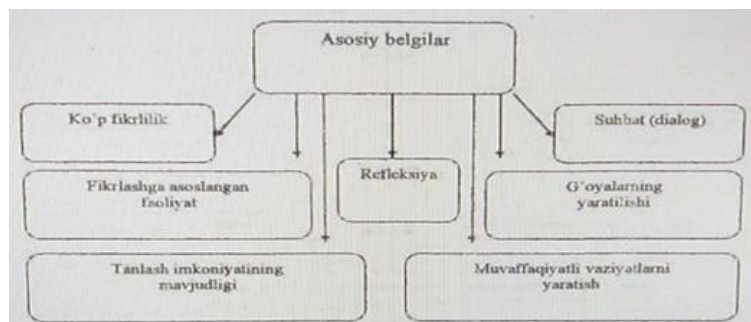
Metodni egallamagan inson esa bu ishni bajarish uchun ko'p vaqt va kuch sarflaydi. Biz endi interfaol metodlarga keladigan bo'lsak, bunda interfaol metod tushunchasiga izoh berib o'tishimiz lozim.

Interfaol ta'lim (lot. "internus" - ichki, o'zaro) – o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka, muayyan axloqiy sifatlanmi o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim Interfaol metodlarning mohiyatidan xabardor bo'lishda, eng avvalo, tayanch tushuncha - "interfaol" atamasining lug'aviy ma'nosi bilan tanishish maqsadga muvofiqdir. Lug'aviy jihatdan "interfaol" (ing. "interact"; r. "interaktiv"; "inter" – o'zaro, birgalikda, "act" - harakat qilmoq, ish ko'rmoq) tushunchasi "o'zaro, birgalikda harakat qilmoq" ma'nosini anglatadi.

Interfaollik – o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi-o'qituvchi, o'quvchi-o'quvchi (sub'yekt-sub'yekt) suhbatlarida sodir bo'ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi – o'quv jarayoni uchun eng qulay muhit vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarini ishga solishga muhit yaratadi. Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda birona ham o'quvchi chetda qolmay, eshitgan, o'qigan, ko'rgan bilgan fikr- mulohazalarini ochiq-oydin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'zaro fikr almashish jarayoni sodir bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi.

Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Har bir interfaol metod ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, o'qituvchi va ta'lim oluvchilar, o'quvchi va o'quvchilar guruhi, shuningdek, jamoa o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish, g'oyaviy va ruhiy birlikka erishish, yagona maqsad sari intilish, har bir ta'lim oluvchining ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, shaxs sifatida namoyon bo'lishi uchun zarur shart-sharoit hamda muhitni yaratishda katta imkoniyatlarga ega.

Interfaol ta'lim muayyan belgilarni o'zida namoyon qiladi. Mazkur ta'limning asosiy belgilari quyidagilardir (1-rasm). Izoh: Refleksiya (lot. "reflexio" - ortga qaytish, aks etish): Tdshining o'z xatti-harakatlarini, ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida faoliyati; shaxsiy kechinmalari, his-tuyg'ulari va o'y-xayollari mohiyatini fikrlash orqali anglash) [4].

(1-rasm)

Interfaol metodlar o'z mohiyatiga ko'ra ta'limiy yoki tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishda ma'lum darajada samaradorlikka erishishni ta'minlasa-da, biroq, ularning har biri ta'lim yoki tarbiya jarayonida mahsuldorlikni ta'minlash bo'yicha turli imkoniyatlarga ega. Shu sababli o'qituvchilar

interfaol metodlarni tanlashda o'rganilayotgan mavzu, muammo yoki hal qilinishi lozim bo'lgan masalaga e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiqdir. Interfaol metodlarni qo'llashda ta'lim oluvchilarning yosh, psixologik xususiyatlari, dunyoqarash darajasi, hayotiy tajribalari

inobatga olinsa, uning samaradorligi yanada oshadi. Bu o'qituvchilardan kasbiy mahorat, ko'nikma, malaka, bilimdonlik, sezgirlik va intuitsiyaga ega bo'lishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. So'z va uning ma'nolari ustida ishlashda ham o'quvchilarga yuqorida aytilgan interfaol metodlardan foydalansak, o'tilgan mavzu sifati yanada ortadi va o'quvchilarning barchasi darsga qamrab olinadi. Ma'lumki, hozirgi kunda interfaol metodlarning yuzdan ortiq turi mavjud bo'lib, ularning aksariyati tajriba-sinovdan o'tib, yaxshi natija bergan. Keng qo'llaniladigan usullar – "Aqliy hujum", "6x6x6", "Bahs-munozara", "Savol bering", "Kichik guruhlarda ishlash", "Burchaklar metodi", "Kubiklar", "Pinbord", "Bumerang", "Skarabey", "Roven diagrammalari", "Blits-o'yin", "Klaster", "Loyihalash", "Zanjir", "Insedent", "Muzyorar", "Debat" kabilardan foydalanib, darsda samarali natijalarga erishish mumkin. Men hozir kunda hali yangi kashf qilingan interaktiv metodlardan bir nechtasini "So'z va uning ma'nolari ustida ishlash" mavzusiga moslab qo'llanilish metodikasini izohlab bermoqchiman.

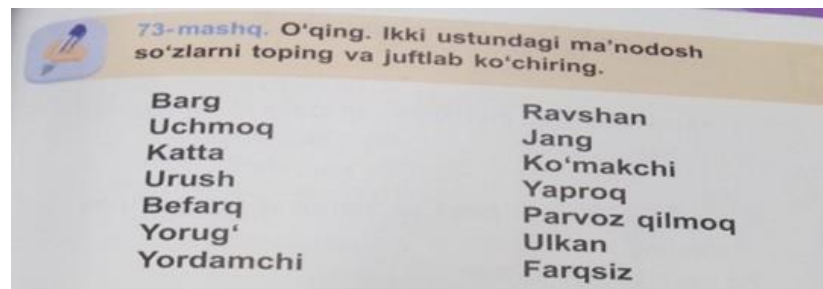
"Ortiqchasini top" metodi. Ortiqchasini top metodi biz asosan biror bir gap yoki motivatsion jumla ichiga mavzuga oid terminlarni yoki so'zlarni joylashtirib chiqamiz. So'ng, ushbu gapni o'quvchilarga taqdim qilamiz. Ularga ushbu gapdan yoki jumladan ortiqcha so'zlarni olib gapni to'liq o'qish so'raladi. O'quvchilar ziyraklik va chaqqonliklarini ishga solib bu so'zlarni ajratib olib, o'qituvchiga topgan so'z va gaplarini aytishadi. Birinchilardan

bo'lib topgan o'quvchi rag'batlantirilib, uni sinfda eng bilimdon va chaqqon o'quvchi deb maqtab qo'yiladi. Misol sifatida bitta jumlaning olsak: Harakatlanishma'nodoshdan, rivojshakldoshlanishdan qo'rzidma'noliqmang. Ushbu jumladan bizga ortiqcha so'zlarni ajratib oladigan bo'lsak, bular quyidagilar: Ma'nodosh, shakldosh, va zid ma'noli so'zlar ya'ni so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga turlari kelib chiqadi.

Harakatlanishma'nodoshdan, rivojshakldoshlanishdan qo'rzidma'noliq- mang. Harakatlanishdan, rivojlanishdan qo'rqmang jumlasini kelib chiqadi.

"Klassik juftliklar yoki klassik uchliklar"metodi. Klassik juftliklar yoki klassik uchliklar metodidan asosan yangi mavzuni mustahkamlash uchun foydalanadigan metodlardan biri sanaladi. Metodni qo'llashda quyidagi tartibda ish ko'riladi: unda o'qituvchi o'tilgan mavzuga va yangi mavzuga doir so'zlarni oldindan kartochkalarga yozib tayyorlab keladi. O'quvchilar bu so'zlarni biror bir xususiyatiga ko'ra birlashtirib chiqishi, ya'ni juftlik yoki uchliklarga ajratib chiqishi kerak. So'ngra bu juftliklarni o'qituvchi to'g'ri yoki xato ekanligini tekshirib beradi va natijalarga ko'ra o'quvchilarni rag'batlantiradi. Bu metodni kichik - kichik guruhlariga ajratib bajaritilsa maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki barcha o'quvchilar bevosita darsga qatnashib o'z fikrini ifodalab biladi.

Yuqoridagi metod bo'yicha men 4-sinf ona tili 1-qism darsligidan "Ma'nodosh so'zlar" mavzusidagi 73-mashqni namuna sifatida oldim. Ushbu mashq quyidagicha ko'rinishda:

(2-rasm)

Topshiriq sharti shundan iboratki: So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlaridan berilgan so'zlarni xususiyatiga ko'ra juftlab yoki uchlik shaklida birlashtirib chiqiladi. Guruhlarga quyidagicha tarqatmalar taqdim qilinadi:

Klassik juftliklarga

BARG	YAPROQ	
YORUG'	RAVSHAN	
YORDAMCHI	KO'MAKCHI	
URUSH	JANG	
KATTA	ULKAN	
UCHMOQ	PARVOZ QILMOQ	
Klassik uchliklarga:		
OSMON	SAMO	FALAK

Shu tartibda kartochkalarni birlashtirishadi va ularni izohlab nega birlashtirishganligini aytishadi. Ya'ni, yorug' so'zini ma'nodoshi ravshan so'zi. Shuning uchun bu ikkita so'zlar o'zaro ma'nodosh va biz bularni ikkita ma'nodoshini topganligimiz uchun klassik juftliklarga kiradi. Osmon, samo, falak so'zlari - klassik uchliklarga misol hisoblanadi. Chunki bu uchta so'z o'zaro ma'nodosh va bular klassik uchliklarga uchta ma'noli qismdan tashkil topgan. Shu tartibda izohlanib boriladi.

Tahlil va natijalar. Biz yuqoridagi topshiriqlarni tahlil qiladigan bo'lsak, bunday topshiriqlarni amalga oshirishga 10 daqiqagacha vaqt talab qilinadi.

Birinchi "Ortiqchasini top" metodidir. Ushbu metoddan o'qituvchilar asosan darsni kirish qismida ya'ni

barg, ko'makchi, ravshan, yaproq, jang, parvoz qilmoq, kata, uchmoq, yorug', falak, urush, samo, yordamchi, osmon.. Ular topshiriq sharti bo'yicha darsda o'rgangan bilimlaridan foydalanib bularni bir joyga yig'adilar.

yangi mavzuni e'lon qilayotganida foydalansa, barcha o'quvchilarni diqqat e'tiborini darsga tortadi. Ya'ni o'quvchilarga ustozlari tayyorgina yangi mavzuni aytmadan ularga topshiriq berish orqali ularni o'zlarini harakat qilib topishlariga undaydi. Natijada, o'quvchilar o'zleri bilmagan holda fanga kirishib ketishadi va bu yangi mavzuni tushuntirishini osonlashtiradi. Dars boshidan bunday interaktiv metod bilan boshlansa, uning sifati va samaradorligi yanada ortadi.

Ikkinchi metoddan olinadigan natijalar quyidagicha:

-Dars jarayonini yanada qizg'in va samarali tashkillashtirilishiga yordam beradi. ---O'quvchilar o'zgacha ishtiyoq bilan topshiriqni bajarishga kirishib ketishadi

-Bir birining fikriga o'zaro hurmat bilan qarashni o'rganishadi

-Jamoaviy birdamlikda , hamjihatlikda ish olib borishni o'rganishadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish lozimki, darslarni bunday tashkil etish o'quvchilarning darsga qiziqishini va diqqatini yanada kuchaytirib, ularning faolligini

oshiradi. Darslarda o'rinsiz zerikishlarning oldini oladi va yana ular darsga katta ishtiyoq bilan kirishishadi. Bu ,albatta, o'z navbatida mavzularni tez va sifatli o'zlashtirishlariga katta yordam beradi. Men shunday inetraktiv metodlarni har bir pedagog o'z dars mashg'ulotlarida qo'llashlarini va ta'lim sifatini yanada yuqori darajaga oshirishlarni xohlardim.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi —Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-5712-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi
3. Aziza Hatamjon qizi Jonibekova Guliston davlat universiteti magistranti, Saodat Ulug'bek qizi Xaitmamatova Guliston Davlat Universiteti magistranti. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'nodosh va zid ma'noli so'zlar yordamida og'zaki nutqini o'stirishda interfaol metodlarning ahamiyati". Academic Research in Educational Sciences. May.2022
4. O'tkir Tolipov, Dilnoz Ro'ziyeva."Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat "(O'quv qo'hanma) / - Toshkent: "INNOVATSIYA-ZIYO", 2019,276 b.
5. Karima Qosimova, Safo Matchonov, X.G'ulomova, "Ona tili o'qitish metodikasi". Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik:/Toshkent:Bayoz,2022. -304 bet.
6. Ona tili : Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinf uchun darslik, I qism. / M.E.Toirova – Toshkent: " Novda Edutainment" 2023. – 88b.
7. Abdurahmonov F., Sulaymonov A., Xoliyorov X., Omonturdiyev J. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Leksikologiya. – T. : O'qituvchi, 1979. – 208 b.

Madina BATIRXANOVA,
Farg‘ona davlat universiteti doktoranti, (PhD)
Email: mbatirxanova@mail.ru

FarDU dotsenti, p.f.n G.Davlyatova taqrizi asosida

PRAGMATIC CONSISTENCY AND CONTRADICTORY TRANSLATION OF SOMATIC PHRASEOLOGISMS IN WORKS OF FICTION

Annotation

In the course of our research the statistical analysis of SPhUs (further is given as a somatic phraseological units) of works of art was determined. Their use by Russian and English translators is given in numerical expression on the basis of the graph and statistics is given. It is shown that SPhUs are expressed not only in Old Turkic language, but also in unrelated languages - Russian and English, as well as, if we consider from the point of view of general linguistics, FPhUs are of great importance also in linguistics, according to their peculiarities, in linguistic, historical, national and cultural forms.

Key words: Artistic translation, linguocultural features, somatic phraseologisms, pragmatics, national connotation, equivalence, non-equivalence, cultural, communicative, cultural codes, idioms, pragmatic factor, pragmatic adequacy.

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ И ПРОТИВОРЕЧИВОСТЬ ПЕРЕВОДА СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ.

Аннотация

В ходе нашего исследования был определен статистический анализ соматических фразеологических единиц (далее как СФЕ) произведений искусства. Их использование русскими и английскими переводчиками приведено в числовом выражении на основе графика и приведена статистика. Показано, что СФЕ выражены не только в древнетюркском языке, но и в неродственных языках - русском и английском, а также, если рассматривать с точки зрения общего языкознания, ФЕ имеют большое значение и в языкознании, в соответствии со своими особенностями, в языковых, исторических, национальных и культурных формах.

Ключевые слова: Художественный перевод, лингвокультурные особенности, соматические фразеологизмы, прагматика, национальный оттенок, эквивалентность, безэквивалентность, культурный, коммуникативный, культурные коды, идиомы, прагматический фактор, прагматическая адекватность.

BADIIY ASARLARDAGI SOMATIK FRAZEOLGIK BIRLIKLAR TARJIMASIDA PRAGMATIK MUVOFIQLIK VA NOMUVOFIQLIK

Annotatsiya

Biz tadqiqotimiz davomida badiiy asarlarning somatik frazeologik birliklarini (SFB) statistik tahlili aniqlandi. SFB faqatgina qadimiy turkiy tildagina emas, balki qarodosh bo‘lmagan tillar – rus va ingliz tillarida ham ifodalanganligi, shuningdek, agar umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan olib qaraladigan bo‘lsa, SFBlar ham o‘z xususiyatlariga ko‘ra lingvistik, tarixiy, milliy va madaniy shaklda tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etishi ko‘rsatib berildi.

Kalit so‘zlar: Badiiy tarjima, lingvomadaniy xususiyatlar, somatik frazeologik birliklar, pragmatika, milliy konnotatsiya, ekvivalentlik, ekvivalentsiz, madaniy, kommunikativ, madaniy kodlar, idiomalar, pragmatik omil, pragmatik adekvatlik.

Kirish. Badiiy tarjimaning asosiy vazifasi madaniyatlar va xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro muloqot aniqligini, uzatilyotgan axborotni tushunishni kuchaytirishdan iborat. Amerikalik professor Rayner Shultening fikricha, “badiiy tarjima madaniyatlar va tillar o‘rtasidagi nozik hissiy aloqalarni bog‘laydi va insoniyatni milliy chegaralar orqali tushunishga yordam beradi. Badiiy tarjimada boshqa madaniyatning ruhi shaffof bo‘ladi va tarjimon yangi tilning lingvistik, musiqiy, ritmik va vizual imkoniyatlari orqali xorijiy mamlakatlar va xalqlarning nozik hissiyotlarini qayta tiklaydi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarjima nazariyasi borasida ingliz tarjimashunoslari T.Severi, J.Ketford olib borgan tadqiqotlar e’tiborga loyiq. Tarjima sifatini baholash jarayonida ko‘p hollarda muqobilik darajasiga katta ahamiyat beriladi. Tarjima nazariyasida muqobilik darajalarini aniqlash borasida ko‘plab olimlar, jumladan, A.Fyodorov, Retsker, Ketford, Gak, Yeger va boshqalarning qarashlari mavjud[1].

Hozirgi kunda zamonaviy tarjimashunoslik yo‘nalishiga juda ko‘plab o‘zbek tarjimonlari va lingvistlari o‘z hissalari qo‘shmoqda. Bulardan Xurshid Davron,

Muhammad Ali, Ibrohim G‘afurov, Quadratxon Musayev, Abduzuhur Abduazizov, Najmiddin Komilov, Muhammadnodira Safarovalarni aytib o‘tish mumkin.

S.G‘aziyeva va A.Uzbekov tarjimaning lingvomadaniy xususiyatlarini ifodalashda millatning milliy, jug‘rofiy, ma’naviy, diniy, axloqiy aspektlari mujassam ifoda etilganligi asosiy va muhim omillardan biri ekanligini ta’kidlaydilar[2]. Har qaysi millatning o‘ziga xos xususiyatlari boshqa millatda uchramaydi va o‘zining yagonaligi bilan ajralib turadi.

Tahlil va natijalar. Shuning uchun tarjimada milliy konnotatsiyalarni ko‘rsata olish tarjimondan maxsus qobiliyat talab qiladi. Har qaysi millatning badiiy asarlarida milliy fazilatlar namoyon bo‘ladi. Ushbu milliy fazilatlarini tarjima qilish jarayonida o‘ziga xos qiyinchiliklar, muammolar ham vujudga kelishi ham tabiiy. Aynan ushbu muammolarni aniqlash, tarjimada muvofiq usullarni taklif qilish, muvofiq so‘zlarni, idiomalarni berish diqqatga sazovor masaladir. Tarjimon bir millatga xos xususiyatlarni boshqa millat tiliga taqdim etishning o‘ziga xos yo‘llarini bila olishi kerak. Mazur tadqiqot ishida biz badiiy asarlar tarjimasida SFBlarining o‘zga

tilga taqdim etish masalalarini yoritishga, tarjimada ayrim kamchiliklarga, ekvivalentlik va ekvivalentsiz holatlarga o'z e'tiborimizni qaratdik.

SFBlarning tarjima jarayonida, yuqorida eslatib o'tganimizdek, o'zbek tilida ko'p FBlar ingliz va rus tiliga oddiy leksik birliklar orqali uzatiladi. Biz quyidagi misollarni tahlil qilishda M.Abdurahimovning qisqa o'zbekcha-ruscha FBlar lug'atidan foydalandik[3]. Masalan, boshga ko'tarmoq somatik frazeologik birligi rus tilida ekvivalenti va analogi yo'qligi tufayli leksik birliklar orqali tarjima qilingan.

FBlar tarjimasidagi pragmatik muvofiqliklarning asosiy 3 turi quyidagilar:

1. To'liq mos kelish: boshini yo'qotmoq – терять голову – to lose one's head.

Qisman mos kelish: bir qarich til – длинный язык – long tongue; tovuq miya – куриные мозги – bird brain/sparrow brain.

Butunlay mos kelmaslik: ko'z(i) yorimoq – родить – give birth.

Asliyat tilidagi matni tarjima tiliga o'g'irishda pragmatik omillarni hisobga olish zarurati xorijiy til frazeologizmlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda ko'zga yaqqol tashlanadi. Masalan, mehmonlarni ziyofatga taklif qilish uchun illokutiv nutqiy harakatni inglizlar "I'd love to/I'd be happy to/I am pleased to/I'll gladly", o'zbeklar esa "Bosh ustiga/Jonim bilan", ruslar "С большим удовольствием/К вашему услугам/С готовностью" iborasi orqali izhor qiladilar.

Bosh komponentli SFBlarning soni o'zbek tilida talaygina. Ushbu somatik iboralar turli semantik guruhlariga kiritilishi bilan "madaniy kodlar"da bitta guruh a'zolari ham bo'lishi mumkin. Mazkur tadqiqot ishida biz somatik iboralarning lingvomadaniy xususiyatlariga e'tibor qaratir ekanmiz, asosiy urg'u ularning "madaniy kodlar" orqali qaysi guruhlarda tasniflanishini, har qaysi tilda "madaniy kodlar"ga taalluqli SFBlar rang-barangligi bilan ta'riflanishini hamda bir tildan ikkinchisiga uzatilganda somatik iboralarda "madaniy kodlar" o'zgarishi yoki umuman FB emas, leksik birlik sifatida tarjima qilinishini ko'p uchraydigan holatlardan deyish mumkin.

Asliyat va tarjima matnlarining ekvivalentlik munosabatlarini asliyatga va tarjimada mutlaqo boshqa-boshqa narsa haqida gapirilayotgandek taassurot uyg'otadi. Ushbu tarjimaga quyidagi misolni keltirish mumkin:

- Nazarimda, qadam olishi, turqi-tarovati Nazirqulga o'xshaydi.

- Yo'g'-e. Qo'y og'zidan cho'p olmagan bola-ya. Yanglishayotgandirsiz. (Said Ahmad, Hukm.)

Iboraning rus tilidagi analogi sifatida он и мухи не обидит, он и во сне комара не уьёт, ingliz tilidan esa he can't say do to a goose, he would't hurt a fly, he can't say do to a goose iboralarini keltirishimiz mumkin (muallif tarjimasini).

Bu yerda asliyat va tarjima matnlari orasida mazmuniy umumiylik mavjudligi tufayli ekvivalentlik yuzaga kelgan.

M.Abdurahimovning frazeologik lug'atidan yana quyidagi misollarni keltiramiz:

... Sen yo kolxozing to'g'risida gazetalarda yozishsa, Zaynab o'qib, boshi ko'kka yetadi. (Oybek, Oltin vodiyan shabadalar.)

А когда о тебе или о твоём колхозе пишут в газетах. Зайнаб чувствует себя на седьмом небе от радости.

O'zbek tilidagi boshi ko'kka yetmoq iborasining rus tilidagi analogi быть на седьмом небе от счастья iborasidir. Tarjimon matn tarjimasida ushbu analogdan foydalangan. Ikki tilda somatik iboralar "animik-somatik madaniy kod"ga taalluqli bo'lib, tarjimada ham ma'no mutanosibligiga erishilgan.

Tarjimonlar rus va ingliz tili retseptori ehtiyojini hisobga olgan bo'lsalar-da, biroq bu tarjima oqibatida kelib chiqadigan matn g'alizligini hisobga olmaganlar. Natijada SFB tarjimalarda to'la ifodalangan qolgan. Bu jihatlar tarjima amaliyotiga kirishishdan oldin shu xalq tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlaridagi nozikliklarni atroflicha o'rganishni taqozo etadi.

Pragmatik omillar ekvivalentlikning tarkibiy unsuri hisoblanib, ularning kayta yaratilishi tarjimaning asliyatga kommunikativ to'la-to'kis mosligini vujudga keltiradi. Natijada tarjima muqobil uslubiy xususiyat kasb etib, uni o'qigan kitobxon asliyat sohibi asar mutolaasidan oladigan taassurot darajasida ta'sirlanadi, tarjimaning asliyatga pragmatik adekvatligi asliyat va tarjima sohiblarining bir xil axborotga ega bo'lishlari bilan belgilanadi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirgan tahlillari-mizga asoslanib, FBlar til birliklari mavjud bo'lmagani uchun ularning o'ziga xosligi yo'q, shuning uchun ular leksik birlik bo'lgani alohida so'zlar sifatida qaraladi. Biz SFBlarning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborsiz qoldirib, bunday qarashlarga qarshi chiqamiz, frazeologiya sohasidagi ijodiy izlanishlarni ma'qullaymiz.

ADABIYOTLAR

- Schulte Rainer. Theories of Translation. – Chicago: Chicago University Press, 1992.
- Gaziyeva S.,Uzbekov A. Tarjimaning lingvokulturologik muammolari // Science and Education. – T., 2020. – №.4. – B.118.
- Abduraximov M. Qisqacha o'zbekcha-ruscha frazeologik lug'at. – Toshkent:O'qituvchi, 1980. – 183b.
- Savory T. The Art of Translation. – London, 1952; Catford J.A. Linguistic Theory of Translation. – London, 1965.
- Фёдоров А.И. Фраzeологический словарь русского литературного языка. Около 13000 фразеологических единиц. 3-е издание, исправленное. 2-е издание, однотомное, стереотипное. – М.: АСТ–Астрель, 2001. – С.181
- Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – Россия, 1974. – С.115; Гак В.Г. Языковые преобразования. – Москва, 1988. – С. 139
- Егер Г. Коммуникативная и функциональная эквивалентность // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / Г.Егер. – М.: Междунар. отношения, 1978. – С.137-156.
- Gaziyeva S.,Uzbekov A. Tarjimaning lingvokulturologik muammolari // Science and Education. – T., 2020. – №.4. – B.118.

E’tibor BAXRIDINOVA,
Andijon davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: baxridinovaetibor@gmail.com

O‘z DJTU dotsenti v.b. M.Baxtiyarov taqrizi asosida

THEORETICAL APPROACHES TO THE SCIENCE OF LINGUISTICS AND CULTURE IN WORLD AND UZBEK LINGUISTICS

Annotation

The article talks about the interdependence of language and culture, theoretical views on the science of linguistics, linguistics and intercultural communication.

Key words: Linguistics, culture, language, society, speech, cultural studies.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К НАУКЕ ЯЗЫКОЗНАНИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИИ В МИРОВОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

В статье рассматривается о взаимозависимости языка и культуры, теоретических взглядах на науку языкознание, лингвистику и межкультурную коммуникацию.

Ключевые слова: Языкознание, культура, язык, общество, речь, культурология.

LINGVOKULTUROLOGIYA FANIGA DUNYO VA O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDAGI NAZARIY QARASHLAR

Annotatsiya

Maqolada til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi, lingvokulturologiya faniga oid nazariy qarashlar, lingvoo‘lkashunoslik va madaniyatlararo muluqot xaqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Lingvokulturologiya, madaniyat, til, jamiyat, nutq, madaniyatshunoslik.

Kirish. XXI asrda tilshunoslikning tilni shunchaki aloqa quroli va tafakkur natijasi sifatida emas, millatning madaniy omili sifatida tadqiq etadigan sohalari yuzaga kelmoqda. Til madaniyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u muayyan madaniyat asosida rivojlanadi va uning ifoda vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Til shunday hodisaki, u til tashuvchilarning madaniyati va fikrlash tarziga ta‘sir qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 20-asrning so‘nggi o‘n yilligida mamlakatlararo tilshunoslik, etnolingvistika, psixolingvistika va madaniyatlararo muluqot kabi yangi fanlar chorrahasida yangi ilmiy paradigma yaratildi. Bunga tilshunos Teliya rahbarligidagi Rossiyaning frazeologik maktabi (1986) katta hissa qo‘shdi. Bugungi kunda Vorobevning ilmiy hissalar (1993), Stepanov (1995), Shakleyin (1997), Artyunova (1998) va Maslova (2001, 2010) fanning kanonlari hisoblanadi.

Shunday qilib, Moskvada to‘rtta katta lingvokulturologik maktablar yuzaga keldi, ular quyidagilardir:

1. Stepanovning lingvokulturologik maktabi: bunda madaniyatni diaxronik tavsiflagan. Benvenistlar konseptiga uslubiy yondoshiladi. Yo‘nalish turli davrlarda yaratilgan matnlar, tilning faolegasi emas, balki tashqi kuzatuvchi ekanligi nuqtai nazaridan amalga oshiriladi.

2. N.D. Artyunovanning lingvokulturologik maktabi turli xalqlar va davlatlarga oid matnlardagi umummadaniy tushunchalarni tadqiq qiladi. Mazkur madaniy tushunchalar ham tilning faol egasi emas, balki tashqi kuzatuvchisi nuqtai nazaridan o‘rganiladi.

3. V.N. Teliya maktabi Rossiyada, hamda xorijda frazeologizmlarni lingvokulturologik tahlil qilish bilan tanilgan. V.N. Teliya va uning izdoshlari lisoniy mohiyatlarni jonli til egasining refleksi nuqtai – nazaridan tadqiq qilishadi. Ya‘ni bu madaniyat semantikasini bevosita til va madaniyat subyekti orqali egallashga qaratilgan yo‘nalishdir.

4. V.V. Vorobyev, V.M. Shakleinning lingvokulturologik maktabivakillari Rossiyadagi xalqlar do‘stligi universitetida Ye.M. Vereshagin va V.G. Kostomarovlarning ta‘limotlarini rivojlantirdilar. [1] So‘nggi yigirma yil ichida ham lingvokulturologiya fan sifatida o‘z mavqega ega bo‘ldi. Bu sohada ko‘plab tadqiqotlar olib borildi va lingvokulturologiya madaniyatni til prizmasi orqali aniqlab, aks ettirish bilan ajralib turadigan yangi filologik yo‘nalishga aylandi.

Tahlil va natijalar. Lingvokulturologiya jonli milliy til davlat til jarayonlarida namoyon bo‘ladigan moddiy va ma‘naviy madaniyatni o‘rganadigan ijtimoiy fandır. Ushbu fan tilning madaniyatni yaratish vositasi, rivojlanishi, saqlanishi va namoyon bo‘lishidek eng muhim vazifasini belgilab beradi.

Madaniyatshunoslik (kulturologiya) insonning ijtimoiy va madaniy hayotidagi tabiat, jamiyat, tarix, san‘at va boshqa sohalarga ko‘ra o‘zini-o‘zi anglashini tadqiq etsa, tilshunoslik tilda olam lisoniy manzarasining mental modellar ko‘rinishida aks etadigan va qayd qilinadigan inson dunyoqarashini o‘rganadi. [2]

Jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy qoidalar, avvalambor, aloqa orqali o‘rganiladi. Masalan, oddiygina yo‘l so‘rash usulimiz ham madaniyatimizdan darak beradi. Til va madaniyat juda ko‘p o‘xshashliklarga ega, ikkalasi ham (a) ekskluziv insoniy, (b) ma‘nodor va (c) guruhviy birdam belgi tizimlariga ega. Ularning o‘zaro bog‘liqligi - ko‘pincha fikrlash bilan birgalikda namoyon bo‘ladi. Lingvokulturologiyaning rus tilshunos va madaniyatshunos olimlar tomonidan shu yo‘nalishga xos tarzda shakllantirilgan turli xil ta‘riflari mavjud. Ulardan ba‘zilarini bu yerda misol tariqasida keltiramiz. V.V. Vorobyov lisoniy madaniyatshunoslikni «tilning o‘z faoliyatida madaniyat bilan o‘zaro aloqasi va o‘zaro ta‘sirini o‘rganuvchiva bu jarayonni birliklarning yaxlit tizimi sifatida ularning lisoniy va nolisoniy mazmunini tizimli metodlar va hozirgi zamon prioritetlari va madaniy tamoyillari

bilan birlikda aks ettiruvchi sintezlash tipidagi majmuaviy ilmiy mustaqil fan sohasi», deya ta'rifladi. [3] Bundan, tilva madaniyatni yaxlitlikda o'rganish va lisoniy birliklar madaniy belgilarini ajratishda sintezlash usulini qo'llash to'liqroq axborotga ega bo'lish imkonini berishi mumkinligi anglashildi. Agar madaniyatshunoslik insonning tabiat, jamiyat, san'at, tarix va boshqa ijtimoiy va madaniy borliq sohalarda o'z-o'zini anglash xususiyatini o'rgansa, tilshunoslik tilda dunyo lisoniy manzarasining mental modellari sifatida aks etuvchi dunyoqarashni o'rganadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot predmeti esa doimiy o'zaro ta'sirlashish holatida bo'lgan ham til, ham madaniyat hisoblanadi.

Demak aytish mumkinki, lingvokulturologiyaning asosiy maqsadi - madaniyat, xalq tafakkuri, uning olamni idrok etishidagi o'ziga xos jihatlarning tilda aks etishini o'rganishdir.

Lingvokulturologiya bir necha fanlar chorrahasida paydo bo'lganligi sababli, bu fan birinchi navbatda til va madaniyatning o'zaro ta'sirini o'rganadi. Bunda til madaniy mazmunning elagi hisoblanadi. Bunda muhim tadqiqot ob'ekti bu jarayon natijalarini til materialining misolida talqin qilishni o'rganishdir.

Lingvokulturologik tadqiqotning markaziy ob'ekti deganda insonlar tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniy boylklarning lisoniy ifodasi tushuniladi.

Bu turli xil ish qurollardan tortib kundalik narsalarga, odamlarning urf-odatlari va turmush tarzidan tortib ilm-fan, san'at, din, axloq va falsafa, qisqacha qilib aytganda, barcha madaniy jabhalarni qamrab oluvchi keng qirrali sohadir.

Ushbu sohaning ko'zga ko'ringan namoyondalaridan biri Maslova lingvokulturologiyani o'rganish ob'ektlarini qiyidagi guruhlarga ajratadi: [4] 1. Lingvo-o'lkashunoslik tomonidan tadqiq etilgan ekvivalentsiz leksika va lakunalar (qarang Vereshagin/Kostomarov (1987) lingvo-o'lkashunoslik nazariyasi). Bularga, boshqa narsalar qatori, mintaqaviy belgilangan manbalar: tsitata va hikmatli so'zlar, shuningdek siyosiy iboralar va parollar. Bu ekvivalentsiz til birliklari-faqat ma'lum bir madaniyatga tegishli belgilari bo'lib, tilning jami funktsiyalarining hosilasi sifatida qaraladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotchilar tomonidan har biri alohida lingvokulturologik birlik bo'lgan bir necha predmetlardan bir nechtasi ajratib ko'rsatilgan:

1) lingvo-o'lkashunoslikning predmeti muqobilsiz so'zlar va lakunalar, shuningdek, lingvokulturologiyaning ham predmetidir; 2) miflashgan til birliklari: arxetiplar, mifologemlar, marosimlar, rasm-rusum hamda odatlar, ular til birliklari tarkibiga yaxlitlangan bo'ladi; 3) tilning paremiologik fondi; 4) tilning frazeologik fondi; 5) etalonlar, stereotiplar, ramzlar; 6) tildagi metaforalar va timsollar; 7) tilning uslubiy imkoniyatlari; 8) nutq madaniyati 9) nutq odobi sohasi.

2) Mifologik kontekstdagi lingvistik birliklar. Bular arxetiplar va mifologiyalar, marosimlar va urf-odatlar, shuningdek, tilda mustahkam o'rin olgan xalq e'tiqodlari.

3) Paremiologik lingvistik fond. Bularga, birinchi navbatda, etnik kelib chiqadigan avtostereotiplaridan kelib chiqadigan maqollar kiradi. Biroq barcha maqollar ham lingvokulturologik jihatdan tadqiq qilinmaydi. Bunda ularning muayyan madaniy jamoaga, ma'lum bir millatga mansubligi, ularning tarixi bilan chambarchas bog'liqligi muhim ahamiyat kasb etadi.

4) Haqli ravishda muayyan etnik guruhning madaniyati va mentaliteti haqidagi eng qimmatli ma'lumotlar manbai hisoblangan frazeologik til zaxirasi.

Bu ularning afsonalar, an'analar, marosimlar, urf-odatlar, hulqi haqidagi tasavvurlarini o'z ichiga oladi.

5) Prototiplar, stereotiplar, ramzlar. Ular lingvokulturologik jihatdan faqatgina dunyoqarashni emas,

balki boshqa xalqlarni idrok etishni tasvirlaydi, chunki ular milliy qarashlardan kelib chiqadi va boshqa etnik ko'rinishlarni aks ettiradi.

6) Metafora va boshqa til tasvirlari. Metafora va boshqa tasvir vositalari lingvokulturologiyaning muhim ob'ektlaridan biridir, chunki u til birliklarini ko'rsatish orqali etnik guruhning madaniy tasavvuridan foydalanadi.

7) Nutqning stilistik shakllari. Nutqning stilistik shakllari lingvokulturologiyaning o'rganish ob'ekti bo'lish bilan birga katta ahamiyatgaham ega. Bu jarayonda tilning mavjud shakllari o'rganiladi. Ba'zi tillarda haddan tashqari dialekt tabaqalanishi kuzatiladi, boshqalarida esa hududiy til navlari o'rtasida deyarli hech qanday farq yo'q. Adabiy til va tilning adabiy bo'lmagan shakllari o'rtasidagi bog'liqlik jamiyatning madaniy tarixining rivojlanishi bilan belgilanadi: yozuv tarixi, maktablar, adabiyot, dunyoqarash, mafkura va boshqalar.

8) Nutqiy muomala. Lingvokulturologiyaning maxsus tadqiqot predmeti sifatida nominativ, grammatik va stilistik ifodalangan birliklarda mustahkamlanadigan katta qiziqish uyg'otadigan nutqiy muomaladir.

9) Nutq odobi sohasi. Nutq odobi-bu lingvistik qoidalar tizimi bo'lib, muayyan jamiyat odamlari tomonidan yaratilgan va jamiyatdagi rollariga ko'ra ijtimoiy va madaniy vaziyatlarga mos tarzda yuzaga keladigan hodisa. Bu madaniy nutq odobiga tegishli hodisa bo'lgani uchun lingvokulturologiyaning o'rganish predmetidir.

Shunday qilib, lingvokulturologiya nafaqat matnlarni, balki jonli tildagi muloqot jarayonlari va ularning xalq madaniyati va mentaliteti bilan aloqasini tadqiq etadi. Biroq, bular til va madaniyat o'zaro ta'sir qiladigan asosiy faol yo'nalishlardir.

Ushbu tadqiqot ob'ektlariga mos ravishda, lingvokulturologiya sohasida ba'zi tadqiqot yo'nalishlari rivojlandi:

Ma'lum bir madaniy davrda muayyan ijtimoiy guruhning, xalqning lingvokulturologiyasi, bu degani aniq lingvokulturologik vaziyatda tadqiqot olib borish.

Ma'lum bir davrda biron xalq lingvokulturologik holatining rivojlanishi va o'zgarishiga qaratilgan diaxronik lingvokulturologiya.

Qarindosh bo'lgan, ma'lum millatga mansub bo'lsada biroq turli xil lingvokulturologik ko'rinishlarga ega bo'lgan qiyosiy lingvokulturologiya.

Va ilmiy rivojlanishini endigina boshlagan kontrastli lingvokulturologiya. U madaniyat/mentalitetni idrok etishni mutlaqo begona nuqtai nazardan o'rganadi.

Lingvo-o'lkashunoslik lug'atlaribilan shug'ullanadigan lingvokulturologik leksikografiya. Bugungi kunda lingvokulturologiyaning yana bir yo'nalishi bo'lgan leksikografiya boshqa yo'nalishlarga nisbatan ancha tez rivojlanib bormoqda. Hozirda bu sohada ko'plab lingvo-o'lkashunoslik lugatlari yaratilmoqda. D.G. Maltsevaning olmon realiyalari asosida tuzilgan va 25 bobdan iborat lingvo-o'lkashunoslik lugati bunga yorqin misol bo'la oladi. Ushbu lugatda hozirgi zamonaviy nemis tilining leksika va frazeologiyasi lingvo-o'lkashunoslik yo'nalishida yoritib berilgan. Bundan tashqari lugatning asosiy tarkibi maxsus milliy realiyalardan iborat. Lugatda til birliklari orqali ushbu o'lka tarixi va madaniyati, tabiati va iqlimi, nemis xalqining turmush tarzi, matbuot va adabiyotga fan, texnika va boshqa sohalarga oid realiyalar til o'rganuvchilar uchun batafsil yetkazilgan [5].

Madaniyatni chuqur o'rganish orqali, uning inson fikrlashi bilan naqadar bog'liqligini sezish mumkin. Chunki, inson o'z madaniyati orqali ko'z o'ngida aks etgan voqea-hodisalarni ongiga singdirishga harakat qiladi. Zero insonlar muayyan milliy ma'naviyat va madaniyatga ega bo'lib, ma'lum bir ijtimoiy-iqtisodiy tuzumda yashaydilar, u yoki bu milliy tilda so'zlashadilar va ular milliy ma'naviyat,

uniro'yobga chiqishida muhim o'rin tutadigan til madaniyati va nutq ma'naviyatining o'ziga xos xususiyatlari insonlarning lisoniy kognitiv faoliyatida o'z aksini topadi.

Inson hayotida kerakli predmetlar hamda yuzaga keladigan voqea-hodisalarni madaniyat vositasi deb fikrlash ham mumkin. Masalan, quyoshni yoki oyni madaniyatga kiritish bir jihatdan mumkin emasdek ko'rinadi. Biroq bizga ma'lumki, barcha xalqlar madaniyatida ushbu tushunchalar mavjud. Lekin ba'zi salqin ob-havo sharoitida yashovchi Yevropa xalqlari (slavyanlar va germanlar) quyoshni issiqlik, ardoqlash va iltifot belgilari sifatida ijobiy baholaydi. Arab davlatlari madaniyatida esa quyosh yoz paytida ularni qiyin ahvolga soluvchi jazirama haroratga tenglashtirib, salbiy baholanadi. Demak, quyoshni faqat tabiat hodisasi emas, balki madaniyat mahsuli sifatida tushunsa bo'ladi.

Til va madaniyatda juda ko'p o'xshashliklarni ko'rish mumkin, ya'ni, ikkalasi ham faqat insonga xos bo'lib, ma'lum ma'noga va guruhviy yaxlit belgi tizimlariga egadir. Ularning o'zaro bog'liqligi – ko'pincha fikrlash bilan birgalikda – nuqtai - nazar, baxolashlar, tadqiqot qiziqishlari va tahlil usullari jihatidan turli xil tadqiqot kontekstlarida aks ettirish ob'ekti xisoblanadi.[6]

XXI asrning dastlabki yillaridan o'zbek tilshunosligida xam antroposentrik taxlil ko'rinishlarini namoyon etuvchi tadqiqotlar yuzaga kela boshladi. Bu ilmiy ishlar, asosan, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvistik pragmatika va psixolingvistika sohalari bo'yicha bajarildi. Mazkur tadqiqotlar, garchi ularda antroposentrik paradigmaga munosabat bildirilmagan bo'lsa-da, o'zida ushbu paradigma tamoyillarini aks ettirgan dastlabki tadqiqot ishlari xisoblanadi. Shuningdek, ularda tilimizning milliy xarakter, urf-odat, qadriyat va an'analarimiz bilan bogliq jihatlari xaqida xam ayrim fikrlar bildirilganki, ularni lingvokulturologiya nazariyasiga oid qarashlarning ilk namunalarini sifatida baxolash mumkin.

Lingvokulturologiya yo'nalishida o'zbek tilshunosligida ham bir qator izlanishlar olib borilayotganini e'tirof etishimiz darkor. Bu ishlarni o'zbek tilshunosligining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan olimlarning tadqiqotlarini fikrimizning dalili sifatida aytib o'tishimiz mumkin. Hozirgi kunda bu sohada izlanishlar soni yanada ortib bormoqda desak mubolaga bo'lmaydi. XXI asr boshlaridanoq o'zbek tilshunosligida antroposentrik yo'nalishda bir qancha ishlar amalga oshirildi. Asosan kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika va lingvistik pragmatika sohalari bo'yicha olib borilgan ishlarda tilimizning o'ziga xos milliy xarakteri, qadriyat va urf – odatlarimiz haqida ba'zi fikrlar aytib o'tilgan. Shu boisdan ularni lingvokulturologiyaga doir dastlabki nazariy qarashlar deb baxolashimiz mumkin.

O'zbek tilshunosligi ravnaqiga salmoqli hissa qo'shgan Professor A. Nurmonov ham lingvomadaniyatshunoslik yo'nalishini e'tibordan chetda qoldirmaydi. Olim bu fanga lingvistik nisbiylik va lingvistik determinizm nazariyasi jihatdan yondoshib, E. Sepir va B. Uorf kabi olimlarning qarashlariga o'z fikrlarini bildirish orqali madaniyat va tilning o'zaro bogliqligiga munosabatini bildiradi.

O'zbek tilshunosligiga "Matnning antroposentrik tadqiqi" monografiyasini yaratishi bilan antroposentrik yo'nalishiga o'z hissasini qo'shgan tadqiqotchilardan yana biri tilshunos olim, filologiya fanlari doktori D. Xudoyberganovadir. Olima o'zining monografiyasida ushbu

soha bo'yicha umumiy ma'lumotlar bergan. Monografiyada o'zbek tilidagi matnlarni lingvokulturologik tomondan tadqiq etishga qaratilgan. Shu jumladan bunda matn yaratilishida presedent va lingvomadaniy birliklarning, metaforalarning ro'li, o'xshatish mazmunli matnlar va jonlantirish asosida matnlarning lingvokulturologik jihatlariga alohida ahamiyat berildi. [7]

S.M. Mo'minovning "O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi tilshunosligimizda tilni lingvokulturologik jihatdan tadqiq etishga qaratilgan navbatdagi ishlardan biri bo'ldi. Ushbu tadqiqotda muallif o'zbek xalqining muloqot paytida o'ziga mos xulqiga ijtimoiy-lisoniy nuqtai nazardan yondoshgan.

Shu jumladan dissertatsiyada tadqiqotchining til tizimiga antroposentrik yondashuv deb baxolash joiz bo'lgan qarashlari mavjud bo'lib, ular muloqot xulqining milliy xarakter bilan bogliqligi xaqidadir.

S.M. Mo'minovning yozishicha "Muloqot xulqi muammosini milliy xarakter, millat axolisining o'ziga xos an'analari va urf-odatlarini, qadriyatlarini xisobga olmay turib mutlaqo o'rganib bo'lmaydi. Muloqot xulqi millat xarakterining ajralmas bir qismi bo'lganligi bois, ular bir-biri bilan uzviy bog'langandir". [8] Taniqli o'zbek olimlaridan yana biri Prof. Sh. Safarovning 2006 yilda nashr etilgan "Kognitiv tilshunoslik" nomli monografiyasi kognitiv tilshunoslikning o'zbek tilshunosligiga kirib kelishida muhim o'rin oldi. Monografiyada ushbu yo'nalishga oid nazariy qarashlar mujassamlangan. Unda til va tafakkur munosabati milliy mentallik va milliy madaniyat tushunchalari bilan bogliqligiga alohida urg'u berilganligi e'tiborga molikdir. Bu borada tilshunos til va tafakkur aloqasini teng darajada ko'rmoqlik kerak deb ta'kidlaydi [9]. Aytish mumkinki, madaniyatning tilga ham, tafakkurga ham ta'siri kattadir. Sh. Safarov lingvokulturologiya, shu jumladan, lingvomadaniy konseptga oid nazariy garashlarga ega bo'lib, ular "Semantika" nomli monografiyasida atroflicha yoritildi. Ushbu monografiyaning 8 – bobi konsept va ma'no xaqida bo'lib, olim bunda 55 ta turli qarashlarni tahlil etgan holda konseptga o'z fikrini bildirgan. Uning "Konsept mundarijasida til sohiblarining dunyoqarashi va boshqa turli milliy-madaniy belgilarning aks topishi muqarrar" degan xulosasi bugungi kun lingvokonseptshunosligida ustuvor bo'lgan qarashlar bilan hamohangdir.

Bundan tashqari o'zbek tilshunosligida lingvistik pragmatikaga oid nazariy qarashlarni M.X. Xakimovning "O'zbek tilida matnning pragmatik talqini" nomli doktorlik dissertatsiyasida ko'rishimiz mumkin. Ushbu tadqiqotda lingvistik pragmatikaning tarixiy ildizlari, uning umumnazariy masalalari va tilshunoslikning boshqa yo'nalishlari bilan munosabati xaqida bahs yuritilgan. Dissertatsiyada matn semantik tuzilishida qatnashuvchi pragmatik mazmun turlari o'zbek tilidagi matnlar misolida tadqiq etilgan. Tadqiqotda muallif lingvistik pragmatika nazariyasi tilning milliy o'ziga xosligini ko'rsatib berishdagi muxim roli haqida alohida fikr bildirgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish mumkinki, til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganilishi tarixi ancha uzoq davrni egallaydi. Bu davr davomida olib borilgan ishlarni e'tirof etish muhimdir va aytish mumkinki, lingvomadaniyatshunoslik asrlar davomida tilshunoslikning sohalaridan biri bo'lib rivojlanib kelgan. Hozirgi kunda u turli madaniy konseptlarni tadqiq etish orqali namoyon bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Маслова В.А. Лингвокультуроология: Учеб. пособие. М.: Академия, 2010.
2. Sh. Usmanova Lingvokulturologiya. Toshkent 2019, 16 s.
3. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997. 36.b.
4. Maslova, V.: Lingvokulturologiya. Ucheb. pos. dlya stud. vissh. ucheb. zavedeniy. Moskva: 2010. Akademiya 37-47 betlar.
5. Маслова В.А. Лингвокультуроология: Учеб. пособие. М.: Академия, 2010, ст.28 -29.

6. Csaba Földes. Prof. Dr. Dr. University of Erfurt (Germany), ordinary member of the Academia Europaea (London) Universität Erfurt /UE. Das Beziehungsgeflecht zwischen Sprache und Kultur: Forschungsrückblick, Zugänge und Beschreibungstendenzen. Article in Glottotheory. International Journal of Theoretical Linguistics · March 2021 DOI: 10.1515/lot-2020-2014.
7. Xudoyberganova. D. Matning antropotsentrik tadqiqi. Monografiya. – Toshkent. Fan. 2013.
8. Mo'minov S.M. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filol.fanlari d-ri.diss. – T., 2000.
9. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. - Jizzax: Sangzor, 2006.

Мафтуна БОБОРАИМОВА,
Докторант в НуУз
E-mail: xadicha14@gmail.com

Рецензент профессор, д.ф.н С.Хашимова

INGLIZ VA XITOIY TILLARIDA HURMAT KATEGORIYASINI IFODALOVCHI LEKSIK VOSITALAR

Annotatsiya

Hurmat kategoriyasi – (tilda), so'zlovchi, tinglovchi va odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ifodalashning turli xil lingvistik vositalarini belgilash uchun ishlatiladigan atama; biz gaplashayotgan narsa haqida. So'zning til vositalari tizimidagi yetakchi roli uning til stilistikasidagi o'rnini belgilaydi: so'z asosiy stilistik birlikdir.

Kalit so'zlar: Hurmat kategoriyasi, Xitoy, ingliz tili, leksik birliklar.

LEXICAL MEANS OF EXPRESSING POLITENESS IN ENGLISH AND CHINESE LANGUAGES

Annotation

Politeness – (in language), a term traditionally used to designate a variety of linguistic means of expressing social relations between the speaker, listener and people, about which we are talking. The leading role of a word in the system of linguistic means determines its place in the stylistics of a language: the word is the main stylistic unit.

Key words: Politeness, China, English, lexical means

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Вежливость – (в языке), термин, традиционно используемый для обозначения разнообразных средств языкового выражения социальных отношений между говорящим, слушающим, и людьми, о которых идет речь. Ведущая роль слова в системе языковых средств определяет его место в стилистике языка: слово является основной стилистической единицей.

Ключевые слова: Вежливость, Китай, английский язык, лексические средства

Как следует из определения вежливости, каждый из языковых уровней характеризуется наличием маркеров вежливости. Ведущая роль слова в системе языковых средств определяет его место в стилистике языка: слово является основной стилистической единицей. Лексическая стилистика изучает соотносительные лексические средства языка, давая оценку использованию слова в конкретной речевой ситуации и вырабатывая рекомендации нормативного словоупотребления в различных функциональных стилях. По мнению С.А. Быковской, лексические средства речевого контакта представляют собой функциональный класс языковых единиц, объединенных общностью коммуникативного назначения: служить средством установления, поддержания и завершения контакта в диалоге [7, с.10]. Проблемы лексической стилистики тесно соприкасаются с проблемами культуры речи. Характеризуя использование в речи тех или иных лексических средств языка, стилистика стоит на страже правильного словоупотребления. Нормативно-стилистический подход к изучению лексики предусматривает анализ часто допускаемых речевых ошибок: употребления слова без учета его семантики; нарушения лексической сочетаемости; неправильного выбора синонимов; неверного употребления антонимов, многозначных слов, омонимов; смешения паронимов; немотивированного объединения стилистически несовместимых лексических средств и т.д. На лексическом уровне предпочтение отдается нормативной лексике. Универсальными средствами вежливости являются не только клишированные, стандартные фразы, но и такие положительно эмоционально окрашенные слова, как fine, nice, good, please, kind, happy, very well. Такую же

положительно окрашенную лексику мы встречаем и в китайском языке 尊(уважаемый), 老 lao (старый), 您 nin (вы). И в английском, и в китайском языках используются устойчивые выражения в различных ситуациях. Но не всегда положительно окрашенные эмоциональные слова употребляются в устойчивых выражениях для выражения вежливости. Современный английский и китайский язык изобилует такими образованиями варьирующейся степени устойчивости, специализирующимися на выражении разного рода коммуникативных значений: приветствия, извинения, благодарности, поздравления, отказа, согласия, просьбы и т. д. Кроме этого, они способны также выполнять коммуникативную организующую и текстоорганизующую роль, что также связано с говорящим, исходит от него, обусловлено его конкретным намерением.

Присутствующие в языковом сознании естественных носителей английского и китайского языков, они используются ими в соответствующих речевых ситуациях автоматически.

Представленные лексические средства распределяются по степени формальности высказывания и в нижеследующих таблицах они все анализируются с точки зрения принадлежности частям речи, синтаксиса, но мы представляем только основные, важные, с нашей точки зрения, особенности. Необходимо уточнить, что лексические, грамматические и синтаксические средства выражения вежливости в той или иной степени существуют неразрывно в языке, поэтому например, рассматривая лексику нам приходится частично обращаться к грамматике и т.д.

Приветствия. Рассмотрим приветствия. Во всех вышеперечисленных социальных отношениях привет-

ствия имеют место. В равносоциальных ситуациях чаще всего используются: Hello!—Здравствуйте, How are you! - Как дела?, Nice to meet you - Приятно познакомиться В неравносоциальных ситуациях чаще всего используются: I am pleased to meet you — Рад с вами познакомиться, How do you do? - Как дела?, Good morning (evening, afternoon) — Доброе утро (вечер, день), Welcome! Приветствие (вас) Мы сейчас говорим именно об устойчивых лексических средствах. В китайском же языке мы видим следующие устойчивые выражения. Равносоциальные:

你好 - (n i h a o) Здравствуйте. 你要去哪里 - (niqunar) Куда ты идешь?

好久不见-(haojiubujian) Давно не виделись!

Неравносоциальные: 认识你很高兴 - (renshi nin wo hen gaoxing) Рад с вами познакомиться.

早上好 - (zaoshanghao) Доброе утро!

欢迎, 我们欢迎你-(huanying) Добро пожаловать, приветствуем вас!

Исходя из вышесказанного устойчивые лексические выражения {你吃过了吗? (Ты поел?), 你要去哪里? (Куда ты идешь?) мы классифицируем как яркую культурозависимую лексику. Так, если китаец при встрече вместо обычного приветствия спросит англичанина "Have you eaten?", - перенося особенности культуры на английский язык - это приведет в тупик процесс коммуникации, либо собеседник учтет, что общение происходит с иностранцем и просто не поймет говорящего. Необходимо учитывать, что мы говорим об определенной ситуации. Выражения {你吃过了吗? (Ты поел?), 你要去哪里? (Куда ты идешь?) также употребляются в своем непосредственном значении, в стандартных для данной лексики ситуациях, но в таком случае они непосредственно не несут контекста вежливости.

Необходимо отметить, что > эти лексические средства употребляются в неформальных иллокутивных речевых актах.

Сопоставительный анализ родственных обращений

Английский		Китайский
-	Старший брат	老哥 laoge, 哥哥 gege
-	Младший брат	弟弟 didi
-	Старшая сестра	老姐 laojie, 姐姐 jiejie
-	Младшая сестра	妹妹 meimei
Mother Mum(my) =Mom(my)	Мама	老妈 laoma, 妈妈 mama, 妈 ma
Father, Dad(dy)	Папа	老爸 laoba, 爸爸 baba, 爸 ba

Отметим, что в китайском языке мы не можем разграничить нижеследующие обращения по степени вежливости, так как они семантически едины, но представляют разные понятия, вносят конкретику.

Uncle + имя	Дядя (родственник)	叔叔 shushu, 叔父 shufu,
_____	Дядя по папиной линии	姑父 gufu, 伯父 bofu
_____	Дядя (брат матери)	舅舅 jiujiu, 舅父 jiufu, 娘舅 niangjiu.

К культуронезависимой же лексике приветствия (мы говорим о вежливой лексике) относятся выражения Hello! — «Здравствуйте», How are you! — «Как дела?», I am pleased to meet you. — «Рад с вами познакомиться», How do you do? — «Как дела?», Nice to meet you. — «Приятно познакомиться». «Как дела?», «Здравствуйте», «Рад с тобой» познакомиться». Данные лексические

средства в обеих культурах вежливы и актуальны в ситуации приветствиями при переносе из одной в другую не нанесут урон контексту коммуникации.

Рассмотрим формальные речевые ситуации. Вообще формальные ситуации обусловлены соблюдением большого количества этикетных вербальных и невербальных норм.

Aunt + имя, aunty	Тетя (родственник)	阿姨 ayi
_____	Тетя (по материнской линии)	姨母 yimu, 姨娘 yiniang
_____	Тетя (по отцовской линии)	姑妈 guma, 姑姑 gugu, 姑母 gumu, 伯母 bomu
Grandmother, Grandma Gran ,Nanny	Бабушка	奶奶 nainai
_____	Бабушка по линии матери	姥姥 laolao
_____	Бабушка по линии отца	奶奶 nainai
Grandfather, Grandpa	Дедушка	爷爷 yeye
_____	Дедушка по линии матери	老爷 laoye
_____	Дедушка по линии отца	爷爷 yeye

Всего около двадцати лет назад в Китае при формальной встрече и прощании помимо речевых проявлений кланялись друг другу. Конечно традиция уходит, но до сих пор сохранился легкий еле заметный наклон торса, который сопровождается такими лексическими средствами как:

你好 - (n i h a o) Здравствуйте.

认识你很高兴 - (renshi nin wo hen gaoxing) Рад с вами познакомиться.

Обращения по роду деятельности

Английский		Китайский
Doctor + фамилия	Доктор (врач)	Фамилия + 医生 yisheng
Sir	Учитель	Фамилия + 老师 laoshi
Madam		师傅 shifu (учитель мастер)
Professor + фамилия	Профессор	Фамилия + 教授 jiaoshou
Waiter/Waitress.	Официант(ка)	服务员 fuwuyuan (официант)
Officer, Constable, Inspector, Sir	Полицейский	警察 jingcha, 警员 jingyuan (полицейский)
Nurse, Matron, Sister Nurse	медсестра, медбрат	护士 hushi (медсестра, медбрат)

В китайском языке в формальной ситуации в приветствиях будет меняться обращение. В английском языке мы этого проследить не можем так как в нем, в отличие от китайского, нет формального разграничения между формами «ты» и «вы». Весь спектр значений этих форм, заключен в местоимении you. Местоимение thou, которое по идее соответствовало бы китайскому 你 ты, вышло из употребления в XVII веке, сохранившись лишь в поэзии и в Библии. Все регистры контактов, от подчеркнуто официальных, до грубо-фамильярных, передаются другими средствами языка — интонацией, выбором соответствующих слов и конструкций. Поэтому мы, опять, видим те же выражения приветствия с местоимением you:

Nice to meet you ! How do you do! В китайском же языке есть разница между местоимением 你 (ты) и 您 (вы). При подчеркнутом уважительном обращении, конечно, используется 您 (вы). Рассмотрим разговор посетителя и официанта в неравносочасной ситуации:

fu wu yuan: xian sheng, nin hao, nin xu yao dian shen me? официант: Здравствуйте господин, что вы желаете?

gu ke: wo yao yi fen niu nai. посетитель: Мне бы стейк.

fu wu yuan: hao de, qing shao deng. официант: Хорошо, пожалуйста, немного подождите. В разговоре официанта и посетителя мы видим местоимение 您 nin. В

английском же языке в подобном разговоре мы видим местоимение you: официант: Good morning. This is ABC pizza. How may I help you? клиент: I want to order a pizza.

официант: What topping would you like to order today?

клиент: Can you give me some advice?

Вежливая лексика может быть поделена на формальную, нефор

Данное деление приведено на основе изученных речевых ситуаций. Из таблицы 1 видим, что приветствия-

это в основном устойчивые лексические единицы. В китайском языке неформальные средства выражения приветствия; встречаются чаще. И именно их мы выделяем как культурозависимую лексику.

На китайском языке мы также видим обращение 先生 xiansheng (господин). Вообще, обращения играют огромную роль в репрезентации вежливого речевого акта.

Обращение. имеет непосредственное отношение к нормам речевого этикета, поскольку неотъемлемым свойством речи выступает ее обращенность, ее адресный характер. Играя важную роль в межличностном общении; обращения способствуют взаимодействию говорящего и адресата и помогают создать особое коммуникативное пространство.

Обращение обладает такими характеристиками речевого стереотипа, как воспроизводимость в фиксированной форме, высокая частотность функционирования в речи; направленность на четкую организацию и максимальную успешность коммуникативного контакта;

Заключение. Из анализа следует, что о проблеме лексической стилистики тесно соприкасаются с проблемами культуры речи. Даже в устойчивых лексических единицах приветствия мы находим различия в английском и китайском языках. Таким образом, возникает возможность выделения культурозависимой и культуронезависимой лексики. Также, рассмотрев вежливые обращения, мы пришли к выводу, что в китайском языке, четко прописаны иерархические взаимоотношения и обращения происходят по ее принадлежности. В английском же языке не во всех случаях идет обращение по социальной роли. Китайский язык изобилует лексическими средствами выражения вежливости. В меньшей степени присутствуют грамматические и синтаксические средства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алпатов, В.М. Япония: язык и общество [Текст] / В. М. Алпатов. - М.: Муравей, 2003. - 136 с.
2. Алпатов, В.М. Категории вежливости в современном японском языке [Текст] / В.М. Алпатов. - М.: Просвещение, 1973. - 150 с.
3. Арутюнова, Н.Д. Типы языковых значений [Текст] / Н.Д. Арутюнова. - Л.: 1988.-388 с.
4. Арутюнова, Н.Д. Лингвистическая прагматика [Текст] / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике / ред. Е.В. Падучевой. - М.: Дрофа, 1985.-Вып. 1 6 - С. 140-151.
5. Бабаева, Е.В. Лексические значения слова как способ выражения культурно- языкового концепта [Текст] / Е.В. Бабаева // Языковая личность: Культурные концепты. - Волгоград, Архангельск, 2002. - С. 33.
6. Большой китайско-русский словарь по русской графической системе в четырех томах [Текст]: словарь/ред. проф. И.М. Ошанина.- М.: Наука, 1983.
7. Быковская, С. А. Средства установления речевого контакта в современном немецком языке [Текст] / С.А. Быковская

UDK:01.001

Sarvara G'OFUROVA,
Andijan State Institute of Foreign Languages
E-mail: shodyona2020@mail.ru

Based on the review of dots. M.A.Abduvaliyev

SCOPE OF INTERDISCIPLINARY APPLICATION OF "PURPOSE" AND ITS ROLE IN LINGUISTICS

Annotation

This article discusses the interdisciplinary scope of "purpose" and its role in linguistics. The origin of purpose in science and its use in language are analyzed by examples.

Key words: Purpose, subject, object, linguistics, empirical science, thinking, perception, anomalists.

СФЕРА МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПРИМЕНЕНИЯ «ЦЕЛЬ» И ЕГО РОЛЬ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается междисциплинарный объем понятия «цель» и его роль в лингвистике. На примерах анализируется происхождение цели в науке и ее употребление в языке.

Ключевые слова: Цель, субъект, объект, лингвистика, эмпирическая наука, мышление, восприятие, аномалисты.

"MAQSAD" NING FANLARARO QO'LLASH KO'LAMI VA UNING TILSHUNOSLIKDA TUTGAN O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada "maqsad" ning fanlararo qo'llash ko'lami va uning tilshunoslikda tutgan o'rni muhokama qilinadi. Ilm-fanda maqsadning kelib chiqishi va tilda uning qo'llanilishi misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maqsad, sub'yekt, obyekt, tilshunoslik, empirik fan, tafakkur, idrok qilish, anomalistlar.

Tilshunoslik inson tili haqidagi fan sifatida ijtimoiy fanlar sirasiga kirib, umuman, tabiatshunoslik, falsala fanlari bilan juda yaqin aloqada bo'ladi. Chunki, inson faoliyatining barcha ko'rinishlarida, jumladan, idrok qilish va o'zaro muloqot jarayonlarida til asosiy vazifani bajaradi. Bundan tashqari, tilshunoslik ham fanlar sistemasida boshqa bir qancha fanlar bilan uzviy aloqada bo'ladi. Bu aloqalarsiz tilshunoslikning o'rganish obyekti bo'lgan tilning o'ziga xos tomonlarini ochib berish mumkin emas.

Masalan: Maqsad (falsafada) — inson amaliy faoliyatining avvaldan fikran o'ylangan natijasi. Maqsad insonlarga xos bo'lib, uni kelajakning loyihasi, deb ta'riflash mumkin. Ehtiyoj, manfaat, motiv individ yoki ijtimoiy guruh xulq-atvori, faoliyatining muhim tarkibiy qismlari bo'lsa, maqsad faoliyat yo'nalishini belgilovchi elementdir. Maqsadning shakllanishiga sub'yektning ehtiyoj va manfaatlari kuchli ta'sir o'tkazadi. Maqsadning real va noreal, qisqa muddatli va uzoq muddatga mo'ljallangan, asosiy va ikkinchi darajali va boshqa turlari bor. Real Maqsadlar sub'yektning imkoniyatlari, atrof muhitning holati va obyektiv qonuniyatlarni hisobga olsa, noreal maqsadlar faqatgina sub'yektning orzu-istaklarini ifodalaydi, atrofda vaziyatni hisobga olmaydi[4].

Til insonlar o'rtasidagi aloqa vositasi bo'lishi, jamiyatdagi jarayonlar to'g'risida xabar berishi bilan birga tinglovchiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ham ega.

O'zbek tilshunosligi tarixini o'rganar ekanmiz, maqsad ma'nosi 1940-2000-yillar oralig'ida nashr etilgan adabiyotlarda, (darslik, o'quv qo'llanma, risolalar va ilmiy maqolalar) qo'llanilgan. Mifologiya va ibtidoiy kosmologiya asosan tarixni xudolar maqsadlarining izchil amalga oshishi sifatida tushuntirishga uringan.

Falsafa va tilshunoslik so'nggi asrda motiv va dizaynga alohida e'tibor qaratdi. Insoniy maqsadda erishiladigan natija avval ongda tasvirlanadi, so'ngra mutafakkir o'z oldiga qo'ygan maqsadini ro'yobga chiqarish

uchun bir qator harakatlarni amalga oshiradi. Maqsadning mohiyatini to'liq tushunishga to'sqinlik qiluvchi omillardan biri bu turli fanlar o'rtasidagi muvofiqlashtirishning yo'qligi.

Biologlar, asosan, o'tgan avlod psixologiyasidan kelib chiqqan holda, inson ixtiyorining talqinini taxmin qilsa, psixologlar hali ham o'rta asr falsafasi bizga meros qilib qoldirgan "iroda erkinligi" va "mas'uliyat" haqidagi ilmiy asoslanmagan tushunchalarga urg'u berishadi.

Bizning fikrimizcha, maqsadni chuqur tahlil qilish bugungi kunda empirik fanning asosiy ehtiyojlaridan biridir. Ilm-fanning har bir sohasi bu tushunchaga aniqlik kiritishni talab qiladi.

Biz bilamizki, til boshqa narsa va hodisalar singari o'zgaruvchidir. Shunday ekan, yillar mobaynida tillarda qanday o'zgarish sodir bo'lganini tasavvur qilish, uni ilmiy, ham amaliy, ham nazariy nuqtayi nazardan o'rganish qiyindir. Til taraqqiyotining yozuv paydo bo'lishidan avvalgi holati biz uchun qorong'idir.

Qadimgi Yunonistonda faylasuflar tilning qay tarzda kelib chiqqanligi ustida uzoq davr qizg'in bahs olib borganlar. Bu guruh olimlar anomalistlar deb atalgan.

Umuman tilning kelib chiqishi masalasini tahlil qilar ekanmiz, bundan bir necha yuz ming yil avval paydo bo'lgan tillarning fonetik tizimi, so'z boyligi, grammatikasi va boshqa muayyan xususiyatlaridan qat'i nazar, eng avvalo, tilning kelib chiqishidagi shart – sharoitlarni tadqiq qilish, ya'ni insonlar qanday sharoitda so'zlay boshlaganliklarini o'rganish va bu masalaga xulosa chiqarishimiz lozim.

Ma'lumki, umumiy tilshunoslik fanining asoschisi V. fon Gumboldt (1767-1835) tilshunoslik fanining asosiy masalalarini, predmetini va chegarasini belgilab berishga harakat qilgan mashhur olim edi. V. Gumboldt tilshunoslikni inson o'rganadigan tarixiy, falsafiy, etnografik fanlar qatoriga qo'shishga harakat qildi.

V. fon Gumboldt ta'kidlashicha, tilning har doim, rivojlanib o'zgarib turishi uning eng asosiy xususiyatidir. Tilshunoslik fanining asosiy masalasi bu tilning ana shu

xususiyatini o'rganishdan iboratdir. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan "maqsad"ning ifodalanish masalasi tilshunoslik fanining predmeti masalasi bilan bevosita aloqadordir.

Garchi V. Gumboldtning nazariyasi idealistik falsafaga asoslangan bo'lsa ham, uning ilmiy faoliyati, ayniqsa til bilan nutq antinomiyasi xususidagi ta'limoti tilshunoslik fanining taraqqiyoti uchun juda katta hissa bo'ldi. V. Gumboldtning til haqidagi falsafiy nazariyasi, o'zidan keyingi tilshunoslik fanining takomillashuvida, turli ilmiy maktablar va oqimlarning shakllanishida asosiy omil bo'lgan.

Fikr tilda voqelashadi, tilda mavjud bo'ladi. O'zingizda paydo bo'ladigan fikrning mohiyatini, mazmunini tashkil etadigan har qanday idrok yoki tasavvur ham faqat so'zlar vositasi orqali voqe bo'ladi. Til faqat kishilarga xos bo'lganidek, tafakkur ham kishilarga xos bo'lib, bosh miyaning moddiyligi va fiziologik vazifasi bilan bog'liqdir. Lekin tafakkur bilan tilni aynan bir xil, bir-biriga o'xshash narsa deb tushunish xatodir. Tafakkur – tashqi moddiy olamning kishilar miyasida aks etishining eng yuksak shaklidir. Til esa tafakkurni so'zlar, so'z birikmalari va jumlarlar orqali ifolaydi. Til qonunlari bilan tafakkur qonunlari bir-biriga teng kelmaydi. Shuning uchun ham til grammatikaning o'rganish obyekti hisoblansa, tafakkur mantiq ilmining o'rganish ob'yektidir [5.15].

O'zbek tilining izohli lug'atida maqsad so'ziga niyat, yuqori tilak, intilish deb izoh berilgan.

Erishish esa, amalga oshirish uchun ko'zda tutilgan narsa, murod, muddaodir.

Ko'pincha maqsad so'zi maqsad qilib qo'yimoq, maqsadga etmoq, maqsadga erishmoq kabi fe'llar bilan birga ishlatiladi [3].

Masalan: Xoljonbekaning shaharga tushishidan maqsadi Shernazarboyni bir ko'rish edi. (J. Sharipov, Xorazm).

Hasanali Otabek bilan birga choy ichish maqsadida, ertalab Oybododning damlagan choyiga bormay, Otabekning uyg'onishini kutib yurdi (A. Qodiriy, O'tgan kunlar).

Azim Xojiyev maqsad so'ziga niyat, muddao, murod so'zlarini sinonim qilib keltirgan bo'lib, u biror narsaga erishish, etishish istak-ixtiyori ma'nosida qo'llaniladi [1].

Murod so'zi esa asosan "etmoq", "hosil bo'lmoq" fe'llari bilan qo'llanadi.

Masalan: Uning maqsadi Gulnor qutisida qanday narsalar bor, dadasi yashirincha qanday qimmatbaho buyumlar keltirilganligini bilish edi (Oybek).

Men sizlarning niyatingizni bilaman sizlar ishni tezroq boshlamoqchisizlar ("Qizil O'zbekiston").

...U bu ish Olaxo'janing fikri bilan bo'lganini angelaydi. Olaxo'ja uning eshigiga yordam so'rab keladigan bir ahvolga solib qo'yimoqchi ekan. Biroq u muddaosiga etolmaydi. Abdurasul yana qaytib uning qo'lga tushmaydi (P. Tursun).

Botir yorim, bilaman, siz qayg'u daryosiga mendan chuqurroq botgandirsiz. Endi yolg'iz murodim – sizni bir ko'rmoq, siz bilan ikki og'iz so'zlashmoqdur (Oybek).

Maqsad ma'nosi, aynan boshqa so'z turkumlaridan o'sib chiqqan ravish so'z turkumiga kiradi. Maqsad ravishlari ish-harakatning qay maqsadda sodir bo'layotganini yoki nima uchun yuzaga kelayotganini bildiradi: atay, ataylab, atayin, qasddan, jo'rttaga, azza-bazza kabi.

Masalan: Siz rahbarga shunday ko'rinish uchun jo'rttaga shunday qilsangiz kerak. Biz xabar olgani keldik, sizdan atayin (P.Mo'min).

Ko'makchilar vosita, maqsad, sabab, vaqt, makon va shu kabi boshqa munosabatlar bildirish uchun qo'llanadigan so'z turkumidir. Sintaktik tomondan ko'makchilar quyidagi gruppalariga bo'linadi:

1) bosh kelishidagi ot va qaratqich kelishidagi so'zlarni boshqaradigan ko'makchilar;

2) jo'nalish kelishidagi so'zlarni boshqaradigan ko'makchilar;

3) chiqish kelishidagi so'zlarni boshqaradigan ko'makchilar.

Vosita, sabab, maqsad, qiyos-o'xshatish munosabatlari ifodalash uchun qo'llaniladigan bilan, uchun, kabi, chog'li, qadar, sayin, bo'yicha, orqali, sababli ko'makchilari bosh kelishidagi so'zni yoki qaratqich kelishidagi olmoshlarni talab qiladi.

Yo'nalish, sabab, maqsad munosabatlarini ifodalash uchun qo'llanadigan ko'ra, qarshi, qarab, qaramasdan, qaramay ko'makchilari jo'nalish kelishidagi so'zni talab qiladi. Chog'ishtirish, qiyos, ajralish munosabatlarini ifodalash uchun qo'llanadigan so'ng, boshqa, keyin, tashqari, beri, bo'lak ko'makchilari chiqish kelishidagi so'zni talab qiladi [2.20].

Masalan: Bir guruh o'zbek olimlari amerikalik hamkasblari oldiga juda zarur ish bilan, ya'ni shu sohada olib borayotgan diqqatga sazovor ilmiy ishlar bilan tanishish uchun ketdilar («Jurnaldan»).

Sizga yordam berish uchun keldimda, aylanay. (Oybek).

O'quvchi yaxshi oqishiga qaramay, tinimsiz o'z ustida ishlar edi. U bundan keyin faqat a'lo bahoga o'qishga intilardi. (S. Abdulla).

Traktorchilar yangi texnika va ilg'or texnologiya bilan tanishdilar, bundan tashqari ularni amalda qo'llash bo'yicha ko'rsatmalar oldilar (P.Mo'min).

Demak, kishilar odatda bir-birlari bilan til orqali munosabatda bo'ladi. Til va tafakkur chambarchas bog'liq bo'lib, tilsiz fikrni ifodalab bo'lmaganidek, tafakkursiz til o'z ifodasini shakllantira olmaydilar. Til fikr ifodalashning muhim vositasidir hamda, tafakkur bilan tilning munosabati murakkab jarayondir. Til fikr ifodasi sifatida mavjud, o'z navbatida fikr til asosida yuzaga keladigan murakkab jarayon. Shu jarayonda kishilar o'z maqsadlarini ifodalashda, ish-harakatning qay maqsadda sodir bo'layotganini yoki nima uchun yuzaga kelayotganini angelaydi.

ADABIYOTLAR

1. Azim Xojiyev. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. Toshkent, "O'qituvchi" 1974. 139 bet.
2. Mamaraximov Sirojiddin. O'zbek tilida maqsad ma'nosi so'zlar orqali ifodalanishi. Journal of Universal Science Research 2023. 20 bet.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2- jild 2006. 570 bet.
4. «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent 2001. - 345 bet.
5. Xolmanova Z.T. Tilshunoslikka kirish. Toshkent -2007 -15 bet.

Aziza JABBAROVA,

Buxoro innovatsiyalar universiteti boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi, BuxDU erkin izlanuvchisi

BIU dotsenti, PhD Z.Ahmadova taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLIGIDA TOPISHMOQ VA MAQOLLAR TALQINI

Аннотация

Maqolada boshlang'ich sinif darsliklarida xalq og'zaki ijodiyotiga mansub dars mashg'ulotlarida berilgan topishmoq va maqollar o'quvchining ma'naviy dunyoqarashining shakllanishida, kitobga qiziqishida, mehnatsevarlik ruhida kamol topishida muhim ma'naviy ozuqa bera oladi. Bilamizki, har bir xalqning turmush tarzi, ijtimoiy- kelib chiqishi, e'tiqodi, olam va odam haqidagi qarashlari o'z ifodasini topganligi bilan boshqa xalqlar madaniyatidan ajralib turadi. Shu sabab o'zbek xalqiga mansub milliy urf-odatlariga yog'rilgan, badiiy yaratilgan shu millatning o'zligini namoyan qiladi.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, kitobxonlik, N. A. Korf. V. I. Vodovozov, N. F. Bunakov, D. I. Tixomirov, A. Boboxonov, M. Usmonov, boshlang'ich ta'lim, maqol, topishmoq, ertak, ona tili, o'qish savodxonligi, xalq og'zaki ijodi, o'quvchi, o'qituvchi, folklor, ta'lim, tarbiya.

ТОЛКОВАНИЕ СЛОВ И ПОВЕЧНИКОВ В УЧЕБНИКЕ РОЖДНОГО ЯЗЫКА НАЧАЛЬНОГО КЛАССА

Аннотация

В статье загадки и пословицы, приводимые на уроках фольклора в учебниках начальной школы, могут дать важное духовное питание в формировании духовного мировоззрения учащихся, интереса к книгам, взросления в духе трудолюбия. Мы знаем, что каждый народ отличается от культуры других народов своим бытом, социальным происхождением, верованиями, взглядами на мир и человека. По этой причине культурные и художественные традиции узбекского народа отражают самобытность этого народа.

Ключевые слова: Патриотизм, чтение, Н. А. Корф. В. И. Водовозов, Н. Ф. Бунаков, Д. И. Тихомиров, А. Бобоханов, М. Усманов, начальное образование, пословица, загадка, сказка, родной язык, грамотность чтения, народное творчество, отец, учитель-учитель, фольклор, образование, воспитание.

INTERPRETATION OF WORDS AND PROVERBS IN MOTHER LANGUAGE TEXTBOOK OF PRIMARY CLASS

Annotation

In the article, the riddles and proverbs given in the lessons of folklore in elementary school textbooks can provide important spiritual nourishment in the formation of the student's spiritual outlook, interest in books, and maturity in the spirit of hard work. We know that each nation differs from the culture of other nations by its way of life, social origin, beliefs, views on the world and man. For this reason, the cultural and artistic traditions of the Uzbek people reflect the identity of this nation.

Key word: Patriotism, reading, N. A. Korf. V. I. Vodovozov, N. F. Bunakov, D. I. Tikhomirov, A. Bobokhanov, M. Usmanov, primary education, proverb, riddle, fairy tale, mother tongue, reading literacy, folk art, reader, student teacher, folklore, education, upbringing.

Kirish. Bolalar kitobxonligining boy manbai xalq og'zaki ijodi asarlari edi. Ular bolalar adabiyotini yaratishda yozuvchilar uchun katta material bo'lib xizmat qilgan.

O'rta Osiyoda bolalarni mustaqil ongli o'qishga o'rgatish masalasi o'gir ahvolda edi. Bolalar faqat ot-onalaridagina ertak va topishmoqlar tinglab, ulardan tarbiyaviy ozuqa olar edilar.

Topishmoqda yashiringan predmetni boshqa predmetlarga solishtirmasdan turib, ayrim topishmoqlarning javobini topish mumkin emas. Bunday topishmoqlar

bola uchun noaniq bo'lgan predmetning aniq predmetga aylanishiga yordam beradi. Bu esa bola nutqining ravon bo'lishida katta ahamiyatga egadir.

Maqollarning mazmuni va tuzilishi tahlil etilar ekan, maqollarning mazmun jihatidan keng, tuzilish jihatidan qisqa, umuman hikmatli gap ko'rinishida ekanligi suhbat metodida bayon etiladi. Bu bilan o'quvchilarni ilmiy bilimlar bilan qurollantirilibgina qolmasdan, balki o'quvchilarni tomonidan o'zlashtirilgan maqol haqidagi mazkur bilimlar asosida o'quvchilarda kommunistik dunyoqarash va ma'naviy sifatlar tarkib toptiriladi. Bu esa, o'quvchilarning aqliy kamoloti va qobiliyatini yanada rivojlantirishga ulkan hissa bo'lib qo'shiladi.

Tahlil va natijalar. Xalq og'zaki ijodi qadimdan tarbiya vositalaridan bo'lib kelgan. Yosh avlod o'z bobolari qoldirgan madaniy merosni sevgan, o'rgangan, uni ardoqlab kelgusi avlodga taqdim etgan. Sovet o'quvchilari ham xalq og'zaki ijodini sevadilar. Xalq ertaklari bolalarning sevimli asarlaridir. Ertak yengil o'qilishi, sujetining dinamikligi va fantaziyasi bilan bolalar e'tiborini tez jalb qiladi.

Ertaklar kabi maqol va topishmoqlar ham ta'lim-tarbiya ishida katta ahamiyatga egadir.

Topishmoqqa javob topishning eng qimmatli ta'lim-tarbiyaviy tomoni uning mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdagi xizmatidadir.

Mantiqiy tafakkurni o'stirishda topishmoqlarga javob topish matematik masala, misol yechish bilan teng kuchga ega.

Barcha fanlarni yuqori darajada o'zlashtirish izchillik bilan berilayotgan fakt va bilimlarning mag'zini tezroq chaqa olgan o'quvchilargagina nasib bo'ladi. Shunday ekan, topishmoqlarga javob topish ermak emas, balki o'rgatilayotgan bilimlar sistemasining taraqqiyoti uchun zarurdir.

Topishmoqlarda berilgan biror jumboq haqida fikr yuritishning yana bir fazilati shundaki, u o'quvchini mavjud

imkoniyatlarni aniqroq chamalash yo'li bilan to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatadi.

Topishmoqqa javob topish o'quvchi ruhini tetiklashtiradi, unga madaniy hordiq beradi, aqlini peshlaydi va xotirasini kuchaytiradi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinflar "O'zbek tili" va "O'qish kitobi" darsliklariga xalq og'zaki ijodidan ko'plab namunalar kiritilgan.

Topishmoqlar 1-3-sinflarning savod o'rgatish, imlo va nutq o'stirishga doir darslarida o'rganiladi. Topishmoqlardan grammatik mashq va tahlil matnlari sifatida foydalaniladi.

O'quvchilar 1-3- sinflarning o'qish va nutq o'stirish darslarida topishmoqlarni og'zaki aytish bilan o'z nutqlarini boyitadilar, takomillashtiradilar. Topishmoqqa javob topish bilan o'quvchilarning tafakkuri rivojlanadi; ular mantiqiy fikr yuritishga, solishtirish va qiyoslash yo'li bilan to'g'ri xulosaga kelishga ko'nikma hosil etadilar. Topishmoq tekstlarini o'qish natijasida to'g'ri o'qish malakasini egallab boradilar. O'qish darslaridagi topishmoq teksti ustida ishlash jarayonida topishmoq janriga xos nazariy tushuncha ham oladilar. Topishmoqlarda yashirin berilgan belgi, predmet, voqeahodisa kabilarni to'g'ri va oson topish malakalariga ega bo'ladilar. Ona tili darslarida topishmoqlarni o'rganishda o'qituvchi o'quvchilar aktivligiga suyanib ish ko'radi. Chunki o'quvchilar topishmoqda yashiringan predmetning nima ekanligini bilishga qiziqadilar. Bu esa ularni har taraflama, chuqur va to'g'ri fikrlashga majbur etadi. O'quvchilar mustaqil holda topishmoqda berilgan predmetlarning rangiga, shakliga, ta'm-mazasiga qarab ularni bir-biriga taqqoslaydilar. Bu hol predmetlar haqidagi tasavvurning bolalar ongida uzoq saqlanishini ta'minlaydi, ularda topishmoqni ongli ravishda o'ylab topish ko'nikmasini shakllantiradi, ularning so'z boyligini o'stiradi. K.D.Ushinskiy ta'kidlaganidek, topishmoqlar vositasida predmetlarning kelib chiqishi, yaratilishi, hujjat inson hayotidagi roli tushuntiriladi.

Adabiyotlar tahlili. I. Lenin V. D. Bonch-Bruevichga Onchukova ertaklari haqida shunday yozadi: "Qarang... Bu xalq ijodining o'zginasi. Bizning kunlarimizda xalq psixologiyasini o'rganish uchun juda zarur, juda ahamiyatli"[1.26].

Ular birinchi bo'lib bolalar adabiyoti jamiyat istiqboli uchun kurashuvchi grajdanlarni, revolyusionerlarni tarbiyalashi lozim darajada uqtirgan edilar. Revolyutsion demokratlar chor Rossiyasi maktab dasturi va darsliklarida o'quvchilarga ongli o'qish ko'nikmasini berishni xisobga olmaganligini keskin tanqid qildilar, ongli o'qishni ta'lim va tarbiyadagi ahamiyatini qo'llab-quvvatladilar.

Mashhur pedagog K. D. Ushinskiy bolalarning mustaqil va ongli o'qishlariga katta ahamiyat berdi. U "Har bir adabiy asar katta ko'zgu, biz shu ko'zgu orqali xalq hayotining u yoki bu tomonini kuzatishga muvaffaq bo'lalimiz"[2.304],- degan edi. K. D. Ushinskiy mustaqil o'qish orqali kichik yoshdagi bolalarni adabiyotni mustaqil O'rganishga tayyorlash kerakligini ko'rsatdi. U bolalarni asar qahramonlarining xatti-harakatlaridan to'g'ri ta'sirlanish, ular haqida o'ylash, asarda avtor ko'zda tutgan maqsadni tushunishga o'rgatish lozimligini uqtirdi. K. D. Ushinskiyning bu fikrini N. A. Korf. V. I. Vodovozov, N. F. Bunakov, D. I. Tixomirov kabi metodistlar rivojlantirdilar.

Bolalar kitobxonligining boy manbai xalq og'zaki ijodi asarlari edi. Ular bolalar adabiyotini yaratishda yozuvchilar uchun katta material bo'lib xizmat qilgan.

O'rta Osiyoda bolalarni mustaqil ongli o'qishga o'rgatish masalasi o'gir ahvolda edi. Bolalar faqat otanalaridangina ertak va topishmoqlar tinglab, ulardan tarbiyaviy ozuqa olar edilar.

Buyuk so'z san'atkori A. M. Gorkiy sovet yozuvchilarini xalq og'zaki ijodini o'rganishga, adabiyotning

tarbiyaviy kuchini oshirishga da'vat etishi bejiz emas. "Xalq ijodiyotida cheksiz boyliklar yashirinib yotibdi, -degan edi u. - Sof vijdonli yozuvchi ularni egallab olishi kerak. Faqat shundagina ona tilini o'rganish mumkin, tilimiz esa boy va sozdir"[3].

M. Usmonovning "XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o'zbek mutafakkirlarining axloqiy qarashlari", A. Boboxonovning "O'zbekistonda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan" asarlarida pedagog mutafakkirlarning xalq og'zaki ijodiga munosabati va ularning xalq maqollari, matal, hikmatli so'z, topishmoq va ertaklarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati haqidagi fikrlari keng tahlil qilinadi.

A. Ahmedovning "Notiqlik san'ati", Z. M. Mirtursunovning "Mehnat tarbiyasida xalq og'zaki ijodining ahamiyati" kabi ishlarida ham xalq og'zaki ijodiy asarlarining g'oyaviy-estetik ahamiyati, janr xususiyatlari, ta'lim-tarbiyadagi roliga oid qimmatli materiallar bayon.

Yuqorida qayd qilib o'tilgan ilmiy ishlar xalq og'zaki ijodini o'rganishda o'qituvchilarga nazariy material bo'lib xizmat qiladi. Ammo nazariy adabiyotlar bilan bir qatorda, xalq og'zaki ijodidan dars jarayonida foydalanish, ularni tahlil qilish, bolalar tarbiyasiga singdirish yuzasidan ilmiy metodik adabiyotlar ham kerak. Bu sohada rus metodistlarining ishlari, qimmatli maslahatlari ibratlidir. Ayniqsa, Ye. A. Adamovich, N. N. Shepetova, Sherbakova, A. V. Kamenova, A. Arxangelskaya, Ye. G. Karlson, M. A. Nikitina, Ye. A. Siroechkovskaya, M. S. Sheynina kabi metodistlarning tavsiyalari diqqatga sazovordir. Masalan, A. V. Kamenova, N. V. Arxangelskaya va Ye. G. Karlsoning ko'rsatishicha, o'qituvchi savod o'rgatish davridan boshlab xalq ertaklarini o'qib berishi yoki og'zaki hikoya qilib berishi lozim. O'quvchilar o'qituvchi nutqini diqqat bilan tinglaydilar. Ertakda gap kim haqida o'zgarishlari, xarakterlarning xulq-atvori, o'zaro munosabatlari ertak o'qib bo'lingach yoxud u hikoya qilingandan keyin aniklanadi.

M. A. Nikitina[4.44] 1-sinfdan boshlab ertaklarning chuqur tahlil etilishini talab etadi. Ertaklarning mazmunini yoki g'oyasini aytib berish bilan chegaralanish kifoya qilmasligini, ertakni o'qish lozimligini uqtiradi. Ye. A. Adamovich, V. I. Yakovleva[5] esa ertaklarni qayta hikoya qilish haqida fikr yuritib, hikoya qilishda faqat plan tuzdirish bilan chegaralanmay, balki o'quvchilarning ertak mazmunini to'liq gapirib berishlariga erishmoq zarurligini ta'kidlaydi.

E.A. Siroechkovskaya va M.S. Sheynina[6.110] topishmoqlar vositasida yoddan yozdiriladigan diktantlarni o'tkazish zarurligini qayd qiladi va uni o'tkazish usullarini quvvatlantirish, yani "o'qituvchi o'tkazish usullarini topishni yodlatishi, ichda bo'g'inlab o'qitishi, keyin daftarga yoddan yozishi topshirishi" mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xalq og'zaki ijodi har bir millatning asrlardan asrlarga avlodlardan avlodlarga meros bo'lib o'tuvchi nodir san'at namunasi hisoblanadi.

Shuni ham aytish lozimki, darslikda berilgan topishmoqlarning javoblari rasm orqali ko'rsatilgan. Bu esa didaktikaning ko'rsatmalilik prinsipini qo'llashni, og'zaki bayon etishni qulaylashtiradi va o'quvchi fikrini, diqqatining barqarorligini oshiradi.

Maqollar – xalqning donoligini, millatning ruhini, uning madaniyatini ko'rsatadigan xalq og'zaki ijodining gavharidir. Maqollarni, xususan, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda;

Maqollar xalqimizning milliy, madaniy–ma'naviy avloddan-avlodga o'tib kelayotgan merosi hisoblanadi. Bu meros madaniyatimizning ham namunasi sanaladi. Til va madaniyatning o'zaro yaqinligi va aloqadorligi ularni yagona metodologik asosda o'rganish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Rus folkloristikasi, antologiyasi. Ensklapediya "Oliy maktab", M., 1965, 26-bet.

2. K.D. Ushinskiy. "Rus tilini dastlabki o'qitish to'g'risida". To'plam asarlar, 5-jild. Nashr. 1949. 346-bet
3. Karang. O. V. Alekseeva va boshqalar Bolalar adabiyoti. 1957, 9-bet.
4. Nikitina M.A. Maktab o'quvchilarini estetik va axloqiy tarbiyalashda folklor. "Xalq yoritgichi", Minsk, 1960 yil, 44-bet.
5. Adamovich E. A., Yakovleva V. I. Boshlang'ich sinflarda o'qish, "Ma'rifat", M., 1967, 183-bet.
6. E. A., Sheinina M. S. II sinfda rus tilini o'qitish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar. M., 1956, 110-bet.

Ikrom ISLOMOV,
Renessans ta'lim universiteti dotsenti, f.f.d
E-mail: ikrom75islom@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, professor L.Raupova taqrizi asosida

THE SEMANTIC STRUCTURE OF SOME UNITS REPRESENTING GEOGRAPHICAL CONCEPTS

Annotation

This article discusses the questions related to the link between the general lexical unit and the term formed on its basis, as well as the analysis of the general and differential seme, basic sema in the semantic structure of terms and lexemes, that are in the base-derivative relationship, is conducted; the word-formative system of the Uzbek geographic terms are studied. It is proved that the results of a system study of the interaction of a term and a common lexical unit serve to improve their lexical interpretation.

Key words: Lexeme, term, sememe, seme, basis of seme, geographical term, semantic structure, lexicographic interpretation, differential seme.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА НЕКОТОРЫХ ЕДИНИЦ, ПРЕДСТАВЛЯЮЩИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ

Аннотация

Данной статье рассмотрены некоторые вопросы связи общелексической единицы и образованного на его основе термина, а также проведен анализ общей и дифференциальной сем, семы основы в семантической структуре терминов и лексем, находящихся в отношениях основа-производная; изучены словообразовательная система узбекских географических терминов. Обосновано, что результаты системного изучения взаимодействия термина и общей лексической единицы служат совершенствованию их лексического толкования.

Ключевые слова: Лексема, термин, семема, сема, основа сема, географический термин, семантическая структура, лексикографическая интерпретация, дифференциальная сема.

GEOGRAFIK TUSHUNCHALARNI IFODALOVCHI BA'ZI BIRLIKLARNING SEMANTIK STRUKTURASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada terminlarning semantik strukturasi xos terminologik belgi va xususiyatlar termin hosil bo'lishida asos bo'lgan umumleksik birlik semantikasi orqali yuzaga kelishi masalasi tahlil qilingan. Shuningdek, termin va umumleksik birlik o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasiga doir fikr-mulohazalar bayon qilingan. Asos-hosila munosabatida bo'lgan termin va leksemaning semantik strukturasi umumiy sema, farqlovchi sema, asos sema, umumiy bitta tushuncha bilan bog'langan termin va leksema munosabatidagi umumiylik va farqli belgilar o'zbek tilidagi ayrim geografik terminlar misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Leksema, termin, semema, sema, asos sema, geografik termin, semantik struktura, leksikografik talqin, farqlovchi belgi.

Kirish. Har qanday tilning leksik sistemasida terminologik birliklar ham mavjudlik va muhim ahamiyat kasb etadi. Sohaviy tushuncha va hodisalarni ifodalovchi maxsus leksik birliklar, bir tomondan chegaralangan leksikani, boshqa tomondan, maxsus leksik tizimni tashkil qilishda faol ishtirok etuvchi o'ziga xos terminologik belgi-xususiyatlarga ega alohida lingvistik hodisadir. Terminlar va ularning paydo bo'lishi, ma'no taraqqiyoti, albatta, terminlar mansub bo'lgan til tarixi, rivoji bilan birga o'zga tillar ta'siri va taraqqiyoti bilan ham uzviy aloqadorlikka ega. Binobarin, termin va unga asos bo'lgan umumleksik birlik o'rtasidagi leksik-semantik munosabatlar masalasi mazkur birliklar tadqiqi, talqini va tavsifida jiddiy o'rin egallaydi. Umumleksik birlik va soha termini o'rtasidagi mavjud leksik-grammatik aloqadorlik, semantik tafovut ularni qiyosiy metod asosida tahlil qilinishini taqozo qiladi.

Borliqning boshqa barcha hodisalariga xos bo'lgan ko'p qirralilik kuzatuvimizdagi geografik terminlarga ham tegishlidir.

Olamning lisoniy manzarasi va ilmiy terminologiya o'rtasidagi o'zaro munosabat soha tushunchalari ifodachisi bo'lgan terminlarda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Umumleksik birliklarga juda ko'plab qo'llanishlar xos bo'lib, jumladan, terminologik, onomastik, dialektal va badiiy qo'llanishlarning har birida mazkur leksik birliklar o'z

semantik tabiatida mavjud bo'lgan belgilari bilan farqlilik kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umumleksik birlik bilan terminologik birlik orasidagi munosabat masalasi tilshunoslikda keng ko'lamda, turli daraja va aspektlarda tadqiq qilib kelinmoqda. Bu boradagi barcha tadqiqotlarda termin va leksemaning o'zaro umumiylik, farqlilik belgilari, ma'no va vazifalari muayyan darajada o'z talqini va tavsifini topgan. Soha tushunchasini ifodalovchi terminologik birlik monosemantik xarakter kasb etishi A.A.Reformatskiy, N.A.Baskakov, S.Usmonov tomonidan maqsadga muvofiq deb talqin qilingan bo'lsa, terminning polisemantik yoki omonimlik xarakterda bo'lishi R.N.Infanteyeva tomonidan me'yoriy holat deb baholanganligini kuzatish mumkin[2]. Bundan ma'lum bo'ladi, terminlar umumleksik birliklardagi kabi semantik jihatdan umumiylik, qo'llanish jihatidan faol yoki chegaralanmagan, ma'no tarkibi asosan ko'p ma'nolilikka moyil bo'lgan, nutqning turli uslublarida erkin qo'llaniladigan imkoniyat va xususiyatlarga ega bo'lmasa-da, umumleksik birliklar kabi birdan ortiq ma'no bildirish, ma'no kengayishi va taraqqiyoti, yasalish, bir necha soha tushunchalarini anglati olish kabi imkoniyatlarga ega alohida lingvistik hodisa hisoblanadi. Bu esa terminlarning talqini va tasnifida, nutqiy faoliyatdagi ishtiroki masalasida murakkablik kasb etishidan dalolat beradi. Umumleksik birlik bilan sohaviy

birlikning xususiyatlarini tekshirish va baholashda, albatta, termin bilan unga asos bo'lgan umumleksik birlik orasidagi munosabatning sistemaviy o'rganilishi ham masalaning ilmiy talqinida muhim o'rin egallaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek tili terminosistemasi geografik tushunchalar bilan bog'liq sohaviy birlikning terminologik va umumiste'mol qirrasini ajratish ularning lisoniy qiymatini belgilashda juda muhim omil hisoblanadi. Tadqiq predmeti bo'lgan o'zbek tili geografik terminlarining semantik strukturasi va uning lingvistik talqinida terminlarga xos bo'lgan bir qancha filologik, sohaviy vosita va omillar yaqqol namoyon bo'ladi.

O'zbek tilshunosligida geografik terminlarning sohaviy tushunchani ifodalash xususiyatlari, ma'no ko'lam va ilmiy-texnikaviy vazifalari, leksikografik tavsif va talqinlari yuzasidan qator tadqiqotlar amalga oshirilgan [1; 2; 3; 4; 7]. Bu boradagi leksikografik talqin va tavsifni umumiste'mol birliklar va ularning xoslangan (atamaviy, dialektal) qo'llanishlari nuqtai nazaridan olib borilsa, terminlarning leksikografik talqin va tavsiflari yanada mukammallik kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Muayyan fan tarmoqlari, kasb-hunar sohalarida ma'lum tushunchalarni aniq ifodalash maqsadida umumleksik birliklarning ma'nosi ixtisoslashtirilishi natijasida terminlarning shakllanishi ustuvor ahamiyatga molik. Xususan, geografik tushunchalarni ifodalaydigan o'zbek tili terminlari tizimida ham bu holat yetakchilik qiladi. Geografik terminlarning vujudga kelishida salmoqli o'rin egallaydigan yer sathi ko'rinishlari bilan bog'liq umumleksik birliklar miqdori salmoqli o'rin egallaydi: tog', tepa, do'ng, cho'qqi, qir, adir, dasht, dara, soy kabilar.

Aytish mumkinki, o'zbek geografik terminlarining ko'p qismi o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida vujudga kelgan. Bundan geografik leksemalar, xususan, terminlar sistemasining taraqqiyoti, boyish manbalari, semantik tarkibi asosan umumiste'moldagi leksik birliklar bilan chambarchas bog'liqligi ham ayon bo'ladi.

Xalq tilida uzoq davrlardan beri iste'molda bo'lgan yer yuzasi ko'rinishlarini ifodalovchi so'zlar geografik tushunchani anglatishga ixtisoslashib, terminologik mohiyat kasb etganda umumleksik birlik va termin o'rtasida sodir bo'lgan shakliy-mazmuniy o'zgarishni ularning leksikografik izohlari orqali ham anglash mumkin. Xususan, tepa leksemasining umumiste'mol va atamaviy mavqedagi ikki sistema birliklari orasidagi munosabat qanday ko'rinishlarga ega bo'lishini kuzatamiz.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da tepa leksemasiga quyidagicha izoh berilgan: "TEPA 1 Yer sathidan baland, do'ng joy; tepalik, balandlik"[5]. Leksemaning terminologik ma'nosi esa quyidagicha talqin qilingan: "Tepa - usti gumbaz shaklidagi, yonbag'irlari qiya bo'lgan do'ng, baland joy. Nisbiy balandligi 200 m dan oshmaydi" [7].

Kyeltirilgan izohlar, albatta, farqli va bunday bo'lishi tabiiy. Chunki umumfilologik lug'atda so'zlar umumiste'mol nuqtai nazardan turib izohlangan bo'lsa, uning sohaviy tushunchani ifodalovchi leksema sifatidagi ma'nosi esa soha nuqtai nazaridan talqin etilgan va unga (tavsifga) ilmiy muayyanlik kiritilgan. Zero, tavsiflar o'zaro qiyoslanganda, "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi tepa leksemasining izohida "umuman boshqa joyga nisbatan yuqorida joylashgan balandlik" degan belgisi ahamiyatli bo'lib, terminologik izohidagi "nisbiy balandligi 200 m dan oshmaslik" semasi bilan o'zaro farqlanishi kuzatiladi. Ikki tizim birliklari xos umumiylik esa har ikkala leksema tarkibida mavjud bo'lgan "balandlik" semasidir. Alohida sistemalardagi ikki tepa so'zi bitta leksemaning turli mavqedagi ko'rinishi, ularning ma'nolari o'rtasida o'zaro aloqadorlik sezilib turadi, biroq umumxalq tilidagi tepa ma'nosi maxsuslashtirish yo'li orqali sohaviy vazifaga o'tganda, umuman boshqa tushunchani

emas, balki umumiste'mol birlik ma'nosiga ilmiy tus berilib, soha tushunchasini ifodalashga ixtisoslashishi yuzaga chiqadi.

Tepa geografik termini semantik strukturasi "200 m dan oshmaslik" ma'no differensial sema hisoblanadi. Kuzatuvdagi tepa leksemasining ijtimoiy shartlangan va atamaviy sememalari "balandlik" semasi bilan paradigmatik munosabat hosil qilib, "aniq chegaralanmaganlik" va "200 m dan oshmaslik" semalari asosida o'zaro teng qiymatli ziddiyat hosil qiladi. Umumiste'mol birlik ma'nosi terminologik xarakter kasb etganda, uning semantik strukturasi "ixtisoslashish" natijasida torayish yuz beradi, bu torayish terminni yuzaga kelishini ta'minlovchi muhim va hal qiluvchi omildir. Demak, tepa tipidagi umumleksik birlik sememasining ixtisoslashishi va muayyanlashgan hosila ko'rinishi, muayyan sohaning terminlari tizimining shakllanish va boyish manbasi tarkibida qaralishi maqsadga muvofiq.

Bu singari holatni boshqa geografik termin va unga asos bo'lib xizmat qilgan boshqa birliklar o'rtasida ham kuzatish mumkin. Jumladan, tog' "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha talqin etiladi: "TOG' 1 Yer yuzasining tavarak-atrofdagi tekislik, tepalik yoki boshqa balandlikka nisbatan yakka yoki qator holda baland ko'tarilgan, odatda, turli tosh, qattiq jismlardan iborat qismi"[5]. Tog' leksemasi geografik termin sifatida esa shunday izohlangan: "Tog'lar - Yer po'stining yakka-yakka yoki qator tizmalar, palaxsalar shaklida ko'tarilgan joylari. Turli xil balandlikda bo'ladi. Mutlaq balandligi 600 m dan baland joylar odatda tog'lar deyiladi..." [7]. Umumiste'mol birlik tog' so'zi va tog' termini "baland ko'tarilgan qism, joy" semalari asosida o'zaro o'xshashlik hosil qilib, "tekislik yoki tepalikka nisbatan baland" va "600 m dan baland" semalari bilan o'zaro farqlanadi. Bu o'xshashlik va farqlar mazkur leksemalarning lisoniy sistemadagi o'zaro munosabatlari asosida. Tog' leksemasining umumiste'mol va atamaviy ma'nolari farqlik kasb etsa-da, borliqda bitta voqelik (ob'yekt) bilan bog'liqligi jihatidan umumiylik kasb etadi.

Adir leksemasi umumfilologik lug'atda quyidagicha izohlangan: "ADIR Tog'larga yaqin, tog' etaklaridagi alohida tepalik yerlar" [6]. Geografik terminlarning izohli lug'atida esa adir leksemasi "Adirlar - O'rta Osiyo tog'lari etagidagi cho'l va chalacho'l qirlar... Adirlarning mutlaq balandligi 400-500 m dan 1000-1500 m gacha boradi..." tarzida izohlanadi [7].

Adir leksemasining yuqorida keltirilgan ikki xil izohiga tayanib, uning semalarini ham ikki ko'rinishda berish mumkin. Adir umumiste'mol birlik sememasi tarkibi "umumiste'molga oid", "yer yuzasi ko'rinishi", "balandlik" kabi semalardan tashkil topgan. Adir termini sememasi tarkibini esa quyidagicha belgilash mumkin: "geografiyaga oid", "balandlik", "yer yuzasi ko'rinishi", "balandligi 400-500 m dan 1000-1500 m gacha", "cho'l va chalacho'l zonasida uchraydigan" kabi semalardan iborat. Ikki alohida tizim birliklarining o'zaro umumiyligi sememalaridagi "baland yer, balandlik" belgisiga asoslansa, yer sathi ko'rinishini ifodalovchi umumiste'mol atov birlik adirdagi "umumiy balandlik" semasi, termin mavqeidagi adir leksemasi sememasining "400-500 m dan 1000-1500 m gacha bo'lgan balandlik" semasi ularning o'zaro alohida leksemalar sifatida qaralishiga asos bo'ladi.

O'zbek tili geografik terminlari sirasida birikmali turlari ham kuzatiladi: baland tog'lar, burmali tog'lar, pastlik yer, yassi jar, o'rtacha tog'lar kabi. Birikmali geografik termin asosan sifat+ot tipidagi bitishuv munosabatli birikuvdan tashkil topgan bo'lib, ularning shakllanish asosi umumleksik birliklardir. Albatta, bunday birikma otli birikma sifatida talqin etilishi barobarida, sifat+ot tipidagi grammatik vositasiz birikkan baland tog'lar, burmali tog'lar, yassi tepa, pastlik yer kabi qo'shma leksemalarning ma'noviy qiymatini yordamchi komponent vazifasida kelgan baland, burmali, yassi, pastlik

leksemalarining sememasiga tayangan holda asoslash lozim bo'ladi. Xususan, baland tog'lar jo'g'rofiy leksemaning sememasi baland va tog' qismlarining sememaviy munosabati asosida quyidagicha belgilanishi mumkin: "balandligi 2000 m dan yuqori bo'lgan tog'lar". Shuningdek, baland tog'lar atamasi "aniq belgilangan", "2000 m dan yuqori bo'lgan" semalari asosida sohaviy leksika tarkibidan joy olib turgan bo'lsa, umumiste'mol mavqeidagi qo'llanishda "umuman, ancha baland" semasi asosida ishtirok etadi.

Xulosa va takliflar. O'zbek tili geografik terminlarining umumiste'mol birliklar tizimi bilan munosabati masalasining birliklar semantik tarkibini o'zaro qiyoslash orqali tadqiq qilinishi tadqiqot predmeti mohiyatini to'g'ri va sog'lom mantiqlar asosida belgilashga ko'mak beradi. Soha terminlari va umumiste'mol birliklar o'rtasidagi o'zaro aloqamunosabat, leksik-semantik hodisalar yetarli darajada yoritilmaganligi alohida o'rganishni taqozo qilib turadi.

Soha leksikasidagi terminlar va ularga asos bo'lgan umumiste'mol so'zlari o'rtasidagi o'zaro umumiylik va farqlar, avvalo, semantik tarkibi, tushuncha anglatishdagi umumiylik va aniqlik asosida namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra, umumiste'mol birlik va terminlar orasidagi shakliy-mazmuniy munosabatlar masalasi alohida yondashuv va tahlilni taqozo qiladi. O'zbek tilining geografik terminlari semantik strukturasi komponent tahlil qilish, terminning semantik tabiatini tavsiflash, terminologik belgilarni ajratish, leksikografik talqin va tavsiflarni mukammallashtirish ham, avvalo, umumleksik tizim birliklari bilan bo'lgan munosabati asosida ta'minlansagina masala mohiyati yanada yorqinlik kasb etadi.

Terminlar semantik tarkibi, xususiyati, sohaviy qo'llanishidagi o'ziga xosliklarning ilmiy asoslarda tekshirishi, o'rganilishi terminlar tizimida qayd qilinadigan polisemantiklik va omonimlik hodisalari bilan bog'liq masalalar tadqiqida ham samarali natijalarni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ҳасанов Х.Ҳ. География терминлари луғати. – Тошкент: Фан, 1964. – 112 б.
2. Қораев С.Қ. ва бошқ. Географик терминлар ва тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – 156 б.
3. Мурзаев Э. Словар народных географических терминов. – М.: Мысл, 1959. – 633 с.
4. Мирортик Мирабдулла ўғли. Жўғрофий атамалар луғати. – Тошкент: Фан, 1992. – 56 б.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – 4-жилд. – Б. 66.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – 1-жилд. – 680 б.
7. Фуломов П. Жўғрофия атамалари ва тушунчалари изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 115 б.
8. Мурзаев Э. Словарь народных географических терминов. – М.: Наука, 1984. – 653 с.
9. Хуррамов К. Узбекские народные термины, обозначающие рельеф южного Узбекистана: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1980. – 170 с.
10. Шоабдурахманов Ш. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Дарслик. I қисм. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 450 б.

Nazokat KAMALOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: xodjimurodova3191@gmail.com.

O'zMU professori Y.Mamatova taqrizi asosida

СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИИ МЕДИЦИНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Аннотация

Статья посвящена типологическому процессу медицинской журналистики и обзору этого процесса в Узбекистане. В статье также рассматривается сложный процесс формирования медицинских публикаций в современном Узбекистане.

Ключевые слова: Медицинская журналистика, медицинский журнал, медицинские темы, электронные публикации, научно-популярные публикации, медицинское образование.

THE ESSENCE AND FUNCTIONS OF MEDICAL JOURNALISM

Annotation

The article is devoted to the typological process of medical journalism and an overview of this process in Uzbekistan. The article also examines the complex process of forming medical publications in modern Uzbekistan

Key words: Medical journalism, medical journal, medical topics, electronic publications, popular science publications, medical education.

TIBBIY JURNALISTIKANING MOHIYATI VA FUNKSIYALARI

Annotatsiya

Maqolada tibbiy jurnalistikaning tipologik jarayon va O'zbekistonda bu jarayonga umumiy nuqtai nazarga bag'ishlangan. Maqolada zamonaviy O'zbekistonda tibbiyotga oid nashrlarning murakkab shakllanish jarayoni ham ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: Tibbiy jurnalistika, tibbiy jurnal, tibbiy mavzular, elektron nashrlar, ilmiy-ommabop nashrlar, tibbiy ta'lim.

Kirish. Tibbiy jurnalistika – bu tibbiyot yangiliklari va xususiyatlari haqida xabar berish (kesimli sharhlarni nashr etishdan farqli o'laroq). Tibbiy jurnalistika rang-barang va o'z auditoriyasini aks ettiradi. Asosiy bo'lim keng jamoatchilik uchun tibbiy jurnalistika bo'lib, u umumiy yangiliklar nashrlari va ixtisoslashtirilgan tibbiy nashrlarda tibbiy reportajni va shifokorlar va boshqa mutaxassislar uchun tibbiy jurnalistikani o'z ichiga oladi, ular ko'pincha ekspertizadan o'tkaziladigan jurnallarda paydo bo'ladi. Tibbiy jurnalistika – bu sog'liq va hayot sifati haqidagi jurnalistika. Rasmiy ravish bu ilmiy jurnalistikaning biridir. Tegishli ilmiy manbalarga havolalar ham biz uchun muhim, ammo ba'zi o'ziga xosliklar mavjud. Masalan, tibbiyot jurnalisti uchun bitta ilmiy maqola ko'p narsani anglatmaydi. Matnlarimizni yozganimizda, biz kattaroq tadqiqotlarga (tizimli sharhlar, meta-tahlillar) yoki hatto xalqaro tavsiyalarga e'tibor qaratishimiz kerak. Buning sababi shundaki, bizning matnimizni o'qib chiqqandan so'ng, inson salomatligi haqida qandaydir qaror qabul qilishi mumkin va biz xabardor qilish uchun alohida ma'suliyatga egamiz.

Tibbiyot jurnalistlari juda puxta. Ular faktlar va manbalarga havolalarni ko'p marta tekshiradilar va ko'pincha manbalarni o'zlari tekshiradilar, chunki ularning eng yaxshilari ham ba'zan muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Masalan, COVID-19 pandemiyasining boshida biz tahriyatda atrofimizdagi makonni qanday himoya qilish haqida matnlar yozgan edik; Albatta, biz SARS-CoV-2 virusi yuzalarda qancha vaqt yashashi haqidagi ma'lumotlarni tekshirdik. Bir nufuzli manba maqola uchun aniq raqamlarni keltirdi, garchi ular hech qanday ilmiy maqolada bo'lmas ham. Ular shunchaki shisha va yog'ochda koronavirusning yashash muddatini o'rtacha hisoblaganliklarini bilish uchun biroz qazishimiz kerak edi, bu faqat ularning infografikasi ostidagi izohlarga javobdan ma'lum bo'ldi. Biz kuldik, matnlarimizga ma'lumot kiritmadik, balki boshimizni chayqab qo'ydik: axir, dunyodagi ko'plab ommaviy axborot vositalari bunday

tasdiqlanmagan raqamlarni ikki marta tekshirmasdan ishlatgan. Biz bunga qodir emasmiz.

Tibbiy jurnalistika juda kamdan-kam hollarda mutaxassislar jurnalistikasi, garchi hamma o'z og'zidan chiqqan ma'lumotlarga ishonishga odatlangan. Ha, biz shifokorlar va olimlar bilan ajoyib intervyular qilamiz, lekin ular ham o'z so'zlarini tasdiqlash uchun bizga havolalarni yuborishlari kerak. Bizning dunyomizda siz o'zingizning tajribangiz yoki buyuk hokimiyatingiz balandligidan nimanidir tasdiqlay olmasiz. Faqat tadqiqot, faqat tasdiqlangan faktlar. Shuning uchun, ba'zida yaxshi mutaxassisni topish qiyin, lekin biz dalillar tamoyillarini baham ko'radigan va ishimiz tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydigan shifokorlarni boshqaramiz va ular bilan do'stmiz. Hamkorlik va tavakkalchilik aloqasi modellari Bir vaqtlar olimlar va shifokorlar ma'lumot almashishni va nima bo'layotganini tushuntirishni juda yoqtirmasdilar va nima uchun ular bu tabletkani emas, balki bu tabletkani ichish kerakligini aytishdi. Siz shunchaki ularga ishonishingiz kerak edi. Ilmiy aloqada ular "fil suyagi minorasida" o'tirganliklarini aytishadi, u yerdan ba'zan mukofot olishlari va murakkabroq so'zlarda murakkab narsa haqida gapirishlari mumkin edi. Ammo vaqt o'tishi bilan demokratik mamlakatlarda soliq to'lovchilar savollar berishni boshladilar. Chunki ular ilm-fan uchun pul beradilar, ammo olimlar bu bilan nima qilishlarini hech kim bilmaydi. Qarang, yana boshqa bomba yig'ilmoqda yoki qora tuynuk yaratilmoqda. Olimlar shunday hisobot berishlari kerak edi, ilmiy aloqa mana shunday paydo bo'ldi va tibbiyotga ochiqlik shunday o'tdi. Asimmetrik aloqadan (tadqiqotchining o'zi xohlaganida) biz olimlar va jamiyat o'rtasidagi muloqot modeli o'tdik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yuqoridagi nazariy asoslarga asoslanib, alohida o'zbek tibbiyot nashrlarini tavsiflash mumkin. Shunday qilib, ... shahrida "O'zbekiston tibbiyot fanlari" elektron ilmiy-amaliy tibbiyot jurnali,

“Darmon” jurnali,” “Nazariy va klinik”, “Pediatriya”, “Nevrologiya”, “Darmon”, “Medical express” jurnali tashkil etildi. Taniqli akademik Nabi Majidovich Majidov tashabbusi bilan 1998-yilda tashkil etilgan “Nevrologiya” ilmiy-amaliy jurnali ilmiy-tadqiqot materiallari, asab va ruhiy kasalliklarni davolash va profilaktika natijalarini chop etuvchi ilmiy-amaliy jurnal hisoblanadi. 1998 yildan 2010 yilgacha N.M. Majidov “Nevrologiya” jurnalining bosh muharriri edi. Jurnal sahifalarida nevrologiya, nevrologiya, kardionevrologiya, neyroxirurgiya, neyroendokrinologiya, fizioterapiya va boshqalar bilan bog'liq bo'lgan nevrologik kasalliklarning etiologiyasi, patogenezi, klinik ko'rinishi, diagnostikasi va davolashining bir qator dolzarb masalalari aks ettirilgan. Jurnal va ularni taqdim etish shakllarining xilma-xilligi olimlar, tajribali va tajribasiz shifokorlar, nafaqat nevrolog va psixiatrlar, balki tibbiyotning tegishli sohalari mutaxassislarining e'tiborini tortadi. Ilmiy-tadqiqot materiallari jurnalni ilmiy-amaliy nashr sifatida shakllantirgan jurnalda O'zbekistonning taniqli olimlari faol hamkorlik qilmoqda, shu bois u O'zbekistonda nevrolog va psixiatrlar reytingida yetakchi o'rinlarni egallaydi. So'nggi yillarda jurnal sahifalarida asab va ruhiy patologiyalarni tashxislashning yuqori texnologiyalari va yangi usullarini nevrologik va psixiatrik amaliyotga joriy etish to'g'risida nashrlar paydo bo'ldi - miya tuzilmalarini intravital tasvirlashdan molekulyar genetik yondashuvlar va ularning o'zaro ta'sirini o'rganishgacha. Hujayra retseptorlari va neyrokimyoviy jarayonlar darajasida yangi dorilar.

“Godu” – o'zbekistonlik va xorijlik olimlarning kasalliklarga tashxis qo'yish, davolash va oldini olishning ilg'or usullarini ishlab chiqish hamda innovatsion tibbiy texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlari natijalarini aks ettiruvchi muntazam ravishda ko'rib chiqiladigan elektron nashr. Nashrdan ko'zlangan maqsad o'zbek tibbiyotining ilmiy yutuqlarini Respublikamiz hududida ham, undan tashqarida ham targ'ib qilishdan iborat.

Tahlil va natijalar. Nashrdan ko'zlangan maqsad o'zbek tibbiyotining ilmiy yutuqlarini Respublikamiz hududida ham, undan tashqarida ham targ'ib qilishdan iborat. Jurnalda ilmiy va amaliy mazmundagi original maqolalar, sharhlar, ma'ruzalar, klinik kuzatishlar, axborot materiallari, sharhlar, munozaralar, O'zbekiston Respublikasining ilmiy hayoti haqida ma'lumotlar va kun qahramonlarini tabriklash “O'zbekiston tibbiyot fanlari” jurnalida chop etilgan ilmiy ishlarning nomi va mazmuni tibbiyotning barcha yo'nalishlari bo'yicha olimlarning mutaxassisliklari guruhiga mos kelishi kerak. Quyidagi ilmiy yo'nalishlar bo'yicha Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston Respublikasi mintaqalarining biogeokimyoviy xususiyatlari bilan bog'liq mintaqa ekopatologiyasi masalalarini aks ettiruvchi ilmiy-amaliy xarakterdagi maqolalarga nashr uchun ustuvorlik beriladi. O'zbekiston hududida qadim zamonlarda yashagan xalqlarning tibbiyoti haqida birinchi yozma ma'lumotlarni zardushtiylar kitobi «Avesto»dan topamiz. Avesto Markaziy Osiyo, Eron va Ozarbayjon hududida yashagan xalqlarning aqidalari haqidagi kitob. Kitob qismlaridan bo'lgan «Vendidat»da yozilishicha, birinchi bo'lib Trita ismli zot tabiblik bilan shug'ullangan va u odamlarni kasallik va o'limdan saqlagan. Tritaga yaxshilik «ilohi» Oxuramazda kasallarni davolash uchun samodan 10 mingta xil dori yuborgan. Trita shuningdek, Xaoma deb ataluvchi mast qiluvchi va narkotik xususiyatga ega bo'lgan ichimlikni kashf etgan, Xaoma esa hayot va salomatlik manbai deb atalgan. Kitobda Trayeton ismli tabib haqida ham ma'lumot keltirilgan va islomgacha uni tabiblik «ilohi» deb atagan. Avestoda tibbiyotning kelib chiqishi haqida yana bir rivoyat bor. Unda aytilishicha, odamlarga tabiblik san'atini Yima ismli zot o'rgatgan. Bu zotni Nuh payg'ambarga nisbat qiladilar. Avestoda odam anatomiyasi va fiziologiyasi haqida ham ba'zi ma'lumotlar mavjud. Unda odam gavdasi quyidagi

8 qismdan iborat, deb ko'rsatilgan: suyaklar, muskullar, yog'lar, miya, tomirlar, qon, jigar va jigar o'ti hamda ikki xil tomir mavjudligi ko'rsatilgan.

Tibbiyot va sog'liqni saqlash ma'lumot olish va materiallar tayyorlash uchun juda keng sohadir. Natijada tibbiy mavzudagi jurnalistik matnlarni quyidagilarga bo'lish mumkin. Jurnalist maqola yozadigan aniq mavzuga bog'liq bo'lgan bir nechta toifalar mavjud:

Birinchi, bu turli kasalliklar va ularni davolash usullari, profilaktika choralarini haqida materiallar, tibbiyot sohasidagi yangiliklar va boshqalar haqida. Qoida tariqasida, bunday materiallarda, hatto umumiy o'quvchi uchun mo'ljallangan nashrlarda ham yetarli miqdordagi atamalar mavjud.

Ikkinchi, ba'zi materiallar ijtimoiy xarakterdagi tibbiy muammolarni ta'kidlaydi. Qoida tariqasida, bunday maqolalarning markazida kimningdir taqdiri, ma'lum bir odamning muammolari turadi.

Uchinchi, ba'zi jurnalistik matnlar "Salomatlik" sarlavhasi ostida nashr etiladi, ammo bir vaqtning o'zida ularni so'zning to'liq ma'nosida tibbiy deb atash mumkin emas. Masalan, tabiiy kosmetika va uning inson salomatligiga foydali ta'siri, sport zallari tanaga zarar yetkazmasdan vazn yo'qotish usuli sifatida va boshqalar. Bir tomondan, bu holatlarda ma'lumot manbai ko'pincha shifokorlar yemas, aksincha murabbiylar, vizajistlar, kosmetologlar, ammo sog'liqni saqlash muammolari hali ham kelib chikmoqda.

To'rtinchi, yangiliklar materiallari. Albatta, ular tibbiy masalalarga yondoshadi, lekin yangiliklar tabiatida ular bir-biridan farq qiladi. Qoida tariqasida, bunday materiallar matbuot anjumanidan keyin chiqariladi yoki tibbiy markaz yoki yangi shifoxona binosining ochilishi.

Shifokorlar va jurnalistlar o'rtasidagi muloqot har doim ham oson emas. Tibbiyot haqida yozish uchun siz o'rganishingiz kerak. Shuningdek shifokorlar, ayniqsa, sog'liqni saqlash tashkilotchilari, u ommaviy axborot vositalari vakillari bilan muloqot qilish uchun qanday o'rganish kerak.

Xulosa va takliflar. Ommaviy tibbiy nashrlarga kelsak; mamlakatda ularning taxminan 15 tasi va ularning taxminiy mavzularini sanab o'tish mumkin. Ilmiy-ommabop nashrlar tahlili shuni ko'rsatdiki, tibbiy nashrlarga obuna hamma joyda to'lanadi, lekin elektron versiyalari ijtimoiy tarmoqlarda taqdim etiladi. Nashrlarning asosiy mavzulari: mahalliy olimlarning kashfiyotlari, ilm-fanni rivojlantirish tendentsiyalari tahlili, tibbiyot sohasidagi sovrindorlar bilan suhbatlar, shuningdek, sog'lom ovqatlanish, kosmetologiya, fitnes va boshqalar bo'yicha nashrlarni topishingiz mumkin. Qoida tariqasida, ilmiy ommabop nashrlar auditoriyasi yoshi, ijtimoiy, kasbiy doirasi bilan chegaralanmaydi. Tibbiyot muammolari har doim o'quvchilarni tashvishga soladi, munozaralarni keltirib chiqaradi va hech qachon to'xtamaydi. Dunyo bo'ylab turli nashrlarning birinchi sahifalarida paydo bo'ladi - bu tibbiy jurnalistikani yangi davrning asosiy tendentsiyalariga olib keladi. Ushbu mavzu ommalashib borayotgan bir paytda, tibbiy jurnalistikadan unchalik xabardor bo'lmagan jurnalistlar osonlikcha oldini olish mumkin bo'lgan xatolarga yo'l qo'yishi mumkin. Misol uchun, ular tadqiqot haqida gapirganda to'g'ri, mazmunli kontekstni taqdim etishda qiynalishi mumkin. Hikoyani aytib berish uchun ma'lumotlarning o'zi etarli deb o'ylamang. Odatda, jurnalistlar ma'lumotlarni o'rganayotganda so'raydigan birinchi savol "qancha?" Masalan, "Qancha bola zarar ko'rdi?", "Qancha ayol vafot etdi?" yoki "Qancha yangi holatlar aniqlandi?" yana davom etishni maslahat beradi: "Ma'lumotlar sizga nimani aytolmasa, siz boshqa joyga qarashingiz kerak." Noto'g'rilikka yo'l qo'ymaslik uchun tendentsiyalar va ma'lumotlarni qidirish niyatida tadqiqotingizga kiring. Siz topgan narsa siz topaman deb o'ylaganingizdan butunlay

boshqacha bo'lishi mumkin va bu yaxshi. "Siz allaqachon ishlab chiqqan nazariyalaringizni tasdiqlash uchun ma'lumotlardan foydalanishni to'xtatishingiz kerak," deb qo'shimcha qildi "O'rniga yo'nalishni topish uchun ma'lumotlardan foydalaning." Biror kishining tibbiy xalat kiyib yurishi uning gaplari haqiqat degani emas. Tadqiqot markazlaridan olingan ma'lumotlar, ma'lumotlar va boshqa ishonchli manbalar yordamida ularni tekshiring. "Tibbiy jurnalistika hozir juda muhim va ommabop, jurnalistlar soxta xabarlarni tarqatayotganda qo'lga tushmasliklari kerak", dedi. Suhbatlar o'tkazishdan oldin mutaxassislar haqida ma'lumot to'plashni va buning uchun akademik ma'lumotlar bazalaridan foydalanishni maslahat beradi. "Agar siz hech qanday natija topmasangiz yoki odam hech qachon hech narsa nashr qilmagan bo'lsa, bu shubha uyg'otadi "Hamkorlik va tavakkalchilik aloqasi modellari. Bir vaqtlar olimlar va shifokorlar ma'lumot almashishni va nima bo'layotganini tushuntirishni juda yoqtirmasdilar va nima uchun ular bu dorini emas, balki bu dorini ichish kerakligini aytishdi. Siz shunchaki ularga ishonishingiz kerak edi. Ilmiy aloqada ular

"fil suyagi minorasida" o'tirganliklarini aytishadi, u yerdan ba'zan mukofot olishlari va murakkabroq so'zlarda murakkab narsa haqida gapirishlari mumkin edi. Ammo vaqt o'tishi bilan demokratik mamlakatlarda soliq to'lovchilar savollar berishni boshladilar. Chunki ular ilm-fan uchun pul beradilar, ammo olimlar bu bilan nima qilishlarini hech kim bilmaydi. Qarang, yana boshqa bomba yig'ilmoqda yoki qora tuynuk yaratilmoqda. Olimlar shunday hisobot berishlari kerak edi, ilmiy aloqa mana shunday paydo bo'ldi va tibbiyotga ochiqlik shunday o'tdi. Asimmetrik aloqadan (tadqiqotchining o'zi xohlaganida) biz olimlar va jamiyat o'rtasidagi muloqot modeliga o'tdik. Agar ilgari shifokor oddiy va tushuntirishsiz davolanish va dori-darmonlarni qabul qilish formatini talab qilsa, endi hamma biladi: bemor faqat unga hamma narsa tushunarli bo'lsa, shuningdek, shifokor bilan birgalikda qaror qabul qilgan bo'lsa, tavsiyalarga amal qiladi. Faqat shifokor qaror qilganda, bu paternalizmdir. Shifokor va bemorning birgalikdagi ishi allaqachon hamkorlikdir bu hamkorlikni yanada mustahkamlashda ma'lumotlarni yetkazishda tibbiy ongni shakllanishida tibbiy jurnalistikaning roli katta.

ADABIYOTLAR

1. Tibbiy jurnalistlar uyushmasi (Buyuk Britaniya) "Tibbiyot jurnali press-revizlarining gazetalarni yoritish sifatiga ta'siri: retrospektiv kohort tadqiqoti". *BMJ*. 344-jild. 27-yanvar 2012-yil. d8164-bet. doi: 10.1136/bmj.d8164. PMC 3267473. PMID 22286507.
2. "ICMJE qo'lyozmalarining yagona talablari". Tibbiyot jurnali muharrirlari xalqaro qo'mitasi. 11-Noyabr 2012-yilda asl nusxadan arxivlandi.
3. "Biz hikoyalarni qanday baholaymiz". Sog'liqni saqlash yangiliklari sharhi (2008). 10-Yanvar 2009-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 2009 yil 26 mart-yil.
4. Dentzer S (2009). "Tibbiyot yangiliklarini etkazish - sog'liqni saqlash jurnalistikasining tuzoqlari." *N Engl J Med*. 360-jild, No 1. 1-3-bet. doi: 10.1056/NEJMp0805753. PMID 19118299.
5. Karduchi, Annalaura; Simona Alfani (2011). "Ommaviy axborot vositalarining sog'lig'i haqida ma'lumot: kundalik matbuot yoritilishining miqdoriy va sifatli tahlili va uning jamoatchilik fikri bilan aloqasi" (PDF). *Bemorlarga ta'lim va maslahat*. 82-jild, No 3. 475-478-bet. doi: 10.1016/j.pec.2010.12.025. PMID 21288683.
6. "Boston universiteti veb-sayti".
7. Jeysms Lind instituti veb-sayti.

Dildora KUVANDIKOVA,
PhD student of National university of Uzbekistan
E-mail: kuvandikovadildora4@gmail.com

Based on the review of UzDJTU associate professor I. Osarov

STUDY OF THE "SPACE" CATEGORY IN LINGUISTICS

Annotation

This article provides a comprehensive overview of linguistic research on the category of space, encompassing studies conducted in Russian, English and Uzbek languages. Over the past decades, scholars from various linguistic traditions have delved into the intricate dimensions of spatial semantics, offering insights into both general theoretical frameworks and language-specific manifestations.

Key words: Category, the category of space, three-dimensionality, spatial meanings, spatial orientations, lexico-semantic groups, spatial localization, linguocultural aspects.

ИССЛЕДОВАНИЕ КАТЕГОРИИ "ПРОСТРАНСТВО" В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

Данная статья предоставляет всесторонний обзор лингвистических исследований по категории "пространство", охватывая работы, проведенные на русском, английском и узбекском языках. За последние десятилетия ученые из различных лингвистических традиций погружались в сложные измерения пространственной семантики, предоставляя исследования как по общим теоретическим рамкам, так и по языкоспецифическим проявлениям.

Ключевые слова: Категория, категория пространства, трехмерность, пространственные значения, пространственные ориентации, лексико-семантические группы, пространственная локализация, лингвокультурные аспекты.

"MAKON" KATEGORIYASINING TILSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI

Аннотация

Ushbu maqolada rus, ingliz va o'zbek tilshunoslari tomonidan "makon" kategoriyasining turli jihatlariga to'g'ri olib borgan lingvistik tadqiqotlar qamrab olingan. O'tgan o'n yilliklar davomida tilshunos olimlar makoniy semantikaning murakkab o'lchovlarini o'rganib chiqdilar.

Kalit so'zlar: Kategoriya, makon kategoriyasi, uch o'lchovlilik, makoniy munosabatlar, makoniy yo'nalishlar, leksik-semantik guruhlar, lokallik, lingvomadaniy jihatlar.

Language categories are important components of relationships in system of linguistic and extralinguistic linguistic education, therefore, they should be tested as cognitive-discursive formations. Purposes of language categories are to highlight the appearance of its special manifestations, report the type and play a role not only in the systematization of information, but also in the presence of the messages and detection. The language categories are certain conceptual organizations, in other words, the type or form of knowledge of the surrounding reality. They are in close interaction with thought processes, that is, all knowledge about world are arranged in our head in the form of categories. It means that space is a broad concept. In this study, we consider the interpretation of the terms of the category of space, as a linguistic concept.

Literature review. The current state of linguistics indicates that the study of the category of space is one of the actively developing areas in modern linguistics. The category of space is the subject of research for many Russian, foreign and Uzbek scholars. A considerable number of linguistic works were dedicated to both general issues and specific aspects of this phenomenon. The scholar E.E. Yakovleva, in her work, investigated the category of space from the perspective of its fundamental characteristic – three-dimensionality[8]. E.E. Yakovleva analyzed the means of expressing the category of space in the Russian language, examining several parts of speech and defining both their individual spatial meanings and the universal indicators of spatial constructions [8]. V.L. Ibragimova investigated the

lexico-semantic groups of verbs related to spatial localization in the Russian language. The linguist notes that "Verbs of locative semantics are one of the most adequate means of linguistic interpretation of existing spatial relations in nature and reflection in the human mind"[4].

Research methodology. In this article analytical method is used to determine what aspects of the space category were revealed by different scholars.

The most extensive in terms of lexical resources for expressing the category of space are prepositions in Russian and English, and suffixes in the Uzbek language. Spatial prepositions and postpositions, along with temporal ones, are the most frequent in languages with diverse structures. This is connected to several factors. Primarily, space and time are categories of the objective reality of the world.

While writing the article the method of content analysis is used for analyzing systematically and categorizing the content of literature to identify patterns and themes. According to this method the followings are determined: the semantics of prepositions has been the subject of research by scholars such as E.V. Rakhilina, A.E. Kibrik, V.A. Plungian, D. Payar, N.Yu. Koneva, A.B. Chernyshev, while the systemic description of prepositions in several languages has been undertaken by researchers like T.N. Malyar, O.N. Seliverstova, I.V. Barinova, B.N. Akseneno, L.A. Cherezova, V.Z. Zlatkin, G. Miller, J. Litchi, and others. Linguists Y.D. Apresyan, G.A. Brutyan, T.V. Bulygina, and A.D. Shmelev have studied space as a linguistic worldview. I.V. Voropaeva also analyzed the units of verbal expression in the cognitive

aspect. She studied the expression of the concept of space in English through the relators after, before, for, distinguished absolute spatial direction and relative spatial destination and made a detailed analysis. The category of space has been the subject of study in foreign linguistics by scholars such as L. Talmy, R. Langacker, J. Fauconnier, R. Jackendoff, G. Lakoff, C. Fillmore, and W. Chafe. Leonard Talmy proposed the idea of distinguishing topological types. The idea is that Euclidean geometry (size, length, distance, angle) is not related to the linguistic worldview[5].

In Uzbek linguistics, there are studies of M. Abduvaliev, Sh. Iskandarova, S.Muhamedova and S.Ikromova on this problem. [10].

Analysis and results. The comprehensive exploration of the category of "space" in linguistics reveals its significance across various languages. Scholars in the Russian, English, and Uzbek languages have conducted extensive research, contributing to a deeper understanding of spatial concepts. The findings are summarized below:

In Russian language scholars and their contributions: E.E. Yakovleva explored the three-dimensionality of the space category in Russian, analyzing expressions in different parts of speech[8]. Ibragimova investigated lexico-semantic groups of verbs related to spatial localization in the Russian language[4]. Anna Zaliznyak conducted a comprehensive study on lexical units in Russian, focusing on the verb "добираться" (to get there). O.V. Myakshcheva examined spatial semantics in various communication settings, emphasizing the significance of "personal" space. O.Y. Boguslavskaya analyzed semantic oppositions organizing the field of spatial adjectives in Russian. O.N. Seliverstova and T.N. Malyar investigated spatial-distance prepositions and adverbs, providing a detailed overview of their semantics. V.I. Pekar explored the semantics of prepositions indicating vertical arrangement in Russian and English. I.S. Borozdina studied meanings of spatial prepositions of "removal" in English and Russian. L.N.Fedoseeva analyzed spatial relations in the Russian language, emphasizing their role as a meaning-generating factor. S.Yu.Semyonova characterized physical objects in space expressed through spatial dimensions like height, depth, and distance[5]. E.S. Kubryakova explored the process of forming linguistic units to denote new phenomena, emphasizing cognitive perspectives[3].

A number of linguists revealed spatial Metaphors and Expressions. They are researchers like S.V. Kodzasov, O.P. Ermakova, and others who delved into spatial metaphors, connecting spatial relations to various life aspects. Moreover, various scholars explored expressions related to emotions, perception, and diverse areas of life using spatial metaphors. Comparative studies, including works by T.P.Zhelonkina, E.N. Evtushenko, and N.A. Saburova, provided insights into spatial expressions in Russian and English [5].

Scholars such as M.A. Kunizhev, A.N. Cheremisin, I.V. Skrynnikova, N.G.Stetsenko, and others explored various aspects of spatial concepts and categories in English. Their studies focused on verbalization, spatial orientations, and semantics of prepositions like "across," "over," and "through." [5] M.A.Kunizhev have investigated the category of space in the English language, exploring its status and means of

verbalization in contemporary English. The linguist describes various-level means in the English language on paradigmatic and syntagmatic levels [6]. I.V.Skrynnikova describes the specificity of conceptualizing location in the English language, identifying the parametric features of the studied concept and its components in English linguoculture [7].

Linguists such as L. Talmy, R. Langacker, J. Fauconnier, R. Jackendoff, J. Lakoff, Ch. Fillmore, and W. Chafe provided cognitive perspectives on spatial categories, emphasizing the role of topological types in shaping linguistic space. R.Langacker developed the theory of "spatial grammar" or cognitive grammar, representing a linguistic description based on understandings of processes of cognitive analysis, construction, and organization of linguistic knowledge [5]. Linguist R. Jackendoff studied the theory of "internal semantics," which refers to the knowledge present in a speaker's consciousness. Space and spatial relations are intimately connected with "internal semantics"[1]. J.Lakoff is also a cognitive linguist who focused extensively on metaphor as an essential construct in the conceptual system, disagreeing with an objectivist approach to semantics and understanding [2].

Scholars like I.G. Nikitina, Li Toan Thang, and others conducted comparative-typological studies, exploring the universality and specificity of linguistic means and ways of objectifying spatial concepts in different languages [5].

Uzbek linguists studied the following aspects of space category in their research: interpretation of space and time in Uzbek magical tales [12] (K. Kadirov) [12], locum and localization relations (M. Ergashova)[9], lexical-semantic group and stylistic features of locative nouns (Z. Urakova)[16], locality and its expression in Uzbek (B. Kurbanova) [13], the history of the development of existential and locative constructions in English (Sh. Yusupova) [17], representation of the space category in people's linguistic world picture and its linguocultural aspects (S. Ikromova) [10]. In Sh.Safarov's book "Pragmalinguistics", the space was studied from a pragmatic aspect. It is known that in recent years, new scientific theories have been formed in linguistics that interpret language phenomena in connection with the context, the situation of the speech, and the personality of the speaker. One such theory is deixis, in which attention was paid to the expression of spatial deixis in language. According to the theory of deixis, the deictic means representing space with pronouns such as that, there, this, here [15].

Conclusions and recommendations. All in all, it can be stated that the category of space is explored more extensively in the Russian language than in Uzbek and English. The ongoing examination of this category spans across all levels of language, including morphological, syntactic, lexical, phonemic, and so on. Additionally, there are studies dedicated to investigating the two structurally diverse languages – Russian and English – from a comparative perspective. According to our observations, there are few specialized works focused on the study of space category representation from the perspective of linguaculturology and pragmalinguistics in these three structurally diverse languages: Russian, Uzbek, and English.

REFERENCES

1. Jackendoff R. X-Bar-Syntax: A Study of Phrase Structure. Cambridge, Mass., 2001.-456 p.
2. Lakoff G. Brugman C Argument Forms in Lexical Semantics/ Proceedings of 12th Annual Meeting of Berkeley Linguistic Society, Berkeley, 1986.-P. 32-45
3. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) // Изв. РАН. Сер. лит. и языка, 1997. Т. 56. - №3.-С. 26
4. Ибрагимов В.Л. Семантика глаголов пространственной локализации в современном русском языке. – Уфа, 1992. – С. 172

5. Канафина А.Р. Репрезентация категории пространства в русском, башкирском и английском языках: Автореф. дисс. канд. филол. наук. Уфа, 2022-25 с.
6. Кунижев М.А. Категория "пространство", ее статус и средства вербализации: на материале современного английского языка: Автореф. дисс. канд. филол. наук. Пятигорск, 2005-18 с.
7. Скрынникова И.В. Вербализация концепта "пространственная локализация" в англоязычной лингвокультуре: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград. 2004.-22 с.
8. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). М.: Гнозис, 1994, 343
9. Ergashova M. V. Uzbek tilida lokum va lokalizasiya munosabati: Filol. fan nomz. diss. Toshkent, 2011.-150 b.
10. Ikramova S. A. Olamning lisoniy manzarasida makon kategoriyasi va milliy o'ziga xoslik: Filol. fan. nomz. diss. avtoref. Toshkent -2018 135 b
11. Iskandarova Sh. O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o'rganish (shaxs mikromaydoni): Filol. Fanlari d. diss Toshkent, 1999.-266 b.
12. Kodirov Q.N. O'zbek sexrli ertaklarida zamon va makon talkini: Filol. fan. nomz. diss. Toshkent, 2004. 148 b
13. Kurbonova B. Lokallik va uning o'zbek tilida ifodalanishi. Filol. Fan nomz. ... diss. avtoref. Toshkent, 2007-23 b.
14. Muxamedova S. O'zbek tilida harakat fe'llarining semantic va valentlik xususiyatlari: Filol. Fanlari d-ri diss. Toshkent, 2007. 325 b.
15. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Monografiya. Toshkent: O'zME, 2008, 320 b.
16. Urakova Z.S. Maskan otlarining lug'aviy-ma'noviy guruxi na uslubiy xususiyatlari: Filol. fan. nomz. diss. avtoref. Toshkent, 2011.-26 b.
17. Yusupova Sh.B. Ingliz tilidagi ekzistensial va lokativ konstruksiyalarning rivojlanish tarixi: Filol. fan. nomz. avtoref. diss Toshkent, 2011-24 b.

UDK:811.113:512.133+87'1 (575.1)

Gulsara KURBONOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, f.f.d

E-mail: gulsara.qurbonovna@mail.com

Dilnoza TURSUNMURATOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi

O'zMU professori, f.f.d A.Mamatov taqrizi asosida

FRANSUZ YOZUVCHILARI ASARLARIDA SHARQ MOTIVINING BADIY-FALSAFIY TALQINI

Аннотация

Mazkur maqola fransuz ma'rifatparvarligi ilk namoyandalaridan biri Charl Lui Monteskyening "Fors nomalari"da Forsiy nigohi ikki tomonlama harakatni amalga oshirishga imkon beradi, ya'ni fransuzlarda kechgan real voqelik aksi o'ziga xos tarzda forslarda ham takrorlanishi asar mazmunining chuqur falsafiy mazmuni asosida o'rganiladi. Maqolada Monteskyening Forsiy nigohi insonning yashab turgan siyosiy tuzumiga va, aksincha, jamiyatning insonga munosabatini masofadan kuzatishi masal janri, markazdan uzoqlashgan kuzatish, personaj nigohi, yumorga boy tanqiiy qarashlar orqali tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: Forsiy nigohi, personaj nigohi, fransuz ma'rifatchiligi, dunyo va inson, ruh va qalb, tarjima tili, asliyat matni, stilistik figura.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВОСТОЧНОГО МОТИВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФРАНЦУЗСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье исследуется глубокое философское содержание «Персидских писем» Шарля Луи Монтескье, одного из первых представителей французского просвещения в котором персидский взгляд допускает двусторонний подход, а это означает, что отражение реалий французов своеобразно повторяется в персах. В статье персидский взгляд Монтескье на политический строй, в котором живет человек, и, наоборот, дистанционное наблюдение за отношением общества к человеку анализируется через жанр притчи, децентрализованного наблюдения, характерного взгляда, юмористических критических воззрений.

Ключевые слова: Персидский взгляд, характерный взгляд, французское просвещение, мир и человек, дух и душа, язык перевода, оригинальный текст, стилистическая фигура.

ARTISTIC AND PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE ORIENTAL MOTIF IN THE WORKS OF FRENCH WRITERS

Annotation

This article explores the deep philosophical content of the "Persian Letters" by Charles Louis Montesquieu, one of the first representatives of the French Enlightenment, in which the Persian view allows a two-sided approach, which means that the reflection of the realities of the French is uniquely repeated in the Persians. The article Montesquieu's Persian view of the political system in which a person lives, and vice versa, remote observation of society's attitude towards a person is analyzed through the genre of a parable, decentralized observation, characteristic view, humorous critical views.

Key words: Persian view, characteristic view, French enlightenment, world and man, spirit and soul, language of translation, original text, stylistic figure.

Kirish. G'arb adabiyotida sharq obrazi atroflicha o'rganilgan bo'lsa-da, yevropaliklar nuqtai nazaridan sharq obrazining yangi qirralarini talqin qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Ingliz sharqshunosi E.Saidning so'zlariga ko'ra, sharqni sharqliklar nuqtai nazaridan tadqiq etish shu millat madaniyatiga bo'lgan munosabatni ifodalashi bilan diqqatga sazovordir[5].

Fransuz ma'rifatparvarligi ilk namoyandalaridan biri Charl Lui Monteskyening "Fors nomalari" (1721) asari inson ichki energiyasini, ruhi va qalbini harakatga keltiruvchi "dunyo va inson" haqida hamda unda o'zining ishtiroki xususida beixtiyor mushohada etishga chorlashi bilan o'z zamonasi va bugungi jamiyatimiz uchun ham juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jan Jak Russo "Tengsizlikning kelib chiqishi haqidagi mulohazalar nomli nutqida "vahshiyona" jamiyatlar to'g'risida fikr yuritadi"[6]. Bunday mulohazalar faylasuf uchun shu singari jamiyat modeliga taqlidan mushohada yuritish uchun emas, balki ayni damda g'arb jamiyatining axloqiy tanazzuli haqida o'ylab ko'rishga imkon berishini anglatadi. Gegel

falsafasiga ko'ra, insonning o'zini chetdan kuzatishi "o'zligini anglash" demakdir. Hayotning falsafiy qoidalari oqimida yashayotgan inson, ayniqsa, Monteskye "Fors nomalari" asaridagi personajlariga "Qanday qilib o'zligini tushunishiga imkon beradi?" degan savol tug'ilishi tabiiy. Uning asarini o'qigan o'quvchida "yot" va "men" tushunchalari orqali qarama-qarshilik munosabatlari shakllanishi o'quvchini olis masofadan turib hayot, jamiyat haqida beixtiyor fikrlashga undaydi. Masofadan kuzatish, birinchi navbatda, Forsiyning qarashlari, O'zbek va Rikaning do'stlariga Yevropaga qilgan sayohatlari xususida gapirib berayotib, jamiyatda kechadigan voqealarga nisbatan munosabatini ifoda etishi bilan bog'liq. Adib o'quvchini asar syujetida voqelarning o'zaro bog'lanishini e'tibordan qochirmaslikka undaydi. Bu bog'liqlik, birinchidan, O'zbekning haramida qolgan xotinlari va ularning qo'zg'aloni bilan, ikkinchidan Fransiya va Yevropa davlatlarida XVIII asrda ro'y bergan real voqealarga tanqidiy munosabat ifodalaniishi bilan aloqador. Yozuvchi zamonaviy jamiyatni mukammallashtirish uchun o'z pozitsiyasi nuqtai nazaridan voqealar syujeti orqali o'quvchini

jamiyatga tanqidiy munosabatini o'ylab ko'rishga yengil yumor bilan yo'naltiradi. "Fors nomalari"da Forsiy nigohi ikki tomonlama harakatni amalga oshirishga imkon beradi, ya'ni fransuzlarda kechgan real voqelik aksi o'ziga xos tarzda forslarda ham takrorlanadi. Haqiqatan ham, makon va undagi madaniy farqlarga masofadan nigoh tashlash g'ayritabiyy tuyulsa-da, bu jarayon badiiy adabiyotda axloqiy va falsafiy maqsadni ko'zlaydi. Monteskye asarining o'ziga xosligi undagi real voqelikni sodda gap tuzilishli stilistik figuralar mubolag'a, epitet, parafrazalar orqali berilishi va so'z birikmalarining yashirin ma'nosi yo'qligi fikrni ochiq-oydin ifodalashida namoyon bo'lsa, asar mazmunining chuqur falsafiy mazmunga ega ekanligi uning murakkab g'oyaviy tuzilishida namoyon bo'ladi. XVIII asr g'arb ma'rifatchiligining rivojlanish davri bo'ldiki, ularning faoliyati jamiyat rivojiga qo'shgan hissalari bilan baholanadi. Monteskye (jadidlar kabi) g'arb va sharq xalqlarining hayotida ro'y berayotgan istibdod, zo'ravonlikni ilm-ma'rifat rivojlanishiga keng yo'l ochib berish orqali yengish mumkinligiga ishonadi. U chetdan begona yurt kishilari nigohi bilan millatni o'z-o'ziga nazar tashlashi, uning o'zidagi illatlarni tushunib yetishlariga imkon beradi, deb ishonadi.

Monteskyening Forsiy nigohida insonning yashab turgan siyosiy tuzumiga va, aksincha, jamiyatning insonga munosabatida, unda ro'y berayotgan voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarini masofadan kuzatishi natijasi quyidagi ko'rinishlarda amalga oshiriladi:

1. Masal janridan foydalanish orqali. Masal janridan badiiy adabiyotda insonning ahvoli va zamonaviy voqealarga tanqidiy qarashdan axloqiy yoki falsafiy maqsadda foydalanish tez-tez uchray turadi. Axloq-odob falsafasi yoritilgan masallar, jumladan, 11-, 12-, 13, 14-maktablarda sof insoniy vijdon falsafasi Arabistondagi trogloditlar masalida, 67-maktabda otashparastlik sof vijdonlilik ramzi sifatida talqin etilgan "Faridun va Astarta qissasi", 141-maktabda sitamkorlik falsafasi Ibrohim ismli o'ta rashkchi er va uning 12ta xotini haqidagi eronlik ayollarning haramdagi hayotlari aks ettirilgan qissa va qissadan hissa chiqarish usulini asarda qo'llash orqali insonga jamiyatda kechadigan hodisalarni chetdan turib, masofadan kuzatish imkonini beradi.

2. Markazdan uzoqlashgan kuzatish orqali. Asarda Forsiyning hayrati, tushunarsiz holati, g'azabi yangi ko'rinish orqali namoyon bo'lishiga imkon beradi, chunki ular orasidagi makonda va madaniyatda o'zaro tafovuti kattaligi biz uchun juda oddiy bo'lib tuyuladi, shu bois badiiy obraz pozitsiyasiga tushganimizni buni chuqur his qilmaymiz va uning olamini beixtiyor o'zimiz yashayotgan dunyo bilan solishtiramiz. Boshqacha aytganda, bular bizning urf-odatlar va e'tiqodlar, ijtimoiy meyorlar, hukmronlik tuzumlariga qulligimizni anglab yetishimizga to'sqinlik qiladigan sezgirligimizning ta'sirini yo'qotish haqidadir, shuning uchun biz ularni his qilishimiz qiyinroq kechadi. Demak, nigohni markazdan ajratish ma'nosida uzoqlashtirish jamiyatimizni boshqaradigan qonunlar va sun'iyliklarni ochishga imkon beradi. Ijodkorning 99-maktabda tavsiflangan fransuz modasi haqidagi mashhur misolini olishimiz mumkin. Rikaning maktabi axloqqa oid oddiy satiraning yengil ohangidan boshlanadi: qahramon fransuz modasi, xususan, ayollar modasidagi o'zgarishlarning tezligidan hayratda qoladi. Yozuvchining siyosiy tuzumga xos salbiy qarashlari ham o'zgaruvchan Parij modalari xos "hukmdorning qalbi qolip misol boshqa barcha qalblarni shakllantirib turadi" jumlasida ifodalangan metaforasi qirol qiyofasida jamiyatning shakllanishiga ishora qiladi.

3. Personaj nigohi orqali. Forsiyning ko'zgu nigohi kitobxonga zamonaviy voqelikni goh yaqindan, goh uzoqdan kuzatish imkonini beradi, unda fransuz monarxiyasining despotik moyilliklariga ochiq munosabat ifodalaniadi.

Forslar o'zlari uchun noma'lum haqiqatga duch kelishadi va uni Yevropani bilmagan do'stlariga tasvirlashda forsliklar va musulmon sivilizatsiyasi bilan o'xshashliklarni izlaydilar hamda o'z kuzatuvlari orqali fransuz urf-odatlarining ekzotik sabablarini izlashadi. 37-maktabda Fransiya qirol va Fors sultoni o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqlar aniq parallellikda ko'rsatilgan. Ushbu maktabda sharq va g'arb dialogi o'z davlatini yaxshi ko'rgan forsiy nigohidan tasvirlanadi, shuning uchun ham bu yerda monarxiyaning despotik moyilliklari namoyon bo'ladi. Maktab Fransiya qirolining keksaligi bilan ochilib, hokimiyatning qirol shaxsiy manfaatlari va qiziqishlari asosida qurilganligi, o'zboshimchalik kabi illatlar keksalikning injiqliklari bilan kuchayishi ta'kidlanadi. Despotizm elementlari qirolning ta'sirchan fe'l-atvori "18 yoshli vaziri, 80 yoshli mashuqasi", hokimiyat uchun tahdid "qo'shin boshiga yaxshi general qo'yishdan qo'rqishi" kabi satrlar tahlilida ochib beriladi. Kitobxonning forsiylarning uzoq nigohi prizmasidan kelib chiqadigan xulosasi, mutlaq monarxiyaga olib boradigan boshqaruvning mantiqsizligi, qirollikning davlat manfaatlariga, jamoat manfaatlariga be'tiborligi natijasidir.

4. Yumorga boy tanqidiy qarashlar orqali. Badiiy adabiyotning epistolyar janri bir necha qarashlarni o'z ichiga birlashtiradi, jumladan, "Fors nomalari" yumor nuqtai nazaridan tanqidiy qarashlarga ega. Asardagi nomalar sistemasi ko'pqirralilikka asoslangan, ya'ni sharq va g'arbn solishtirishda yozuvchi ba'zan uzoqdan betaraf nigoh bilan o'zga olamni, ba'zan yaqindan o'z dunyosini keskin tanqid ostiga oladi. Maktabda ikki forslik O'zbek va Rika Fransiyadan turib o'z do'stlari Nosir, Mirza, Rustan, Ibben, Redi, Nargum, haram og'alariga va O'zbekning haramidagi ayollariga xuddi shunday tanqidiy yumorga yo'g'rilgan maktablarining guvohi bo'lamiz. Ba'zi xatda yevropaliklarning sharqliklarga nisbatan nuqtai nazarlar ifoda etiladi, xususan, personajlarning yevropa va osiyoliklar haqidagi dialoglari bir-biriga qarama-qarshi qo'yilganini va ko'plab tanqidiy mulohazalarga ega bo'lgan qator madaniy dialog modellari va dunyoqarashlarining guvohi bo'lamiz.

Chuqur mulohaza yuritayotgan O'zbekning haramda qolgan ayollariga nisbatan shafqatsiz yo'l tutishi ularning hurfikrliligiga qarama-qarshi qo'yiladi. Bu xususda 21-maktab – qullariga yuborgan nomasida keltirilgan "maktabni ochganing hamon titramog'ing", "larzaga kelmog'ing kerak" degan so'zlari xo'jayinning g'azabini ko'rsatuvchi tahdid singari jaranglaydi. Keyingi abzatsda qo'llanilgan so'zning ma'nosi "Men – xo'jayin", "Sen – qulsan" ma'nosida despot hukumatning ekzotik oshirilishida uning xulq-atvori sharq istibdodiga parallel tasvirlanadi.

Biroq 16-maktabda O'zbekning uch qabr qo'riqchisi Mulla Muxammad Aliga yozgan xatida, aksincha, pozitsiyasi o'zgarib o'zini uning oldida naqadar o'zligini, qalbi o'git-nasihatlariga muhtoj ekanligini tan oladi. U mulla Muhammad oldida xuddi qullari erkidan mahrum bo'lganidek, o'z qalbi va erkinligidan judoligini tan oladi: O'zbek din va uning namoyandalari foydasiga o'z aql-idroki va mulohazalaridan voz kechadi. Zero, uning o'zligidan begona bo'lishi uzoq davom etmaydi, keyingi maktablar mazmunidan hokimiyat va bo'ysunish o'rtasidagi aloqalarning murakkab sistemasi yuzaga kelganligi ma'lum bo'ladi. O'zbekning Yevropaga qilgan sayohati tufayli Yevropadagi illatlarni ko'proq tan oladi va o'z madaniyatining aqida ekanligiga ko'proq shubha bilan qaraydi, biroq o'zini haramida hukmronligi nuqtai nazaridan qaraganda mutlaq xo'jayinligini asoslay olmaydi. Asarni o'qigan kitobxonida shunday tushuncha paydo bo'ladi, muammo qancha yaqin bo'lsa, so'qirlik shuncha kuchli bo'ladi. Bu holatda fransuz va o'zbek kitobxonining haramdagi illatlardan o'zi uchun chiqarib oladigan sabog'i aniq: boshqalardan mamnun bo'lmaslik, "o'zligi"ga qaytishga imkon beradi.

Forslarning bema'nilik va nomuvofiqliklarni ta'kidlagan o'zgaruvchan nuqta nazari, ba'zida jiddiy tanqid va shubhalarni keltirib chiqaradi (ko'pincha, O'zbekning maktablarida), ba'zida Rikaning yevropaliklarning bazmlari ruhi haqida bema'ni va nomuvofiq ekanligini jonli, satirik va istehzoli hikoyalari etimologik nuqta nazaridan, dissimilyatsiya (o'zgarish) va shubhani anglatadi. Agar odam o'ylagan narsasining aksini aytsa, bu masxara qilishning bir shakli bo'lib, soxta soddalik va ishonchsizlikni ham o'z ichiga olishi mumkin. Badiiy kontekstda istehzo personajga (o'zini ishonuvchan qilib ko'rsatuvchi) va muallifga (qahramon haqiqatan ham ishonuvchan bo'lib, muallif o'zining ishonchligidan istehzo uchun foydalanadi) tegishli bo'lgan holatlarni farqlash kerak.

Bizning tahlilimiz manbai Monteskye va Amin Maaluf asarlari sharq madaniyatini falsafiy-badiiy matnda ifoda etishi bilan mushtaraklik kasb etadi. Fransiya XVIII asrda ma'rifatchilikning markaziga aylangan. Fransuz ma'rifatchilari jamiyat illatlarini ilm-ma'rifat orqali bartaraf etish mumkin, degan g'oyani ilgari surganlar. Mazkur ma'rifatparvarlik Fransiyada "Les lumières" termini bilan atalgan. Uning birinchi bosqichida Sh.L.Monteskye (1689–1755) faol ishtirok etgan. U o'zining 1712 yilda yozilgan "Fors nomalari"da ma'rifatchilik g'oyalari mantiqiy aqlidrok va tabiiylikka yo'naltiradi. Monteskye nomi o'zining hokimiyat, qonunchilik, davlatchilik, madaniyat kabi masalalarga falsafiy qarashlarini ifoda etgan asarlari orqali fransuz akademiyasida ta'sis etilgan ensiklopediyaga kiritiladi. U aniq ifodalangan antiklerikal faoliyat, diniy aqidaparastlik va ikkiyuzlamachilikka, cherkov dogmatizmi va cherkovning davlat hamda jamiyatdan ustunligi bilan ajralib turishiga o'z asarlari orqali qarshi chiqadi.

Sharq atamasi Shimoliy Afrikadan Markaziy Osiyoga qadar cho'zilgan musulmon geomadaniy mintaqasini anglatadi, tarixiy matnlar ifodasiga ko'ra ushbu atama xristian diniga mansub sharqliklar va islom diniga mansub zardushtiylarni o'z ichiga oladi. Maaluf ijodini o'rganuvchi ba'zi bir g'arb tadqiqotchilari mazkur tushunchani ifodalash uchun Pan-Orient[4] terminini ham ishlatadi.

Amin Maaluf tarixiy asarlari mazmun-mohiyatiga o'ziga xos sharqona xususiyatlarni singdiradi. U asarida sharq tarixini yoritishga yo'naltirilgan voqelikning eng mayda tafsilotlariga xos rang-barang mazmunli jihatlarini tasvirlashdan tashqari sharq adabiyoti uchun an'anaviy bo'lgan motiv va syujetlardan ham ijodiy foydalanadi. O'ziga xos ijodkor sifatida Amin Maaluf tarixiy romanida sharq adabiy an'analari davom ettiradi va ularni mazmun jihatdan o'ziga xos syujet asosida boyitish barobarida o'z ijodida sharq adabiyotida keng tarqalgan an'anaviy va zamonaviy hikoyachilik strategiyalariga taqlid qiladi.

Amin Maalufning "Samarqand yoxud zulmatda yo'qolgan ziyoni izlab..." asarida yaratgan Umar Xayyom

obrazi sharq xalqlariga xos umumiy xususiyatlarni o'zida jamlagan umumlashma timsol sifatida gavdalanadi. Amin Maalufning "Samarqand yoxud zulmatda qolgan ziyoni izlab..." asari Abdumurod Ko'chiboyev tomonidan fransuz tilidan to'g'ridan-to'g'ri o'zbek tiliga 2018 yilda tarjima qilingan. Ushbu tarjima asarning so'z boshida "Amin Maalufning muazzam Samarqandga go'zal qasidasi", A.Saidov e'tiroficha, Umar Xayyom ruboiylarining o'zbek tiliga tarjimasini, mashhur sharqshunos olim Shoislom Shomuhamedov nomi bilan bog'liq [1]. U birinchilardan bo'lib Umar Xayyomning fors tilidagi 200 ta ruboiysini yig'ib o'zbek va fors tillarida nashr qildirgan. Shuningdek, bugungi kunda O'zbekistonda Umar Xayyom ruboiylari tarjimalari O'zbekiston xalq shoiri Jamol Kamol, adabiyotshunos olim va tarjimon Ergash Ochilov tomonidan ham amalga oshirilgan. Oldingi tarjimalar asliyatdan farqli barmoq vaznida yoki nasriy tarjimalar shaklida yaratilgan bo'lsa, bu tarjimalarning afzalligi asliyatga muvofiq aruz vaznida yaratilganligidir [1] va 2001-2004 yillarda adib Nabi Jaloliddin uning hayotiga bag'ishlangan roman yozdi [3]. Ushbu asarda Umar Xayyom obrazi sharq xalqlari mentaliteti xarakterli xususiyatlaridan kelib chiqib yoritilgan bo'lsa, qahramoni ruboiylarining dunyoga kelishi ham asar voqeliklari bilan chambarchas bog'langan va, shubhasiz, ularning tarjimasini ham o'zbek tilida qayta yaratilgan, deb ayta olamiz.

Monteskyening "Fors nomalari"da yozuvchi o'zi yashagan davr illatlarini o'tkir qalam ostiga olgan bo'lsa, Amin Maaluf zamonaviy yozuvchi sifatida uzoq o'tmish – tarixga sayohat qiladi va IX-XI asr voqealarini XIX-XX asr bilan bog'liqlikda mahorat bilan ifodalay oladi. Ushbu yozuvchilarning asarlaridagi o'xshash jihatlar, birinchidan, sharq va g'arb dialogi, sharq madaniyati nuqta nazaridan ochib berilganligi, ikkinchidan, ikkala asar ham kitobxonni chuqur mushohadaga undovchi "dunyo va inson", "borliq va zamon" falsafiy qarashlarini aks ettirgani bilan ahamiyatlidir. Ularning farqli jihatleri esa sharq madaniyatiga yozuvchi pozitsiyasida ko'zga tashlanadi. Bu Monteskyening Yevropa millatiga tegishli, xristian e'tiqodiga ega inson ekanligi bilan belgilansa, Amin Maaluf frankofon yozuvchi, livanlik, musulmon diniga mansubligi bilan bog'liq. Undan tashqari Amin Maalufning "Samarqand yoxud zulmatda yo'qolgan ziyoni izlab..." asari voqealari, asosan, Samarqand va Eronda, qisman g'arbda sodir bo'ladi. Monteskyening "Fors nomalari"dagi voqealar Yevropa davlatlari, xususan, Fransiya-ga sayohatga borgan Forsiy nigohida talqin etiladi.

Ushbu asarlarda ifoda etilgan sharq va g'arb madaniy-falsafiy dialogida ifoda etilgan sharq obrazi tadqiqotimizning keyingi paragraflarida "johillik va insoniylik", "adolat va sitamkorlik", "hokimiyat va davlat" "ezgulik va yovuzlik", "mazlumlik va hurlik", "ma'rifatparvarlik va jaholat" kabi qarama-qarshi fikrlar sabab va oqibat falsafiy kategoriyalari orqali tahlil etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Умар Хайём. Рубоийлар: форс, ўзбек ва рус тилларида/форс тилидан Ш.Шомухамедов, рус тилидан Н.Стиржков таржималари. – Т: Радуга, 1985.
2. Умар Хайём. Тириклик тилсими/Таржимон, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Эргаш Очиллов. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – 191 б.
3. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 9-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2005. – Б.87.
4. Dakroub F. L'Orient d'Amin Maalouf. Berlin 2011. -P. 6.
5. Said E.W. Orientalism. Paris:1978. - P.55.
6. <https://philosophie.cegeptr.qc.ca/wp-content/documents/Discours-sur-lin%C3%A9galit%C3%A9-1754.pdf>.

UDK:821.512.133

Nigina MAVLYANOVA,
Buxoro davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi

BuxDU dotsenti, PhD M.Axmedova taqrizi asosida

O'ZBEK DRAMATURGIYASI TADRIJI VA UNING TURLI JANRLARIDA BOLALAR OBRAZI TASVIRI

Annotatsiya

O'zbek dramaturgiyasining tadrijiy rivoji XX asrning boshlariga bog'liq bo'lib, XXI asrda ham davom etdi. Garchi, o'zbek dramaturgiyasi cho'qqi nuqtasiga chiqmagan bo'lsa-da, o'zbek dramalari mavzu va qahramonlar ko'lamini jihatdan boydir. O'zbek dramaturgiyasida drama, musiqali drama, komediya, fojia (tragediya) janriga mansub sahna asarlari yaratilib, tomoshabinlarga badiiy-estetik zavq berish hamda ularni mehnatsevarlik, qahramonlik, insonparvarlik, vatanparvarlik, xalqlar do'stligi ruhida tarbiyalashga xizmat qildi. O'zbek bolalar dramalarida bolalarni ilm olishga, o'zaro do'stona yashash, birodarlik, zamonaga munosib ma'rifatli bo'lishga da'vat etildi.

Kalit so'zlar: Drama, bolalar obrazi, tragediya, komediya, hikoya, o'zbek dramaturgiyasi.

РАЗВИТИЕ УЗБЕКСКОЙ ДРАМАТУРГИИ И ИЗОБРАЖЕНИЕ ДЕТЕЙ В РАЗЛИЧНЫХ ЕЕ ЖАНРАХ

Аннотация

Постепенное развитие узбекской драматургии началось в начале 20 века и продолжилось в 21 веке. Хотя узбекская драматургия еще не достигла своего расцвета, узбекские драмы богаты темами и персонажами. В узбекской драматургии созданы сценические произведения, относящиеся к жанрам драмы, музыкальной драмы, комедии, трагедии (трагедии), служащие достоянием зрителю художественного и эстетического удовольствия, воспитанию в духе трудолюбия, героизма, гуманности, патриотизма и дружба народов. В узбекских детских драмах детей призывали учиться, жить в дружбе, братстве, становиться просвещенными, достойными времени.

Ключевые слова: Драма, детский персонаж, трагедия, комедия, повесть, узбекская драматургия.

THE DEVELOPMENT OF UZBEK DRAMATURGY AND THE PORTRAYAL OF CHILDREN IN ITS VARIOUS GENRES

Annotation

The gradual development of Uzbek dramaturgy began at the beginning of the 20th century and continued into the 21st century. Although Uzbek dramaturgy has not reached its peak, Uzbek dramas are rich in themes and characters. In the Uzbek dramaturgy, stage works belonging to the genres of drama, musical drama, comedy, tragedy (tragedy) were created, which served to give the audience artistic and aesthetic pleasure and educate them in the spirit of hard work, heroism, humanity, patriotism, and friendship of peoples. In Uzbek children's dramas, children were encouraged to learn, live in friendship, brotherhood, and become enlightened worthy of the times.

Key words: Drama, children's character, tragedy, comedy, story, Uzbek dramaturgy

Kirish. O'zbek adabiyotida dramaturgiya janrining paydo bo'lishi jadidchilik harakati bilan bog'langan bo'lib, milliy dramaturgiya XX asrning 10-yillarida paydo bo'ldi va 20-yillardayoq ancha rivojlandi. Hamza Hakimzodaning "Boy ila xizmatchi", "Maysaraning ishi", "Paranji sirlaridan bir lavha yoki yallachilar ishi" singari sahna asarlari o'zbek dramaturgiyasi rivojiga katta hissa qo'shdi. Fitrat "Chin sevish", "Hind ixtilochilari", "Abulfayzxon", "Shaytonning tangriga isyoni", "Arslon" kabi dramatik asarlari orqali mamlakat hayotiga taalluqli bo'lgan rang-barang mavzularni yoritgan iste'dodli dramaturglardan biri edi. XX asrning 20-yillarida Komil Yashin ("Kar quloq", "Teng tengi bilan", "Lolaxon" dramalari), Ziyov Said, Xurshid, Gulom Zafariy kabi yoshlar ham dramaturgiya sohasiga o'z hissalarini qo'shdilar va ular dramalarining asosiy mavzusi eski urf-odatlar va o'sha davrning muhim g'oyalari ifodalash edi. Gulom Zafariyning "Halima" musiqali dramasida badavlat oila farzandi bo'lgan Halima va kambag'al kosib yigit Ne'matning sevgisi ijtimoiy tengsizlik va eski urf-odatlarning to'sqinligi tufayli ikki yoshning taqdirleri fojiali yakun topganini ta'sirli tarzda namoyish etadi. "Halima" XX asr 20-yillarining mashhur dramalaridan biri bo'lib, u musiqali drama janrining o'zbek adabiyotidagi dastlabki namunalardan hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. 30-yillar dramaturgiyasi o'zbek adabiyotining jiddiy yutug'i bo'lib, bu davrda yaratilgan ko'pgina asarlar tomoshabinlarga badiiy-estetik zavq berish hamda ularni mehnatsevarlik, qahramonlik, insonparvarlik, vatanparvarlik, xalqlar do'stligi ruhida tarbiyalashga xizmat qildi, garchi ijtimoiy hayotda haqsizlik va adolatsizliklar, jabr-zulmlar bo'lib turgan bo'lsa-da, 30-yillarda o'zbek adabiyoti o'z tarixining yangi bosqichiga, ya'ni zamonaviy mavzular va zamondoshlar obrazini yaratish davriga ko'tarildi.

XX asr 70-80 yillarida zamonaviy axloqiy muammolardan kelib chiqadigan va bolalarning jamiyatdagi o'rni, ular ishtirokida sodir bo'ladigan muammoviy vaziyatlarni tasvirllovchi ko'plab asarlar yaratildi. Uyg'unning "Parvoz", O' Umarbekovning "Qiyomat qarzi", "O'z xohishiga ko'ra", M. Karimovning "Intilganga tole yor", "Insonlikka nomzod", M. Boboyevning "O'ttiz Yoshlilar", "Gurung", Sharof Boshbekovning "Toshkentlik mehmon", "Tikansiz tipratkanlar", "Taqdir eshigi" kabi dramalarida mualliflar hayot ziddiyatlari va zamonaviy odamlar xarakterining yangi qirralarini ochib berishdi.

XX asr oxiri o'zbek bolalar dramaturgiyasining shakllana boshlagani bilan alohida ajralib turadi. Gulom Zafariyning 20-yillarda ijod etgan bir pardali yoki bir ko'rinishli kichik p'yesalari bolalar dramaturgiyasining dastlabki namunalari sifatida qayd etiladi. Bu haqda

M.Olimova, B.Imomov kabi adabiyotshunos olimlar quyidagicha fikr bildirishadi: “U 20-yillarning dastlabki kunlaridan boshlab, bolalar uchun kichik-kichik sahna asarlari yaratishga kirishdi. Adib ularda xalqchil kuy-qo'shiqlardan, bolalar olamida tarqalgan o'yin usullaridan mo'l-ko'l foydalandi. Bolalarning farahli tabiat quchog'ida shod-xurram yashashlarini sahnaviy usullar yordamida jonlantirdi”[1]. G'ulom Zafariy “Tilak” p'yesasida bolalarni ilm olishga, o'zaro do'stona yashash, birodarlik, zamonaga munosib ma'rifatli bo'lishga da'vat etadi. Muallif asar qahramoni Murodning o'y-fikrlarini ochishda, uni individuallashtirishda sirli-romantik usullarni qo'llab, sahnaviylikka, ta'sirchanlikka erishgan va o'zbek bolalar dramaturgiyasining 1920-80-yillardagi namunalari va xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lishga yordam beradi. G'.Zafariyning 1915-1926-yillarda yozgan “Bahor”, “Binafsha”, “Quyong”, “Rahimli shogird”, “Mozorlikda”, “Erk bolalari”, “Tatimboy ota” singari bir pardali operettalari bolalar va yoshlar hayotidan olingan bo'lib, ular o'zbek adabiyoti tarixida bolalar musiqali dramasi dastlabki namunalari ekanligini professor N.Karimov alohida ta'kidlaydi[7].

O'zbek dramaturgiyasining yorqin namoyondalaridan biri A.Obidjon ham dramaturgiya rivojiga folklor orqali murojaat qilib, “Pahlavonning o'g'irlanishi”, “Qo'ng'iroqli aldoqchi”, “Qorinbotir” singari zamonaviy bolalar ertak-pyesalari yaratdi. Bu jihatdan u Po'lat Mo'minning “Qovoqvoy bilan Chanoqboy”, “Suqatoy va Konfetboy”, “Ona bolam deydi, bola onam deydi”, G'ani Jahongirovning “Ajoyib urug'”, O.Tolibov va I.Ahmedovlarning “G'ayrat va g'afolat”, Ergash Raimovning “Qorboboning yangi yil sarguzashtlari” va Rahim Farhodiyning “O'tkir shoxli buqacha” singari ertak-pyesalarida ko'ringan salbiy xarakterdagi stilizatsiyalash usulini yanada chuqurlashtirdi va bu an'ananing hayotiylikni ta'minladi. Bu ertak-pyesalarda nafaqat sujet qurilishida, balki obrazlar xatti-harakatlarida, nutqida, xilma-xil ifodaviy vositalarda ertaklarga xos fantastik unsurlar, tasviriy vositalar yetakchi taomilga aylangan[11].

Shukur Sa'dulla folklor materiallaridan ijodiy foydalanib, bir nechta dramatik asarlar ham yozdi. Uning “Yoriltosh” musiqali ertak-dramasi (1937) va opera librettosi (1967), “Chol bilan bo'ri” kichik she'riy p'yesasi (1967), “Zubayda” (1969) ertak-dramasi o'zbek bolalar dramaturgiyasining yuksalishida hissa qo'sha oldi. “Yoriltosh” – Shukur Sa'dullaning o'smirlar hayotini tasvirlagan va shu yoshdagi tomoshabinlarga mo'ljallangan musiqali ertak-dramadir. Drama “Yoriltosh” ertagi syujetini stilizatsiya qilish bilangina cheklanmasdan, shu ertakda tasvirlangan o'gaylik motivlari ta'sirida yozilgan. Dramaturg uni uch marta qayta ishlab, o'zbek bolalar dramaturgiyasining yorqin namunasiga aylantira oldi. Dramaturg xalq ertagini badiiy jihatdan to'liq qayta ishlab, ertakning nasriy qismini dramatik syujet bilan boyitdi. Faqat Gulnoraning toshga, Oymomaning opasiga yulvorib aytgan so'zlari she'riy ifodalangan bo'lsa, ertak-drama esa ko'proq she'rlar asosida tuzilgan. U to'rt parda, olti ko'rinishi bo'lib, ham nasr, ham nazmdan tashkil topgan, unda qahramonlarning ichki kechinmalari, orzu-havaslarini, tuyg'ulari she'r orqali beriladi. Sahna Gulnoraning bog' etagida, boshida gulchambar, ashula aytib yurgan ko'rinishi bilan boshlanadi:

Erkin-erkin yursam men,
Davri-davron sursam men,
Baxtli kunlar ko'rsam men,
Qandi-navvot so'rsam men.
Bo'lsa chambar boshimda,
Xuddi guldek yoshimda,
Bulbul bo'lsa qoshimda,
Shakar bo'lsa oshimda...

Shukur Sa'dulla bu asarni musiqiy ertak-dramaga moslab yozgani sababli, unda shunga o'xshash she'riy matnlar

ko'p uchraydi. O'gay ona va Gulnora o'rtasidagi ziddiyatlar barcha o'gaylik motividagi ertaklarga o'xshab ketadi: sho'rlik qizga zulm qilinadi, uying barcha yumushi uning bo'ynida bo'ladi va xo'rlandi, Gulnora shu zulmlarini kuylarida, qo'shiqlarida aks ettiradi.

Shukur Sa'dullaning xalq og'zaki ijodining boy merosidan unumli foydalana olgan, u xalq ijodiga xos motivlarni ham ertak-dramada o'rinli ifodalagan. Xullas, Shukur Sa'dulla ham shoir, ham yozuvchi, ham dramaturg, ham tarjimon, ham folklorshunos sifatida bolalarga qirqdan ortiq kitob hadya etib, o'zbek bolalar adabiyoti xazinasini boyitgan professional ijodkordir[11].

Dramalarda bola qahramonlarni asosiy yoki ikkinchi darajali qahramon sifatida keltirishda dramaturg bolaning yoshi, uning psixologik holati va qiziqishlariga e'tibor berishi zarur. Adabiyotda turli yosh davrlari ruhiyatining bir-biridan sezilarli farqini asoslab berish uchun psixologiyaga murojaat qilish kerak. Chaqaloqlik, ilk bolalik, maktabgacha ta'lim yoshi, kichik maktab yoshi, o'smirlik, o'spirinlik, yoshlik, yetuklik va keksalik davrlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, sifatlariga ega bo'lib, ular bir-biridan odamning xronologik yosh ko'rsatkichlariga ko'ra emas, balki shu davrda inson ruhiyatida kechadigan hodisalar, ro'y beradigan o'zgarishlar uning ruhiyatidagi umumiy qonuniyatlarga binoan ham farqlanishi ta'kidlangan. Bolalar qalbini badiiy tadqiq etish, bolalikni badiiyat ko'zgisida butun borlig'icha aks ettirish, bola dunyoqarashi, botiniy va zohiriy takomillashuvi hamda ijtimoiy-axloqiy jihatdan shakllanish jihatlarini ko'rsatish uchun dramaturg qahramonning yosh xususiyatlari, ruhiyati, saviyasi va qiziqishlarini nazarda tutishni talab etadi. Adabiyotda bola qahramonlar quyidagicha bo'linadi:

- 1) 0 yoshdan 2 yoshgacha – chaqaloqlik davri
- 2) 2 yoshdan 6-7-yoshgacha – maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar;
- 3) 7-yoshdan 11-12 yoshgacha – kichik maktab yoshdagi bolalar;
- 4) 12-13 yoshdan 16-17 yoshgacha – o'smirlar;
- 5) 18 yoshdan katta, lekin bolalarcha tabiati saqlanib qolgan yoshi kattalarni tashkil qiladi.

O'zbek dramalarining asosiy yutug'i dramaturglar bir necha yoshdagi bola, o'smir obrazlarini asarda tasvirlab, ularning yosh farqlarini nutqi, munosabatlarini, dialog, monologlarida ifodalagan.

Masalan, Hoji Muinning “Eski maktab, yangi maktab” 3 pardali teatr risolasida Bo'ri (“Chor kitob”xon) 14 yashar o'spirin bola, Ortuq (“Xo'ja Xofiz”xon) 16 yashar o'smir, Salim (“Xaftiyak”xon) 12 yashar bola, Melik (“Axmad”xon) 10 yasharlik bola obrazlari mavjud. Bundan tashqari, Ahmadjon, Abdulla, Ismoil, Usmon kabi maktab talabalari ham qatnashgan. Dramaturgning mahorati o'smirlik ham jismoniy, ham ma'naviy-axloqiy balog'atga yetishuv davri ekanligini qahramonlar xatti-harakati orqali ko'rsatishidir.

Dramatik tur o'zbek adabiyotiga kirib kelganiga bir asr bo'ldi va yuz yillik tarix va tajribaga ega bo'lgan o'zbek dramaturgiyasi boshqa adabiy turlardan sustroq rivojlanishini, ayniqsa XX asrning 70-80 yillariga va mustaqillikning dastlabki yillarida sezish mumkin edi. Bunday sustkashlikning muayyan ob'yektiv va sub'yektiv sabablari ham bor. Shuni ta'kidlash o'rinliki, o'zbek adabiyotida faqat dramaturgiya bilan shug'ullanadigan maxsus ijodkorlar juda kam. Borlari ham tezda shuhrat topib kashfiyot darajasidagi sahna asarlari yaratib, teatrlarning doimiy hamkoriga aylanib ketolmaydilar. Shunday talantli drama yaratilib, sahnalashtirilsa ham unga tomoshabinni jalb etish muammosi tug'iladi. Bundan tashqari, bozor iqtisodiyoti tufayli dramaturg o'z asari bilan boyib ketayotgani yo'q. Shunga qaramay so'nggi 20 yil ichida drama yaratilmay ham qolmadi, sahna bo'shab ham qolmadi, ozmi-ko'pmi tomoshabin teatrga ham kirib turdi. Bu davrda zamonaviy mavzularda ham ko'plab dramalar dunyoga keldi,

Erkin Xushvaqto'v, Salohiddin Sirojiddinov, Usmon Azim, Sanjarali Imomov, Xoliq Xursandov, Nasrullo Qobil, Komil Avaz Toir Yunusovlar samarali ijod qildilar. E.Xushvaqto'vning O'zbekiston milliy teatrida birin-ketin sahnalashtirilgan "Chimildiq", "Qalliq o'yin", "Qirmizi olma", "Andishali kelinchak" kabi dramalariga iloji boricha o'zbek xalqining azaldan yashab kelgan an'analarini ruhini, mohiyatini singdirishga, ularni yangicha an'analar bilan boyitishga, yosh avlodning munosabatini oshirishga urinadi[12].

Xulosa. O'zbek dramalarining asosiy yutug'i dramaturglar bir necha yoshdagi bola, o'smir obrazlarini

asarda tasvirlab, ularning yosh farqlarini nutqi, munosabatlari, dialog, monologlarida ifodalagan.

Adabiyotda bola qahramonlar quyidagicha bo'linadi:

1) 0 yoshdan 2 yoshgacha – chaqaloqlik davri

2) 2 yoshdan 6-7-yoshgacha – maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar;

3) 7-yoshdan 11-12 yoshgacha – kichik maktab yoshdagi bolalar;

4) 12-13 yoshdan 16-17 yoshgacha – o'smirlar;

5) 18 yoshdan katta, lekin bolalarcha tabiati saqlanib qolgan yoshi kattalarni tashkil qiladi.

ADABIYOTLAR

1. B.Imomov, Q.Jo'rayev, H.Hakimova. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. Toshkent, "O'qituvchi", 1995. –B. 205.
2. Bahodirovna, A. M. THE CONCEPT OF ALTERNATIVE IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 169.
3. Bakhodirovna, A. M. (2015). Effectiveness of teaching vocabulary through short stories. World science, (1 (1)), 55-57.
4. Bowlby R. A Child of One's Own: Parental Stories, 2013.
5. Carol G.Lynch-Brown Carl M.Tomlinson. Essentials of Children's Literature. –
6. Edinburgh Gate. Pearson Education Limited, 2014. – P.17.
7. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari.Toshkent, "O'zbekiston", 2008. –B.167.
8. Kolve V. A. The Play Called Corpus Christi, 1966.
9. Konesko P. M. Representing Childhood: the Social, Historical, and Theatrical Significance of the Child on Stage, 2013
10. M.Y.Kaxarova. Ingliz va o'zbek bolalar nasrida o'smirlar ruhiyati tasviri. f.f.f.d.ilmii darajasini olish uchun dissertatsiyasi. Buxoro, 2023.
11. O.Safarov, R.Barakayev, B.Jamilova. Bolalar adabiyoti. Darslik,Buxoro. – 2018.
12. Ulug'ova N.B. O'zbek adabiyotida dramaturgiya. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 2 | ISSUE 5 ISSN 2181-1784, 2022. –P.1087-1092.

Feruzabonu MANNONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: feruzamannonova@gmail.com

PhD, dotsent, R.Karimov taqrizi asosida

TASAVVUF ILMI VA MAHMUD SHABISTARIYNING SO'FIY ADABIYOTIDAGI O'RNI

Аннотация

Ushbu maqola tasavvuf adabiyoti va so'fiylik she'riyati haqida to'laqonli ma'lumot beradi. Shuningdek, maqolada tasavvuf ilming kelib chiqishi, falsafiy asoslari, diniy ildizlari va tarqalish ko'lamini ham bahs etadi. Tasavvuf ta'limotining ilk arab va ajam namoyondalari Hasan basriy, Robiya Adaviya, G'azzoliydan tortib, forsiy Jaloliddin Rumi Mahmur Shabistariyigacha g'oyaviy va badiiy o'xshashlik va farqli tomonlari bahs etilgan. Jumladan, tasavvufning ham adabiyot ham adabiyot ham teologiyaga bog'liq va bir biridan ozuqa oluvchi ilm ekanligi maqola atroflicha yoritilgan. Hususan, muallif Shayx Mahmud Shabistariyning asarlari va masnaviyalariga alohida to'xtab o'tib, "Saodatnoma" va "Gulshani Roz" asarlarini qisqacha adabiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Tasavvuf ta'limoti, islom falsafasi, kamol ilmi, she'riyat, Gulshani Roz, masnaviy.

СУФИЙСКАЯ НАУКА И МЕСТО МАХМУДА ШАБИСТАРИ В СУФИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В этой статье представлена полная информация о суфийской литературе и суфийской поэзии. Также в статье рассматриваются происхождение, философские основы, религиозные корни и сфера применения науки суфизм. Обсуждаются идейно-художественные сходства и различия ранних арабских и начинающих представителей суфизма - от Хасана Басри, Рабии Адавии, Газали до перса Джалалуддина Руми Махмуда Шабистари. В частности, в статье подробно рассказывается о том, что суфизм, литература и литература зависят от теологии и учатся друг у друга. В частности, отдельно анализируются произведения и маснави автора шейха Махмуда Шабистари, а также кратко анализируются произведения «Саодатнаме» и «Гульшани Роз».

Ключевые слова: Учение суфизма, исламская философия, познание совершенства, поэзия, Гульшани Раз, Маснави.

SUFISM AND THE PLACE OF MAHMUD SHABISTARI IN SUFI LITERATURE

Annotation

This article provides complete information about Sufi literature and Sufi poetry. Also, the article discusses the origin, philosophical foundations, religious roots and scope of the science of Sufism. The ideological and artistic similarities and differences of the early Arab and novice representatives of Sufism, from Hasan Basri, Rabiya Adaviya, Ghazali to the Persian Jalaluddin Rumi Mahmud Shabistari, are discussed. In particular, the article details the fact that Sufism, literature, and literature depend on theology and learn from each other. In particular, the works and masnavis of the author Sheikh Mahmud Shabistari are analyzed separately, and the works of "Saodatnama" and "Gulshani Roz" are briefly analyzed.

Key words: Sufism teaching, Islamic philosophy, knowledge of perfection, poetry, Gulshani Raz, Masnavi.

Kirish. Tarixdan malumki, islom dinining yuqori tamaddun darajasiga ega bo'lgan mintaqalarga yoyilishi bu yerlarda ustuvor bo'lgan mistik-falsafiy qarashlarning islom mafkurasi bilan to'qnashuvini keltirib chiqargan. Bunday tashqi ta'sir dastlab, umaviylar hukmron bo'lgan Suriya hududida yashovchi mistik xristianlar tomonidan ko'rsatildi. Abbosiyilar davrida poytaxtning Damashqdan Bag'dodga ko'chirilishi va Ma'mun akademiasining shakllanishi tashqi ta'sirni yanada oshirdi. Buning ustiga, bu yerda Hind, Eron va Markaziy Osiyo xalqlarining ko'pmingyillik diniy-mistik qarashlariga duch kelindi. Arab bo'lmagan (ajam) xalqlarning islomni qabul qilishi va natijada bu mintaqalarda mavjud mistik tasavvurlarning islomlashuvi ham islom dunyosida yangicha tafakkur, yangicha qarashlarni paydo qildi.[2]

Ularning yoyilishi islomiy falsafaning ilk ko'rinishi bo'lgan Kalom ilmining shakllanishi bilan bog'liq. Kalom ilmi — ilohiyotga taalluqli ilm. Unda faylasuflarga xos aqliy-mantiqiy tafakkur va tajriba usuli, shuningdek, shariat asoslanadigan dalil-hujjatlar, ya'ni Qur'oni karim va hadisi shariflar uyg'un holda keladi. Har bir mulohaza din asoslari ustiga quriladi. Kalom bahs yuritish vositasida olib boriladi. Kalom ilmi sharofati bilan jamiyatda turli qarashlar va bidiatlarga qarshi kurash keng rivojlana boshladi [8]. Biroq

Moturudiy va G'azzoliylar davriga kelib Kalom ilmi qamrovi o'z ornini tasavvufga bera boshladi. Tasavvuf uzini ham falsafiy ham islomiy g'oyalarni mujassamlashtirganligi va universalligi barcha mafkuraviy nizolarga chek qo'ydi. Demak, shundan ma'lumki, tasavvuf ikki yo'nalishda falsafiy va diniy ya'ni kalom ilmi yo'nalishi rivojlandi. Tasavvuf eng keng tarqalgan hududlar Markaziy Osiya, Eron va Hindiston hisoblanadi.[3]

Ilk sufiylar, asosan, din olimlari va mulkdorlar tabaqasi vakillari orasidan chiqqan. Ibrohim Adham qissasi bunga dalildir. Sufiylikning poydevorini qurgan mashhur zohidlarning bir nechalari tarixiy kitoblarda qayd etilgandir. Jumladan, VII-VIII asrlarda yashagan Ja'far Sodiq (vaf.767), Abu Hoshim as-Sufiy (vaf.767), Shaiq Balxiy (vaf.770), Sufyon Savriy (vaf.777), Abdulloh ibn Muborak (797), Fu zayl ibn Ayozi (vaf.802) kabi din olimlarini keltirish mumkin.[2]

Nazariy qism. Tasavvuf dunyodagi turli xalqlarning ijtimoiy, falsafiy, badiiy tafakkuridan keng o'rin egallagan va keng tarmoqli murakkab talimotdir. Bu ta'limotni rivojiga va mustahkan o'rin egallashda Bibi Robiya, Abu Hamid G'azzoliy, Ibn Arabiy, Fariddin Attor, Jaloliddin Rumi, Abu Bakir Shibliy, Mansur Halloj, Hoja Ahmad Yassaviy,

Ho'ja Naqshbandiy va Mahmud Shabistariy kabi mutaffakir va shoirlarning xizmati kattadir. Hususan, Sh. Sirojiddinovning fikriga ko'ra, ilk tasavvuf namoyondasi deb Hasan Basriy deb tilgan olingan va ilk zohida esa Robiya Adaviyadir. Biroq Basriy va Adaviyalarni fikrlarni bir biridan ancha farqli bolib, Basriy shariat yordamida komillikka erishish va poklanish sufiylikning ilk sharti deb hisoblansa, Robiya Adaviya Olohga bo'lgan muhabbat baridan ustunligini ta'kidlaydi va bu barcha ilmlardan ustunligi barcha ezgu amallar Allohga muhabbat sababli amalga oshirilish, bunda dozaxdan qo'rquv yohud jannatdan mosuvolik qorquvi bundan ustun bo'lmaslik zarurligi go'yalarini o'z she'rlari va qo'shiqlarida namoyon etadi. Tasavvuf ilmi dinshunoslik, falsafa va psixologiya kabi sohalar bilan bir qatorda ilk navbatda adabiyot bilan bog'ligi va adabiyotning tasavvufda o'rni mislsiz bo'lgan. Tasavvuf adabiyoti turli tillardagi tasavvuf g'oyalarini ifodalovchi va targ'ib qiluvchi asarlardan iborat. Tasavvuf o'rta asr adabiyotiga, ayniqsa arab, fors, turkiy va urdu tillarida yozilgan she'riyatga muhim ta'sir ko'rsatdi. So'fiylik ta'limotlari va tashkilotlari adabiyotga o'sha davr saroy she'riyatidan ko'ra ko'proq erkinlik bergan. So'fiylar o'z adabiyotlarida xalq og'zaki ijodi unsurlarini o'zlashtirganlar.[6]

Nizomiy, Navoiy, Hofiz, Sam'oniy, Jomiy ijodi ozmi-ko'pmi so'fiylik bilan bog'liq edi. Sanoiy (vafoti 1140-yil), Attor (1119-yilda tug'ilgan), Rumi (1273-yilda vafot etgan) kabi so'fiy shoirlarning baytida ilohiy adolatga urg'u berib, zulmga qarshi norozilik bildirilgan, yovuz hukmdorlar, diniy aqidaparastlik, ochko'zlik va ikkiyuzlamachilik tanqid qilingan. pravoslav musulmon ruhoniylarining. Bu yozuvchilar qo'llagan she'riy shakllar xalq qo'shig'i, masal va ertakga o'xshash edi.

Tasavvuf and Sufiy she'riyati haqida rus olimi I. M. Petrushevskiy va Bertels ilmiy izlanishlar olib berilgan. Shuningdek. Petrushevskiyning fikriga ko'ra, "Ingliz sharqshunosi R. Nikolson XI asrgacha bo'lgan davrgacha tasavvuf ya'ni so'fizm tushunchasiga yetmish sakkiz ma'nodagi talqini aniqlangan" [4].

Islom dunyosida birinchi so'fiylar «Basra» va «Kufa» shaharlarida topildilar. Bu shaharlarda musulmonlar bilan birgalikda yahudiylar, masihiylar va majusiylar (olovga sig'inuvchilar) ham xilma-xil aqidalar bilan yashardilar. Albatta zamon o'tishi bilan turli fikrlar va nazariyalar bir-biriga ta'sir qilmasdan qolmasdi. [1].

Tasavvuf Sharq ma'naviyati tarixida muhim o'rin egallab kelgan tadrijiy taraqqiyotga ega bir ta'limot bo'lib, islom olamida VIII asrning o'rtalarida paydo bo'lgan. Dastlab u zohidlik harakati ko'rinishida kurtak yoyadi. Gap shundaki, hazrati Muhammad Mustafo sallallohu alayhi vasallam vafotlaridan keyin musulmonlar jamoasi ichida bo'linish yuz beradi, ayniqsa, xalifa Usmon razyallohu anhu zamonlarida boylikka ruju qo'yish, qimmatbaho tuhfa bilan qarindosh-urug'lar, yaqin do'st-birodarlarni siylash rasm bo'ladi. Ummaviya xalifaligi davriga kelib esa, saroy hashamlari, dabdabali bezaklar, oltin-kumushga berilish, xazina to'plash avj oldi. Ya'ni diniy mashg'ulotlar, Xudo yo'lidagi toat-ibodat o'rini dunyoviy ishlar, dunyo moliga muhabbat egallay boshladi. Bu hol diniy amrlarni ado etishni har qanday dunyoviy ishlar, boyliklardan ustun qo'ygan e'tiqodli kishilarning noroziligiga sabab bo'ldi. Ular orasida hadis to'plovchi muhaddislar, ilgaridan qashshoq bo'lib, uy-joy, mol-mulkka e'tibor qilmagan sahobalar ham bor edi. Bularning bir qismi dinni himoya qilib, ochiq kurashga o'tlangan bo'lsalar, ikkinchi qismi esa, qanoat va zuhdni («zuhd» so'zidan «zohid» so'zi kelib chiqqan) asosiy maqsad qilib olib, saroy ahli va sarvatdorlar, boylar axloqiga qarshi norozilik belgisi sifatida tarkidunyochilik g'oyasini targ'ib etib, ijtimoiy faoliyatdan butunlay chetlashganlar, surunkali toat-ibodat bilan shug'ullanganlar. Kufa, Bag'dod, Basra

shaharlarida tarkidunyo qilgan zohid-lar ko'p edi, aytish kerakki, ularning obro'-e'tibori ham xalq orasida katta bo'lgan. Chunonchi, Uvays Qaraniy (VII asr), Hasan Basriy (642–728) kabi yirik so'fiylar aslida zohid kishilar edilar, shuning uchun bu zotlarning nomi shayxlar va so'fiylar haqidagi tazkiralarda zohid sifatida tilga olinadi, ba'zi mualliflar esa ularni so'fiylar qatoriga qo'shmaganlar ham [3].

Metodologiya. Ibn Arabiyning ta'kidlashicha, sufiylik botinan ham, zohiran ham ilohiy ahloqdir. Shuning uchun, bu ta'limot nafs "manzil"larining sirlariga alohida e'tibor bilan qarashga o'rgatadi. Tasavvuf faqat insoniy, go'zal va hur hayotdagi tiriklikning yoqlaydi. Shuning uchun uni ahloqning husni deb ta'riflashgan. Tasavvuf ahli – sahovat, futuvvat, qanoat, diyonat, sayohat va ishorat ahli. Bular inson hulqidagi barcha noqislik, jamiki yomonliklar bilan kurashuvchidir. "Borg'il sen ko'ngil uyingni orasta qil. Mashuqaning kirib kelishi uchun joy tuzat, qachon sen chiqsang, ushanda u kiradi. Va u go'zalligini senga sensiz zohir qiladi" – deydi Mahmud Shabistariy. Bu g'oyaviy davattasavvuf bilan bog'langan barcha shoirlarning she'rlarini ichdan nurlantirib turadi. [3]

Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston"ida yozilishicha, Shayx Abusaid "Tasavvuf nima?" deb so'rganlarida "Boshingda ne bo'lsa chiqarib tashlash, qo'lingdan neki bor qo'ldan chiqazish, boshqalaradan senga nima ozor yetsa ranjimaslik" degan ekan. [5]

Bugungi kunda ko'hna tariximiz, milliy qadriyatlarimiz, madaniy merosimizga e'tibor kuchayib, ulug' ajdodlarimiz hayoti va ijodini o'rganish hamda ulardan ta'lim jarayonida foydalanish borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Ana shunday buyuklardan biri Shayx Sa'diddin Mahmud bin Aminiddin Abdulkarim bin Yahyo Shabustariy Sharq tasavvuf ta'limotining mashhur ulamolaridan bo'lib, uning yozib qoldirgan ilmiy-adabiy merosi katta ta'limtarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan qadrlanadi. Shoir va faylasuf, islom ta'limotining yetuk namoyandasi Mahmud Shabustariy taxminan 1289-yilda Tabriz yaqinidagi Shabustar qishlog'ida tug'ilgan, shimoli-g'arbdagi kichik Shabustar qishlog'i tug'ilgan. Bu qishloq Hozirgi Eronning sharqiy Ozarbayjonga chegaradosh qismida joylashgan Urumiya ko'lidan bir necha mil ichkarida joylashgan Tabriz shaxrida. Uning hayoti, xotini, bolalari yoki oila ajdodlari haqida deyarli hech narsa ma'lum emas. O'zining e'tirofiga ko'ra, u umrining ko'p yillarini bilim olish maqsadida Misr, Turkiya, Arabiston va boshqa mamlakatlarda sayohat qilgan. Biroq, u Tabrizning boshqa shoir va mutasavviflarga tez-tez murojaat qilgan va o'zining "Saodatnoma"sida (Saodat kitobida) ko'rinib turibdiki, umrining ko'p qismi Mo'g'ul Forsidagi fors adabiy madaniyati va tasavvufining asosiy markazlaridan biri bo'lgan Tabrizda o'tgan [6]. U Fors tilida ijod qilgan va o'z qarashlari bilan yaqin va o'rta Sharq hududlarida ijtimoiy-ma'rifiy fikrlarning rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Mahmud Shabustariyning uch ming baytni tashkil etuvchi safarlari bayoni va muloqotlari tasviridan iborat "Saodatnoma", "Risolai shohid" ("Shohid haqida risola"), "Mir'ot ulmahaqqiqiy" ("Oriflar ko'zgusi"), "Minhoj ul-obidin" ("Taqvodorlar yo'li"), "Gulshani roz" (Sirlar gulshani) nomli asarlari mavjud [8]. Shabustariy o'z davrining mashhur ilohiyot vakili va so'fiylik ta'limotining hurmat qozongan shayxi sifatida, o'zining xonaqohida yetarli darajada muridlari, tinglovchilariga ega bo'lgan.

Mashhur yozuvchi va sharqshunos Sodik Xidoyat «Riyozal-orifin» kitobida Paxlavon Maxmud «Kanzul xakoyik»ni taxminan 1319–1320 yillar orasida yozganligini kayd etgan. Olim masnaviyning Shabustariyga 143 www.kitob.uz saytida elektron kitoblar, audio ertaklar, darsliklar mavjud nisbat berilishiga tuxtalib, «bu masnaviy, albatga Paxlavon Maxmud asaridir. Zeroki «Gulshani roz»

«Kanzul xakoyik»dan un yetti yil keyin yezilgan» deb maxsus ta'kidlagan [4].

O'rta asr Sharq xalqlari ma'naviy merosi bo'lmish Mahmud Shabustariy Ibn al-Arabiyning izdoshi bo'lib, uning barcha she'riy va nasriy asarlarida mislsiz iste'dod va metafizik penetratsiya murakkab dilemmalarni sintez qilishda aforistik mahorat bilan birlashtirilgan Islom teologik va teosofik tafakkuri bor. Shabustariy o'z davrining mashhur ilohiyot vakili va so'fiylik ta'limotining hurmat qozongan shayxi bo'lib, uning "Gulshani roz" masnaviysi musulmon madaniyatining qimmatli xazinasi sanaladi. Asar kichik hajmli, mazmunan keng. Unda islom dini va XIII-XIV asrga tegishli so'fiylik ta'limoti qoidalari hamda asoslari belgilangan. Asar didaktik xarakterga ega bo'lib, o'git, pand-nasihatlardan, ya'ni Amir Husayniyning savollariga Mahmud Shabustariyning javobi shaklida qurilgan [1].

U o'rta asrlardagi fors so'fiylari bilan tengsizdir mahsulining qisqaligi va mazmunining chuqurligi bilan shoir. Shabustariy Sirli bog'ida ekan. Ibn al-Arabi ta'limotini hech qanday cheksiz qabul qiladi, "Saodatnoma"da esa u ehtiyotkorroqdir. va asosan al-G'azzoliyga (vaf. 1111 yil) tayanib, unga nisbatan muayyan e'tirozlarni bildiradi. Uning diniy orientatsiya (shuningdek, uning zamondoshi Kubroviy ustozlari - Nuriddinning dunyoqarashi) Isfarayniy, Semnoniy va Mag'ribiy (vaf. 810/1408) - Kubroviy so'fiylik ordeni aks ettirilgan. tegishli bo'lgandir. U falsafiy an'anaga sodiq qolgan, unga so'fiylar, ilohiyotchilar va faylasuflar ham; bilimga bir yoki bir kishi tomonidan erishish mumkinligini ta'kidlaydigan an'ana uch vositadan birikmasi: (1) vahiy (vahiy), (2) aql (aql) va (3) kashf (ochish), teologlar, faylasuflar va so'fiylar tomonidan qo'llanilgan usullarga mos keladi. In XIV asrdan XX asrgacha bo'lgan keyingi fors tasavvuf faylasuflarining asarlari; masalan, Sa'iniddin Turkah (Ibn Turka) Isfahoni (vafoti 830/1427), Mulla Sadra (vafoti 1050/1640), Abdurazzoq Lohijiy (vaf. 1072 / 1661—2), Mulla Abdulloh Zunuziy (vaf. 1257 / 1841), Hodiy Sabzvoriy. (vaf. 1295/1878), Shabustariyning "Gulshani roz" misralari tez-tez zikr qilingan. tushunchalar va ontologiya, etika yoki gnoseologiyaning nozik nuqtalari haqidagi fikrlarini qamrab oladi. Shuningdek, Shabustariyning boshqa yagona so'fiy she'riy dostoni "Saodatnoma" ("Saodat kitobi") bo'lib, u asosan asardir. kalom ilmiga tegishli bo'lgan mavzularni ataylab Islom falsafiy teologiyasi she'riylashtirishga bag'ishlangan. U "Haqq al-yaqin" nomli yagona teosofik risola yaratdi. sakkiz bobga bo'lingan (abvob, "darvozalar", jannatning sakkiz eshigiga mos keladi), har biri uzunligi ikki dan besh sahifagacha. Bu "Gates" o'z navbatida baytlarga bo'linadi matn sarlavhali alohida lemmasi bo'lgan paragraflar. Odatda ko'rsatilgan lemmatalarning ba'zilari o'z ichiga oladi Haqiqat (haqiqat) - Tasvir (tamthil) - Nota Bene (tabura) - Xulosa (far') - Xulosa (natija) - Nozik bir sir (sirr-i nazuk) - Tabiiy oqibat (lazima) - Foydali taklif (foyiida) - Noziklik (daqiqqa). Shunday qilib, kitob kichik qismlarga bo'lingan, ularning ba'zilari faqat qisqa falsafiy fikrni yoki metafizik haqiqatni ochib beruvchi o'lchamdagi paragraf, keyin Qur'ondan iqtibos keltiriladi. "Saodatnoma" ham, "Haqq al-yaqin" ham Yevropa tiliga tarjima qilinmagan til [6].

Sh. Sirojiddinovning "Kalom ilmi" kitobida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan: "Alloh tajalliysi cheksiz imkonga ega,

ADABIYOTLAR

1. Abdulhakim Sha'riy Jo'zjoniy. Tasavvuf va Inson. Adolat. 2001.
2. Bahman Solati. O'rta Asr Fors Adabiyotining Qisqa Talqini. 2017.
3. Hamidullo Boltaboyev. Islom Tasavvufi Manbalari. O'qituvchi. 2005
4. Hamidjon Homidiy. Tasavvuf allomalari. Sharq. 2004.
5. Ibrohim Haqqul. Tasavvuf va She'riyat. G'afur G'ulom. 1991.
6. Leonard Lewisohn. The Biographical Encyclopedia of Islamic Philosophy, 15 July 2006, pp. 260-262.
7. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. Movaraunnahr – O'zbekiston. 2009.
8. Sirojiddinov Sh. Islom falsafasiga kirish: Kalom Ilmi. Iqtisod- Moliya. 2008

shuning uchun bu olam turfa xilligi ham cheksiz. Shabustariy 1311-yilda "Gulzori asror degan doston yozib, 18 ta savolga javob berganda, shu masalalarni she'riy bayon qilgan. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy asarlarida ham bu haqida fikr yuritilgan. Ibn al-Arabi olamning ilohiy vujudga o'xshashligini tan olmaydiganlarni jiddiy tanqid qiladi". Ma'lumotlar bir muncha farqli bolishiga qaramasdan, asos birxilligi va mazmun o'zgarmaganligi, farqlanish faqat shaklda ekanligi ko'rishimiz mumkin [8].

Ikkita tasavvufiy she'riyat kitobi va bitta teologik risola muallifi Shabustariy dekabr oyida yaratgan 1000 misrali so'fiylik she'ri "Gulshani roz" (Sirli bog'i) bilan shuhrat qozongan. Asar 1317 qofiyali baytlarda baytlardan iborat. Bu she'riy asar tasavvuf metafizikasining turli nozikliklari haqida so'fiyga berilgan o'n ettita savolga javob shaklida yozilgan.

O'z davrining yana bir buyuk so'fiysi Rukniddin Husayniy Xaraviy (vaf. 718 h.) 1318 yil). Juda ramziy tilda tuzilgan va bir necha asrlar leksikasi asosida yaratilgan Fors ramziy she'riyati, "Sirli bog'i" turli mavzularda so'fiylarning dikta sini bayon qiladi. Ular: "Fikr" (fikr), "Ruh" (nafs), "Ilm" (ma'rifat), ko'pligi va birligi kabilar. Borliq sohalari, borliqning ierarxi darajalari, ruhiy sayohat (sayr) va metodik So'fiy yo'lidagi taraqqiyot (suluk), yaqinlik (qurb) va Xudodan uzoqlik (bu'd) va evolyutsiya ruhning. Bu butun fors so'fiy adabiyotida eng ko'p sharhlangan asarlardan biri edi; XVI asr o'rtalariga kelib unga turli mualliflar tomonidan o'ttizga yaqin sharhlar yozilgan mashhur va noaniq fors mutasavviflari soni, ulardan eng muhimi mafotihdir. al-i'joz fi sharhi Gulshani roz Muhammad Lahijiy (vafoti 1507 yil). She'rni birinchi marta G'arb sharqshunoslari e'tiboriga fransuz sayohatchilari Sharden olib kelgan va XVII asrda Forsga tashrif buyurgan va she'rning obro'si haqida xabar bergan Bernier u erda "somme théologique" sifatida doiralarni o'rgandi. Keyinchalik she'rning qisqacha qismi tarjima qilingan 1821 yilda Toluk o'zining "Sufismus" asarida lotincha, keyinroq 1825 yilda nemis tiliga tarjimai bilan boshlanadi. "Bluthensammlung aus der Morgenlandischen Mystik" asarida she'rning uchdan bir qismi. Gulshani Roz Forscha matn nashr etilgandan so'ng, G'arbiy islomshunoslikning asosiy oqimiga kirdi. 1838 yil J. von Hammer-Purgstall tomonidan nemis she'riy tarjimai bilan. 1880 yilda ushbu matn qayta ko'rib chiqilgan va Hammer tomonidan qoldirilgan bir nechta qo'lyozmalar bilan to'plangan va Angliyada qayta nashr etilgan. Ingliz tiliga tarjimai E.H. Uinfild. O'shandan beri u bir necha marta ingliz tiliga tarjima qilingan, Garchi bu tarjimalarning hech biri Uinfildning ijrosiga jiddiy hech narsa qo'shmagan [3].

Xulosa. Tasavvuf ya'ni so'fiylik, islom madaniyatining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lgan talimotdir, uni ifodalash va xalqqa yetkazishda adabiyot o'rni beqiyos bo'lib, o'sha davr so'fiylarining hammasi adabiyotdan va sh'eriyaatdan yiroq bo'lmagan ijodkorlar bo'lishgan. Ular ilohiy ishq, shukronalik va komillikka erishish g'oyalari o'z asarlarida go'zal tarzda ifoda etishgan va bu adabiyot namunalari jahon adabiyoti miqiyosida keng ko'lamda haligacha o'rganilib kelinmoqda. Shunday sufiy shoirlardan biri Mahmud Shabustariy bo'lib, uning Gulshani Roz- Sirli Bog' masnaviysi o'zining xalqchil mazmunda, ixcham shaklda yozilganligi bilan ajralib turadi.

Muzaffar MEYLIYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktranti
E-mail: muzaffarmeyliyev8@gmail.com

O'zMU dotsenti, f.f.n I.K.O'sarov taqrizi ostida

METHODS OF ACTIVE WORD FORMATION OF POLYMER TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article analyzes and summarizes different views on the most effective methods of term generation. The lexicon with a limited scope is studied as a general topic. Linguistic features of polymer chemistry terms, changes in meaning are in general. The scientific terms and their semantic analysis, which are the main subject of study in the article, form the research perspectives of chemical terms, polymer technology terms based on the natural features of terminology and linguistics general.

Key words: Term, terminological lexicon, formation of terms, compound terms, active methods of word formation.

СПОСОБЫ АКТИВНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ПОЛИМЕРНЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.

Аннотация

В данной статье анализируются и обобщаются различные взгляды на наиболее эффективные методы генерации терминов. Лексика ограниченного объема изучается как общая тема. Изучены лингвистические особенности терминов химии полимеров, изменение их значений в целом. Научные термины и их семантический анализ, являющиеся основным предметом исследования в статье, формируют перспективы исследования химических терминов, терминов технологии полимеров, основанных на естественных особенностях терминологии и лингвистики в целом.

Ключевые слова: Термин, терминологическая лексика, терминообразование, сложные термины, активные способы словообразования.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA POLIMER TERMINLARINING FAOL SO'Z YASALISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada termin hosil qilishning eng samarali usullari haqida turli xil qarashlar tahlil qilinadi va umumlashtiriladi. Qo'llanish doirasi chegaralangan leksika umumiy mavzu sifatida o'rganiladi. Polimerlar kimyosi terminlarining lingvistik xususiyatlari, ma'noda o'zgarishlar umumlashtirib o'rganiladi. Maqolada asosiy o'rganiladigan predmet qilib olingan ilmiy terminlar va ularning semantik tahlili terminologiya, umuman tilshunoslikning tabiiy xususiyatlaridan kelib chiqib kimyoviy atamalar, polimerlar texnologiyasi bo'yicha terminlarning tadqiqot istiqbollarini shakllantiradi.

Kalit so'zlar: Termin, terminologik leksika, terminlarning yasalishi, qo'shma terminlar, so'z yasashning faol usullari.

Kirish. Davr taraqqiyoti ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar tilning barcha sohalarida o'zgarish bo'lishiga olib keladi. Leksik birlik qo'llanish chastotasiga ko'ra turlicha bo'ladi. Ko'pgina leksemalar keng qo'llanishga, ba'zilar esa tor qo'llanishga ega bo'ladi. Shunga ko'ra til leksikasi ikki qatlama bo'linadi:

a) Qo'llanilishi chegaralangan leksika

b) Qo'llanilishi chegaralanmagan leksika

Qo'llanilishi chegaralanmagan leksika umumiste'moldagi leksika hisoblanadi.

Qo'llanilishi chegaralangan leksika esa uchta guruhga bo'linadi:

1) dialektal leksika

2) terminologik leksika

3) noadabiy leksika (argo va jargon) [1]

Fan texnika, qishloq xo'jaligi, sanoat sohalariga xos leksik birlik maxsus leksika sifatida o'rganiladi va tahlil qilinadi. Maxsus leksika deganda ma'lum bir sohaga tegishli lug'aviy birlik va ularga tenglashgan birikma tushuniladi.

Terminlar ko'pincha umumiste'mol leksikadan ma'lum bir ma'nolarining moslashuvidan hosil bo'ladi. Ilmiy terminlar ko'p hollarda tarjimasiz bo'lganligi tufayli dunyo fani ularni bir butunlik sifatida ushlab turadi. Ilmiy termin yaratish jarayoni mutaxassisga bog'liq bo'lib, termin sifatida olinadigan so'z ona tilidagi so'z bo'ladi yoki boshqa tildan o'zlashtiriladimi bu ilmiy izlanuvchining o'ziga bog'liq. Biroq har ikkala holatda ham terminologik so'zni umumiste'mol

tilidan o'zlashtiradi. Shu o'zlashtirish manbalariga ko'ra til ichidagi o'zlashtirish yoki boshqa tildan o'zlashtirish yuzaga keladi.

Ingliz va o'zbek tillari ham so'z yasashning turli xil faol usullaridan keng ko'lamda foydalanadi va bular polimer terminlarining hosil bo'lishida ham muhimdir.

Birlashtirish(compounding)

Bu ikki yoki undan ortiq turli so'zlarni qo'shish orqali so'z yaratishni bildiradi. Qo'shma so'zlar yangi ma'noga ega bo'lib, bu boshqa so'zlarning ma'nolari bilan aniq bog'liqdir. **Masalan:** far+ constants= far constants, uzoq doimiy; dynamic+fatigue=dynamic fatigue, dinamik charchash;

Derivation(derivatsiya)

Bu usulda so'zlarning o'zagiga suffiks yoki prefix qo'shish orqali yasaladi.

Ion+ic

poly+merization, ion+li

poli+merlanish; isomer+ization, isomer+lanish

Konversiya

Konversiya so'z bir so'z turkumidan ikkinchisiga o'tganda sodir bo'ladi.

Varnish, qoplama

; varnish, qoplama

yotqizmoq; poison, zahar; poison, zaharlanish

Terminologiyaning o'ziga xos xususiyati uning tildagi maxsus vazifasi tushunchalarni to'g'ri yetkazish bilan belgilanadi [5]. Til birliklari bo'lgan atamalar mutaxassislarning o'zaro tushunishlari uchun zarurdir. Ushbu

maqolada terminlarning semantik tahlili va ularning nazariyasi atroflicha o'rganiladi.

Terminlar semantikasi atamalarining ma'nosini talqin qilish jarayoni bo'lib ularni odamlarga tushunarli qilib izohlashdir. Terminlar semantikasi tildagi ma'no murakkabligi sababli turli xil nazariyalarga asoslanadi:

- 1) Leksik semantika (Lexical semantics)
- 2) Rasmiy semantika (Formal semantics)
- 3) Konseptual semantika (Conceptual semantics)

Terminologiyalarning leksik-semantik tahlili atamalarining ichki mazmuniga ta'sir ko'rsatgan omillarni ochib beradi. Bu esa mutaxassislariga ham o'rganuvchilarga ham qulaylik yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushunchalarini anglatadigan, asosan nominativ vazifani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi.

A.Reformatiskiy, A.V.Kalinin, R.Doniyorov, X.Dadaboyev, I.X.Sadiqova, O.S.Ahmedov tadqiqotlarida terminologiyaning leksik-semantik hamda so'z yasash usullari tahlili atroflicha talqin etiladi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi soliq va bojxona terminlarining tarjima qilinishi masalalari hamda ingliz, rus va o'zbek tillarida non mahsulotlari texnologiyasi terminlarini lisoniy xususiyatlari o'zbek tilshunos olimlarining ilmiy ishlarida batafsil yoritib berilgan.

Terminologik jarayonda so'z ma'nosining torayishi va kengayishi, tushunchalarning o'xshashligi uzviylikini rus tilshunosi D.S.Lotte tahlil qilgan. A.A.Reformatiskiy terminologiyada so'zlarning metaforik, metonimik va vazifasi o'xshashligi bo'yicha ko'chishini ko'rsatib bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Terminologiya umumiy so'z yoki iboraga ilmiy yoki maxsus ma'no berishni o'z ichiga oladi, ayni paytda umumiy so'zning asl ma'nosi yo'qolmaydi, balki yangisi bilan bir qatorda foydalaniladi. Terminologiya jarayoni "tabiiy tildagi konseptual ishlov berishning chuqur bosqichidan o'tadigan murakkab jarayon" [2]

Terminologiya jarayoni bir necha bosqichda sodir bo'ladi. Birinchi bosqichda mutaxassis o'z sohasidagi yangi tushunchani nomlash uchun umumiy adabiy tildagi so'zdan foydalanadi, keyin uning ma'nosi tor va ixtisoslashgan bo'ladi.

S.V.Grinevning so'zlariga ko'ra "yangi material, vosita, obyekt yoki tushunchaning paydo bo'lishi bilan vujudga kelgan har qanday so'z atama bo'lishi mumkin, ammo ilmiy fanlarning rivojlanishi bilan terminlar maxsus leksika sifatida nutqda mustahkamlanadi [3]

Terminologiya jarayonini o'rganishda umumiy adabiy so'zning terminga o'tish jarayonini ko'rib chiqish odatiy holdir. Umumiy adabiy til so'zlarining terminologiyasi jarayonida umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan, lekin ular tarkibidagi birliklarning xususiyatlarga ega bo'lgan, lekin ular tarkibidagi birliklarning xususiyatiga ko'ra bir-biridan farq qiluvchi bir qancha usullarni ajratib ko'rsatish mumkin. Terminologiyada so'z ma'nosining kengayishi, tushunchalar o'xshashligi va tushunchalarning uzviylik o'zaro bir biri bilan bog'liq [8]. Terminologik jarayonda so'zlarning metaforik, metonimik va vazifa o'xshashligi bo'yicha ma'no ko'chishini Reformatiskiy o'z ilmiy ishlarida amaliy tadbiriq etgan.

Tashqi xususiyatlarning o'xshashligi bilan ma'nosi ko'chgan atamalar metaforalash yo'li bilan hosil bo'lgan atamalardir. Metaforizatsiya jarayonida atama yangi kommunikativ vazifa bajaradi va maxsus leksikaga aylanadi. Metafora "odatdagi yoki to'g'ridan-to'g'ri ma'nodan farq qiladigan bevosita nstandart ma'noni aniqlashga yordam beradigan kontekstda" [4] qo'llaniladi. Shu nuqtayi nazardan atamalarni nomlashning bu usuli til rivojlanishining dastlabki bosqichlaridanoq keng tarqalgan deyish mumkin.

Tushunchalarning uzviylik va ularning analogiyasi - metanomiya. Kimyoviy atamalarining metanomik yo'l bilan hosil bo'lishini quyidagicha asoslash mumkin:

1) Mavjud material nomi undan tayyorlangan mahsulot nomiga ko'chishi; masalan: polyethene-polietilin, polimer-polimer, rubber-rezina

2) Joy yoki aholi yashaydigan manzil nomi material yoki modda nomiga ko'chishi; masalan: Congo gum -Kongo saqichi, Congo copal- Kongo kopali

3) Ish-harakatdan shu ish harakatning natijasi namoyon bo'lgan nomning atama sifatida yaxlitlanishi; masalan: oxidize -oksidlamoq, oxide-oksid

4) Muallifning nomi u yaratgan mahsulot yoki yangilikka qo'yilishi bilan atamaga aylanadi; masalan: Avogadro's number-Avogadro soni, Babo's Law-Babo qonuni, Bakelite-Bakelit, Siemens-Martin process- Siemens -Martin jarayoni va boshqalar

Terminlar hosil bo'lishining yana bir usuli metaforik yo'l bilan amalga oshadi. Bu jarayonda so'zlarning narsa-hodisaga o'xshashligi nazarda tutilgan holda ma'nosi ko'chadi. Masalan: angle head- burchak boshi, cat eyes-rezina bo'laklari

Tahlil va natijalar. Bilimning barcha sohalarida bir xil semantikaga ega bo'lgan, lekin alohida sohalar terminlari tarkibiga kiruvchi bu semantika konkretlashtiruvchi umumiy ilmiy tushunchalarni bildiruvchi umumiy ilmiy va umumiy texnik terminlar. Xuddi shu maqomda fanlararo atamalar mavjud bo'lib, ular har safar ularning terminologik tizimlarida ko'rsatilgan bilimlarning bir nechta sohalarida qo'llaniladi. Ko'rib chiqilayotgan terminlar tizimida biz quyidagi leksik birliklarni ko'rsatib o'tamiz:

ing.: Avogadro's Law, Boyle's Law, bond length, amplitude, weight strain, surface tension;

o'zb.: Avogadro qonuni, Boyl qonuni, bog' uzunligi, amplituda, og'irlik deformatsiyasi, sirt tarangligi.

Keng semantika terminlari, ko'pgina termin sistemalarida qo'llaniladigan leksik birliklardir. Lekin har qanday termin tizimida bir xil semantikaga ega bo'lgan, faqat konkretlashtiriladigan umumiy ilmiy (umumiy texnik) terminlardan farqli o'laroq, bunday leksik birliklar o'z semantikasini o'zgartirib, termin tizimlarining har biriga kirib, faqat eng umumiy, terminologik bo'lmagan ma'noni saqlab qoladi.

ing.: dibutyl isosebacate, alternating polymers, air-lock, Mylar, polyvinyl acetate, tactic block polymer; Weight-per-gallon cup;

o'zb.: dibutil izosebakat, o'zgaruvchan polimerlar, havo blokirovkasi, Mylar, polivinilatsetat, taktik blokli polimer; bir gallon chashka vazni;

Polimerlar kimyosi, umuman, kimyoviy atamalarni ilmiy kuzatish jarayonida terminlarning so'z turkumlari bo'yicha alohida-alohida strukturada ekanini anglash mumkin. Bular:

N. + N. Ot + Ot	chip board chip taxtasi	charcoal dye bo'yoq	reduction chair reduktorli uzatgich	salt bed tuz qatlam
N. + Adj. Ot + Sifat	copper blue mis ko'k	iron blue temir ko'k	chemical property kimyoviy xossa	destructive distillation destruktiv haydash
Adj. + N. Sifat + Ot	cold flow sovuq oqim	cold test sovuq sinov	commercial weight tijoriy vazni	continuous tone doimiy ton
Adj. + Adj. Sifat + Sifat	chinese blue xitoycha ko'k	red-hot qip-qizil cho'g'		

Terminlar semantikasi bilan ishlashda atamaning quyidagi ikki xususiyatiga e'tibor berish lozim.

- 1) Terminning ma'lum bir til doirasigagina xosligi
- 2) Terminning baynalmilalligi

Atamalar ma'lum bir til doirasigagina xosligi deganda terminning umumiy tilshunoslik uchun emas, balki bir til doirasiga xosligi tushuniladi. Masalan, gap kengaytiruvchi, gap markazi atamalar faqat o'zbek tilshunosligiga xos.

Terminlarning baynalmilalligida esa atama tarjima qilinmaydi. Dunyo ilm- fanida yagona nom bilan atalaveradi. Masalan: beton, monomer, gas, jelatin va boshqalar.

Terminologiya tilshunoslikning ko'p murojaat qilinadigan, ammo yetarli darajada ko'p o'rganilmagan sohasi. Atamalar, ayniqsa, kimyoviy terminlarning leksik-semantik xususiyatlari haqida yana bir qator ilmiy nazariyalar, jiddiy ishlar qilish mumkin. Shu nuqtayi nazardan ushbu maqolamiz terminologiya sohasidagi kata izlanishlarimizga dastlabki qadamdir.

Xulosa va takliflar. Terminlarning qo'llanilish doirasi chegaralanganligi ularning boshqa soha vakillari uchun tushunarsiz bo'lishi degani emas. Masalan: "tog'ri chiziq, xor, tezlik, so'z turkumi" atamalar ko'pchilik uchun tushunarli, soha kishilaridan boshqalar nutqida kam iste'molli. Umumiste'mol tilidan ilmiy terminga o'tgan atamalar ham talaygina. Xo'sh, ularni ko'p semimali leksimaning ma'lum bir ma'nosida qo'llanilishi deyish kerakmi yoki alohida? Agar atamalar alohida leksema deb qaraladigan bo'lsa, ular umumiste'moldagi leksema bilan omonimlik munosabatidami?

Ma'lumki, ko'pgina omonim leksemalar aslida ko'p ma'noli leksema ma'nosidan birining boshqalaridan uzilishi natijasida hosil bo'ladi. Shunday ekan, terminlarga ham asl substansiyadan uzilgan mustaqil leksema sifatida qarash lozim. Bunga terminga qo'yiladigan bir ma'nolilik talabi ham asos bo'ladi. Demak, termin va umumistemol leksima bir narsaning ikki qirrasini, bir leksemaning ikki ma'noda qo'llanilishi emas. Bu masala keyingi ishlarimizda yana teranroq muhokama qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Sayfullayeva R. Hozirgi o'zbek adabiy tili . T-2009.
2. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина(на материале терминологии средств массовой информации) М.2000
3. Grinev S.V. Terminology and Nomenclature in Russian Terminology Science [Text] /S.V. Grinev / Terminologie und Nomenclature. –Long, 1996
4. Блек, М Метафора . Теория метафоры.
5. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. T- 2019
6. M.M Shokirova, Sh.P. Nurullayev. Inglizcha-O'zbekcha-Ruscha kimyo terminlari lug'ati. T.; Tafakkur bo'stoni , 2003
7. O'zbek tilining izohli lug'ati T.; "O'zbekiston milliy ineklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti 2006. 4-jild.
8. Даниленко В.П Русская терминология. Опыт лингвистического описания-М.:Наука ,1977.-246с.
9. Jan W.Gooch. Encyclopedic Dictionary of Polymers. E-dictionary
10. ABBY Lingvo 6 e-dictionary

UDK:820:7.046.1(045)

Aziza MIRZAYEVA,

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti, BDTI ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: azizamirzayeva539@gmail.com

Buxoro davlat universiteti dotsent, f.f.d F.Hojiyeva taqrizi asosida

RIK RIORDAN ASARLARI VA ANTIK MIFOLOGIYA ORASIDAGI GIPEKTEKSTUAL ALOQADORLIK (PASTISH VA SYUJETLARDAGI UNIVERSALLIK)

Annotatsiya

Ushbu maqolada gipertekstuallik matnlarning boshqa matnlar bilan bog'liqligini anglatuvchi murakkab va ko'p qirrali tushuncha sifatida muhokama qilinadi. Bundan tashqari Amerika o'smirlar yozuvchisi Rik Riordan pentalogiyasida gipertekstuallikning bir ko'rinishi bo'lmish pastishga xos bo'lgan holatlarni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Gipertekst, gipotekst, pastish, remifologizatsiya, mifologizatsiya, demifologizatsiya.

ГИПЕРТЕКСТОВАЯ СВЯЗЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РИКА РИОРДАНА И АНТИЧНОЙ МИФОЛОГИИ (УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ В СТИЛИСТИКЕ И СЮЖЕТАХ)

Аннотация

В этой статье гипертекстуальность рассматривается как сложное и многогранное понятие, которое относится к взаимосвязи текстов с другими текстами. Кроме того, случаи, типичные для пастича, которая является формой гипертекстуальности, анализируются в пенталогии американского писателя Рика Риордана.

Ключевые слова: Гипертекст, гипотекст, пастич, ремифологизация, мифологизация, демифологизация.

HYPertextUAL RELATIONSHIP BETWEEN THE WORKS OF RICK RIORDAN AND ANCIENT MYTHOLOGY (UNIVERSALITY IN PASTICHE AND PLOT)

Annotation

This article discusses hypertextuality as a complex and multifaceted concept that refers to the relationship of texts to other texts. In addition, the cases typical of pastiche, which is a form of hypertextuality, are analyzed in the pentalogy of the American teenage writer Rick Riordan.

Key words: Hypertextuality, hypertext, pastiche, remythologization, mythologization, demythologization

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gipertekstuallik – transtekstuallikning bir ko'rinishi, unda muayyan adabiy matn boshqa bir matn bilan birbutun holda yoki global, ulkan madaniy kontekst bilan bog'lanadi. Gipertekstuallik faqat adabiyotgagina xos hodisa emas, u umuman ilmiy, publitsistik, falsafiy va boshqa xil matnlarga ham xosdir. Gipertekstuallik, ayniqsa, internet paydo bo'lgandan so'ng nihoyatda ommalashdi. Gipertekstuallik muammosiga milliy adabiyotshunoslikda birinchilardan bo'lib diqqat qaratgan adabiyotshunos Feruza Xajieva ushbu tushunchani shunday izohlaydi: “Gipertekst (yunoncha hyper – ustida, juda degan ma'nolarni anglatadi) termini ostida ikkilamchi matn nazarda tutilgan bo'lib, u birlamchi matn, ya'ni gipotekstdan so'ng yozilgan yoki birlamchi matn ustidan yozilgan bo'lib, unga turli ko'rinishdagi aloqalar yordamida (pastish, parodiya, transformatsiya, taqlid) bog'langan. Gipertekst gipotekstga izoh, sharh bermaydi. Turli ko'rinishdagi adaptatsiyalar (pastish, parodiya, transformatsiya, taqlid) natijasida yangi matn hosil qiladi. Jerard Jenet gipertekstga misol qilib Jeyms Joysning “Uliss” asarini ko'rsatadi. Chunki Joys Gomerining “Odyssey” eposiga taqlid qilib, unga o'xshash uslubda o'zining asarini yaratgan”.

Tadqiqot metodologiyasi. Gipertekstuallik, olimlarning fikricha, bir matn boshqa matnga havola qilish orqali alohida matnlarni bog'lash natijasi emas, balki o'ziga xos xususiyatlarga ega mustaqil ob'ekt bo'lib, uning alohida qismlarining bir-biriga nisbati muhim ahamiyatga ega. Gipermatn barcha tarmoq matnlari uchun umumiy xususiyatga ega – bitta matn tuzilmasi chegarasidan tashqariga chiqadi, shuning uchun matn aslida ko'lami, janri va hatto muallifligi bilan cheklangan statik tizim bo'lishni to'xtatadi. Interaktivlik,

nochiziqilik, multimedia kabi matn kategoriyalari gipermatn tashkil qiladi. Bular muallif rolining o'zgarishiga olib keladi. Natijada asarning kompozitsiyasi, boshi va oxiri yo'qolib, muallif mustaqilligi shartli bo'lib qoladi. Ammo gipermatnlikda matnlararo o'tishlarni, matnga tovush, video, animatsiyani kiritishni ko'rish mumkin. Bularning barchasi o'quvchida g'ayrioddiy hissiy in'ikoslarni keltirib chiqaradi, bu esa fikrlash tarzi va dunyoni idrok etishning o'zgarishiga olib keladi.

Aytish mumkinki, bizning tadqiqotimizda Rik Riordan pentalogiyasiga kirgan romanlar gipertekst bo'lsa, Rim va yunon mifologiyasi gipotekst hisoblanadi. Gipertekst termini ilk bor amerikalik faylasuf va ijtimoiyotshunos Ted Nelson tomonidan 1965 yilda ishlatilgan.

XX asr ikkinchi yarmidan boshlab jahon nasrida qadimiy miflarga qiziqish kuchaydi. Chunki qadimgi miflar, jumladan, yunon mifologiyasida ikki avlod o'rtasidagi kurash (Kronos va Zevs misolida), ya'ni eskining o'miga yangining chiqishi motivi o'z ifodasini topganki, postmodernizm ham o'zidan ilgari barcha oqimlaru tendensiyalarni inkor etib, butunlay yangi madaniy kontekst yaratishni nazarda tutar edi. Go'zallik, Olimp dunyosidagi qat'iy tartib va uyg'unlik zamonaviy adiblarni o'ziga maftun etadi; zamondosh yozuvchilar qadimiy miflarning butunlay yangi talqinlarini yaratadilar.

Rik Riordan o'zining yosh kitobxon-muxlislari uchun yunon mifologiyasidagi qiziqarlilikni, syujetning tez rivojlanishini asos qilib olarkan, mifologik qahramonlar hayotidagi kurash va g'alaba, insoniylik va do'stlik, xavf-xatar va jasorat kabilarni zamonaviy amerikalik bolalar hayoti bilan uyg'unlashtiradi.

Tahlil va natijalar. Ta'kidlash lozimki, asarda g'ayritabiiy mavjudotlar va qahramonlarni shunchaki yo'l-yo'lakay eslatib o'tish miflarni badiiy interpretatsiya qilishning muhim belgisi bo'la olmaydi. Chunki bunda nomlar, tasvirlar juda keng ko'lamli bo'lishi mumkin, ammo u badiiy individual adabiyotdagi mifologizmining asosiy etaloni bo'la olmaydi. Mifologizm qadimiy voqelikni zamonaviy kontekstda qaytadan, ayni vaqtda yangicha, individual idrok etish va tasvirlashdir. Bunda qadimiy miflar xotira, tashqi shakl tarzidagina ishtirok etadi. Mazmun-mohiyat esa zamonaviy inson dunyosiga oid voqeliklar, ijodkor shaxsning borliqni individual idrok etishi bilan to'yintiriladi.

Angliyalik yozuvchi Jeyms Uayt badiiy mifologizmining olti tipini ko'rsatib o'tgan:

Yangi mif yaratish, uni mifologiyaga xos bo'lmagan mazmun va ramzlar bilan to'ldirish.

Asarda qadimiy borliq mohiyatini ochib beradigan, nomlar va makonning g'ayrioddiy tanosubiyati yoki personajlarning ikkilanishi, evrilishi tufayli sabab-oqibat munosabatlarining buzilishi bois ko'pincha idrok etish qiyin bo'lgan, mifologik tafakkurning teranligini aks ettirish.

Zamonaviy hikoya sathiga qadimiy mifologik syujetlarni kiritish.

Syujetga mifologik personajlarni ularni o'zgacha ma'no va ramziylik yuklagan holda kiritish.

Inson ongining mifologik ko'zqarash hozirgacha yashab kelayotgan qavatlariga murojaat qilish.

Inson hayotining masal elementlari bilan uyg'un uy, yo'l, o'choq, bolalik, keksalik, muhabbat, kasallik singari doimiy unsurlariga murojaat qilish.

Miflarga xos bo'lgan voqelikni yorqin va haqqoniy gavalantirish xususiyati zamonaviy fentezi janrining yuzaga kelishi uchun zamin bo'lib xizmat qildi. Bugun jahondagi ko'pgina yozuvchilar uydirma voqelik, boshqacha aytganda, o'zlarining ikkinchi dunyolarini yaratishda mifologiyaga tayanadilar. Bu tayanish aniq obrazlar, voqealar, zamon va makon ko'rinishida ochiq ham, yoki motivlar tarzida o'zgartirilgan, matn ostida ham bo'lishi mumkin.

Fentezi janrida samarali ijod qilgan amerikalik adib Rik Riordan ijodida ham syujet ko'pincha antik dunyo mifologik voqeligi bilan qattiq chatishib ketadi. Bunda zamonaviy adabiyotdagi badiiy mifologizmga xos bo'lgan uch holatni ko'rish mumkin: remifologizatsiya va mifologizatsiya hamda (adabiy asar badiiy makonini shakllantirish uchun mifologik syujet va motivlardan foydalanish), demifologizatsiya (diniy asotirlar interpretatsiyasi). Rik Riordan asarlarida badiiy mifologizm ob'ekti sifatida badiiy asar yaratish jarayonida turli o'zgarishlarga uchragan syujetlar yoki qahramonlardan foydalaniladi. Ularni mifologik epizodlar, mifologik qahramonlar, mifologik makonlar va sehrli jismlar tarzida guruhlashtirish mumkin. Bularning bari transtekstuallik, gipertekstuallik sifatida voqelanib, pastishni yuzaga keltirishga xizmat qiladi.

Pastish – gipertekstuallikning ko'rinishlaridan biri. Pastish – fransuzcha (pastiche) va italyanchadan (pasticcio) olingan so'z bo'lib (aralashma, pashtet), aslida opera san'atiga nisbatan ishlatiladi. Ya'ni popurri tarzida bir necha operalarning bo'laklaridan yaxlitlashtirib tarkib toptirilgan mozaikaviy opera asaridir. Istiloh keyinchalik badiiy adabiyotga ham tadbiiq qilingan. Pastish, ayniqsa, postmodernizmdagi mozaikaviylik xususiga nihoyatga muvofiq keladi. Bunda qahramonlar, epizodlar, motivlar, narsalar, makonlar miflardan olinadi, lekin ularning hammasi o'zgarishlarga uchragan holda ishtirok etadi. Obrazliq qilib aytganda, o'sha narsa-hodisa bir vaqtning o'zida ham o'sha narsa-hodisa, ham o'sha narsa-hodisa bo'lmay qoladi. Bundan tashqari turli miflarning bo'laklari bir joyda jamlanishi ham mumkin.

Pastish umumiy ta'rif beriladigan bo'lsa, bir yoki bir necha asarlar uslubiga taqlidan yaratilgan asar, stilizatsiyadir. Pastishda yozuvchi biror asarning kompozitsion tuzilishi, strukturasi, syujet yoki qahramonlarini asos qilib oladi. Masalan, Sherlok Xolms yoki unga o'xshagan obrazlar asos qilib olingan asarlar Artur Konan Doyl tirikligidayoq paydo bo'la boshlagan.

Rik Riordan Persi Jekson sarguzashtlariga bag'ishlangan romanlari markaziga Kronos va Olimp xudolari o'rtasidagi ziddiyat haqidagi mifni asos qilib oladi. Boshqacha aytganda, Rik Riordan pentalogiyasi yaxlit holda yunon mifologiyasiga pastish qilingandir.

Pentalogiyaning ilk romani "Chaqqoq o'g'risi"da mifologik qahramonlar bo'lmish Persey va Teseyning jasorati aks etgan. Rik Riordan qahramoni Persiga ham mifologiyadagi Persey singari Meduza Gorgona bilan to'qnashishga to'g'ri keladi. Persi Meduza – Em xolani avvaliga oddiygina kampirsho deb o'ylaydi, unga rahmi keladi. Annabet va Grouver uning kimligini bilib qolib, Em xolaning do'konidan ketmoqchi bo'lsalar ham, Persi ularni to'xtatib qoladi. Ammo Persi alaloqibat Anakluzmos (ruchka) yordamida uning boshini olishga muvaffaq bo'ladi. Shuningdek, Persi va uning do'stlari mifologiyadagi singari Prokrustning changaliga tushadilar. "Krustining alvasti karavotlari" magazini xo'jayini bo'lgan Prokrustni ham o'ldirgach, uning yondaftarchasidan DOA ovoz yozish studiyasining adresini topadi, o'sha yerda O'liklar saltanatiga olib boradigan yo'l ko'rsatilgan edi. Shu tariqa miflardagi voqea va qahramonlar zamonaviy voqelikka ko'chira boriladi.

Pentalogiyaning bosh qahramoni nomi pastish yo'li bilan mifologik qahramon Perseydan olingan. Persey yunon mifologiyasiga ko'ra Zevs va Danayaning o'g'lidir. U haqda Ovidiyning "Metamorfozalar" asarida batafsil yozib qoldirilgan. Pentalogiyada Persi Jeksonning onasi ham o'z o'g'liga o'sha qahramon sharafiga Persi deb nom beradi. Chunki Persey sarguzashtlari yaxshilik bilan tugaydi. Uzoq davom etgan sarguzashtlardjan so'ng u o'z yurtiga qaytib keladi. Ammo Rik Riordan o'z qahramonini Poseydonning o'g'li deb talqin qiladi. Ammo bu yerda ham baribir qadim mifologiya bilan bog'liqlik bor. Chunki mifda hikoya qilinishicha, kohin Argos humkdori Akrisiyning hayoti nevarasi – Danayaning o'g'li qo'lida yakun topishini bashorat qiladi. Shuning uchun Akrisiy qizini yer ostiga bekutib qo'yadi. Ammo Danaya oltin yomg'ir shaklida yotog'iga kirib kelgan Zevsdan farzand ko'radi va yillar o'tib, bola ulg'aygach buni bilib qolgan Akrisiy qizi va nevarasini qutiga solib dengizga otadi. Danaya va Persey tasodif bilan qutulib qoladilar. Rik Riordan Persining Poseydonning bolasi deyish orqali uning o'sha dengizdagi g'ayriixtiyoriy sayohatini nazarda tutadi. Persi ham Persey singari juda qiziqarli va xavfli sarguzashtlarni boshdan kechiradi.

Pastish Persi bilan bog'liq deyarli barcha voqealaru epizodlarda namoyon bo'ladi. Masalan, pentalogiyaning birinchi romani boshidayoq Nensi Bobofit Persi va uning eng yaqin o'rtog'i Grouverni mazax qila boshlaydi. Nensi Grouverning ustida sendvich bo'laklarini otib, ularning ustidan kuladi. Persi bo'lsa o'rtog'i tufayli Nensi bilan it-mushuk bo'lib urushib ketadi.

Rik Riordanning "Chaqqoq o'g'risi" romanida Persining otasi bir kuni Atlantika dengizi orqali qayoqqadir yo'l oladi va shu-shu qaytib kelmaydi. Onasining aytishicha, Persining otasi halok bo'lmagan, balki dengizda g'oyib bo'lgan. Shu tariqa Rik Riordan Persining otasini tayin etishda Zevs syujetidan Poseydon syujetiga o'tadi. Otasi okeanda g'oyib bo'lganligi Persining dengiz xudosi Poseydonning o'g'li ekanligini asoslashga xizmat qiladi. Persining o'zi bilmagan holda Nensini joyiga o'tqazib qo'yish uchun fontanni yordamga chaqirishi ham tasodif emas, bu uning dengizlar hukmdorining o'g'li ekanini bilan bog'liq.

Xulosa va takliflar. Adib yunon miflaridan pastish sifatida foydalanar ekan, amerikalik bolalar hayotidagi muammolarni kuchli psixolog singari nozik va chuqur idrok etadi. Qonuniylashtirilmagan munosabatlardan dunyoga kelgan Persi o'gay otaning zug'umi ostida yashaydi. Uni maktab-internatga yuboradilar, ammo Persi o'z uyini, onasini, onasining mehrli munosabatini qattiq sog'inadi. Asar magik voqealarga boy, yumoristik ruhda bo'lishiga qaramasdan, unda bolaning ichki iztiroblari ham qalamga olingan. Aslida miflar bilan bog'liq voqealarning boshlanishiga aynan Persining qalbidan kechgan iztiroblar sabab bo'ladi. Masalan, Persi onasidan uzoqda, uyidan uzoqda maktab-internatda yashashdan siqiladi. Onasining yonida, o'z uyida yashash uchun u hatto o'gay otaning zug'umlariga chidashga, u bilan kelishib yashashga ham tayyor: "I wanted to be with my mom in our little apartment on the Upper East Side, even if I had to go to public school and put up with my obnoxious stepfather and his stupid poker parties".

"Judayam uyga ketgim kelmoqda edi. Hatto bepul oddiy o'rta maktabda o'qishga to'g'ri kelsa ham, men Verxniy

Ist-Sayddagi mo'jazgina kvartiramizda onam bilan yashashni xohlar edim. Hatto menga umuman yoqmaydigan o'gay otam bilan kelishib yashashga, uning tun bo'yi qartavozlik qilib, ahmoqlarcha poker o'yiniga berilishiga chidashga ham rozi edim".

Rik Riordanning qahramonlari antik miflar va zamonaviy kitobxonni uzviy bog'lab turuvchi personajlardir. Adibning qahramonlari butunlay yangi zamon kishilari, ularning dunyoqarashi, borliqqa munosabati yunon qahramonlarinikidan keskin farq qiladi. Ammo ular yunon qahramonlari kurashini davom ettiradilar. Bu, birinchidan ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash hech qachon tugamasligi, mohiyati o'zgarimasligidan dalolat. Ikkinchi tarafdin esa, kitobxonni o'ziga tanish bo'lgan afsona va rivoyatlarga yangicha nigoh bilan qarashga majbur etadi. Rik Riordan miflarning mohiyati, motivlari, qahramonlari, epizod va detallaridan foydalangan holda butunlay yangi zamon romanlarini yaratdi, qadimiy miflaridan o'quvchini 21-asr muammolaridan ogoh etishda pastish o'laroq foydalandi.

ADABIYOTLAR

1. Хажиева Ф. Америка постмодерн адабиётда постмодерн роман поэтикаси (Ж.Парини, М.Каннинг ва Л.Лалами асарлари мисолида) // филол.фанл.доктори (DSc) ... диссертация . – Бухоро, 2022. – 159-160-бетлар.
2. Khajieva F. Theoretical aspects of the language learned (Stylistics) Ўқувқўлланма – Бухоро: Дурдона, 2020. 190 p.
3. Фрейд З. Санъаткор ва тахайюл // "Тафаккур", 2023 йил, 3-сон.
4. Хазагеров Г. Основы теории литературы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. – 317 с.
5. Кун Н. Легенды и мифы древней Греции. – Москва, Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1954. – Стр 101-111.
6. Rick Riordan. Percy Jackson and the Lightning Thief. PuffinBooks. 2005. P.17

UDK:808.55:81272

Nodira MUSTAFAYEVA,

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti o‘qituvchisi
E-mail: nodira197605@gmail.com

Renessans ta’lim universiteti dotsenti, (PhD) N.Khursanov taqrizi asosida

GRAMMATICAL SPECIFICITY OF THE LANGUAGE OF SHAROF BOSHBEKOV’S WORKS.

Annotation

Sharof Boshbekov’s works have their own characteristics. The unique feature of his works is that he used simple sentences effectively. In order for the work to be impressive and understandable, the creator has achieved a natural and effective description of the dialects of the characters of the work in a dialogical manner, by using words appropriately to express the inner experiences of the character in order to interest the reader.

Key words: Language, expression, grammatical aspect, writer, simple, sentence, work, creator, method, hero, author, short story.

ГРАММАТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ЯЗЫКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ШАРОФА БОШБЕКОВА

Аннотация

Работы Шарофа Бошбекова имеют свои особенности. Уникальной особенностью его творчества является то, что он эффективно использовал простые предложения. Для того, чтобы произведение было впечатляющим и понятным, автор добился естественного и эффективного описания диалектов героев произведения в диалогической форме, используя слова, уместно выражающие внутренние переживания героя, чтобы заинтересовать читателя.

Ключевые слова: Язык, выражение, грамматический, аспект, произведение, писатель, простое, предложение, создатель, метод, герой, автор, рассказ.

SHAROF BOSHBEKOV ASARLARI TILINING GRAMMATIK JIHATDAN O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya

Til hodisalarini tadqiq yetishning yangi sohalar tobora rivojlanmoqda. Kognitiv tilshunoslik, korpus lingvistikasi, psixolingvistika, sosiopragmatika kabi sohalar dunyo tilshunosligida ulkan tadqiqot obyektiga aylanib ulgurdi. Pragmatika insonning ijtimoiy faoliyatini o‘zida qamrab olgan nutq jarayoni, muayyan aloqa vaziyati orqali namoyon bo‘ladi. Lingvistik pragmatika aniq shakl, tashqi ko‘rinishga ega emas. Muallif Sh.Boshbekov asarlari asnosida tilning pragmatik xususiyatlarini tahlil qilgan. Eng muhimi xorij va o‘zbek tilshunoslari ilmiy manbalariga tayanib muallif ilmiy izchillik asosida xulosalarni taqdim etadi. Maqolani chop etish maqsadga muvofiq.

Kalit so‘zlar: Til, ifoda, grammatik jihat, yozuvchi, sodda gap, asar, ijodkor, usul, qahramon, muallif, kinoqissa.

Kirish. Sharof Boshbekov asarlarida o‘ziga xos jihatlari bor. Asarlarining o‘ziga xos jihati shundaki, sodda gap turlaridan unumli foydalangan. Ijodkor asarning ta’sirchan, tushunarli bo‘lishi uchun asar qahramonlarining shevalaridan diolog tarzda, kitobxonni qiziqtirish uchun qahramonning ichki kechinmalarini ifodalashda so‘zlarni o‘z o‘rnida maqsadga muvofiq tarzda qo‘llay olish orqali tabiiy va ta’sirchan tasvirlab berishga erishgan.

Sharof Boshbekov asarlari tilining grammatik jihatdan o‘ziga xosligi shundan iboratki, tilning taraqqiyoti yozuvchi-ijodkorlar va olimlari say-harakatiga bevosita bog‘liq. Tadqiqotchilar tilning nazariy asoslari bilan shug‘ullanishsa, ijodkorlar undan foydalanish asnosida yangicha ifoda usullari, ta’bir joiz bo‘lsa, ayrim vositalarni yaratishga ham muvaffaq bo‘ladi. Har bir ijodkor tildan o‘ziga xos tarzda foydalanadi. Xususan, dramaturg Sharof Boshbekovning ham o‘ziga xos yondashuvi bor. Buning amaldagi ifodasini “Temir xotin”, “Falakning gardishi” asarlari tahlil qilish orqali kuzatishimiz mumkin. “Temir xotin” asarida shunday o‘rinlar bor: “QO‘CHQOR. «Sal-pal»mish! Yechilmayotganidan ham biluvdim, sening qo‘ling tekkanini! Mol arqonlab o‘rganib qolgansan-da, bog‘lagan tuguningni matroslar ham yecholmaydi! E, qarashvormay ket! Bo‘pti, kechirdim, qo‘lni bo‘shat.

Qumri «yo‘q» deganday bosh chayqaydi.

Bu uyda men kimman o‘zi, a? (Baqirib.)
Qo‘chqormanni yo Qo‘chqormasmanmi?! Qo‘chqorman!!!

(Birdan past tushib.) Qo‘chqor ekan, deb bog‘lab tashlayveradimi?.. Sho‘ri bor odam ekanman o‘zi... (Yana baqirib.) Hech bo‘lmasa, suv ber, ichim yonib ketyapti! (Sh. Boshbekov. “Temir xotin” asari)

Avvalo, Sharof Boshbekovning tildan foydalanishdagi o‘ziga xos jihati bu – uning sodda gap turlaridan samarali foydalanish mahoratida. Ayrim ijodkorlar badiiy asarda uzundan uzoq bir necha ergash gapli murakkab qo‘shma gaplarni qo‘llaydi, natijada fikr chalg‘iydi. Sharof Boshbekov sodda gaplardan unumli va maqsadli foydalana oladi:

U telbanamo kayfiyatda bir nimalarni pichirlar, nogoh to‘xtaganicha bir nuqtaga tikilib qolar, ozgina shovqindan ham cho‘chib tushardi. U katta ko‘chadan ketib borarkan, "Binafsha kafesi" degan yozuvga ko‘zi tushdi. "F" qarfi qiyshayib qolgan. Kallasida beixtiyor "Binafsha kafesi", "Binafsha kafesi" degan o‘y charx ura boshladi. Chaqaloqning endi rostakam qorniochdi shekilli, yana g‘ingshiy boshla (Sh. Boshbekov. “Falakning gardishi” asari).

Matnda asar qahramonlarining asli yashash hududini ko‘rsatish maqsadida ularning nutqida ayrim sheva elementlari ham saqlab qolinadi: QO‘CHQOR (sevinib). Yaxshi debsiz, Alomatxon! Tarbiya bergan ota-onangizga rahmat! Rakatoping! Yo‘q, shu kiyimingiz ham yaxshi-yu, endi, o‘zingizdan qolar gap yo‘q, bu yog‘i qishloqchilik... Yuring, uyga kirib ko‘raylik-chi, xotinning ko‘ylak-po‘ylagi bormikan. E, anovi ketib qolgan xotinning-da! Qani... (Uyga taklif qiladi. Uning ketidan qarab.) Bay-bay-bay, jannat, jannat! Shu,

janнатdagi huru g'ilmonlar aslida o'zimizning zovudlarda tayyorlanib, keyin o'sha yoqqa jo'natiladimi, deyma-da... (Ichkariga kirib ketadi.) (Sh. Boshbekov. "Temir xotin" asari)

Sharof Boshbekov bir bosh bo'lakli sodda gaplardan ko'p foydalanadi. Bu o'zbek tili nutq tabiatiga mos holatdir. Boshqa flektiv tillarda ega mavjud bo'lmasa, kesimning o'zi gapni tashkil qila olmaydi. O'zbek tilida esa kesimning o'zi gapni tashkil qilaveradi, nutq vaziyatiga ko'ra fikr ifodalay oladi: Yog'och to'sinlar orasidan oynasi darz ketgan romli surat topib oldi.

Unda Shavkat, xotini Surayyo va uch-to'rt yoshlardagi o'g'li—

Botir kulib turishibdi.

Suratni qo'lida ko'targanicha, negadir, u yoqdan-bu yoqqa izillab yugura boshladi. So'ng holdan toyib, umidsizlik bilan o'tirib qoldi.

Hovli burchagida o'g'lining uch g'ildirakli velosipediga ko'zi tushib, fig'oni battar falakka chiqdi.

Aqlan ozadigandarajaga yetdi. (Sh. Boshbekov. "Falakning gardishi" asari).

Matnning o'quvchiga tushunarli va ta'sirchan bo'lishi matnning morfologiyasi bilan ham bevosita bog'liq. Muallif asar matnida bu vaziyatda nisbatan olmoshlardan ko'proq foydalangan kuzatildi:

"OLIMJON qutining qopqog'ini ochgan edi, u yerda, qo'g'irchoqqa o'xshab ketadigan, nihoyatda go'zal qiz turardi. Badaniga silliq, yaltiroq mato tortilgan.

QO'CHQOR (hayratdan og'zi ochilib). Vo-o!..OLIMJON (faxrlanib). Qalay?

QO'CHQOR (birdan). E-e, odamning boshini qotirasan-a!

Magazinning oynasiga kiyim kiyg'izib qo'yadigan-ku bu

OLIMJON (xafa bo'lib). Yetti yillik mehnatim bu!

«Magazin»mish-a! (Sh.Boshbekov."Temir xotin" asari)

Keltirilgan misoldan ko'rinib turibdiki, ajratib ko'rsatilgan so'zlar olmosh so'z turkumiga mansub bo'lib, o'ziga xos ma'no va vazifa bajarishga xizmat qilgan. So'z turkumlarining qo'llanilish chastotasi, bizningcha, nutq vaziyati va fikr mavzusi bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

Diologik nutq aks etgan matnlarda olmoshlarning nisbatan ko'proq ishlatilishi tabiiy, masalan:

QO'CHQOR. Xiz... Xizmat yo'q... (Karavotga ishora qilib.) Qani, buyoqqa o'ting, Alomatxon...Yo'q, yo'q, ko'rpachaga, ko'rpachaga...

ALOMAT.(karavotning bir chetiga qimtinibgina o'tirib).

Rahmat, yaxshi o'tiribman.

Qo'chqor haliyam o'ziga kelolmas, lekin og'zi qulog'ida — go'yo yuzida kechagi tabassum qotib qolganday edi. Kashfiyotining unga shu qadar ta'sir etganidan Olimjon ham xursand.

OLIMJON. Bo'lmasa, Qo'chqor aka, siz bemalol gaplashib o'tiravering, men narsalarimni joylashtiray. O'sha hujra bizniki-da, a?

QO'CHQOR. (beixtiyor «sizlashga o'tib). Iye, so'rab o'tirasizmi, o'zingizning uyingiz-ku, Olimtoy!..

Olimjon yig'ma karavot, sumka va boshqa anjomlarini ko'tarib, ichkariga kirib ketadi.

(Anchadan keyin.) Ha-a... Zap kelibsiz-da... (Dovdirab.) Ichkarida muzday ayron bor, bir kosagina olib chiqaymi? (Sh.Boshbekov."Temir xotin"asari)

So'zlovchining o'z fikr-mulohazalari, his-tuyg'ulari ifodalangan matnlarda olmosh so'zlar deyarli ishtirok etmaydi: OLIMJON. Kechirasiz-u, Qo'chqor aka, odam degan og'ziga nima kelsa qaytarmay gapiraveradimi! Nima deyatganingizni tushunyapsizmi? O'zbek qayoqda-yu, qo'y

qayoqda! E, tavba... (Kuyinib.) (Sh.Boshbekov."Temir xotin" asari)

Kinoqissa janriga mansub asarlar, ayniqsa, Sh.Boshbekov qissalari matnida yuklamalardan modal munosabatlarni ifodalashda ustalik bilan foydalaniladi:

To'satdan Shavkatning g'azabi qaynab, yig'lamsiraganicha baqira ketdi:

Nega tashlab ketarkanman, a, nega tashlab ketarkanman! Axir bu yorug' jahonda shundan boshqa hech kimim yo'q-ku!.. O'ylab gapiryapsizmi, qanday tashlab keta-a-ay?! hamshira uning bunchalik kuyinishini kutmagan edi — qo'rqib ketdi. (Sh.Boshbekov. "Falakning Gardishi" asari)

Ajratib ko'rsatilgan til birliklaridan anglashilib turibdiki, demak, suhbat tarzidagi nutqiy vaziyatlarda yuklamalarning faol qo'llanilishi alohida pragmatik mazmunning ta'minlanishiga xizmat qiladi.

Tavsifiy-tasviriy matnlarda esa sifat so'z turkumiga doir so'zlarning keng va faol ishlatilishi ham o'ziga xos pragmatik maqsadga erishuvning muhim omili sanaladi.

"Dom"ning ikkinchi qavatidagi Shavkatning uyi. Xonadon sohibining unchalik boy bo'lmasa ham o'ziga to'q yashayotgani ko'rinib turibdi: yerda cho'g'day gilamu, shipda billur qandil. Javonda antiqa idish-tovoqlar. To'rda televizor, ustida o'sha oynasi darz ketgan surat. Hatto dahlizga ham qip-qizil gilam poyonoz to'shalgan.

(Sh.Boshbekov. "Falakning Gardishi" asari)

Kuzatilganidek, tavsifiy xarakterdagi matnlarda muallif matn orqali adresatga o'z qahramonining ichki va tashqi sifatlarini belgi bildiruvchi so'zlarni o'z o'rnida maqsadga muvofiq tarzda qo'llay olish orqali tabiiy va ta'sirchan tasvirlab berishga erishgan.

Kinoqissalarning o'ziga xos jihati shundaki, ularda tavsif va tasviriylik ancha ustun bo'ladi. Bu kabi holatlarda yozuvchining aniqllovchi va izohlovchi so'zlarga murojaat qilishi talab qilinadi. Rassom chizmoqchi bo'lgan manzarasiga ranglarni tanlab olgani kabi badiiy matn muallifi ham shu nutqiy vaziyat, nutqiy aktga monand til birliklarini tanlaydi, tafakkurda ularni saralaydi, qaysi so'z qaysi nozik ma'noni anglata olishini chamalaydi, nihoyat, kommunikativ maqsadga muvofiq jumla tuzadi. Natijada asar muvaffaqiyatli chiqsa, o'quvchi undan ta'sirlanadi, zarur xulosalarni chiqara oladi, mulohaza qiladi. O'quvchi mulohaza, mushohada qilishi uchun u tasavvur qila olishi kerak. Kinoqissalar adresatga xuddi shu imkoniyatni yaratib beradi. Matnni o'quvchi maktab o'quvchisi bo'lishi, umuman, kitob o'quvchi, rejissyor yoki rolni ijro etuvchi aktyor bo'lishi mumkin, shuning uchun so'zlovchiga, yozuvchiga oson bo'lmaydi, asar muvaffaqiyatli chiqishi uchun mazkur adresatlarning hammasini nazarda tutishi, ularga tushunarli bo'ladigan til vositalarini qo'llashi, muhim nutqiy aklarni yaratib berishi lozim bo'ladi.

Matnlarda turli turkum so'zlarining faol va o'z o'rnida qo'llanilishi ham alohida kommunikativ va pragmatik maqsadlarning ta'minlanishida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, aniqllovchi vazifasida deyarli barcha mustaqil so'z turkumlari kela oladi, biroq qaysi biri qaysi holatlarda ta'sirchan ifodani ta'minlashi mavhum. Shu o'rinda quyidagi matnga diqqat qilamiz: Muhtasham xonada Shavkat shifanerdan kiyim-kechak, tortmadan har xil taqinchoqlarni olib kelib, stoldagi choyshabga tashladi. Ora-sira derazadan hovliga mo'ralab qo'yishni ham unutmayapti.

Narigi xonadan katta sumka ko'tarib olgan Jamshid chiqdi.

(Sh.Boshbekov. "Falakning Gardishi" asari)

Ajratib ko'rsatilgan so'zlar, ta'kidlangani kabi, sifat so'z turkumiga mansub bo'lib, birgina o'rinda harakat belgisini ifodalovchi ravish so'z ishtirok etmoqda. Misoldan ayonki, xususiyat, holat bildiruvchi sifatlar tavsifiy matnlarda ko'proq qatnashishi va uzatilayotgan axborotning ta'sirli bo'lishini ta'minlab berishi tabiiy.

Shu o'rinda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi muloqot jarayonida til birliklarining ishtirokini misollar orqali tahlil qilishga harakat qilamiz: QUMRI.«Hukumat ichmanglar, deb qaror chiqarib qo'yibdi, bu ahmoqqa shuyam ta'sir qilmaydi», dedilar.

QO'CHQOR. Hoo, qarorniyam bilarkanlarmi! O'zi sakkizinchi sinfda qolib ketgan! Chalasavod! Rasmi yo'q ekan, deb gazit o'qimaydi!

QUMRI.O'zingiz ham o'qimaysiz-ku?

QO'CHQOR.Men vaqtim yo'qligidan o'qimayman, u savodi yo'qligidan o'qimaydi! Safar-ku, mayli. Sen-chi, sen? Shuncha gapni eshitib, qanaqa qilib chidab turding? Eringni shularga talatib qo'yaverdingmi? E, seni xotin qilib yurgan menga ming rahmat-ye! Xo'p, soldatlar nima deydishdi?

QUMRI. «Ras, duva, vzali» deydishdi.

QO'CHQOR. Nima-li?

QUMRI.«Vzali».

QO'CHQOR.«Vzyali», o'qimagan! «Raz-dva»mish! Nima, armiyada faqat ikkigacha sanashni o'rgatar ekanmi? Bir munday, yuz-yuz ellikkacha sanamaydimi, men o'zimga kelib olmayman-mi! Sulayib yotgan bokschigayam o'ngacha sanaydi-ku, shunchalik ham bo'lmadikmi? Mayli, bo'lar ish bo'пти, qo'lni yech.

(Sh.f Boshbekov. "Temir xotin" asari)

Muloqot shakli diolog bo'lgani sababli matnda otlardan keyingi faollik olmoshlarga, keyingi o'rin fe'l so'z turkumiga tegishlidir. Demak, mazkur vaziyatda harakat emas, shaxs yoki shaxsiyat muhimroq.

Matnda so'z tartibi masalasini ham e'tibordan qochirmaslik kerak. Zero gapdagi so'zlar tartibining o'zgarishi ham ko'plab uslubiy-ekspressiv o'zgarishlarga olib keladi. Fikrning muayyan nuqtasi urg'ulansa, matn mazmuni boshqa tarafdagi o'zgarishi ham mumkin.

Sharof Boshbekov asarlari matnlarida yordamchi so'z turkumlaridan ham samarali foydalanilgan. Quyidagi parcha misolida muallifning yordamchi so'zlardan foydalanish mahoratiga guvoh bo'lamiz, asarning badiiy qimmatini oshirishda, badiiy niyatning o'quvchiga tushunarli tarzda bo'lishini ta'minlashda yordamchi so'zlarning matn tarkibidagi o'rni va ahamiyati masalasiga to'xtalsak. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga diqqat qaratamiz:

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017 yil 24 maydagi PQ-2993-sonli Qarori // "Xalq so'zi" gazetasi. – Toshkent, 2017 yil 25 may.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz // O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 56 b.
3. Boshbekov Sharof "Temir xotin", "Falakning gardishi" asarlari. Toshkent-2016.
4. Jo'rayeva B. Maqollarning lisoniy mavqei va ma'naviy-uslubiy qo'llanilishi: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Samarqand, 2002. – 24 b.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jildlik. 1-jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b.
6. Xudoyberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 2015. – 135 b.
7. Xolmurodova M. Xalq maqollari tarixi va ularning sotsiopragmatik talqini // Xalqaro turk dunyosi tadqiqotlari Simpoziumi. Ilmiy maqolalar jildi. – Baku, 2019. – B. 273-276.
8. Xolmurodova M. Milliy ma'naviyatning rivojlanishida xalq og'zaki ijodining o'rni (maqollar misolida) // Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy hamkorlik istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2020. – B. 447-454.
9. G'iyosov S. O'zbek tilida subyektiv baho sifatlarining semik tahlili // O'zbek tili va adabiyoti. 1986. – № 2. – B. 28-30.
10. Hakimov M. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini: F.f.d. Diss. – Toshkent, 2011. – B. 94.

OLIMJON . Axir bu odam emas-ku, Qo'chqor aka, temir-ku, negatushunmaysiz?! Ichi to'la sim, plastmassa, yarim o'tkazgichlar! Bu —mashina! E, gapiraveradimi har narsani! Ertaga sinovdan o'tolmasa-yu, buzib tashlasam nima bo'ladi? Bir uyum temir qoladi!

QO'CHQOR.Ha endi, buzmang-da, Olimtoy. Shunday narsani buzsangiz, uvoli tutib, qo'lg'ingiz akashak bo'p qolmaydimi! E-e, yetganlar bor, yetmaganlar bor... Xo'p de, Olimtoy, dil ketdi-da endi. Senga nima, bu bo'lmasa boshqasini yasab olaverasan, bizga o'xshagan so'qqaboshga qiyin... (Bechorasifat.) yolg'izlik yomon, Olimtoy, buni boshiga tushgan biladi...

(Sh. Boshbekov. "Temir xotin" asari)

E'tibor berilsa, matnda yordamchi so'zlardan faqat yuklamalar qo'llanilgan. Ko'makchi ham bog'lovchi ham qo'llanilmagan. Yuklamalar nutq jarayonida boshqa yordamchi so'zlarga nisbatan faol qo'llaniladi. Ta'kidlash kerakki, ko'pchilik yuklamalar nutq jarayonida Qo'chqor va Alomat tomonidan nisbatan ishlatilgan. Pragmatik munosabatlarning aksariyati ham shu yuklamalar orqali yuzaga chiqarilgan, chunki ular taxmin, gumon, so'roq, taajjub, ta'kid, tasdiq, ayirish va chegaralash, o'xshatish kabi bir qator modal ma'nolarni yuzaga keltiradi. Shu jihatdan ham bu o'rinda mazkur yordamchi so'z turi ahamiyatlidir. Bizningcha, matni biriktiruv bog'lovchilarisiz tasavvur qilish mumkin, ammo nutqning shakllanishi va fikriy ifodalar qo'shimcha ma'no va munosabatlarni ifodalovchi yuklamalarni taqozo qilib turadi.

Qissada grammatik vositalar so'zlashuv uslubiga mos tarzda beriladi:

Qissada asar qahramoni qaysi kasbda faoliyat ko'rsatsa, o'sha sohaga doir atamalar ham faol ishtirok etadi, bu esa bu kabi asar matnlarida ot so'z turkumiga doir so'zlarning ustuvorlik kasb etishini ta'minlaydi. Umuman, qissada nutq vaziyatiga qarab turli o'rinlarda turli morfologik birliklar faol qo'llanishda bo'lganligi kuzatiladi. Bu holat esa so'z turkumlarining qo'llanilish chastotasiga doir tadqiqotlarning yanada asosli xulosalari uchun xizmat qiladi, ya'ni qaysi so'z turkumlari qaysi nutqiy vaziyatda uyushganroq, faolroq bo'lishi haqida muayyan xulosalarni taqdim qiladi.

Shahlo MUHAMMADIYEVA,

O'zMU qoshidagi S.H.Sirojiddinov nomidagi akademik litseyi bosh o'qituvchisi

E-mail: mshahlo_87@yahoo.com

Amaliy fanlar universiteti dotsenti, PhD X.Boymonov taqrizi asosida

THE REPRESENTATION OF THE IMAGE OF A WOMAN AND A MAN IN THE ENGLISH AND UZBEK PICTURE OF THE WORLD

Annotation

The article outlines the initial image of man and woman in fiction texts in Uzbek and English languages. In this article the texts in Uzbek and English literature are analyzed according to the ideal gender peculiarities of main characters. It compares different styles used in two different language perspectives giving them the exact reasons to be the ideal image throughout the piece of art. The article compares the ways of expressing the worldview of the main characters in the past and contemporary literature and gives social and psychological reasons as an extralinguistic factors effecting to them.

Key words: Gender peculiarity, feminism, muscularity, ideal image, social interaction, bravery, national identity.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ МУЖЧИНЫ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация

В статье обозначены исходные образы мужчины и женщины в художественных текстах на узбекском и английском языках. В данной статье анализируются тексты в узбекской и английской литературе с учетом гендерных особенностей главных героев. Статья сравнивает разные стили, используемые в двух разных языках, с точки зрения того, почему они являются идеальным изображением во всем произведении искусства. В статье сравниваются способы выражения мировоззрения главных героев в литературе прошлого и современной литературы, а также приводятся социальные и психологические причины как экстралингвистические факторы воздействующие на них.

Ключевые слова: Гендерные особенности, феминизм, мускулистость, идеальной образ, социальное взаимодействие, храбрость, национальная идентичность.

INGLIZ VA O'ZBEK DUNYO TASVIRIDA ERKAK VA AYOL OBRAZLARINING IFODASI

Annotatsiya

Maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi badiiy matnlarda erkak va ayolning dastlabki qiyofasi tasvirlangan. Maqolada ideal o'zbek va ingliz badiiy matnlaridagi bosh qahramonlarning ideal gender xususiyatlari tahlil qilingan. Maqola ikki til imkoniyatlaridan kelib butun asar davomida ideallik sabalarini sanab o'tadi. Maqolada shuningdek o'tmish va zamonaviy adabiyotda bosh qahramonlarning dunyoqarashini ifodalash usullari taqqoslanadi va ularga ta'sir qiluvchi ekstralingvistik omillar sifatida ijtimoiy va psixologik sabalar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Genderlik xususiyatlari, feminism, baquvvatlik, ideal obraz, ijtimoiy aloqa, jasorat, milliy o'zlik.

Kirish. Ingliz va o'zbek adabiyotining ming asrlik rivojlanish tarixida erkak va ayol obrazlari orqali jamiyat turmush tarzi, undagi muammolar, tarixiy voqealarning tub negizini asoslab berishda asosiy qurol vazisini bajarib kelgan. Bu ikki, ko'p holatlarda bir biriga zid bo'lgan obrazlar yozuvchining asl maqsadini yaqqol ifodalashda qo'l kelgan. Qadimdan ma'lumki erkak so'zi ingliz tilida "man" so'zi umumiy holda qo'llanilgan.

"What a poor man you are?" ya'ni "qanchalik senga qiyin" ma'nosida birdek ayol va erkak uchun qo'llanilgan.

O'z asarida I.S. Kon "o'g'il bola" soziga etimologik ta'rif beradi. Shunda 3 jihatni ko'rsatib o'tgan:

Yosh jihatdan – etuk emas

Holati jihatdan- mustaqil bo'lmagan

Jinsi jihatdan- qiz emas

Yunon tilida pais so'zi (chaqaloq yoki o'g'il bola, ko'plik shakli paides) faqatgina yoshni nazda tutmasdan, jamiyatdagi o'rmini ham anglatgan. Ingliz tilidagi boy so'zi aslida 1154 yil qayd qilingan bo'lib boie xizmatkor ma'nosida ishlatilgan. I.S. Kon o'zining "Мальчик – отец мужчины" asarida o'g'il bolalarga juda katta bosim ularni jasur, mard, o'ziga ishongan, ahldi bo'lib shakllanishiga sabab bo'lgan bo'lsa, qizlarga bosiq, itoatkor, g'amxo'r bo'lib voyaga yetgan.

Erkak obrazi adabiyot yaralibdiki u aqilli, doim oilasi, yurti uchun jonini berguvchi, uzoqni ko'rabladigan, mehribon ota qiyofasida ko'z oldimizda gavdalanadi

Ayol obraziga keladigan bo'lsak birinchi urinish albatta afsonaviy yunon shoiri Gomerning "Iliada" va "Odessey" poemalarida uchraydi. Shu davrdan olib qaraydigan bo'lsak Gomer ideal ayol obrazini tasvirlaydi. Ya'ni "Iliada" asarida u bosh qahramonni eri uchun qayg'uradigan ideal ayol obrazida tasvirlaydi. Garchi uning taqdiri fojeali bo'lib yakun topsada shoir shu fojea orqali ayolning e'tirofini ochib beradi.

Manbalardan shuni biz aniq aytaolamizki har qanday tilda yozilgan asarda erkak va ayol obrazlari turli qiyofalar, bir biridan farqli dunyoqarashlarda o'z aksini topgan. Misol tariqasida o'zbek xalq ijodi durdonalaridan bo'lmish "Alpomish" dostonida Alpomish jasorat, metin iroda, yurtga sadoqat va mardlik kabi hislatlar bilan boyitilgan bo'lsa, Barchin obrazi avvalo vafo, fidoyilik va mehribon ona kabi yuksak fazilatlarini o'z ichiga olgan.

Ayollarning badiiy tasviri shundan keyingi Yevropada yozilgan ko'plab asarlarga ilk debocha bo'lib xizmat qildi. Ayol obrazini tasvirlashga yondashish keyinchalik diniy tarafdin ko'proq e'tibor qaratilgan. Aligyeri Dante o'zining "Ilohiy Komediyesi" bunga misol bo'la oladi. Bu asarning

bosh qahramoni Biatriche shoir tomonidan yuqori e'tirof etiladi. G'oya asta sekinlik bilan ayollarning jamiyatdagi o'zni, ikki jins vakillarining ajralib turadigan vazifalarini ochib beruvchi asarlarda rivojlanib boradi.

XVIII asrga kelib fransuz faylasufi, ma'rifatparvari, yozuvchisi va bastakori Jan-Jak Russo o'zining "Yulia, ya'ni Yangi Eloiza" (1761) va "Emil, ya'ni Tarbiya haqida" (1762) asarlarida falsafiy qarashlari bilan ikki jins vakillarining bir birdan ajralib turuvchi tomonlari va vazifalarini yoritib o'tgan. Ayniqsa ideal ayolni Russo faqat uy yumushlari uchun tarbiyalangan bo'lishi kerakligini aniq ta'kidlab o'tgan.

XIX asrga kelib ayollar tomonidan feministik ruhdagi asarlar ko'plab yozila boshlandi. Bu ayniqsa fransuz ayol yozuvchisi va jurnalisti Jorj Sand taxallusi ostida tanilgan Amantine Lucile Aurore Dupinning "Indiana", "Valentina", "Leliya" asarlarida feminizm tushunchasi paydo bo'ldi. Jorj Sandning "Indiana" romanidagi Indiana ayol obrazi orqali o'sha davrdagi ijtimoiy tengsizlik, ayollarning erkinligi muammosi talqin qilingan.

Shu jumladan aytish kerakki Markaziy Osiyo antik dunyo bilan ko'p asrlar davomida madaniy-adabiy aloqada bo'lib kelganligi tarixiy ilmiy manbalardan ma'lum. Ellinizm madaniyati yurtimiz madaniyatining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. "Biz hozirgi zamonda yurtimizning ming-ming yillik tarixini, tamomila yo'qolib ketgan ba'zi bir adabiy asarlarimiz ("To'maris", "Shiroq", "Zarina va Strangiya", "Zariadr va Odatida" dostonlari) izlarini antik zamonda o'tgan Yunon - Rim tarixchilari (Gerodot, Polien, Diodor, Xares) asarlarida topib olamiz"[1], -deb yozadi o'zbek adabiyotshunos olimi N.M.Mallayev.

Xuddi o'zbek adabiyotida bo'lganidek ingliz adabiyotida ham obrazlar ikki davr oralig'ida turlicha tasvirlangan. Misol uchun, aynan o'zbek ayoli - mehribon ona, vafoli umr yo'ldosh timsollari vositasida tasvirlangan bo'lsa, zamonaviy adabiyotimizda ayol obrazi erkaklar bilan bir qatorda turib mexnat qilayotgan, oila boquvchi, o'qimishli obraz sifatida gavlantiriladi. Bu esa ayolning jamiyatdagi o'rining oshishi va shu bilan birga adabiyotga bo'lgan ta'sirini ham ko'rsatadi.

Manbalarni tahlil qilarkanmiz, ingliz adabiyotida ham ayol obrazlarining tasviri o'zgarib borganligiga guvoh bo'lamiz. Shu o'rinda U. Skotning "Ayvengo" romanidagi bosh qahramon Rovena yozuvchi tomonidan halimlik, bo'ysunuvchanlik hislatlarini o'zida jamlagan holda ideallashtirilgan. Lekin Tekkereyning "Vanity Fair" romanida ayol obrazi, Rebekka, ayol timsoliga bo'lgan qarashni o'zgarishiga sabab bo'lgan.

Kun botar tovuqlar chiqar qo'ndoqqa,

Oqshom pari qizday silkitar ro'mol.

Bir etak bolasin jamlab quchoqda,

Qozonga o't yoqar tabarruk ayol

O'zbek she'riyatida ayol obrazini yetuk darajada tasvirlagan Oydin Hojiyeva.

Ro'zg'or g'or deydilar. Shu tubsiz g'orda

Ravshan bir chiroqday yurasan beg'am,

Shu g'orni butlagil deb biru borda,

Joningni qirq bitta yaratmish Egam[2]

Shoiraning "Mustaqil Vatanni baxt nuri chaysin" ushbu she'rida o'zbek ayoliga har tomonlama mukammal tarzda tasvir berilgan.

Hozirgi zamon o'zbek adabiyotimizning nasr janrida esa Ulug'bek Xamdanning "Ota" romani dunyodagi barcha

otalarning yaqqol namunasi sifatida Po'lat obrazida gavdalanadi. Romandagi bosh qahramonning ismi ramziy ma'noda Po'lat bo'lib, u jangu jadallar o'lim og'zidan tirik qaytib kelgan navqiron yigit. Hayotning farzandsizlik kabi ko'p sinovlariga turabilgan umr yo'ldosh, o'z qizining aldoviga naqd qaddi bukildi. Asar har qanday ota o'z qizining nomusini har qanday narsadan ustun quyishi asarning tub mohiyatini tashkil etadi. Bu asarda Po'latning seviklisi Yog'du asar boshida ideal ayol obrazi sifatida gavdalanib keladi. Chunki u Po'latni urushdan qaytishini yillar davomida kutadi. Unga xiyonat qilmaydi. Lekin taqdir ularni diydor bilan siylasada farzandan qisdi. Shu damlarda ham ular yengilmadi. Bir birini sira tark etishmadi va Sevinch dunyoga keldi. Asarda bir biriga xarakter jihatdan zid bo'lgan obrazlar bir birlarini to'ldirgan. Masalan, Po'lat bilan Erboy, O'tkir aka Oychechak opa, Sevinch va Yog'du. Erkak va ayolning ideal taraflarini aynan shu zid obrazlar ochib berishga xizmat qiladi aslida. Misol uchun, ingliz adabiyotidan Jeyn Ostinning "G'urur va andisha" asarida Missis Bennet juda o'ylamay gapiradigan obraz sifatida keltirilib aslida Mister Bennetning qanchalik mushoxada bilan aqilli qaror chiqaradigan ideal ota obrazida namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Garchi adabiyot yaralibdiki erkak obrazi uning barcha shakllarida dominant obraz bo'lib hisoblansada, ayol obrazi ingliz va o'zbek adabiyotining deyarli barcha asarlarning markaziy nuqtasi bo'lib sanaladi. XVIII-XIX asr ingliz adabiyotida Shekspir ijodidan "Gamlet", "Shox Edip", "Qiro'l Lir" asarlarida ideal erkak va ayol obrazlariga murojaat qilgan bulsa, mavzu Jeyn Eyrning "Andisha va G'urur" va Sharlotta Brontening "Jeyn Eyr" asarlarining o'sha davr muammolari qamrovida qolgan qahramonlariga ko'chadi. O'zbek adabiyotida esa Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar", "Mehrobdan chayon" asarlaridagi bosh obrazlar orqali milliy g'urur, andisha kabi hislatlar ifodalangan bo'lsa, hozirgi davr adabiyotida Ulug'bek Xamdanning "Ota" romanida g'ururli ota, umr yo'ldosh va farzand obrazlari va shoira Oydin Hojiyevaning ayol deb nomlanmish sirli hilqat ostida yashiringan ideal ona, umr yo'ldosh kabi siymolarning achchiq va shu o'rinda shirin taqdiri she'rilarida yorqin ochib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. XVIII-XX asr ingliz va o'zbek adabiyotidagi obrazlar hamda hozirgi davr adabiyotidagi bosh qahramonlarning farqli va o'xshash jihatlarini ilmiy qiyoslash-tahlil uslubi, adabiy-tadqiqot uslubi, lingvistika va ekstralingvistik tushunchalar uslubi asosida amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Ingliz va o'zbek badiiy matnlarini turli davrlarda ko'zdan kechirar ekanmiz, yozuvchi o'zining asar qahramonlarining nutqi, duch kelayotgan muammolari orqali o'sha davrda jamiyatni qiynab kelayotgan qiyinchiliklarni, ommani qiynab keyayotgan muammolarni ochib berishga urinadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, qahramonlarning nutqi lingvistik tomondan tahlil qilinganda ingliz va o'zbek til madaniyatida erkak va ayol obrazlarining shakllanishiga ekstralingvisik omillar ta'sir etishi kuzatildi. Shuningdek, bu ikki tilda har ikkala jins vakillarining so'z larni qo'llash jarayoni turlicha ekanligi aniqlandi. Bu kabi farqli tomonlar ingliz va o'zbek tili frazeologiyasini ham sezilarli ravishda emotsional buyoqdorlik jihatdan boyitishga xizmat qildi.

ADABIYOTLAR

1. H.M.Mallayev. Ўзбек адабиёти тарихи, Тошкент, 1963, 41- бет
2. Hojiyeva Oydin. Nazokat. She'rlar, doston, qasidalar, badiya, o'ylar. - T.. "Sharq", 2010. 156-bet
3. Eshmatova Y.B. Istiqloq davri o'zbek qissachiligida ayol ruhiyatining badiiy talqini. Fil.fan.nomz...diss.- Toshkent, 2020.- 167 b

4. И. С. Кон. “Мальчик-отец мужчины” Время 2017
5. Christopher Dummitt, M. A., Dalhousie University 1997 “Modern Men : Taking risks and making masculinity in the post war years”
6. Хабибуллина Л. Ф. Женский национальный тип в английской литературе XIX века //Вестник Челябинского государственного педагогического университета, 11-1,2009.- С. 292-299
7. Kodirova G. The comparison of Women image in Russian and English Luterature.2021// International Journal on Orange Technologies, Volume 03, Issue 06, June 2021,p. 97-99. URL: - www.journalsresearchparks.org/index.php/IJOT e-ISSN: 2615-8140/p-ISSN: 2615-7071
8. Конрад Н.И. К вопросу о литературных связях // Запад и восток . – М., 1966. С. 43-52
9. Tanner, T. Jane Austen , Houndmills , Basingstork , Hampshire and London : Macmillan Press Ltd., 1986 . -291 p.
10. Waldron M. Jane Austen and the fiction of her time Cambridge : Cambridge University Press 1999. – 320 p.
11. Shermurotov T. Mangu onaizor talqini. Yetuklik jozibasi. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017.-144 b
12. Sattarova G.Y. Bugungi hikoyalarda ayol obrazi talqini // Scientific work (international scientific journal) . -2020.- No. 08/57.- P. 29-32 DOI: 10.36719/ AEM/2007-2020/57/29-32

Rano NEKBOYEVA,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: ranonekboeva@gmail.com

Qarshi DU dotsent v/b, PhD M.Omonova taqrizi asosida

O'ZBEK TILIDA FITONIM KOMPONENTLI LEKSEMALARNING RAMZIY VA KO'CHMA MA'NOLARI
Annotatsiya

O'zbek tilshunosligida fitonim komponentli leksemalarning o'rganilish tarixi, leksik-semantik xususiyatlari, badiiy matnda fitonimlarning ko'chma va ramziy ma'nolar tabiati, hosil qilish usullari haqida ma'lumotlarni tahlilga tortdik.

Fitonimlarning leksik-semantik xususiyatlari to'g'ri, ko'chma va ramziy ma'nolari o'zaro o'xshashlikka ega bo'lib, ularni "go'zallik" semasi birlashtirib turadi. Lekin ko'chma ma'noda dunyoviy, moddiy go'zallik anglashilsa, ramziy ma'no bunday moddiylikdan holi qilinadi. Shuning uchun ramziy ma'noni to'laligicha tavsiflash mumkin emas.

Kalit so'zlar: Fitonimlar, ko'chma ma'no, ramziy ma'no, zohiriy ma'no.

**СИМВОЛИЧЕСКИЕ И ПЕРЕНОСНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ ЛЕКСЕМ С ФИТОНИМИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ В
УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ**
Аннотация

Проанализированы история изучения лексем с фитонимическим компонентом в узбекском языкознании, лексико-семантические особенности, характер переносных и символических значений фитонимов в художественных текстах, их способы образования.

Лексико-семантические особенности фитонимов правильны, их переносное и символическое значение сходны, их объединяет тема «красота». Но если мирскую, материальную красоту понимать образно, то символическое значение освобождается от такой материальности. Поэтому полностью описать символическое значение невозможно.

Ключевые слова: Фитонимы, переносное значение, символическое значение, видимый смысл.

**SYMBOLIC AND FIGURATIVE MEANINGS OF LEXEMES WITH PHYTONYM COMPONENT IN THE UZBEK
LANGUAGE**
Annotation

The article deals with the history of the study of lexemes with phytonym component in Uzbek linguistics, lexical-semantic features, the nature of figurative and symbolic meanings of phytonyms in literary texts, and the methods of formation.

The lexical-semantic features of phytonyms are correct, their figurative and symbolic meanings are similar, and they are united by the theme of "beauty". But if the worldly, material beauty is understood figuratively, the symbolic meaning is freed from such materiality. Therefore, it is impossible to fully describe the symbolic meaning.

Key words: Phytonyms, figurative meaning, symbolic meaning, apparent meaning.

Kirish. Jahon tilshunosligida o'simlikshunoslik (fitonimika)ka, xususan, gul va gulchilikka doir ayrim tadqiqotlar mavjud. AQShning Shimoliy Karolina universiteti tadqiqotchisi Volter Geyger "Roman tillarida fitonimik derivatsion tizimlar: kelib chiqishi va rivojlanishi yuzasidan tadqiqotlar"[3] nomli monografiyasida roman tillaridagi o'simlik nomlarini ifodalovchi apellyativ leksikaning yasalish usullari va yasovchi vositalarini o'rgangan. U o'simliklarni ifodalovchi apellyativ leksika bilan atoqli otlar (fitonimlar)ni farqlaydi. Masalan, "Odam olmasi" (Adam's apple)ni fitonim sifatida olib, uni Odamato bilan bog'laydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fitonimlarning badiiy nutqdagi vazifasi, o'ni va tarjimasiga doir ayrim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, Regina Kvasite "Latish adabiy ertaklari va ularning litva tiliga tarjimasida antroponim va fitonimlar (Gullar: Anna Sakse ertaklari asosida)" mavzusida tadqiqot olib borgan. Tadqiqotda xorijiy tillardagi antroponim va fitonimlarni tarixiy-etimologik chog'ishtirish asosida ularning gender jihatdan farqlanishi, tarjimasini va bundagi muammolar dalillar asosida tahlil qilingan[5]. A.V. Isachkin Rossiyaning o'rta mintaqalaridagi o'simlik navlarining katalogini tuzgan.

O'zbek tilshunosligida o'simlik nomlari, ya'ni fitonimlar (atoqli otlar), fitonimik leksika (turdosh otlar), fitomorf metaforalar, badiiy asarlardagi fitonimlarning

lingvokulturologik, lingvopoetik, leksikografik talqini, nomlanish tamoyillari, leksik-semantik, sistem-struktur, tarixiy-qiyosiy, tarixiy-etimologik, shevaviy xususiyatlari tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar mavjud.

O'zbek tilshunosligida G. Ne'matova, N.Pazliddinova, M. Usmonova, G.Muqimova, M. Hoshimxo'jayeva kabi tadqiqotchilar o'simlik nomlari bo'yicha fitonimlarning leksik-semantik xususiyatlari, fitonimik leksika doirasida o'z tadqiqotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishdi. Ularning tadqiqotlarida bevosita o'simlik nomlari sistem-struktur, leksik-semantik, stilistik hamda fitomorf metaforalarning lingvopoetik, lingvokulturologik va leksikografik xususiyatlari o'rganilganligini alohida qayd etish lozim. Bu esa o'simlikshunoslik sohasi leksikasini o'rganishga qiziqish kuchayib borayotganligidan dalolat beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Fitonimlarning ko'chma va ramziy ma'nolarining tabiati, hosil qilish usullari, qo'llanilish sabablari fanimizda ancha atroflicha o'rganilgan bo'lsa-da, ramziy ma'no hamda orasidagi farqlarni ochib berish bugungi tilshunoslikning dolzarb masalalaridandir.

Leksik-semasiologik tadqiqotlarda, odatda, biz ko'chma va o'z ma'nolar haqida fikr yuritar ekanmiz, to'g'ri va ko'chma ma'nolar orasidagi munosabatlar, ko'chma ma'noning hosil bo'lish yo'l va usullari, bunda metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik - ahamiyati haqida

o'zbek tilshunosligida juda ko'p ma'lumotlar berilgan. Ularning natija va xulosalari o'zbek tili bo'yicha rang-barang darslik va qo'llanmalarda umumlashtirilgan.

Mumtoz adabiyotimizning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda bir asar, har bir bayt, har bir gap ikki ma'noda ifodalanadi. Unda, zohiriy ma'no, botiniy ma'no mujassamlangan bo'ladi.

Zohiriy ma'no ko'zga yaqqol tashlanib turgan, so'zning o'z va ko'chma ma'nolari asosida hosil qilinadigan yuzaki, oddiy ma'nodir. Chunonchi,

... gulni sevmasmu kishi... Bu gapning zohiriy ma'nosi "Gulni, (go'zal va yoqimli narsani) kishi sevmaydimi?" ritorik so'rog'idir.

Botiniy ma'no parchada yashiringan juda murakkab falsafiy-ma'rifiy fikr bo'lib, uning mohiyati faqat tasavvuf falsafasi yorug'idagina uqilishi mumkin. Yuqorida keltirilgan gapning ma'rifiy, falsafiy (ya'ni botiniy) ma'nosini o'qish uchun tasavvuf ramziyatida gul, sevmog, kishi so'zlarning o'ziga xos ramziy, atamaviy ma'nolarini bilmoq, ya'ni ma'rifat talab etiladi.

Botiniy ma'noni ifodalashda so'zning ramziy ma'nolari alohida mohiyat kashf etadi. So'zning ramziy ma'nosi ma'lum bir so'zning o'ziga xos, alohida, atamaviy ma'nosi va vazifasiga ega. Chunonchi, gul leksemasi badiiy adabiyotda uch ma'no tizimiga egadir:

1. To'g'ri ma'nolar tizimi: bo'tali o'simlikning gulbarglarning xilma-xil rang, katta-kichiklik va tartibda joylashishidan iborat chiroylik, go'zallik, noziklik, xushbo'ylik va yaxshilik ramzi bo'lgan iste'mol qilinmaydigan hosili va shunday hosil beruvchi o'simlikning o'zi;

2. Ko'chma ma'nolar tizimi: go'zallik, noziklik, chiroylik, xo'shbo'ylik nafis va yaxshilik ma'nolarini ot va sifat sifatida ifodalash;

3. Ramziy ma'no: borliqni yaratgan, undagi har bir narsaga borliq va husn bergan, ularda o'zining cheksiz azaliy sifatlarining ayrimlarini aks ettirgan go'zallik, jumladan, yuz go'zalligi ramzi, timsoli; Haq husni ramzi.

Bu izohlardan ko'rinib turibdiki, to'g'ri, ko'chma va ramziy ma'nolar o'zaro o'xshashlikka ega, ularni "go'zallik" semasi birlashtirib turadi. Lekin ko'chma ma'noda dunyoviy, moddiy go'zallik anglashilsa, ramziy ma'no bunday moddiylikdan holi qilinadi. Shuning uchun ramziy ma'noni to'raligicha tavsiflash mumkin emas.

O'zbek tilining fitonimik leksemalari tarkibida quyidagi: gul, shox, barg, sarv, shamshod, g'uncha, meva, ko'kat, o'simlik kabi so'zlar ramziy ma'nolari uchraydi. Bunda, jumladan, gul Haq eng go'zal yuzini aks ettirsa, sarv eng go'zal qomatlar, g'uncha Haq asroridan so'zlovchi til (og'iz, lab), nargiz to'g'ri yo'lga, Haq yo'lga qarashga undovchi ko'zlar, meva Haqning yaratuvchilik qudrati ramzlaridir. Tikan esa Ollohning inson chidami va qat'iyatini sinash ramzidir. Mana shu ma'nolar fitonim leksemalarining ramziy ma'nolar tizimi markazini tashkil etadi. Chunonchi, gul go'zal yuz, Haq go'zalligi ramzi bo'lsa, gulning yuzlab turlarini atovchi leksemalar ham umumiy ma'no va uning alohida ko'rinishlari bilan baholanadi. Shu usul bilan har bir o'simlik nomi o'zbek tilidagi fitonimik leksemalarning ramziy-ma'rifiy ma'nosi kashf etadi.

Tahlil va natijalar. Badiiy adabiyotda ijodkorlar fitonimlarning ko'chma ma'nolaridan keng foydalanishlar. Ko'pgina holatlarda ko'chma ma'noda kelganda fitonimlarda ramziy ma'nolar bo'rttirilmaydi. Chunonchi, Erkin Vohidov,

Barg ostidan muloyim,
Boqqan iboli g'uncha,
Ne sirni saqlagaysan
Bag'ring nega tuguncha?
Ey g'uncha, sabr aylab,
Umidi vasl qilgil (E.Vohidov).

Bu misralarda g'uncha poetik timsol, ramz sifatida ifodalanagan. E.Vohidovning "Dildora noma yozdim" she'ridagi

Gul bo'ylarini bog'dan,
Keltirgil, ey shalola...
Gulbargi lolani elt,
Qo'yg'il qadah yoniga.
Bargi xazonni olib,
Yoniga qo'yginu ayt...
Gul shoxidan tikan uz,
Gulbargi lolaga sanch.
Ko'ksimga tig' uraymi,
Hech kolmadi iroda.

kabi misralarda ham bir qator o'simlik nomlari nazmiy so'zlar, nazmiy timsollar sifatida qo'llanilgan.

Nazmiy so'zlar poetik obrazlarni ifodalashga xizmat qiladi. Nazmiy so'zlar ifodalaydigan shu so'zning o'z va ko'chma ma'nolari bilan aloqador bo'lsa ham, nazmiy so'zning ramziy, poetik timsoliy ma'nosi bilan shu

so'zning o'z yoki ko'chma ma'nosi bir narsa emas. Chunonchi, E.Vohidovning yuqorida keltirilgan g'uncha timsolli g'azalida olingan misralariga murojaat qilaylik. Bu misralarda g'uncha so'zi yosh qiz yoki kelinchak ma'nolari bilan qo'llanilganga o'xshaydi. Lekin she'rdagi g'uncha timsolli yosh qiz, kelinchak obrazi emas; shoir g'unchani poetik obraz sifatida oladi

va uning orqali o'z his-tuyg'ularini ifodalaydi, u yori ham emas, shaxs ham emas.

Nazmiy so'zlarning poeziyada keng tarqalishiga, shubhasiz, birgalikda ma'rifiy ma'noli so'zlarning keng qo'llanilishi kuchli ta'sir ko'rsatgan. Shuning uchun fitonimlardan gul leksemasining yuzdan ortiq nomlari (atirgul, safsargul, rayhon, sadbarg, nargis v.h.), meva nomlari (anor, olma, gilos, nok...), daraxt nomlari (chinor, majnun, qayin, archa, terak...) badiiy adabiyotda, she'riyatda nazmiy so'zlar sifatida keng qo'llaniladi va ramziy ma'nolar kashf etadi.

Nazmiy so'zlarning badiiy adabiyotimizda ramziy ma'nolar kashf etishi murakkab jarayon bo'lib, unda bir necha ko'chimlarni ko'rish mumkin. Bunda keng tarqalgan usul, asosan, quyidagi zanjir:

«o'xshatish - metaforik ko'chim sinekdoxik ko'chim»

yuzi gulday yor - gul yuzli - gul
qomati sarvdek - sarvqad - sarv.

Gulim, kelgil, Gulim, toza gulim, kel! (I.Sulton, Uygun). Bu misolda uch marta gulim so'zi qo'llanilgan bo'lib, birinchi va ikkinchi qo'llanilish so'z o'yini bo'lib kishi nomi (Guli) va o'simlik nomi (gul) egalik qo'shimchalari bilan qo'llanilgan. Uchinchi qo'llanilishda gul so'zi ko'chma ma'noda alohida bir shaxs - Guliga murojaat, undalma vazifasida kelmoqda. Mana shunday qo'llanilishdan nazmiy so'zlar rivojlanadi.

Badiiy adabiyotimiz durdonalaridagi ramziy ma'noli so'zlarning bir qancha turlari mavjud bo'lib, quyida ularning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib o'tamiz. Chunonchi, sarv qad-qomatning bo'lganligi asosida poetik obrazni shakllantirsa, nahl, nihol so'zlarning ramziy ma'nolarida qad-qomat ma'nosi yoshlik, navrastalik, navnihollik ma'nolari bilan bir muncha murakkablashadi, chinor so'zida esa, aksincha, tajribalilik, mustahkamlik, kattalik bo'yoqlari ajratiladi. Demak, ramziy ma'nolarda ham nihol-daraxt-chinor darajalanish munosabatlari saqlanadi. Xuddi shunday hodisani g'uncha-gul qatorida ham ko'rish mumkin. Gulning ramziy ma'nosi go'zallik, nafosat, yoshlik bo'lsa, g'uncha undagi navrastalik ma'nosini kuchaytiradi.

O'zbek tilida fitonimik leksemalarning nutqiy sinonimik, so'zning ma'nodoshlik xususiyatlari, leksik parafrazalar (bir narsani turli tomondan nomlash) orqali ham ramziy ma'nolari ifodalanadi. Xususan, sunbul (soch orqali),

nargiz (ko'z orqali), rayhon (hid oqali), tikan (kiprik orqali) so'zlari bilan ham ifodalanadi. Chunonchi,

Qizg'aldoqlar bosh egib, qon yig'lab turar (M.Yusuf).

Birov demadiki, ey gulira'no,

Navro'zlersiz, axir, senda ne ma'no (M.Yusuf).

O'sha gulbog' aro suyganim ra'no (E.Vohidov).

Oy kelib sarv uzra qo'ndi,

Bo'ldi oyruxsor sarv (E.Vohidov).

Yuz jilva bilan nozli xirom etsa pechakgul,

Shohigul aning raqsida xonanda bo'libdur (E.Vohidov).

Keksa qarag'ayning ildizin ochib, tortdilar (E.Vohidov).

Beqasam archadan bukri tolgacha,

Qovun hidi tutib yotgan polizlar (O.Hojiev)

Shoir qalbi go'yo anor (E.Vohidov).

Bir tomchi quyosh o'ynar,

Naqsh olma yonog'ida (E.Vohidov).

Xa, o'z farzandlarin soz, inoq ko'rgan,

Vatanga o'xshardi bu ulug' ch i n o r (O.Matchon).

Hozirgi adabiy tilimiz leksik jihatdan mumtoz adabiyotimiz tilidan keskin farqlanadi. Shuning uchun badiiy tasvirda nazmiy so'zlar, nazmiy ramziy ma'noli so'zlar tarkibi ham bir-biridan ancha farq qiladi. Hozirgi adabiyotda mumtoz adabiyotda gul sarv, rayhon, sunbul, shamshod, nargiz, sadbarg, olma, anor kabi so'zlar keng qo'llanilishi bilan birga, ba'zi so'zlarning bir qismi iste'moldan chiqmoqda. Ularning o'rnida o'xshatish va qiyoslashning yangi-yangi manbalari ishlatilmoqda. Bunday nazmiy neologizmlar sifatida charos, gilos, nilufar, karnaygul, boychechak, lolaqizg'aldoq, q izg'aldoq, na'matak, kishmish, binafsha, momoqaymoq, yalpiz, boychechak, chuchmoma kabi o'nlab gul nomlarini, hatto, bodring, ajriq kabi so'zlarni keltirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, ramziy ma'no yangi so'zlar faqat shaklan yangidir. Bu yangi so'zlarning barchasida ramziy ma'no gul leksemasida mujassamlangan ma'nodir. Yangi so'zlar shu ma'noni boshqa bo'yoqlarda, boshqacha jilolarda berishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. Морфология ва синтаксис. - Т.: Ўқитувчи, 1973. - 320 б.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - М.: Наука, 1974, - 368 с.
3. Гейгер В.Э. Роман тилларида фитонимик деривацион тизимлар: келиб чиқиши ва ривожланиши юзасидан тадқиқотлар. – Шимолий Королина: Шимолий Каролина университети, 1978. – 228 б.
4. Жамолхонов Х. ва бошқалар. Ботаникадан русча-ўзбекча энциклопедик луғат. - Т.: Ўқитувчи, 1973. - 294 б.
5. Квасите Р. Латин адабий эртаклари ва уларнинг литва тилига таржимасида антропоним ва фитонимлар (Гуллар: Анна Саксе эртаклари асосида). // Versita. – Шауляй, 2013. – Б. 79-91.
6. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. - Т.: Ўқитувчи, 1995. - 232 б.
7. Нетьматова Г. Ўсимлик номларининг маъновий қиймати//Ўзбек тили ва адабиёти. - 1996. - № 6. - Б. 22-26.
8. Қиличев Э. Бадий тасвирнинг лексик воситалари. - Т: Фан, 1982. - 86 б.

Behzod OLIMJON,

O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

E-mail: boronovnazim@gmail.com

O'zMU dotsenti, f.f.n R.Abdusattorov taqrizi asosida

JURNALISTIK SURISHTRUVINING JANR SIFATIDA SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Media industriyasining globallashuvi va "yangi media"ning faol rivojlanishi jurnalistikaning eng murakkab tahliliy janrlaridan biri – jurnalistika surishtiruvda jiddiy o'zgarishlarga olib keldi. Shu munosabat bilan jurnalistik surishtruvning taraqqiyot tendensiyasi faol rivojlanmoqda va bloglar va ijtimoiy tarmoqlarning janr evolyusiyasiga ta'siri tobora ko'proq sezilib bormoqda. Bundan tashqari, soxta pseudo-tekshiruvlar muammosi tobora kuchayib bormoqda, tomoshabinlar ko'pincha ularni jiddiy, haqiqatga asoslangan materiallar deb xato qilishadi.

Kalit so'zlar: Tergov jurnalistikasi, fosh qiluvchi jurnalistika, taraqqiyot tendensiyasi, OAV, transformasiya.

FORMATION OF JOURNALISTIC INVESTIGATION AS A GENRE

Annotation

The globalization of the media industry and the active development of "new media" have led to serious changes in one of the most complex analytical genres of journalism - investigative journalism. In this regard, the development trend of investigative journalism is actively developing, and the influence of blogs and social networks on the evolution of the genre is becoming more and more noticeable. In addition, the problem of fake pseudo-reviews is growing, with viewers often mistaking them for serious, factual material.

Key words: Investigative journalism, investigative journalism, development trend, mass media, transformation.

СТАНОВЛЕНИЕ ЖУРНАЛИСТИЧЕСКОГО РАССЛЕДОВАНИЯ КАК ЖАНРА

Аннотация

Глобализация медиаиндустрии и активное развитие «новых медиа» привели к серьезным изменениям в одном из самых сложных аналитических жанров журналистики – журналистских расследованиях. В связи с этим тенденция развития журналистских расследований активно развивается, а влияние блогов и социальных сетей на эволюцию жанра становится все более заметным. Кроме того, растет проблема фейковых псевдоресензий, которые зрители часто принимают за серьезные, фактический материал.

Ключевые слова: Журналистское расследование, журналистское расследование, тенденции развития, средства массовой информации, трансформация.

Kirish. Ommaviy axborot vositalariga oid darslik, qo'llanma, turli tadqiqotlarda jurnalistika janrlarini uch guruhga bo'lib tahlil qilinadi:

1. Axborot (informatsiya) janrlari (xabar, hisobot, intervyu, reportaj).

2. Tahliliy (analitik) janrlar (korrespondensiya, maqola, taqriz, kuzatish, sharh)

3. Badiiy- publisistik janrlar (lavha, ocherk, feleton, pamflet, esse, xat)[1].

Albatta, bu tarzda guruhlarga ajratish shartli ekanligini, o'rganish, tahlil, tadqiq etish qulay bo'lishi uchun qabul qilinganligini unutmaslik lozim. Negaki, hodisa qonundan boyroq, miqyosi kengroqdir. Jurnalist surishtruv yuqorida sanab o'tilgan janrlardan biri bo'lib tahlil va chuqur muallif yondashuviga ko'ra ajralib turadi. Har qanday jurnalistik tekshiruvning asosi ommaviy axborot vositalari mutaxassislari tomonidan qo'llaniladigan turli texnika va texnologiyalarni o'z ichiga olgan tizimdir. Materialning sifati, axborotning ishonchlilik darajasi, auditoriya tomonidan xabardorlik va idrok etish darajasi jurnalistik surishtruvni olib borish jarayonidagi usullarga bevosita bog'liqdir. Yangi texnologiyalar va axborot makonidagi tez o'zgarib borayotgan tendensiyalar sharoitida jamoatchilik uchun yuqori yangilik qiymatiga ega bo'lishi qiyin bo'lgan axborotni izlash, o'zgartirish, tizimlashtirish va efirga uzatishning yangi usullari paydo bo'lmoqda.

Faktlarni o'rganish va ulardan qanday foydalanishni bilish jurnalistlar uchun ham, kitobxonlar uchun ham zarurdir. Siz tushunishingiz kerak bo'lgan birinchi narsa - ma'lumotni olish, qayta ishlash va nashr etishning qaysi usullari eng samarali ekanligi. Shuningdek, axborot makonida harakat qilish, ommaviy axborot vositalarida olingan ma'lumotlarning to'g'riligi va ob'ektivligiga ishonch hosil qilish, jurnalistik surishtruvlarda professional yondashuv bilan havaskorlik o'rtasidagi farqni ajratish ham muhimdir.

Adabiyotlar sharhi va metodologiyasi. O'zbek matbuotida jurnalist surishtruv asosan 80-yillarning oxiri 90-yillarning boshlaridan rivojlana bordi. Harbiy xizmatda askar yigitlar o'rtasidagi "dedovshina" haqida hikoya qiluvchi jurnalist Karim Bahriyevning "Oy borib, omon qaytmagan bolam", inson o'zligi va avlodlar ma'naviyatining izdan chiqishida sobiq sho'rolar hukumati siyosatini oshkor qiluvchi Halim Sayyidning "Tanazzul" surishtruvlari o'sha davr o'zbek jurnalistikasida muhim voqelik sifatida e'tirof etildi. O'tgan asrning oxiri va yangi asrda o'zbek jurnalistikasida surishtruv olib boruvchi jurnalistlarning guruhi shakllandi. Jumladan: Abdunabi Haydarov, Bekkul Egamqulov, Habibulla Olimjonov, Tursunali Akbarov, Ziyoda Ashurova, Husan Nishonov, Behzod Shukurov, Behzod Bozorov, Anvar Suyunov va boshqa jurnalistlar jamiyatda mavjud bo'lgan qonunbuzarliklar, qallobliklar, firibgarliklarni ochish orqali o'zbek jurnalistikasida surishtruv janrining rivojlanishi va shakllanishiga hissa qo'shdilar[2].

Natijalar. So'nggi o'n yil ichida Buyuk Britaniya va AQSHda jurnalistik surishtiruvlar nufuzli, izlanuvchan nashrlarda tez-tez chop etilib kelinmoqda. Biroq, bu asrda AQSH va Buyuk Britaniyada jurnalistik surishtiruv jiddiy muammolarga duch keldi, birinchisi iqtisodiy xususiyatga ega, ikkinchisi internet va jurnalistikaning yangi shakllarining tarqalishi oqibatlarini bilan bog'liq.

Televideniya iqtisodiy muammolar qimmat va uzoq davom etadigan tekshiruvlar hamda loyihani yaratishda yetarlicha mablag' bo'lmasligi bunga sabab bo'ldi. Amerika ommaviy axborot vositalarining biznes modeli so'nggi yillarda sezilarli darajada o'zgardi. Ommaviy axborot vositalari kompaniyalari byudjet mablag'larini aniq biznes loyihalarning foydasi va'da qilgan taqdirdagina sarflaydi va keyin daromadning katta qismini ishlab chiqarishni rivojlantirishga emas, balki ko'chmas mulk yoki boshqa sohalarga investisiya qiladi. Natijada nisbatan yuqori xarajat va natijalarini oldindan aytish qiyin bo'lgan jurnalistik tergov eng ko'p zarar ko'radi. 2020-2021 yillar davomida Amerika ommaviy axborot vositalari tahririyatlarida faqat jurnalistika surishtiruviga bag'ishlangan bo'limlar tugatildi, ko'plab byuroklar yopildi, hokimiyat, ishbilarnonlar va boshqa muhim shaxslarni kuzatgan 25 mingga yaqin jurnalist ishdan bo'shatildi. Buyuk Britaniyada esa, "The Sunday Times" gazetasining sobiq muxbiri Nik Fildingning so'zlariga ko'ra, "jiddiy jurnalistik surishtiruvlar juda kam olib borilmoqda". Natijada, 2000-yillardan beri an'anaviy ommaviy axborot vositalarining jiddiy tergovchi jurnalistlari soni 150 dan 90 ga kamaydi. Hozirgacha bu ko'rsatkich davom etmoqda [1].

Jurnalistik tekshiruv – bu jamiyat muammolari, korrupsiya, qonun buzilishi, xizmat vakolatlarini suiste'mol qilish yoki ilgari biron sababga ko'ra jamoatchilik tomonidan sir saqlanib qolgan ma'lumotni ochib beradigan jarayon hisoblanadi. O'zbekistonda senzura bekor qilingan bo'lsa-da, 2005-yildan boshlab yuqori martabali ma'murlar hamda bosh muharrirlarda ichki senzura keskin kuchaydi. Natijada, matbuotda tanqidiy, tahliliy maqolalar, jurnalist surishtiruv janri asta-sekin kamayib bordi. Shu yillarda jurnalistlar o'tkir mavzudagi maqolalarni chop etishdagi rahbarlarning ehtiyotkorligiga uchrayvergach, o'zlari ham muammolarni chetlab o'tadigan bo'ldilar. Faqat 2017-yildan matbuotimiz yana jonlandi. Televideniya, radio, bosma nashrlar so'z va matbuot erkinligidagi siyosiy islohotlar, avvalo, O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyevning OAV ahliga qilgan bir necha murojaat va tanqidlaridan so'ng, jumladan, jurnalist surishtiruv janrida ham o'nlab dolzarb mavzular tadqiq qilindi.

Biroq hozirchi?..

Jurnalist surishtiruv muallifdan g'oyat chuqur va hartaraflama bilim talab qiladi. Bu janrda ijod qilish uchun sof qalb va halol qo'lning o'zi kifoya qilmaydi. Ularga huquqiy kafolat, axborot ta'minotining ko'magi, muharrir qo'llovi ham kerak[3].

Senzura bekor qilinganining o'zi jurnalist uchun huquqiy kafolat bo'la olmaydi. Haqiqiy «to'rtinchi hokimiyat» bo'lish, davlat boshqaruv institutlari faoliyati, barcha darajadagi amaldorlarning korrupsion harakatiga qarshi samarali kurashish uchun jurnalistga qonunda kafolatlangan huquqlar kengaytirilishi lozim.

Birinchidan, biron-bir tahririyatda muallifni axborot ta'minoti bilan qo'llovchi xizmat lavozimi yo'q. Surishtiruv olib borayotgan jurnalist «yakka ovchi»ga o'xshaydi. Informasion texnologiyalarning rivojlanishi, jamiyatdagi ochilish va OAVlar moddiy imkoniyatini uyg'unlashtirib jurnalist surishtiruv olib borayotgan xodimni qo'llab-quvvatlash vaqti keldi.

Ikkinchidan, bosh muharrirdagi ichki senzura chek qo'yish lozim. Buning uchun, avvalo, OAVlarning iqtisodiy erkinligiga erishish talab qilinadi. Shularga qaramay, jurnalist

surishtiruv OAV janri sifati asta-sekin ijtimoiy hayotimizdan kengroq o'rin topmoqda[4].

Jurnalist surishtiruv odamlar, hujjatlar va shaxsiy kuzatuvlar kabi bir qator manbalar asosida olib boriladi. Ko'pincha jurnalist surishtiruv jarayonida hukumat vakillari oshkor etilishini xohlamaydigan axborotlar yuzaga chiqishi mumkin. Ammo ba'zida materialda bevosita hukumat vakillaridan olingan axborot ham o'rin olgan bo'ladi. Jurnalistlarning jamiyatga xolis xizmat qilish va haqiqat uchun kurashish istagi ularni surishtiruv olib borishdan ko'zlangan asosiy maqsadidir. Aynan shu maqsad jurnalist surishtiruvining asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan xolislikni yuzaga keltiradi. Surishtiruv davomida jurnalistlar foydalanadigan manbalarni ikki katta guruhga ajratish mumkin. Birinchisiga, jurnalist uchun zarur axborotga ega shaxslar kiradi. Masalan, guvohlar, biron bir axborot (xat, arxiv, hujjat, kundalik va h.k) ni saqlovchi odamlar. Bunday insonlardan axborotni olish ularning xohish-istagi, qolaversa, jurnalistning ularni ishontira olish qobiliyatiga bog'liq. Lekin jurnalist uchun ikkinchi guruhga kiruvchi manbalardan foydalanish nisbatan samaraliroq bo'ladi. Ular ommaviy axborot vositalari bilan bo'lgan o'zaro aloqasi qonun tomonidan nazorat qilinadigan turli tashkilot va muassasalardir. Surishtirilayotgan mavzuning rivoji (surishtiruv jarayoni, shartlari, voqealar ketma-ketligi, erishilgan natijalarning bayoni) sujeti bo'lishi shart emas. Sababi, maqsad axborot uchun emas, balki yig'ilgan axborot surishtiruv ishidan ko'zlangan maqsad uchun xizmat qilishi kerak.

Xolislik, haqqoniylik va fikr aniqligi faoliyat jarayonida jurnalist-surishtiruvchi pozitsiyasini belgilab beruvchi asosiy tamoyillar hisoblanadi. Surishtiruv materiali biron masala yoki muammoni mavjud bo'lgan barcha qarashlar nuqtai nazaridan o'rganib chiqilgandagina yuqoridagi talablarga javob beradi. Shu bois, jurnalist surishtiruvining o'ziga xos xususiyati sifatida namoyon bo'ladigan mazkur tamoyillarga amal qilgan G'arb matbuoti bu borada ancha ilgari ketdi.

Keng qamrovli va har tomonlama surishtiruv o'tkazish uchun esa mavzuni turli xil manbalar asosida o'rganish zarur. Surishtiruv materialida albatta, faktlar, manbalar, qarashlar, qarshi fikrlar, hatto isbot va dalillar ham berilishi zarur. E'tiborli tomoni shundaki, bularning barchasi o'zaro muvozanatda bo'lishi, birortasi boshqasidan oshib ketmasligi kerak. Muallifning his-tuyg'ulari orqali emas, balki materialning tuzilishi, tizimlilikiga qarab mantiqiy yondashuv namoyon bo'lishi talab etiladi.

Xalqaro jurnalistlar federatsiyasi tomonidan qabul qilingan deklaratsiyada aynan jurnalist-surishtiruvchilar faoliyatiga bevosita aloqador bo'lgan bir nechta muhim qoidalar belgilangan. Ular quyidagilardan iborat:

1. Haqiqat va jamiyatning undan xabardor bo'lish huquqini hurmat qilish jurnalist oldida turgan asosiy burch hisoblanadi.

2. Kasbiy faoliyatini olib borayotgan jurnalist axborotni haqqoniy yo'l bilan izlash va uni e'lon qilish erkinligi, hamda xolis izoh va tanqid huquqini himoyalashi, ularga amal qilishi lozim.

3. Jurnalist o'ziga ma'lum bo'lgan manba bilangina ishlashi kerak. U muhim axborotni e'tibordan chetda qoldirmasligi va hujjatlarni soxtalashmasligi kerak.

4. Axborot, sur'at va hujjatlarni izlayotganda jurnalist xolis va haqqoniy usullardan foydalanmogi zarur.

5. Jurnalist jiddiy zarar yetkazadigan axborotdan iloji boricha to'g'ri foydalanishi yoki undan umuman foydalanmaslikka harakat qilgani ma'kul.

Bugungi kunga kelib jahon jurnalistikasida surishtiruvning o'ziga xos rivojlanish tendensiyalari ham shakllandi. Ular quyidagilar:

mavzuni har tomonlama o'rganish;
surishtiruv ishida berilayotgan fakt va axborotning xolis va haqqoniyliigi;

jamoatchilik hayotiga ta'sir etadigan, biroq maxfiy saqlanishga urinayotgan axborotni oshkor etish;

manbalar izchilligi va rang-barangligi;

manbalarning sir tutilishi va himoya qilinishi;

dolzarb mavzuni tanlash va ommaviy axborot vositalarida yoritish bilan cheklanmay, uning dolzarbligini ishonchli fakt va ma'lumotlar orqali isbotlab bera olish;

jurnalist-surishtiruvchi sudya vazifasini bajarmasligi, aksincha, surishtiruv jarayonida to'plangan axborotni berish bilan xulosa yoki hukmni chiqarishni ommaga qoldirish;

ma'lum bir (jamoatchilik yoki o'ziga tegishli) qarashni berish emas, balki faktlarga asoslangan materialni ommaga taqdim etish zarur va hokazo.

Yetakchi jurnalistlar tamal toshi qo'ygan surishtiruv janri an'analari, zamonaviy jurnalist surishtiruv tamoyillari va uslublarini yosh jurnalist avlod tomonidan o'rganish va o'zlashtirish jamiyat uchun muhim, ayni paytda murakkab hisoblangan surishtiruv janrining rivojiga turki bo'luvchi asosiy omillardandir. Bundan tashqari, hozirda jamiyatda yuz berayotgan jarayonlar, vujudga kelayotgan yangi g'oyalar, insoniyatning axboriy jamiyatga intilishlarini anglab, ularni to'g'ri talqin qilib, axborotdan to'g'ri foydalanadigan jurnalistlarni tayyorlash zarurati yaqqol sezilmoqda.

Muhokamalar. Jurnalist surishtiruv alohida turi sifatida o'ziga xos xususiyatlariga ega. Janr sifatida o'z o'rnini topguniga qadar jurnalistning haqiqatni oshkor etishga bo'lgan urinishlari "jurnalist tadqiqot" tushuncha orqali ifodalangan. Shu sabab, surishtiruv ishini olib bormoqchi bo'lgan jurnalist ko'p hollarda jamiyat hayotidagi kundalik muammolar tahliliga bag'ishlangan materiallarni to'plash bilan kifoyalaniq qolgan. Ta'kidlash zarurki, ba'zi G'arb OAV bo'yicha mutaxassislarining fikriga ko'ra, investsiyatorlik, ya'ni surishtiruv ishini olib borish va tahliliy jurnalistika bir xil faoliyat turi hisoblanadi. U to'plagan material mantiqan yoki tahliliy, yoki tanqidiy maqola, yoki muammoli ocherk yoki fel'yetoniga yaqin bo'lgan. Boshqacha qilib aytganda, mohiyatan surishtiruv ekanligi aniq bo'lsa-da, mazkur turdagi material jurnalist surishtiruv natijasi sifatida qabul qilinmas edi.

Hozirda esa jurnalist surishtiruv o'z predmeti, maqsadi, vositalari, usullari, amalga oshirish shart-sharoitlari orqali mustaqil bir janr sifatida tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda. Ehtimol, surishtiruv olib borgan jurnalist jurnalistlik tekshiruvini o'tkazishda shunga o'xshash

muammolarga duch kelishi mumkin. Ya'ni, jurnalistga qarshi jinoyi yoki ma'muriy ish qo'zg'atilishining har doim huquqiy xavfi mavjud. Boshqa xatarlar va tahdidlar jurnalistning obro'siga, ishiga va sog'lig'iga yoki shaxsiy hayotiga doir bo'lishi mumkin. Har qanday surishtiruvchi jurnalist uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni minimallashtirish uchun jurnalistik tekshiruv o'tkazishda yuqoridagi sxemaga rioya qilishni unutmastlik kerak.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yuqorida aytib o'tilgan har bir yondashuvning ijobiy va salbiy tomonlari bor degan xulosaga kelishimiz mumkin. Biroq, sanab o'tilgan usullar orasida qo'llanilganda aniqroq va ishonchli ma'lumotlarni olish mumkin bo'lgan usullar mavjud. Shunday qilib, hujjatlar va ma'lumotlar jurnalistikasi bilan ishlash bugungi kunda jurnalistik surishtiruvlarda ma'lumotlarni olish va qayta ishlashning eng samarali usullari hisoblanadi. Tajriba, kuzatish va hatto so'rovlar kabi usullar inson omili tufayli u qadar sifatli va ishonchli natijalarni bermaydi, bu esa tergov jarayonida xatolik ehtimolini yaratadi.

Bundan tashqari, hujjatlar bilan ishlash, asosiy va ikkinchi darajali materiallarni tahlil qilish allaqachon kompyuter dasturlari uchun navbatdagi maqsadga aylandi. Bugungi kunda matn tahlilini o'tkazish va kontentning ma'nosini etkazish uchun ko'plab raqamli resurslar mavjud. Shunday qilib, zamonaviy raqamli texnologiyalar allaqachon jurnalistika surishtiruvda asosiy o'rinni egallab, katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash va uni samarali qayta ishlash imkonini beradi, deb aytishimiz mumkin. Ular jurnalistlarga ma'lumotlarni tahlil qilish, qidiruv va faktlarni tekshirish, yashirin ma'lumotlar va aloqalarni aniqlash uchun bebaho vositalarni taqdim etadi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, inson kapitali taqdim etadigan tanqidiy fikrlash, tajriba va chuqur bilimlarsiz yuqori sifatli jurnalistik surishtiruvlarni amalga oshirish imkonsiz bo'lib qolmoqda, ya'ni bu xavfli, ammo tanqidiy faoliyat insoniy vazifa bo'lib qolmoqda.

O'z materialingizni auditoriyaga taqdim etishning yagona yo'li uni Internetda nashr etishdir. Jurnalistik surishtiruvlarning kelajagida uchta hodisa eng muhim rol o'ynaydi: notijorat tashkilotlarning rivojlanishi, yangi texnologiyalar va Internet. Bu omillar allaqachon tergovchilarga hamkorlikka e'tibor qaratishga, matnlar sifatini yaxshilash uchun ma'lumot almashish shakllarini yaratishga va pullik ish o'rinlarini yaratishga yordam berdi. Shunday qilib, ommaviy axborot vositalarini tekshirish ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy omillar ta'sirida o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda, shu bilan birga zamonaviy dunyoda jurnalistik kasining eng mashhur yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Jurnalist surishtiruv. qisqacha ta'rif va tavsiyalar. T.: 2002y. (Urush va tinchlikni yoritish instituti). 21 bet.
2. Mo'minov F.A. Metody jurnalistiki i metody deyatelnosti jurnalistov. T.: "Universitet", 1998. 34 bet.
3. Muminov F.A. Jurnalistskoye rassledovaniye T.: "Universitet", 2002. 95 bet.
4. Nesterenko F.P., Ernazarov k.T., Mamatova Ya.M. Trud jurnalista: professionalizm, tvorchestvo, masterstvo. Uchebnoye posobiye, Tashkent.: 2002. 73 bet.

Dilrabo PULATOVA,
2nd-year doctoral student, Uzbekistan State World Languages University
E-mail: dil0403@mail.ru

Based on the review of D. Teshaboyeva, Professor of the University, Doctor of Philology

METHOD OF FORMATION OF LINGUISTIC AND CULTURAL COMPETENCE

Annotation

This article delves into the intricate process of forming linguistic and cultural competence, elucidating the methodologies that contribute to the development of these interconnected skills. Focusing on the synergy between language and culture, the exploration navigates through pedagogical approaches, immersive experiences, and the role of technology in shaping a holistic framework of linguistic and cultural proficiency. By dissecting the methods employed in educational settings, the article aims to provide valuable insights for educators, students, and researchers seeking a nuanced understanding of how linguistic and cultural competence can be effectively cultivated.

Key words: Linguistic competence, cultural competence, language acquisition, cross-cultural communication, pedagogical approaches, immersive learning, educational methodologies, technology in language education, intercultural competence, language and culture integration.

МЕТОД ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВО-КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

Эта статья углубляется в сложный процесс формирования языковой и культурной компетенции, раскрывая методологии, которые способствуют развитию этих взаимосвязанных навыков. Сосредоточив внимание на синергии между языком и культурой, исследование проходит через педагогические подходы, иммерсивный опыт и роль технологий в формировании целостной структуры языкового и культурного владения. Анализируя методы, используемые в образовательных учреждениях, статья призвана предоставить ценную информацию преподавателям, студентам и исследователям, которые ищут тонкое понимание того, как можно эффективно развивать языковую и культурную компетентность.

Ключевые слова: Языковая компетентность, культурная компетентность, овладение языком, межкультурная коммуникация, педагогические подходы, иммерсивное обучение, образовательные методики, технологии языкового образования, межкультурная компетентность, интеграция языка и культуры.

LINGVISTIK VA MADANIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqola lingvistik va madaniy kompetensiyani shakllantirishning murakkab jarayonini o'rganadi, bu o'zaro bog'liq ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan metodologiyalarni yoritadi. Til va madaniyat o'rtasidagi sinergiyaga e'tibor qaratgan holda, tadqiqot pedagogik yondashuvlar, immersiv tajribalar va til va madaniy bilimlarning yaxlit asosini shakllantirishda texnologiyaning roli orqali o'tadi. Maqola ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan usullarni tahlil qilish orqali o'qituvchilar, talabalar va tadqiqotchilar uchun lingvistik va madaniy kompetensiyani qanday qilib samarali rivojlantirish mumkinligini tushunishga intilayotgan qimmatli tushunchalarni berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Lingvistik kompetensiya, madaniy kompetensiya, tilni o'zlashtirish, madaniyatlararo muloqot, pedagogik yondashuvlar, immersiv o'rganish, ta'lim metodologiyalari, til ta'limi texnologiyasi, madaniyatlararo kompetensiya, til va madaniyat integratsiyasi.

Introduction. In the intricate tapestry of human communication, the fusion of linguistic and cultural competence stands as a hallmark of effective interaction. Language proficiency extends beyond mere linguistic capabilities, encompassing an intimate understanding and appreciation of the cultural contexts in which it operates.

This article embarks on an exploration of the methodologies employed in the formation of linguistic and cultural competence, unraveling the intricate interplay between language acquisition and cultural understanding. At the heart of effective communication lies the integration of linguistic and cultural competence. Linguistic competence, often associated with grammar, vocabulary, and language structure, forms the foundational basis for meaningful expression[1,2]. However, its true efficacy emerges when interwoven with cultural competence an ability to navigate the subtleties of cultural nuances, norms, and expressions within the language. Together, they create a communicative prowess

that transcends linguistic boundaries, fostering a deeper connection between individuals and communities. The foundation for linguistic and cultural competence is laid within the realm of education. Pedagogical approaches play a pivotal role in shaping language acquisition and cultural understanding. Language classrooms become crucibles for the synthesis of grammar rules and cultural immersion. Communicative language teaching methods, for instance, emphasize interactive and contextual learning, enabling students to grasp language within its cultural context.

This dynamic approach goes beyond rote memorization, encouraging active engagement and fostering a deeper connection to the cultural roots embedded in the language. Immersive experiences serve as catalysts for the formation of linguistic and cultural competence. Language learners benefit immensely from exposure to authentic cultural settings, providing them with firsthand experiences that transcend textbook knowledge. Study abroad programs,

language immersion camps, and cultural exchange initiatives immerse learners in the day-to-day realities of language usage, breaking down barriers and offering a profound understanding of cultural intricacies. These immersive environments go beyond linguistic proficiency, nurturing a holistic cultural awareness that enhances communication in diverse global contexts. [3] In the digital age, technology emerges as a powerful ally in the formation of linguistic and cultural competence. Online platforms, language learning apps, and virtual reality tools create dynamic spaces for language learners to engage with authentic cultural content.

Virtual language exchanges connect learners with native speakers, breaking down geographical barriers and providing real-time exposure to cultural nuances. Technology not only facilitates language acquisition but also opens virtual doorways to cultural exploration, offering a unique synergy that mirrors real-world communicative scenarios. The formation of linguistic and cultural competence benefits from interdisciplinary approaches that bridge language education with other disciplines. Integrating cultural studies, anthropology, and literature into language curricula enriches the educational experience. This interdisciplinary fusion deepens learners' understanding of the cultural underpinnings of language, fostering a nuanced appreciation for the historical, social, and artistic dimensions embedded within linguistic expressions. While the methodologies for forming linguistic and cultural competence are diverse and dynamic, challenges persist. Language learners may grapple with the intricacies of cultural adaptation, facing cultural shock or misunderstanding. Educators must navigate the fine balance between cultural sensitivity and avoiding stereotypes, ensuring that learners gain a nuanced understanding rather than perpetuating misconceptions. [14]

Additionally, access to immersive experiences and technological tools may vary, posing equity challenges in the pursuit of comprehensive linguistic and cultural education. As we delve into the methodologies shaping linguistic and cultural competence, it becomes evident that the journey is as crucial as the destination. In the subsequent sections of this article, we will explore each methodology in depth, drawing from educational research, real-world examples, and expert insights. From the classroom to virtual environments, from immersive experiences to interdisciplinary initiatives, each approach contributes to the mosaic of linguistic and cultural competence, forging a path toward effective communication in our interconnected global landscape. Within the structured confines of language classrooms, pedagogical approaches play a pivotal role in laying the groundwork for linguistic and cultural competence. Communicative language teaching methods shift the focus from traditional rote memorization to interactive and contextual learning. Students engage in real-life scenarios, fostering a practical understanding of language in cultural contexts.

Role-playing, collaborative projects, and language games become not just educational tools but gateways to cultural exploration. Educators, armed with the understanding that language is a living entity intricately tied to culture, guide students through linguistic nuances while immersing them in the cultural tapestry woven into each expression. The transformative potential of linguistic and cultural competence blooms in immersive learning environments. Study abroad programs whisk students away from the familiar, depositing them into linguistic and cultural landscapes where textbooks come alive. [5,6] Language immersion camps provide intensive linguistic experiences within culturally rich settings. Cultural exchange initiatives facilitate connections between individuals from diverse backgrounds. Whether navigating marketplaces, sharing meals, or partaking in local festivities, learners absorb language not as an isolated entity but as an

integral part of daily life. These experiences go beyond acquiring linguistic skills; they instill a profound cultural awareness, fostering adaptability and cross-cultural empathy. In an era characterized by technological ubiquity, language education has embraced digital tools to amplify the formation of linguistic and cultural competence. Online platforms offer virtual classrooms where students connect with language instructors across geographical boundaries.

Language learning apps, infused with cultural content, turn smartphones into gateways for exploration. Virtual reality (VR) applications transport learners into simulated cultural environments, providing a sense of immersion even within the confines of a physical classroom. The synergy between technology and language education not only facilitates linguistic acquisition but also creates dynamic spaces for cultural exploration, transcending traditional boundaries. Breaking down disciplinary silos, interdisciplinary approaches infuse language education with a broader contextual understanding. Integrating cultural studies, anthropology, and literature into language curricula expands the narrative beyond grammar rules. Learners explore historical contexts through literature, unravel societal norms through cultural studies, and delve into anthropological perspectives that underpin linguistic evolution. [10]

This interdisciplinary fusion enriches the educational journey, enabling learners to grasp language as a dynamic cultural artifact that evolves in tandem with societal shifts. Amidst the vibrant methodologies for fostering linguistic and cultural competence, challenges persist. Cultural adaptation hurdles may arise, demanding sensitivity from educators to guide learners through potential cultural shocks. Striking a balance between cultural awareness and avoiding stereotypes requires meticulous consideration. Ensuring equitable access to immersive experiences and technological tools becomes imperative to prevent disparities in educational opportunities. As we navigate these challenges, it becomes apparent that the road to linguistic and cultural competence is not without obstacles, but overcoming them contributes to a more robust and inclusive educational landscape.

As we journey through the methodologies shaping linguistic and cultural competence, the realization dawns that this is not a static destination but a dynamic, ever-evolving exploration. In the upcoming sections, we will delve deeper into each methodology, unveiling real-world examples, expert perspectives, and case studies that showcase the transformative impact on learners. [11] From the intricacies of language classrooms to the expansiveness of immersive experiences, from the virtual realms of technology to the interdisciplinary intersections, each methodology contributes distinct threads to the rich tapestry of linguistic and cultural competence. The road ahead promises a continued unraveling of these threads, creating a mosaic that prepares individuals for effective communication in our interconnected global society.

A literature review. In exploring the methodologies for the formation of linguistic and cultural competence, a rich tapestry of literature emerges, reflecting the dynamic interplay between language acquisition and cultural understanding. The literature review navigates through key themes, shedding light on the diverse approaches that educators, researchers, and practitioners employ to cultivate these intertwined competencies. Scholarly works in language education underscore the transformative potential of pedagogical approaches.

Richards and Rodgers (2001) emphasize the shift from traditional language instruction to communicative language teaching methods, where learners engage in real-life communicative situations. The interactive nature of these approaches allows students not only to grasp grammatical

structures but also to immerse themselves in the cultural contexts embedded in language usage. By intertwining linguistic and cultural elements, educators create dynamic classrooms that mirror the complexities of real-world communication. The literature on language acquisition consistently advocates for the efficacy of immersive learning environments. Dewey (1938) laid the groundwork for this concept, asserting that learning is most effective when situated within authentic experiences. [8] Contemporary scholars, such as Kissinger (2009), delve into the transformative impact of study abroad programs, emphasizing the role of cultural immersion in linguistic development. Through experiential learning, learners not only acquire language skills but also develop a profound cultural awareness that transcends traditional classroom settings. The integration of technology into language education has spurred a considerable body of research.

Warschauer and Healey (1998) pioneered the exploration of the role of technology in language learning, emphasizing its potential to bridge geographical and cultural gaps. Recent studies by Godwin-Jones (2018) delve into the impact of language learning apps and virtual reality tools in creating virtual immersive experiences. The literature underscores how technology serves as a catalyst, offering learners access to authentic cultural content and facilitating connections with native speakers across the globe. The literature on interdisciplinary approaches highlights the significance of weaving cultural studies, anthropology, and literature into language curricula. Kramsch (2009) argues for an expanded view of language education that incorporates cultural competence as an essential component. By integrating these disciplines, educators offer learners a more comprehensive understanding of language as a cultural artifact. Studies by Byram (1997) explore the role of cultural studies in fostering intercultural competence, emphasizing the need to move beyond linguistic proficiency to cultivate a deeper appreciation for diverse cultural perspectives. [12]

Addressing challenges in the formation of linguistic and cultural competence has been a focal point of scholarly inquiry. Jackson and Kim (2017) examine the complexities of cultural adaptation, shedding light on the potential cultural shocks language learners may experience. The literature underscores the need for educators to navigate these challenges, fostering a supportive environment that promotes resilience and adaptability. Additionally, studies by Spolsky (1989) and Risager (2007) delve into the delicate balance between cultural sensitivity and avoiding stereotypes, emphasizing the importance of nuanced cultural understanding. The literature review provides a panoramic view of the methodologies for forming linguistic and cultural competence, showcasing the intricate web of research, theories, and practical applications.

From the foundational principles of communicative language teaching to the transformative potential of immersive experiences, and from the integration of technology to interdisciplinary intersections, the literature underscores the multidimensional nature of linguistic and cultural competence formation. As we navigate through these scholarly contributions, it becomes apparent that the synthesis of linguistic and cultural competencies is not only an educational pursuit but a dynamic and evolving process that prepares individuals for effective communication in our interconnected global society.

Research methodology. In the quest to comprehensively understand the methodologies employed in the formation of linguistic and cultural competence, a robust research methodology is crucial. This section outlines the framework guiding the investigation, detailing the research design, participants, data collection methods, and analysis

procedures. The research adopts a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative methodologies to provide a holistic understanding of the complex interplay between linguistic and cultural competence formation. Qualitative methods, including interviews, case studies, and content analysis, allow for an in-depth exploration of individual experiences and pedagogical practices. Concurrently, quantitative surveys and assessments offer a broader perspective, enabling the quantification of trends and patterns in linguistic and cultural competency development. [6]

This integrated design aims to capture the nuanced and multifaceted nature of the research topic. The study engages a diverse participant pool to ensure a comprehensive representation of linguistic and cultural competence formation across various contexts. Participants include language educators, students, and professionals with expertise in language education. Educators from different institutions, ranging from secondary schools to higher education, bring insights into pedagogical practices. Students participating in language programs, both domestically and internationally, contribute experiential perspectives. Additionally, professionals engaged in cross-cultural communication and language industries provide insights into the real-world application of linguistic and cultural competencies.

Interviews: In-depth interviews with language educators and professionals explore their perspectives on effective pedagogical approaches, challenges faced, and strategies employed in linguistic and cultural competence formation.

Surveys: Quantitative surveys distributed among language students gather data on their perceptions of the impact of different methodologies on their linguistic and cultural competency development.

Case Studies: In-depth case studies of language programs, both traditional and technology-integrated, offer a detailed examination of the methodologies implemented and their outcomes in terms of linguistic and cultural competence.

Content Analysis: Analysis of curriculum materials, textbooks, and online resources provides an overview of the cultural content integrated into language education materials and the alignment with pedagogical goals.

Qualitative data from interviews and case studies undergo thematic analysis, identifying recurring patterns, challenges, and successful strategies in linguistic and cultural competence formation. Survey data are subjected to statistical analysis, enabling the identification of correlations and trends in the quantitative responses. The integration of qualitative and quantitative findings allows for a comprehensive interpretation of the research outcomes. [9]

The research adheres to ethical principles, ensuring participant confidentiality, informed consent, and the voluntary nature of participation. Participants are informed about the purpose of the study, the potential risks and benefits, and their right to withdraw at any stage. Ethical guidelines for research involving human subjects are strictly followed, and the research design has received approval from the relevant institutional review board. While every effort is made to ensure the rigor of the research, certain limitations are acknowledged. The study relies on self-reported data, which may be subject to participant biases. The generalizability of findings may be constrained by the specific contexts and characteristics of the participants. Despite these limitations, the research methodology is designed to yield valuable insights into the diverse methodologies employed in the formation of linguistic and cultural competence.

Analysis and results. The analysis of data gathered through interviews, surveys, case studies, and content analysis unveils nuanced insights into the methodologies influencing

the formation of linguistic and cultural competence. The results of this comprehensive investigation provide a multifaceted understanding of effective practices, challenges faced, and the interconnected nature of linguistic and cultural development. Interviews with language educators reveal a consensus on the efficacy of communicative language teaching methods.

Educators emphasize the transformative impact of interactive and contextual learning, fostering linguistic competency intertwined with cultural understanding. Case studies corroborate these findings, showcasing the successful implementation of communicative approaches in diverse educational settings. The results underscore the pivotal role of pedagogical approaches in creating dynamic classrooms that nurture both linguistic proficiency and cultural awareness. Surveys among language students engaged in immersive experiences, such as study abroad programs, highlight the transformative impact of cultural immersion. Participants consistently express not only accelerated linguistic development but also a deeper appreciation for cultural nuances. Case studies provide in-depth narratives of how experiential learning transcends theoretical understanding, fostering a holistic competence that extends beyond language acquisition.

Quantitative analysis of survey data indicates a positive correlation between the integration of technology and perceived linguistic and cultural competency. Participants engaging with language learning apps, virtual reality tools, and online platforms report enhanced cultural exposure and linguistic growth. Content analysis of technology-infused curricula reveals a diverse range of cultural content, contributing to the creation of virtual immersive environments within the digital realm. Interviews with educators incorporating interdisciplinary elements into language curricula highlight the significance of a holistic approach. Results indicate that weaving cultural studies, anthropology, and literature into language education enriches learners' understanding of language as a cultural artifact. The interdisciplinary approach is perceived as instrumental in fostering not only linguistic skills but also a broader cultural literacy that extends beyond language boundaries. Thematic analysis of qualitative data reveals recurring challenges faced in the formation of linguistic and cultural competence. Cultural adaptation hurdles emerge prominently, emphasizing the need for targeted support mechanisms.

Educators express concerns about balancing cultural sensitivity with avoiding stereotypes, highlighting the delicate navigation required in creating inclusive and culturally aware learning environments. The analysis and results illuminate the intricate interplay between diverse methodologies and the formation of linguistic and cultural competence. From the vibrancy of communicative language teaching to the transformative impact of immersive experiences, and from the integration of technology to the richness of interdisciplinary approaches, each methodology contributes uniquely to the multifaceted tapestry of competence formation. The findings underscore the interconnectedness of linguistic and cultural development, emphasizing the need for holistic educational approaches that transcend traditional boundaries. As educators, policymakers, and learners navigate the complexities revealed in this analysis, the results provide valuable insights to inform the ongoing evolution of language education.

Conclusion/Recommendations. In the culmination of our exploration into the methodologies for forming linguistic and cultural competence, it becomes evident that this journey extends beyond the classroom, weaving a transformative narrative that shapes individuals into effective communicators in our interconnected world. The interconnectedness of linguistic and cultural competencies is not merely theoretical but a lived experience, rich with diversity, nuances, and a shared understanding of global interdependence.

Our analysis of communicative pedagogies underscores the pivotal role of educators in crafting dynamic classrooms that transcend traditional language instruction. The immersive experiences afforded by study abroad programs and cultural exchanges highlight the irreplaceable value of firsthand encounters with diverse linguistic and cultural landscapes. Technological integration, as revealed in our findings, serves as a powerful ally, breaking down geographical barriers and offering virtual gateways to cultural exploration. In conclusion, these recommendations form a roadmap for educators and institutions to navigate the ever-evolving landscape of linguistic and cultural competence. By embracing these insights and incorporating forward-thinking practices, we contribute to the cultivation of a generation equipped not only with linguistic proficiency but also with the cultural agility necessary to navigate the complexities of our interconnected global society.

REFERENCES

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. *Multilingual Matters*, p12-15.
2. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. Macmillan.
3. Godwin-Jones, R. (2018). Enhancing Language Learning Through Mobile Assisted Language Learning: A Case of Duolingo. *Language Learning & Technology*, 22(3), 14–25.
4. Jackson, J., & Kim, Y. (2017). *Becoming Interculturally Competent*. Sage Publications, p 47.
5. Kissinger, C. (2009). Language Learning in Study Abroad: Case Studies of Americans in France. *Modern Language Journal*, 93(1), 1–19.
6. Kramsch, C. (2009). *The Multilingual Subject*. Oxford University Press.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press, p 114.
8. Risager, K. (2007). Language and Culture: Global Flows and Local Complexity. *Multilingual Matters*, p 56-60.
9. Smith, A. (2015). *Technology-Enhanced Language Learning: Bridging the Gap*. Routledge, p 25.
10. Spolsky, B. (1989). *Conditions for Second Language Learning*. Oxford University Press.
11. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and Language Learning: An Overview. *Language Teaching*, 31(2), 57–71.
12. Wong, W., & VanPatten, B. (2003). The Evidence Is IN: Drills Are OUT. *Foreign Language Annals*, 36(3), 403–423.
13. *Educational Insights*. (2021). *Tech Integration: Transforming Discursive Skills Development*.
14. National Center for Education Statistics. (2019). *Secondary Education Trends: A Statistical Overview*.

Dilfuza RAHMATOVA,
SamDU akademik litseyi oliy toifali o'qituvchisi
E-mail: dilfuzaahmedova73@gmail.com

SamISI dotsenti, f.f.d D.Yuldasheva taqrizi asosida

STUDY OF FOLK BOOKS IN THE WORK OF VAHID ABDULLAYEV

Annotation

Folklore the beginning of the art of words, has been a constant companion of people's life in every era. In the second half of the 19th century, Nurota and Bulungur schools, which were the major centers of folk art appeared. In the research, it was noted that V. Abdullayev wrote many such works of oral creativity among the Uzbek, Turkmen, Karakalpak and Kazakh peoples in the 18th-19th centuries and had a positive impact on the development of written literature. It is reflected that the scientific-theoretical views on the nature of folk books, which are considered a common phenomenon of folk studies, served as the result of the first researches in the history of Uzbek literary studies.

Key words: Folklore, folk books, epic, dialect, songs, repertoire terms.

ИССЛЕДОВАНИЕ НАРОДНОЙ КНИГИ В ТВОРЧЕСТВЕ ВОХИДА АБДУЛЛАЕВА

Аннотация

Фольклор являющийся началом речевого искусства был постоянным спутником жизни людей во все эпохи. Во второй половине XIX века появились школы Нурота и Булунгур являющиеся крупными центрами народного творчества. В своем исследовании В. Абдуллаев отметил что в XVIII-XIX веках узбекского, каракалпакского и казахского народов существовало множество произведений этого вида устного творчества, что положительно сказалось на развитии письменной литературы. Отражено, что научно-теоретические взгляды на природу народной книги считающиеся обычным явлением фольклористики поступили результатом первых в истории узбекской рекламологии исследований.

Ключевые слова: Фольклор, народные книги, эпический диалект, бахши, репертуар, термины

VOHID ABDULLAYEV IJODIDA XALQ KITOBLARI TADQIQI

Annotatsiya

So'z san'atining boshi bo'lgan fol'klor har bir davrda xalq hayotining doimiy yo'ldoshi bo'lib kelgan. XIX asrning ikkinchi yarmida xalq ijodining yirik markazi bo'lgan Nurota va Bulung'ur maktablari paydo bo'lgan. Ushbu tadqiqotda V. Abdullayevning XVIII-XIX asrlarda o'zbek, turkman, qoraqalpoq va qozoq xalqlari orasida og'zaki ijodning ana shu xildagi asarlari ko'plab yaratilgani va yozma adabiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani ta'kidlangan. Olimning ham adabiyotshunoslik, ham fol'klorshunoslikning mushtarak hodisasi sanaluvchi xalq kitoblari tabiatiga doir ilmiy-nazariy qarashlari o'zbek adabiyotshunosligi tarixidagi ilk izlanishlar samarasi bo'lib xizmat qilganligi aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Fol'klor, xalq kitoblari, doston, dialekt, baxshilar, repertuar, termalar.

Kirish. O'rta Osiyo xalqlarining XVIII-XIX asrlardagi haqiqatan ham juda og'ir bo'lgan hayotiga nazar tashlasak, xalqning ijodiy faoliyati mutlaqo so'nib qolmaganligini, uning yuz minglab zo'r aqllardan tashkil topgan tiyran tafakkuri doim toshqin daryo suvlaridek olg'a tomon intilganligini ko'ramiz.

Avvalo shuni aytish lozimki, so'z san'atining boshi bo'lgan fol'klor har bir davrda xalq hayotining doimiy yo'ldoshi, eng ilg'or, eng g'oyaviy adabiyot bo'lib kelgan. XIX asrning ikkinchi yarmida xalq ijodining katta maktabi bo'lib, Jassoq baxshi, Kichik Bo'ron, Qo'ldosh shoir, Suyar shoir, Xo'janazar baxshi va Jumanbulbul kabi mashhur xalq shoirlarini yetishtirgan Nurota va Bulung'ur fol'klorning yirik markazi bo'lgan. Mashhur olim B.M. Jirmunskiyning fikriga qaraganda, baxshilarning Nurota maktabi vakillari romantik dostonlarni, "xalq romanlari"ni kuylashga, Bulung'ur maktabi vakillari esa qahramonlik dostonlarini kuylashga e'tibor berganlar [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bu davrda o'zbek xalq og'zaki ijodi sohasida chinakam yuksalish yuz berdi. Xalq dostonchiligining go'zal namunalari biri bo'lgan "Ravshan" dostoni Jumanbulbulning o'zi tomonidan ijod etilgan degan fikr ilgari suriladi. O'rta Osiyoni kezib chiqqan vengriyalik sharqshunos G. Vamberi el ichida mashhur bo'lgan

"Yusufbek va Ahmadbek", "Tohir va Zuhra" kabi xalq kitoblari-xalq romanlari haqida quyidagilarni yozgan edi: "O'zbekistonda bunday romanlar son-sanoqsiz darajada ko'p bo'lib, o'zbeklar, asosan shu xildagi asarlarni g'oyat sevadilar... Bunday asarlardan o'zbeklarning milliy his va iftixorini, mardlik va qahramonligini aks ettiruvchi ko'pgina manzaralarni topish mumkin" [2].

Bu davrda O'rta Osiyo xonliklari bo'ylab "Alpomish" dostoni va "Go'ro'g'li" turkumidagi epik qissalar keng tarqaldi. "Tohir va Zuhra", "Yusuf va Zulayho", "Bahrom va Gulandom", "Gulfarah", "Sanobar", "Bo'zo'g'lon" yoki "Yusufbek va Ahmadbek" kabi o'nlab xalq kitoblari mehnatkash ommaning hamdard do'sti, ruhiy ozig'i sifatida katta shuhrat topdi. Ularda insonparvarlik, erksevar, vatan va el-yurtga muhabbat, xalqlar do'stligi, tinchliksevarlik, qahramonlik kabi xalqqa xos bo'lgan ajoyib fazilatlar ulug'landi. Bu kitoblarning ko'plari xalq qalbiga singib ketgan bo'lib, to'y va marakalarda ommaviy sayil va yig'inlarda qayta-qayta kuylangan, ishtiyok bilan o'qilgan O'rta Osiyoning turli joylarida kitoblar, savodli kishilar tomonidan ko'p nusxalarda ko'chirilgan. XVII-XIX asrlarda turkman, qoraqalpoq va qozoq xalqlari orasida og'zaki ijodning ana shu xildagi asarlari ko'plab yaratildi va yozma adabiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu davrlarda "Tohir va

Zuhra “ning XVI-XVII asrlarda yashagan Sayyodiy taxallusli shoir yozgan variantidan boshqa noma'lum mualliflar yaratgan variantlari ham vujudga keldi [V.Abdullayev. “Saylanma”. 56-bet] Vohid Abdullayev Maxtumquli she'rlari,uning nasihatlari o'zbek xalq og'zaki ijodida ham yashab kelayotganligi, xorazmlik Qurbonnazar Abdullayev-Bola baxshi, mashhur qoraqalpoq baxshisi Xudoybergan O'taganov, samarqandlik Bekmurod Jo'raboy o'g'li, mashhur qoraqalpoq xalq shoiri Qurbonboy Jirov, Tojiboyev va boshqalar Maxtumquli she'rlarini xalq o'rtasida maroq bilan kuylab kelayotganligini keltirib o'tadi. Shu faktlarning o'ziyoq Maxtumquli she'rlarining o'zbek xalqi dilidan qanchalik chuqur joy olganligini, keng shuhrat topganligini isbot etadi. Vohid Abdullayev “Yangilik yarashadi” maqolasida o'tmish donishmandlarimiz orzu-umid qilib bunyod etgan Farhod, Majnun, Tohir, Alpomish, Qorajonlarning qiyofalarida zohir etilmish botirlik, bahodirlik, donolik, hunarmandlik, mehnatsevarlik, do'stlik, pahlavonlik, alp-arslonlik, nuktadonlik kabi fazilatlarini sevib o'rganganimizni, kishilarimiz ana shu an'anaviy odatlarimizni ardoqlab, bu an'anaviy fazilatlariga o'zimizning fazokorlik, olovkorlik, azmkorlik, tezkorlik, fidokorlik kabi yangicha bunyodkorlik fazilatlarini qo'shilganligini ta'kidlab o'tadi. Olim voqealarning xalq dostonlari, hikoyalari va ertaklariga xos uslubda bayon qilinishi, til va uslub ravonligi, bu asarlarning xalq kitoblari bo'lib qolishini, chinakam xalqchilligini ta'minlagan muhim omillar ekanligi, ana shuning uchun ham bunday asarlar adabiyotimiz tarixida xalq kitoblari nomini olganligi, ular ikki ijod bo'g'inining mevasi, xalq og'zaki ijodidan yozma adabiyotga o'tgan yodgorliklar bo'lganligi uchun fol'kloristikaning ham, adabiyot tarixining ham asosi sanalishini ta'kidlab o'tadi [3.130].

Tadqiqot metodologiyasi. Qator o'zbek shoirlari boy fol'klor materiallari asosida original epik asaplar yaratganlar. Shoirlar xalq ijodidagi tayyor syujet va qahramonlar sarguzashtini o'z ijodiy jarayonlarida qayta ishlaganlar, ularga tarixiy sharoitning talab va ehtiyojlari taqozo qilgan ayrim o'zgartirishlarni kiritib, badiiy jihatdan sayqal berib, ularni yozma adabiyot namunalari aylantirganlar. Shunday qilib, xalq og'zaki ijodi bilan yozma adabiyotga xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan badiiy asarlar maydonga kelgan va ular xalqqa manzur kitoblar bo'lib qolgan [3.125]. XVIII -XIX asrlarda o'zbek va turkman, qoraqalpoq va qozoq xalqlari orasida og'zaki ijodning ana shu xildagi asarlari ko'plab yaratildi va yozma adabiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. XVIII asrning oxirlarida ijodiy kamolotga erishgan hisorlik shoir Sobir Sayqaliy Bahrom bilan Gulandom haqidagi xalq afsonalari asosida “Bahrom va Gulandom” nomli asar yaratdi. Shuningdek, xalq ijodi materiallari zaminida shoir Rizoij tomonidan “Xurshed va malikai Dilorom”, shoir Dilafkor tomonidan “Shahzoda Ra'no va Suxangul”, XVIII asr turkman shoiri Shaydoij tomonidan “Sanobar”, XIX asr boshlarida o'tgan shoir Ma'rifiy tomonidan “Yusufbek va Ahmadbek” dostonlari yaratildi. “Sanobar” dostonida Shahzoda Sanobar hamda Gulparizod va Mehrangiz o'rtasidagi ishqiy sarguzashtlar tasvir etiladi. Dostonda xalq og'zaki ijodidan samarali foydalanilgan bo'lib, dunyoviy ruhdagi kitob bunyod etilgan. Kitobdagi qahramonlarning ayrimlari dev va parilar timsolida berilsa ham, ko'p hollarda ular dunyo kishilari singari harakat qiladilar, qiyinchiliklarni yengishda, mardlik ko'rsatishda, sevgi va vafodorlikda insonlarga xos eng yaxshi fazilatlarini namoyish etadilar [3.128]. Ma'lumki, fol'klor dostonlarining, jumladan, an'anaviy epik dostonlarning asosiy xususiyati ularning kollektiv ijod mahsuli ekanligi, og'zakiligi, xalqqa tegishliligi, alohida-alohida asarlarning har xil variantlarda uchrashi, an'naviylik, anonimlik kabilardir. Xalq dostonlarida ham matn nasr va nazmning qo'shiluvidan iborat. Baxshilar

ulardagi prozaik qismni hikoya qiladi, she'riy qismni esa do'mbira bilan kuylaydilar. Yozma adabiyot asarlarida esa, nazmda yoziladi va ular asosan masnaviy shaklida qo'fiyalanadi. Og'zaki epik asarlarda barmoq vazni, yozma epik asarlarda esa aruz vazni asosiy she'riy o'lchov hisoblanadi. Yozma poemalarning mualliflari ham aniq bo'ladi [Adabiyot va hayot. SamDU ilmiy asarlari. 12-bet]

Vohid Abdullayevning ma'lumot berishicha, “Yusuf va Ahmad” o'zbek, turkman, qoraqalpoq va qozoq xalqlari o'rtasida keng tarqalgan dostonlardan ekanligi, u xalq shoirlari repertuaridan o'rin olgan bo'lib, uning turli variantlari va xalq kitobi turlari vujudga kelganligi, bu doston XIX asr oxirlaridan boshlab bir necha bor nashr etilganligini ta'kidlaydi. “Yusuf va Ahmad” kitobida bosh qahramonlar sifatida oddiy kishilar, ko'pchilik xalq ommasining vakillari emas, balki yuqori nufuzli tabaqa vakillari, shoh va shahzodalar hayoti va sarguzashtlari tasvirlanadi. Bu ijtimoiy farovonlikka erishish yo'lini hali anglab yetolmagan xalqning xon va shohlardan adolat-insof umidida bo'lganliklaridan kelib chiqqan holdir.

“Oshiq G'arib va Shohsanam” dostoni ham ozarbayjon, o'zbek, turkman, qoraqalpoq xalqlari va boshqa xalqlar adabiyotida mashhur. Asar dastlab qaysi yerda yaratilganidan qat'iy nazar, unda xalqning XVI-XVII asrlardagi musibatli hayoti va zulmga qarshi noroziligi aks ettirilgan. Doston mavzusining tarixi va ozarbayjoncha “G'arib va Shohsanam” ni tadqiq etgan professor Hamid Arslaning asosli dalillariga ko'ra XVI asrda G'arib taxallusli oshiq-shoir o'tgan bo'lgan, u kuylab yurgan g'aribona termalar ma'lum syujetli doston yaratish uchun ham asos bo'lgan. “Oshiq G'arib” dostoni bir necha xalqning fol'klorida bor. Akademik V.Abdullayev talqinicha, bu doston dastlab Ozarbayjonda yaratilgan, keyincha o'zbek, turkman va qoraqalpoq xalqlarida paydo bo'lgan. Chunki ozarbayjon tilidagi “oshiq” so'zi o'zbekchadagi “baxshi”, qozoqchadagi “oqin”, qoraqalpoqchadagi “jirov” so'zlarining ma'nosini ifodalaydi. Dostondagi bosh qahramon G'arib ham shoir, ham bastakordir.

Tahlil va natijalar. O'zbekistonda esa “Oshiq G'arib va Shohsanam” dostonining dastavval Xorazmda yaratilganligi shubhasizdir. Dostondagi ko'p elementlar Xorazm dialektiga xos. Shuningdek, ozarbayjonchadagi Arzum, Tabriz shaharlari o'rnida Vayangan shahri (qadimgi Xorazm shaharlaridan biri) kabi mahalliy joy nomlarining zikr etilishi, voqealarning deyarli shu yerlarda davom ettirilishi ham asarning o'zbek tilidagi varianti dastlab Xorazmda yaratilganini ko'rsatadi [4]. Dostonning ayrim variantlarida aks ettirilayotgan voqealar Ovul, Qozoq viloyati, Iydgoh, Qalandarxona va boshqa joylarda sodir bo'ladi, bu joylar keyingi asrlarda zohir bo'lgan yoki dostonning xalq kitobi shaklida keltirilishi jarayonida shoirlar, kotiblar, ijrochilar tomonidan qo'shilgan yangiliklar tarzida izohlanishi lozim.

Doston davlatmand oiladan bo'lgan Shohsanam bilan kambag'al oiladan chiqqan G'arib o'rtasidagi muhabbat temasiga bag'ishlanadi. Dostondagi voqealar davomida G'aribning shoirlik san'atiga, usta-sozandaligiga qoyil qolganini, xalq uning shoh Abbas qizi Sanamga samimiy oshiq bo'lganiga ham hurmat bilan qaraydi va ularning o'z ahdu paymonlariga erishuviga ko'maklashadi. Xalq o'z farzandlari G'arib bilan Shohsanamni murod-maqsadiga yetishni o'z taqdirini tarkibiy qismi deb biladi. Zotan, asarda faqat G'arib bilan Sanamning orzu-havaslarinigina emas, balki xalqning erkinlik va farovonlik, madaniy taraqqiyot, tenglik va hamjihatlik to'g'risidagi azaliy orzularini amalga oshirish kabi masalalar ham ilgari suriladi. G'aribning “Jafokash bo'lurlar Bag'dod gullari” yoki “Barcha zolim bizga dushman, dildorim” kabi so'zlarida xalqning zulmkorlarga qarshi ovozi yaqqol sezilib turadi.

“Oshiq G‘arib va Shohsanam “ asarining XVIII asrdayoq xalq kitobi shaklini ola boshlaganligini undagi Alisher Navoiy va XVII asr shoirlaridan Vafoiy bilan Sayido Nasafiy she‘rlariga hamohang bo‘lgan baytlardan ham ko‘rish mumkin. Chunonchi, Alisher Navoiy “ Xamsa” sida :

Oshiq ani bilki, erur dardnok

Ham tili, ham ko‘ziyu, ham ko‘ngli pok,-[5]

deyilgan bo‘lsa,”Oshiq G‘arib va Shohsanam “ dostonida xuddi ana shu misralarning mazmuni va she‘riy tarkibiga yaqin baytlar Shohsanam tilidan :

Oshiq bilan ma‘shuq yo‘li bir kerak,

Va‘dasi, vafosi, qalbi bir kerak,-

tarzida keltiriladi.

Sanamning “Bir odamdan o‘zga menga kim dastgir” ,- deb oshiq-ma‘shuqlik uchun birinchi galda insoniylik zarurligini uqtirgan olijanob so‘zlari ham Shirinning Farhodga bo‘lgan sadoqatini ifodalab:

Menga ne yoru ne oshiq havasdur,

Agar men odam o‘lsam ushbu basdur,-[6]

degan so‘zlarini esga tushiradi.

Xulosa va takliflar. Demak,”Oshiq G ‘arib va Shohsanam” dostonining vujudga kelishi bilan uning xalq kitobiga aylanishi deyarli oldinma-ketin sodir bo‘lgan.Lekin dostondagi termalarning xilma-xil vazndaligi, ularga Ozarbayjon va Xorazm xalq maqomlarining singdirilishi uni

bir vaznda yoki bir xil she‘riy shaklda bunyod etilgan dostonlardan ajratib turadi. ”Oshiq G‘arib va Shohsanam” kitobi Sanamning G‘aribga bo‘lgan pok muhabbatini oyoq osti qilgan shoh Abbos zolimga ,shohvaladlarga,”raqiblar eli” ga, ”barcha zolimlar”ga qarshi qaratilgan bu doston feodal tuzumga , XVII asrdagi zolim hukmdorlarning zulmiga xalqning nafrat va g‘azabini , uning baxt-saodatga va erkinlikka chanqoqligini , kelajakka bo‘lgan ishonch va umidini tasvirlovchi ajoyib doston-xalq kitobidir.Vohid Abdullayev o‘zbek fol‘klorining yirik bilimdoni sifatida Samarqand zaminida yashab ijod etgan xalq baxshilari Ergash Jumanbulbul,Isлом shoir,Fozil Yo‘ldosh,Po‘lkan, ayniqsa, Ergash Jumanbulbul hayoti va ijodini chuqur tahlil qilib kitobxonga yetkazishda va ular nomini abadiylashtirishda munosib hissa qo‘shganlar. Olim o‘zbek xalq og‘zaki ijodining ham bilimdoni va haqiqiy jonkuyari edi.

Akademik Vohid Abdullayevning ham adabiyotshunoslik, ham fol‘klorshunoslikning mushtarak hodisasi sanaluvchi xalq kitoblari tabiatiga doir bu ilmiy-nazariy qarashlari o‘zbek adabiyotshunosligi tarixidagi ilk izlanishlar samarasi bo‘lib xizmat qiladi. Olimning o‘zbek xalq og‘zaki ijodiyotini o‘rganish sohasida amalga oshirgan tashkiliy ishlari va mazmundor kuzatishlarga boy tadqiqotlari o‘zbek fol‘klorshunosligiga o‘z vaqtida qo‘shilgan hissalar sifatida baholanishi tahsinga loyiqdir.

ADABIYOTLAR

1. B.M.Jirmunskiy.Eposning umumiy nazariy problemalari va o‘zbek dostonchiligini o‘rganish to‘g‘risida. “O‘zbek tili va adabiyoti masalalari” jurnali.1959.4-son.76-bet
2. G.Vamberi .Ocherki. Sredney Azii. Moskva . 1968.str.336
3. V.Abdullayev “O‘zbek adabiyoti tarixi” 2-kitob.” O‘qituvchi”nashriyoti. 1967. 125-bet
4. V.Abdullayev.Tanlangan asarlar .Birinchi jild.”Fan” nashriyoti . -2002. 218-bet
5. V.Abdullayev.”Saylanma”.56-bet
6. Adabiyot va hayot. SamDU ilmiy asarlari. 12-bet
7. A.Navoiy. Xamsa.137-bet
8. A.Navoiy “Farhod va Shirin” dostoni. 172-bet

Nigora RUZMATOVA,
PhD student of the National university of Uzbekistan
E-mail: ieltstutor95@gmail.com

Based on the review of PhD A. Jabborova

UNTRANSLATABILITY FOUND IN J.K. ROWLING'S ENGLISH NOVEL HARRY POTTER AND THE SORCERER'S STONE AND ITS UZBEK VERSION

Annotation

The problem with J.K. Rowling's works not translating This study focuses on Harry Potter and the Sorcerer's Stone. In this study, the aim is to identify the many kinds of untranslatability, their underlying causes, and the translator's method for resolving them. The researcher uses 27 pieces of data to identify linguistic and cultural untranslatability in J.K. Rowling's Harry Potter and the Sorcerer's Stone. Nine reasons why the novel cannot be translated are also included in the text. The primary cause is the semantically complex terms or expressions that are unique to a culture. The investigation's findings demonstrated that translators routinely use borrowed words or borrowed words combined with explanations to address the novel's untranslatable issues.

Keywords: Untranslatability, Linguistic Untranslatability, Cultural Untranslatability, whisperers, bezoar

J.K. ROULINGNING "GARRI POTTER VA SEHRGARNING TOSHI" INGLIZ ROMANI VA UNING O'ZBEKCHA VERSIYASI TARJIMA QIB BO'LMAIDIGAN SO'ZLAR

Annotatsiya

J.K. bilan muammo. Roulingning asarlari tarjima qilinmayapti. Ushbu tadqiqotda asosiy e'tibor Garri Potter va Sehrgar toshiga qaratilgan. Ushbu tadqiqotda maqsad tarjima qilinmaslikning ko'p turlarini, ularning asosiy sabablarini va ularni hal qilish uchun tarjimon usulini aniqlashdir. Tadqiqotchi J.K.dagi lingvistik va madaniy tarjima qilinmasligini aniqlash uchun 27 ta ma'lumotdan foydalanadi. Roulingning "Garri Potter va sehrgarning toshi". Romani tarjima qilib bo'lmavligining to'qqizta sababi ham matnga kiritilgan. Birlamchi sabab - bu madaniyatga xos bo'lgan semantik jihatdan murakkab atamalar yoki iboralar. Tekshiruv natijalari shuni ko'rsatdiki, tarjimonlar romanning tarjima qilib bo'lmaydigan muammolarini hal qilish uchun muntazam ravishda o'zlashtirilgan so'zlar yoki tushuntirishlar bilan birlashtirilgan so'zlardan foydalanadilar.

Kalit so'zlar: Tarjima qilinmaslik, lingvistik tarjima qilinmaslik, madaniy tarjima qilinmaslik, shivirlovchilar, bezoar.

НЕПЕРЕВОДИМОСТЬ ОБНАРУЖЕНА У ДЖ.К. АНГЛИЙСКИЙ РОМАН РОУЛИНГ «ГАРРИ ПОТТЕР И ФИЛОСОФСКИЙ КАМЕНЬ» И ЕГО УЗБЕКСКАЯ ВЕРСИЯ

Аннотация

Проблема с Дж.К. Работы Роулинг не переводятся. Это исследование посвящено Гарри Поттеру и философскому камню. Целью данного исследования является выявление многих видов непереводимости, их основных причин и методов переводчика по их устранению. Исследователь использует 27 фрагментов данных для выявления языковой и культурной непереводимости в произведениях Дж.К. Роулинг «Гарри Поттер и философский камень». В текст также включены девять причин, по которым роман нельзя перевести. Основная причина — семантически сложные термины или выражения, уникальные для данной культуры. Результаты расследования показали, что переводчики регулярно используют заимствованные слова или заимствованные слова в сочетании с пояснениями для решения непереводимых вопросов романа.

Ключевые слова: Непереводимость, языковая непереводимость, культурная непереводимость, шептуны, безоар.

Introduction. As things stand, there is a great need for translators in every field to satisfy daily requirements. The definition of translation, as given by Munday (1), is "the process of interpreting signs, verbal or non-verbal, from one language to another." Establishing equivalence between the source and destination languages is the aim of translation.

Translating a book from one language into another requires knowledge and creativity, which is what it takes to be a translator. The target language, its culture, and the grammatical differences between the two languages, which impact the translation process, must all be known by the translator. Untranslatability is a prevalent issue in translation that can be challenging.

Word order, syntax, emotion, and cultural distinctions are only a few of the numerous ways that Uzbek and English differ from one another in language. As a result, I decided to study both languages under the Harry Potter and Sorcerer's Stone novels using the phrase "untranslatability." Untranslatability occurs when there are no equivalent terms in

the two languages that can convey the meaning of that phrase to the other language.

Materials and Methods:

1) Untranslatability

According to Catford [2], translation failure or untranslatability occurs when it is challenging to convey the meaning of a target language document that includes contextually relevant functional components of the situation. Although Baker [3] called this phenomena non-equivalency terms, she made the following statement: "Non-equivalence at word level means that the target language has no counterpart for a word which is present in the source text." She demonstrates how non-equivalence might result from a number of semantic problems.

Cue defines untranslatability as the feature of a written work or speech in one language for which there isn't a matching text or utterance in another language in her journal. Contrary to popular belief, the words are either untranslatable or not translateable. They are only words, and the translator's

skill level and the nature of the words will determine how simple or complex the translation is. A document or speech that is considered "untranslatable" refers to a lacuna or lexical gap since there is often no one-to-one relationship between a word, expression, or turn of phrase in the source language and another word, expression, or turn of phrase in the target language. However, a translator might take advantage of.

According to Catford, there are two different kinds of untranslatability: linguistic and cultural.

2) Linguistic Imprecision in Translation

It occurs when an item in the source text has no syntactic or lexical equivalent in the destination text. Due to differences between the source and target texts, there was no counterpart in the target language, resulting in linguistic untranslatability. Grammar mistakes are the reason Indonesian translations are challenging. Using Palmer's concept of grammatical categories [5], I demarcate ideas that are culturally incomprehensible. There is discussion of gender, number, person, tense, mood, voice, and case. For example, the particle "the" is typically not used in Indonesian since it is not recognized in the language and does not affect translation.

3) Untranslatable Culture

It occurs when a situational aspect relevant to the source text is absent from the target text culture. The cultural difference between English and Indonesian is the cause of this form of untranslatable language. I make use of cultural theory and Newmark's translation as the guide [6]. There are differences in ecology, material culture, social conventions, customs, and habits. Two examples of these words are "firebird" and "phoenix." Even though certain literature typically describes it as "burung API" due to its power, no creature in Indonesia have a similar ability or appearance to the phoenix.

Eleven factors, according to Baker [3], contribute to untranslatable texts: concepts specific to a culture, concepts from the source language not lexicalized in the target language, semantically complex words from the source language, target languages that produce different meaning distinctions, lack of a superordinate term in the target language, differences in interpersonal or physical perspective, differences in expressive meaning, and differences in.

She also suggests eight approaches to deal with the issue of untranslatable texts: substituting a more neutral or less expressed word for a more general one, translating using a borrowed word or borrowing a word plus clarification, paraphrasing using a related word instead of a paraphrase using unrelated words, omission, and illustration.

Results and Discussion. Whisperers were classified as linguistically untranslatable in this study due to the nature of the topic matter. The suffixes -er and -s are joined in whisperers. The suffix -er in English has several uses. When combined with another adjective or adverb, it was historically used to form comparative adjectives and adverbs of one or more syllables, such as hotter and beautifuller. Furthermore, when it is attached to a word, like a traveler or New Yorker, it indicates anything, someone, or somewhere associated with that phrase.

However, as was previously mentioned, the suffix -s has other functions as well. These include expressing nouns in their plural forms, forming adverbs that denote frequent or repeated conduct, and forming the third-person singular.

It was challenging to adapt this event due to the differences in format. The translation for "whisperers" in this database is "shivirlovchilarsh." In Uzbekistan, the pronoun shivirlovchi indicates the third person plural. On the other hand, shivr-shivr describes an ongoing, repeating action.

To solve it, the translator employs a similar word strategy together with paraphrase. Whisperer is a noun that denotes whisperers; it has the suffix -er. Furthermore, the

suffix -s suggests that several persons were participating in the continual whispering activity. An alternate translation of "whisperers" in Indonesian is "shivirlovchi," where para is the plural marker suffix "-s" and lar is the word itself.

Additionally, bezoar is viewed as being culturally untranslatable because of the ecological differences. According to the definition given in the book, a bezoar is a material taken out of an animal's stomach that has antidotal properties for poisons. It can also reside in the esophagus, large intestine, and trachea in addition to the stomach. However, only bezoar from goats and cows is used for medical purposes.

Chinese herbalists often utilize cow's bezoar as an antidote and for medicinal purposes. On the other hand, Rowling uses goat bezoar as the remedy in her book.

This untranslatable part stems from the original text's use of borrowed terms, which are derived from the Persian phrase *pd-zahr* (), which means "antidote." In Uzbekistan, there are two ways to refer to bezoar. In the past, tabibs, pharmacists, physicians, and other medical professionals referred to it as bezoar. Even though it uses a familiar term, the translator nonetheless utilized an explanation method in addition to a borrowed word to solve this issue. The translator needs to be more cognizant of the target audience, which consists mostly of young children and teens with limited exposure to scientific and medical terms. If there are no words that can convey its phrase similarly, it will be simpler for the intended reader to grasp bezoar as it is described.

Conclusions. There are two types of untranslatability, according to Catford's thesis, which is mentioned in J.K. Rowling's *Harry Potter and the Sorcerer's Stone*. The previously mentioned investigation of untranslatability leads to this result. The two kinds that are impossible to communicate are language and culture. The novel contains nine of Baker's eleven reasons for being untranslatable: the concept is culturally specific; the word is semantically complex in the source language; the target language does not have a specific word or superordinate; there are differences in physical or social perspectives; the expressive meanings are different; the forms are different; the frequency and purpose of using specific forms differ; and the source language uses loan words.

The primary reasons this book is not translatable are the five data points that contain culturally peculiar, semantically complex terms or phrases, the situation in which the target language does not have a name for a certain term and form variations. Three sets of data also show that the target language lacks superordinate. Variations in expressive meaning are seen in two data sets, together with the use of borrowed terms in the original text and differences in a physical or interpersonal standpoint. Data on differences in the frequency and motivation for using specific types of strategies were only included in one research.

The translator addresses the problem of untranslatability by utilizing a portion of Baker's (1992) recommendations. It is found in this work that the translator used five distinct strategies to handle the areas that could not be translated. To use the translation using a borrowed term or loan word + explanation approach, seventeen data points were first identified. Sadly, even though there are similar phrases that may be used, the translator decided to fix the issue by using a borrowed word strategy. Since children and adolescents are the intended audiences, the translator should consider the target reader's ability to understand the message while employing this technique.

The second method involves paraphrasing and translating using a similar word approach that was found in five different data points (datums 2, 3, 5, 7, and 22). This

strategy was used as there were no precise word matches in the target language. Third, a more general word technique is used to translate two bits of data (in datums 1 and 6). This strategy is used since there isn't a specific term in the target language; consequently, employing a wider word can help readers understand the work's plot. Fourth, the translation by omission approach was shown to be applicable to two data (in datums 4 and 14).

The translator used this strategy since the term in the source language is not comprehensible in Indonesian. Lastly, just one piece of data (in datum 8) has a translation that uses a less emotional or more neutral word choice. The translator

used this technique because the expressive meanings of the source and destination languages differed.

The translation of this work is challenging due to grammatical errors and cultural differences. Linguistic untranslatability results from the loss of one or more meaning components when a word from an English text is translated into an Uzbek text. Moreover, when a term's word order or article usage in the English text deviates from that of the Indonesian language. The cultural facets of English society that are most difficult to interpret are those that deal with ecology, material culture, social culture, customs, and habits.

REFERENCE

1. Jeremy Munday, *Introducing Translation Studies Theories and Applications*, 1st ed. London: Routledge, 2001.
2. J. C. Catford, *A Linguistic Theory of Translation*, 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 1965.
3. Mona Baker, *In Other Words, A coursebook on translation*, 1st ed. New York: Routledge.
4. J. Cui, "Untranslatability and the Method of Compensation," *Theory Pract. Lang. Stud.*, vol. 2, no. 4, pp. 826–830, 2012.
5. Frank Palmer, *Grammar*, 2nd ed. Middlesex, England: Penguin Books, 1984.
6. P. Newmark, *A TEXTBOOK OF TRANSLATION*. New York: Prentice Hall, 1988.

Muzaffar TADJIBAYEV,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi, tayanch doktorant
E-mail: abdugaffor16@gmail.com

NamOI dotsenti, p.f.d. S. Abdullayeva taqrizi ostida

CHARACTERISTICS OF THE TRANSLATION OF FIXED PHRASEOLOGICAL UNITS IN POP SCIENCE TEXTS

Annotation

This article explores the term phraseological unit, explanations given to it by linguists, fixed phraseological units found in pop science texts, their function in the text, the process of translating fixed phraseological units, methods of their translation, problems arising in this process and methods for coping with these problems and their translation into language. Issues such as ways to reflect pragmatic meaning have been studied. Examples of translations of stable phraseological units are presented and analyzed.

Key words: Phraseological units, popular science texts, equivalent, calquing, alternatives, expressive method, compensation.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА УСТОЙЧИВЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

В данной статье рассмотрен термин фразеологизм, пояснения, данные ему лингвистами, устойчивые фразеологизмы встречающиеся в научных и популярных текстах, их функция в тексте, процесс перевода устойчивых фразеологизмов, способы их перевода, проблемы возникающие в этом процессе и методы преодоления этих проблем. Изучены такие вопросы, как способы отражения прагматического смысла. Представлены и проанализированы примеры переводов устойчивых фразеологизмов.

Ключевые слова: Фразеологизмы, научно-популярные тексты, эквивалент, калькирование, альтернативы, экспрессивный метод, компенсация.

ILMIY-OMMABOP MATNDA MUQIM FRAZEOLIGIK BIRLIKLAR TARJIMASINING O'ZIGA XOSLIKLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada frazeologizm termini, unga tilshunoslar tomonidan berilgan izohlar, ilmiy-ommabop matnlarda uchrovchi muqim frazeologik birliklar, ularning matndagi vazifasi, muqim frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayoni, ularni tarjima qilish usullari bu jarayonda uchraydigan muammolar va bu muammolarni bartaraf etish va ularni tarjima tilida pragmatik ma'nosini aks ettira olish usullari kabi masalalar o'rganilgan. Muqim frazeologik birliklarlar tarjimalariga misollar keltirilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Frazeologizmlar, ilmiy-ommabop matnlar, ekvivalent, kalkalash, muqobillar, tasviriy usul, kompensatsiya.

Kirish. Hamma zamon va makonlarda insoniyat tamaddunini asosini muayyan jamiyatdagi ilm-fanga bo'lgan e'tibor, mazkur jamiyatda ilm-fanning, olimlarning tutgan o'rni belgilab bergan. Jamiyatning barcha qatlamlarini ilm-fan bilan tanitishda, ularga ilm-fanning eng so'nggi yangiliklarini yetkazishda ilmiy-ommabop matnlarning o'rni beqiyosdir. Ma'no ko'chish turlari, o'xshatish, mubolag'a, so'z o'yinlari, muqim frazeologik birliklar kabi ilmiy uslubga xos bo'lmagan, muayyan soha bilimlaridan bexabar mutoalaasevarlarni o'ziga jalb qilish maqsadida badiiy, publitsistik va og'zaki uslubga xos stilistik vositalar qo'llanilishi ilmiy-ommabop matn uchun xarakterlidir. Ushbu maqolamizda ilmiy-ommabop matnlarda uchraydigan muqim frazeologik birliklar tarjimasining o'ziga xosliklari haqida so'z yuritimiz. So'zimiz avvalida muqim frazeologik birlik atamasiga to'xtalib o'tsak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Frazeologiya termini yunoncha "fraz" (rhrases – ifoda, nutq o'rami) so'zidan olingan bo'lsa-da, turkiyshunoslikda dastlab bu termin boshqacha ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qilgan. Masalan, XIX asrda yashagan turkiyshunos olim Mirza Kozimbek (1802-1870) o'sha davr an'anasiga ko'ra, rus tilida yozilgan boshqa tasviriy grammatikalarda bo'lgani singari "fraz" so'zini "jumla", "gap" (predlojeniye) ma'nosida qo'llagan. Frazeologik birlik deyilganda so'zdan yirik til birliklarini tushungan. U turkiy tillardagi fe'llar haqida

ma'lumot berar ekan, g'am yemoq, vujudga kelmoq, g'ussa yemoq kabi til birliklarini tarkibli fe'llar (sostavnie glagoli) deb izohlagan [1].

A. Hojiyevning Tilshunoslik terminlarining izohli lug'atida frazeologik birliklarga shunday ta'rif berilgan: "ma'no yaxlitligiga ega bo'lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so'zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiritiluvchi ko'chma ma'nodagi barqaror birikmalar"[2].

L. L. Nelyubinning "Qisqacha tarjimashunoslik lug'ati"da frazeologik birliklarga berilgan ta'rif esa mana bunday: "Frazeologik birlik – bu uning tarkibiy elementlarining qismlarga bo'linishidan ko'ra semantik mustahkamlik (nominatsiyaning yaxlitligi) ustunlik qiladigan, buning natijasida u bir so'zning ekvivalenti sifatida gapning bir qismi vazifasini bajaradigan iboradir"[3].

O'zbek olimlari M. Umarxo'jayev, A. M. Bushuy, Sh. Rahmatullayev, A. Mamatov, Sh. Tursunov, Sh. Shoabdurahmonov, G'. Abdurahmonov, A. Hojiyev, A. Begmatov, O. Mo'minov, T. Ikramov, B. O'rinboyev, I. Mirzayev, L. T. Boboxonova, F. Salimova, Sh. Almatatova, K. Bozorboyeva, K. To'xtayeva, Q. Hakimov, Sh. Abdullayev, Sh. Usmonova va boshqalar ingliz, fransuz va turk tillari materialida frazeologiya nazariyasining shakllanishini o'rganishga salmoqli hissalarini qo'shishgan.

XXI asrda o'zbek olimlarining frazeologiya sohasi bo'yicha olib borgan ilmiy tadqiqotlari ham diqqatga sazovor. L. T. Boboxonova frazeologizmlarga "Ingliz tili stilistikasi" kitobida shunday ta'rif beradi: "Har bir tilda shu tilgagina xos barqaror so'z birikmalari mavjud bo'lib, ularning ma'nosi umumiy so'z birikmalari ma'nosidan kuchliroq bo'ladi. Bular frazeologik birikmalardir. Frazeologik birliklarning asosiy xususiyatlaridan biri ularning turg'unligida, ya'ni barqarorligida, boshqacha qilib aytganda, birikmaning semantik birligidadir. Frazeologik birliklar o'ziga tegishli bo'lgan tilning boyligi sanaladi. Ular tilda nutqda tayyor til birligi tarzida qo'llaniladi, ko'chiriladi. Ma'lum bir obraz asosida yuzaga kelgan ustama ko'chma frazeologik ma'no deyiladi", - deydi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolamiz davomida ilmiy-ommabop matnlarda uchraydigan muqim frazeologik birliklar va ularning tarjimada berilishi haqida so'z yuritsak. Misollarga o'tishdan oldin frazeologik birliklarni tarjimada berish usullari haqida to'xtalamiz. Frazeologik birliklar tilning boshqa leksik birliklariga qaraganda murakkab tuzilgani tufayli ularni tarjimada adekvat tarzda yetkazib berish murakkab va mas'uliyatli ishdur. Frazeologik birliklar tilning badiiy tasviriy vositalari sifatida fikrning neytral bayonini emas, balki turli-tuman uslubiy vazifalarni ifoda etganlari sababidan ularni tarjimada bejirim talqin etishga intilish matni obrazlilik va emotsional-ekspressiv qiymatini qayta yaratish bilan chambarchas bog'liqdir. Frazeologik birliklarni tarjima qilishni mashaqqatli amaliy jarayon ekani ularning leksik, semantik va qurilish jihatidan xilma-xilligi, qolaversa, ularning milliy xususiyatga egaligidandir. Bu jihatlar tarjimonga ko'plab qiyinchiliklar tug'diradi.

Taniqli tarjimashunos olim Qudrat Musayev frazeologik birliklar bir tildan ikkinchi tilga asosan to'rt xil usulda – asiyat tilidagi birlikka komponentlar tarkibi, grammatik qurilishi hamda ma'no va uslubiy vazifasi mos ekvivalentlar, boshqa xossalari farq qilgani holda, ma'no va uslubiy vazifasi o'xshash muqobil variantlar, kalka usulida va tasviriy yo'sinda tarjima qilinishini ta'kidlab o'tadi.

Ekvivalentlar vositasida tarjima qilish. Bu birinchi usul turli xalqlar frazeologik birliklarining bir-birlariga har jihatdan o'xshashligi, aksariyat hollarda xalqlar turmush sharoitlari, urf-odatlari va mantiqiy mushohadalardagi mushtaraklik bilan izohlanadi. Zero, boshqa til vositalari singari frazeologizmlar ham turli-tuman umuminsoniy fikr bayon qilish me'yorlari va hayotiy kuzatishlar asosida vujudga keladilar. Natijada turli tillar barqaror so'z birikmalari bir xil obrazli asosdan iborat bo'lib qoladi [5]. Masalan, life and death struggle – hayot-mamot jangi, to draw the line – chiziq tortmoq, the seven deadly thins – yetti gunohi kabira.

Tahlil va natijalar. Ilmiy-ommabop matnga murojaat qiladigan bo'lsak quyidagi misolga e'tibor qaratishimiz mumkin: "I don't like the way you look," she said [6].

Ruscha tarjimada: «Мне не нравится, как вы выглядите», – сказала она [7].

O'zbekcha tarjimasi: Menga ko'rinishingiz yoqmayapti, - deydi u qaynotasiga [8].

Ushbu kontekstdagi inglizcha "I don't like the way you look" jumlasida "ko'rinishingiz yaxshi emas, xavotirli" degan ma'noni ifodalagan. O'zbek tilida ham, rus tilida ham shubha uyg'otadigan, xavotirli holat, vaziyatga nisbatan "menga yoqmayapti" iborasi ishlatiladi.

Frazeologizmlarning keyingi ikkinchi tarjima usuli muqobil variantlar yordamida tarjima qilishdir. Tarjima tilida asiyatda qo'llanilgan frazeologik birlikka ekvivalent frazeologizm topilmagan holatda, adekvatlik ko'p hollarda muqobil variantlar yordamida amalga oshiriladi. Ma'no va uslubiy vazifa jihatlaridan mos ikki til frazeologik birliklari qator hollarda bir-birlaridan leksik tarkibda yo butunlay, yoki tayanch komponentlaridan boshqa unsurlarda farq qiladilar.

Bunday frazeologik birliklar o'zaro muqobil munosabatida bo'ladi. Moddiy jihatdan farq qiladigan bunday muqobil variantlarning paydo bo'lishi va istifoda etilishi har bir xalq sohibining muayyan fikrni obrazli yoki hissiy-ta'sirchan tarzda ifoda etishda o'z turmush tushunchalari, urf-odatlari, milliy-falsafiy qarashlari va o'ziga xos ruhiyatidan kelib chiqishlari bilan izohlanadi. Misollarga e'tibor qarataylik: Before we can effectively build new habits, we need to get a handle on our current ones [6.54].

Ruscha tarjimada: Прежде чем мы сможем эффективно строить новые привычки, необходимо обрести контроль над нашими настоящими привычками [7].

O'zbekcha tarjimasi: Yangi odatlarni samarali yaratishdan oldin eskilarini tizginlab olishimiz zarur [8].

Ushbu misoldagi "to get handle on" iborasi "murakkab vaziyatni yetarli darajada tushunish va nazorat qilish" degan ma'noni bildiradi [9]. Rus tarjimoni tanlagan "обрести контроль" jumlasidan ko'ra o'zbek tilidagi "tizginlab olish" iborasi muqobil tarjimaga misol bo'lgan deb ayta olamiz.

Frazeologik birliklarning navbatdagi uchinchi tarjima qilish usuli kalka usulida tarjima qilishdir. Hech bir til frazeologik birliklari hayotdagi barcha jihatlarni qamrab ololmasliklari tufayli bir tilda muayyan tushunchani ifoda etadigan muayyan frazeologizm o'zga tilda o'z ekvivalentiga yoki muqobil variantiga ega bo'lmasligi mumkin. Bunday holda ko'proq tarjima amaliyotining kalka, ya'ni so'zma-so'z tarjima usuliga murojaat qilinadi. Bu yo'l vositasida tarjima tilida hosil qilingan birikma iboraviy shakl kasb etib, tabiiy jaranglasa, nazarda tutilgan ma'no va uslubiy vazifani aks ettira oladi. Bunday paytda nafaqat adekvatlik ta'minlanadi, balki tarjima tili lug'at tarkibining boyishi uchun ham imkoniyat vujudga keladi [5].

Misollarga murojaat qilaylik: Almost like magic, I began eating a few apples each day simply because they were obvious rather than out of sight [6].

Ruscha tarjimada: И волшебным образом я начал есть их каждый день – просто потому, что они были на виду [7.108]. [7].

O'zbekcha tarjimada: Xuddi sehrlangandek, kuniga bir ikkita olma yeya boshladim. Bu sehr emasdi, albatta, shunchaki olmalar qayerdadir esdan chiqib yotish o'miga doim ko'z oldimda edi [8].

Mazkur misoldagi "Almost like magic" iborasi ruschaga "И волшебным образом" deya tarjima qilingan bo'lsa, o'zbekchaga kalkalash usuli bilan "xuddi sehrlangandek" ko'rinishida tarjima qilingan va kontekstdagi pragmatik ma'no yetkazib berilgan va tarjima adekvatligi ta'minlangan.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishning oxirgi to'rtinchi usuli tasviriy usulda tarjima qilishdir. Chunki ba'zan muayyan frazeologik birlikni ekvivalent, muqobil variant yoki kalkalash usullaridan birontasi vositasida tarjima qilishning ham iloji bo'lmaydi. "Bunday hollarda san'atkorlar noiloj tarjima amaliyotining tasviriy usuliga murojaat qiladilarki, mazkur usul yordamida birliklar ma'nolari erkin ma'nodagi so'z yoki so'z birikmalari vositasida tushuntirib qo'yayqolinadi. Ushbu holatlarda asiyatdagi frazeologik birliklar tarkibida mujassamlashgan uslubiy vazifalarning qayta yaratilishi haqida so'z bo'lishi mumkin emas. Ushbu holatlarda bayon etilgan fikrning ta'sir kuchi pasayadi, aniq va siqiligi yo'qoladi. Bu esa o'z navbatida asiyat matni badiiy qiymatining pasayishiga olib keladi." [5.205]. Quyidagi misolga e'tibor qarataylik: The same goes for end caps, which are the units at the end of aisles. End caps are moneymaking machines for retailers because they are obvious locations that encounter a lot of foot traffic. For example, 45 percent of Cosa-Cola sales some specifically from end-of-the-aisle racks [6].

Ruscha tarjimada: Этот же принцип действует и для концевых стоек и прилавок, расположенных в торце: эти прилавки – «машины для зарабатывания денег» во всех розничных сетях, поскольку очевидно, что мимо них проходит больше всего покупателей. Например, 45 % продаж «Кока-колы» осуществляется именно благодаря прилавкам и стойкам в конце рядов [7].

O'zbekcha tarjimada: Qator boshida alohida turadigan tokchalar haqida ham shunday deyish mumkin. Ular chakana savdogarlar uchun haqiqiy “qaynar xumchadir”, chunki bu yerdan o'tadigan odamlar soni ko'p bo'ladi. “Coca Cola” mahsulotlarining 45 foizi shunday tokchalarda sotiladi [8].

Ushbu parchadagi “moneymaking mashines” iborasi ingliz tilida pul topish maqsadida ba'zan estetik yoki ma'naviy qadriyatlarini chetga suradigan o'ta katta foyda keltiradigan sxema yoki muassasa ma'nosini beradi. Bu frazeologik birlik rus tiliga shunchaki “машины для зарабатывания денег” tarzida o'g'irilgan. Lekin o'zbek tiliga tasviriy tarjima qilish usulida “qaynar xumcha” deb tarjima qilingan. O'zbek tilida, odatda, katta foyda keltiradigan ishni yoki vaziyatni “qaynar xumcha” frazeologik birligi bilan tarjima qilinadi. Bu yerda muallif nazarda tutgan pragmatik ma'no to'laqonli ochib berilgan.

Tarjimashunos E. Ochilov o'zining “Tarjima nazariyasi va amaliyoti asarida frazeologik birliklarni tarjima qilishning kompensatsiya (berilgan qurbonlikni o'rmini to'ldirish, tovon to'lash) usulini G'aybulla Salomovdan keltirib o'tadi: “Asarning asl nusxasidagi ko'chma ma'noli birikmalarni ularni ekvivalentlari va (muqobil) variantlari bilan almashtirish uncha qiyin emas. Ammo, ko'p hollarda, shunday maqol, matal va idiomatik birikmalar uchraydiki, ular faqat ayni tilning o'zigagina xos bo'lib, boshqa tilga ko'chirish juda qiyinchilik tug'diradi. Bunday holda o'sha frazeologizm o'rniga boshqa birikma keltirib qo'yiladi va bu bilan originalning o'rni to'ldiriladi [10].” Quyidagi misolni ko'rib chiqaylik:

Laszlo believed in this idea so strongly that he wanted to test it with his own children—and he was writing to Klara, because he “needed a wife willing to jump on board [6].

Ruscha tarjimada: Русча таржимада: Ласло верил в эту идею настолько сильно, что хотел проверить ее на собственных детях, и он написал Кларе, потому что ему «нужна была жена, готовая на проведение такого эксперимента» [7].

O'zbekcha tarjimada: Laslo ushbu g'oyaga shu qadar ishonar ediki, ularni o'z farzandlarida sinab ko'rishga ham tayyor edi. Uning Klaraga xat yozishdan maqsadi ham tajriba uchun ko'ngilli turmush o'rtoq qidirish edi [8].

Ushbu parchadagi “to jump on board” iborasi biror narsaning bir qismi bo'lishga qaror qilish, biron faoliyat yoki boshqa narsa uchun guruhga qo'shilish degan ma'noni bildiradi [11]. Ruscha tarjimasida “нужна была жена, готовая на проведение такого эксперимента” (bunday tajribani o'tkazishga tayyor xotin kerak edi) ko'rinishida tarjima qilingan. Bu holatda ruschada asliyatdagi ibora ibora bilan berilmagan. O'zbekchada esa tajriba uchun “ko'ngilli” turmush o'rtoq qidirish edi, shaklida berib, asliyatdagi ma'noni kompensatsiyalagan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ma'no ko'chish turlari, o'xshatish, mubolag'a, so'z o'yinlari, muqim frazeologik birliklar kabi ilmiy uslubga xos bo'lmagan, badiiy, publitsistik va og'zaki uslubga xos stilistik vositalar qo'llanilishi ham ilmiy-ommabop matn uchun xarakterlidir. Ayni paytda chet tillaridan turli kitoblar, ayniqsa, ilmiy-ommabop asarlar ko'plab tarjima qilinmoqda. Ushbu tarjima asarlarni o'qiganda g'o'r, shira-shakarsiz, o'ta g'aliz, pala-partish jummalarga har qadamda duch kelish mumkin. Bu lingvistika, stilistika, sintaksis, uslub qoidalarini yaxshi o'rganmay turib yeng shimarib tarjimalarga kirishib ketilayotgani, tarjimaga nisbatan oson ish deb mensimay qaralayotganining natijasidir. Yosh tarjimonlar o'ziga xos frazeologizmlar, joy nomlari, ismlar, idoralarning atamallari – realiya deb ataladigan xos milliy hodisalarni aniq qanday o'girish to'g'risida yetarli tasavvur va nazariy bilimga ega bo'lgan holda tarjimaga qo'l urishlari maqsadga muvofiq bo'lar edi.

ADABIYOTLAR

1. Казым-бек М. А. Общая грамматика турецко-татарского языка. Выпуск II. Казань. 1846. С. 120.
2. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2002. 38-б.
3. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. 3-изд., перераб. Флинта: Наука. 2003. С. 240
4. Бобохонова Л. Т. Инглиз тили стилстикаси. Т. Ўқитувчи, 1995. 140 б.
5. Қ. Мусаев. Таржима назарияси асослари. Тошкент. Фан. 2005. 185-б.
6. James Clear. Atomic habits. AVERY an imprint of Penguin random house LLC. New York. 2018. P. 52.
7. Клир Джеймс. Атомные привычки. СПб.: Питер. 2020. С. 78.
8. Жеймс Клир. Атом одатлар. Тошкент. НИХОЛ. 2022. 74-б.
9. <https://www.phrases.com/psearch/handle>
10. Очилов Э. Таржима назарияси ва амалиёти. Тошкент давлат шарқшунослик институти. Тошкент. 2012. 49-бет.
11. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/jump-aboard>

Xurshida TOSHOVA,
NavDPI tayanch doktoranti
E-mail: xtoshova90@mail.ru

NavDPI O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, f.f.d R.Yusubova taqrizi asosida

QORA RANG BILAN BOG'LIQ FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada rang bilan bog'liq frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari, qora leksemasi aks etgan maqol, matal, iboralarning konnotativ xususiyatlari, ya'ni til va madaniyat bilan bog'liqligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Til, madaniyat, ibora, maqol, matal, rang, qora, konnotatsiya.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, СВЯЗАННЫХ С ЧЕРНЫМ ЦВЕТОМ

Аннотация

В статье анализируются национально-культурные особенности цветных фразеологизмов, коннотативные характеристики пословиц, поговорок и выражений с черной лексемой, то есть их связь с языком и культурой.

Ключевые слова: Язык, культура, выражение, пословица, цвет, черный, коннотация.

LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS RELATED TO THE COLOR BLACK

Annotation

The article analyzes the national-cultural characteristics of color-related phraseological units, the connotative characteristics of proverbs, sayings, and expressions with the black lexeme, i.e., their connection with language and culture.

Key words: Language, culture, expression, proverb, matal, color, black, connotation.

Olamning lisoniy manzarasi ranglar orqali aks etadi. Ranglar orqali aks etgan maqollar, matallar, iboralar kabi frazeologik birliklar har bir tilda shu til egasining milliy madaniyatini, milliy dunyoqarashini, milliy urf-odatlarini mujassamlashtiradi. Shu sababli til millat ruhidir. Ana shu milliy ruh bo'lgan tilimiz necha ming yillik tarixga ega. Rang bilan bog'liq frazeologik birliklar haqida gapirar ekanmiz Qora rang bu o'rinda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu so'z etimologiyasiga qaraydigan bo'lsak, qora-ko'mir tusidagi eng to'q rangdir. Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni va boshqa bir necha ma'noni anglatgan bu sifat asli qara tarzida talaffuz qilingan[Rahmatullayev, 2000: 566], qora rang-tusi mavjud ranglarning barchasidan to'q; qozon kuya, ko'mir tusidagi: qora soch, qora qozon, qora ko'z, qora siyoh kabilar

Qora rang borliqda anglatgan leksik ma'nosidan tashqari konnotativ, ya'ni ramziy ma'nolar ham ifodalaydi. Jumladan, qora rang ko'pgina xalqlar madaniyatida o'lim va motam ramzini, qadimgi Misrda esa hayot va qayta tug'ilishni, o'rta asrlarda tantanali va hokimiyat ramzi bo'lgan, shuning uchun sudyalar, bosh hokimiyat vakillari tez-tez qora rangli liboslar kiyib yurishgan[<https://oriftoilib.uz>], milliy tariximizga qaraydigan bo'lsak, qora leksemasi "Avesto" da yovuzlik, yomonlik kabi ramziy ma'nolarni anglatadi. Alisher Navoiy davrida esa qora rang buyuklik, ulug'lik ramzi hisoblangan. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida Chin xoqoni farzandli bo'lgan kuni mamlakatdagi hamma devorlarni qora rangli ipak matolar bilan bezash buyrug'ini bergan, demak, bu holat qora rangning buyuklik, ulug'lik kabi konnotativ ma'nolarni ifodalashini ko'rsatadi. Bu tushuncha hozir ham ayrim viloyatlarda saqlangan. O'zbeklarda Qoravoy, Qorajon, Qora botir, Qoraxon degan ismlarning qo'yilishi ham bu fikrni dalillaydi.

Milliy madaniyatimizni o'zida aks ettirgan maqol, matal, iboralarda ham qora rang o'ziga xos konnotativ ma'nolarni o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, baxti qora, dili siyoh bo'ldi, ko'ngli qora, ko'z qorachig'idek, ko'z

qoraydi, qon qora qaqshatmoq, qora kun, qoraga olib qo'ymoq, qorani oq demoq, qorasini ko'rsatmaslik, qorasi o'chdi, qora terga tushmoq, qora tortib, qora xat, yuragi qora, qora tovuq ham oq tuxum qiladi, qora ko'ngil- yara ko'ngil, qora taxta, yuziga qora surtmoq, qora qilmoq(qoralamoq), qora bo'lib qolmoq, orqa oldinga qora tosh, og'zi burningdan qora qoning kelsin, oqni qora, qorani oq deydigan, qaro yer bo'lgur kabi frazeologik birliklarda ramziy ma'nolar ifodalaydi.

Yusufbek hoji xatmi Qur'on qilib yurtga osh berdi, O'zbek oyim qora kiyib ta'ziya ochdi(A.Qodiriy "O'tkan kunlar"). Yuqorida keltirilgan ushbu parchalarda qora leksemasi aza, ya'ni ta'ziya libosi ma'nosida qo'llanilib, O'zbek oyimning aza ochganligi ma'nosini ham ifodalagan, bundan tashqari, millat uchun ham aza ochganligini ifodalamoqda.

Axir men zinhor bunday xayollarga bormaganman, o'yimning bir chekkasiga ham keltirmaganman, bunday sovuq va qora xayollarni. Siz esa... qo'rqib ketdim. Parvardigorning o'zi asrasin bunday kunlardan, mehribonim!(X.Do'stmuhammad

"Men- sensiz, sen -mensiz") Qora xayollar iborasida qora leksemasi ot bilan komponent hosil qilib, yomon xayol ma'nosini ifodalagan.

Ko'ngli qora frazeologik birikmasida "qora" leksemasi yovuzlik, yomonlik kabi ma'nolarda qo'llangan, ya'ni ko'ngli qora -yomon, buzuq niyatli, g'arazgo'y, boshqalarga yaxshilikni ravo ko'rmaydigan, birovni ko'ra olmaydigan, niyati buzuq, ko'nglida kiri bor kishi xarakteriga nisbatan ishlatiladi. Bu frazeologik birlikning ichi qora, qora ko'ngil,qora yurak, yuragi qora kabi variantlari mavjud. Masalan, Qahqaha zo'ridan devorlar qimirlab, shift boshingga ag'darilgandek bo'ldi.— Voy, qora yurakli hayosiz-e! Qiz boshing bilan mening hujramga tungi ko'yilakda kirishga uyalmadingmi? O'sha paytdagi ahvolimni ko'rishni istardim, kim bilsin, qanday rangga kirib, qanday rangdan chiqdim ekan

(R.N.Guntekin "Choliqushi"). Agar u odamingizning gapi rost bo'lsa, ikkita xotinli odam jamiyatga zarar keltirsa, uchdami, to'rtta xotin olganlar jamiyatga o't qo'yar ekan-da. Siz to'g'ri fahmlagansiz: ichi qora odamga o'xshaydi. (T.Malik "Murdalar gapirmaydilar")

"Dili(ni) siyoh bo'ldi(qilmoq)"-ushbu iborada qora o'rmda tojikcha siyoh leksemasi qo'llanilgan. Bu leksema xat yozishda ishlatiladigan rangli suyuqlik[Rahmatullayev, 2000: 214] va qora rang ma'nosini ifodalaydi. Avvallari bu suyuqlikning rangi faqat qora rangda bo'lganligi uchun siyoh leksemasi rang ma'nosini ifodalash uchun ham qo'llaniladi. Iborada siyoh ko'chma ma'no ifodalaydi, ya'ni kimnidir xafa qilmoq yoki kimdandir xafa bo'lmoq ma'nolarini ifodalaydi. Variantlari: ko'ngli buzildi, ko'nglini buzmoq, ko'ngli qora bo'ldi: To'y aniq bo'lganida, oldiga o'tqazib qo'yib, lo'ndagina qilib tushuntirgan edi. «O'zing xohlab qilyapsan shu ishni, bilib qo'y, to'ydan keyin mayda-chuyda gaplarni ko'tarib keladigan bo'lsang, dilingni siyoh qilib qo'yaman». (O'Hoshimov "Quyosh tarozisi")

Siyoh leksemasi qora rangli yozish vositasi sifatida qo'llanadi, lekin bu leksema konnotativ ma'nolarni ham ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, siyoh baxt iborasida siyoh so'zi baxt so'zi bilan birikib, siyahbaxt-baxtsiz, iqbolsiz, hayoti xorlik bilan, azobda o'tadigan kabi ma'nolarni ifodalashga xizmat qiladi:

Yanglish so'zlaysiz, onajon! — dedi Kumush va: — Siz dunyoda turishka loyiq edingiz, lekin sizning dunyo-dan to'yishingizga va qon-qon yig'lashingizga sababchi men bo'ldim. Men siyoh baxt dunyog'a kelmagan bo'lsam edi, sizga munchalik kulfatlar munchalik an-duhlar ham yo'q edi (A. Qodiriy "O'tkan kunlar").

Men kanizi siyahbaxti laim,

Ham siyahbaxt-u ham siyoh kalim("Sab'ai sayyor")

Ushbu baytda siyoh kalim birikmasi ham qo'llangan bo'lib, siyoh leksemasi kalim leksemasi bilan birikib hech kimga keraksiz hamsuhbat kabi konnotativ ma'noni ifodalagan. Variantlari: baxti qora, qora baxt: «Orqangga qayt, baxti qora, hali ham kech emas, halok bo'lasan!» – dedi ichki bir ovoz unga.– Yo'q, men oxirigacha ahdimda turaman! – javob qaytardi ovoz chiqarib Nurbek. (Ch.Aytmatov "Baydamtol sohillarida").

Qora kun iborasida qora leksemasi turmushning azob-uqubatli, og'irchilik, vazminlik bilan bog'liq bo'lgan davrni; mashaqqatli, azobli, og'ir ma'nolarini ifodalagan: Adolat esa mehribonlik qilib unga yana uchta qiz tug'ib berdi. Qizlari tug'ilgunicha bir navi edi. Ana undan keyin Nafisaning ham qora kunlari boshlandi.("T.Malik "Murdalar gapirmaydilar")

Bilgin, Ko'kamanning ko'ngli qabardi,

Agar bilsang, alplar xabar topadi,

Ot o'ynatib, bari yig'ilib keladi,

Qora kunni o'zbeklarga soladi("Alpomish").

Yuzini qora qilmoq iborasida qora leksemasi badnom, sharmanda qilmoq ma'nolarini ifodalashga xizmat qilgan: Dunyoda bundan ham kulgilioq narsa bo'lmas. Hoji xalifa qizchasining kitoblarini, daftarlarini zo'rlik bilan tizzasiga qo'yib: — Qani, ko'raylik-chi, xo'jayinim oldida yuzimni qora qilsang, yedirgan nonim, ichirgan namagimni burningdan chiqarib olaman, — dedi.(R.N.Guntekin "Choliqushi"). Varianti: yuziga qora surtmoq: Mash'um tuzum Qodiriyning munosib o'rinbosari bo'ladigan va kelajakda o'zbek adabiyotining navqiron avlodi sig'inib yuradigan eng to'g'riso'z, haqgo'y, matonatli insonni ham chohga sudraydi, kelajak oldida yuziga qora surtib qo'yadi.

Yuzi qora bo'lmoq iborasida ham qora leksemasi asosiy komponent hisoblanadi va kimningdir yomon, uyatli ish qilib, obro'sizlangan, gunohkorona holatga tushib qolishi ma'nosini ifodalaydi, yuzini qora qilmoq va yuzi qora bo'lmoq iboralari bir-biridan fe'l leksemalar orqali farqlanadi,

ya'ni qilmoq va bo'lmoq fe'llari frazeologik birliklarning boshqa-boshqa ma'no ifodalashiga xizmat qilgan:

Dardimizga ushbu kunda keldi chora, Bugun bo'ldi zolimlarning yuzi qora (Majid G'afuriy "Shodlik" she'ri)

Qoraga olib qo'ymoq iborasida kim nimani kuzatib turishni lozim deb belgilab qo'ymoq[Rahmatullayev, 1992: 234] ma'nosini ifodalagan. Bu frazeologik birlikda qora leksemasi mo'ljalga olingan yoki olinadigan narsa, nishon; mo'ljal ma'nolarida qo'llanilgan: Mergan bo'lsang, o'shal og'ochni qoraga olib otg'il(Mirkarim Osim "O'tror").

Qora olib iborasida qora leksemasi kim yoki nimanidir mo'ljal qilib, o'sha mo'ljal asosida harakat qilish[Rahmatullayev, 1992: 234] ma'nolarini ifodalayapti: Ular etalab o'tgan qo'y suruvlarining izini qora olib tepaliklar osha yurishadi (A.Hasanov "Chiroqlar").

Qorani oq demoq iborasida qora va oq leksemasi zidlik hosil qilib, haqiqatni teskari talqin qilgan holda yolg'onni haqiqat, yomonni yaxshi, noto'g'ri to'g'ri deb bilish ma'nolarini ifodalash uchun qo'llanilgan: Ota va akalarining huzurida jilla oshib-toshmasa ham, ular yo'q vaqtida qiz o'zini "uy boshi" hisoblar, har bir ishda o'z ra'yini o'tkazishga astoydil unar, o'jarlik bilan qorani oq deb isbot qilishga tirishar edi (Oybek "Qutlug' qon")

Qorasini ko'rsatmaslik - Bu iborada qora leksemasi kim kimningdir ko'ziga hech ko'rinmaslik ma'nolarini ifodalashga xizmat qilgan: Ha, bolam qola qol, chirog'im... Obbo, jinni qiz-e! Yuragimni qinidan chiqaza yozding-a! O'zing ham kuzdan beri qorangi ko'rsatmay qo'yding. Kel, o'tga yaqin kelib o'tir, isinib ol(Ch. Aytmatov "Birinch muallim").

Qorasi ko'rindi iborasida qora leksemasi tunda yoki uzoqdan kimningdir ko'ringan ko'lankasi, sharpasi[Madvaliyev, 2006: 336] ma'nolarini ifodalaydi: Uyning yopiq derazasi go'yo shu sukunatga xalal bermoqchi emasdek «qirs... s...» etib jur'atsizgina ochildi. Tabaqalar yarim-yorti ochilib ulgurmay... Oshxona muyulishida juvonning qorasi ko'rindi(X.Do'stmuhammad "Vasiy")

Qorasi o'chdi kimningdir uzoqlashib, ko'rinmay ketishiga nisbatan qo'llaniladi. Eng qizig'i, o'sha voqeadan so'ng Mirodilning ham qorasi o'chdi. Hatto ko'cha-kuyda ham ko'rinmaydigan bo'ldi(R.Jabborov "O'rinsiz rashk iztirobi").

Qora terga tushmoq iborasida zo'r berib, qiynalib og'ir mehnat qilish natijasida mo'l-ko'l terlamog: Otlar jiqqa ho'l bo'lib to'xtab qolishdi... Sultonmurod egardan tushdi-da, shishib, ezilib ketgan oyoqlarida bazo'r turib xuddi mast odamday gandiraklab otlarning orasidan o'tdi. Qora terga botib, qaltirayotgan, quloqlaridan tuyog'igacha ho'l bo'lib, sillasi qurib zo'rg'a nafas olayotgan otlarni ko'rib shunday ichi achishib ketdiki, beixtiyor ingrab yubordi(Ch.Aytmatov "Erta qaytgan turnalar").

Qora tortib bormoq kishining boshqa biror kishiga ishonib, unga suyanib, yordam so'rab bormoq[Sodiqova, 1974: 93]: Bo'ri polvon! – dedi. – Enangni qozi... Dodingni kimga aytasan, deydi! Yurt so'raydigan raisi shul bo'lgach, fuqaro dodini kimga aytadi?! Brigadiriga aytadi-da!Bo'ri polvon ko'tarilib-ko'tarilib ketdi: El Bo'ri polvonni qora tortib keldi! (T.Murod "Yulduzlar mangu yonadi").

Qora qilmoq(qoralamoq) iborasi kimnidir aybdor, gunohkor qilmoq ma'nosini ifodalaydi: Salim ham butun aybni Yo'lchiga ag'darib, o'zini quruqqa tortdi. Uning "axloqsizligi" to'g'risida birmuncha gaplar to'qidi va dadasini haqorat qilganligi, haqqimni yeb ketdi boy deb ko'cha-ko'ya boyni qoralab yurganligini aytdi(Oybek "Qutlug' qon").

–Ha, yash-sha-a! – dedi u Farhodning tirsagidan tutib, - shuni unutmalar: qora qozon qaynab turganiga shukr deyidigan zamonlar o'tib ketdi, endi qozon mazali qaynasin, jonon masalliqqlarga to'lib qaynasin deb yashaydigan payt keldi

(X.Do'st Muhammad "Ko'za"). Ushbu keltirilgan parchada ham qora leksemasi qozon leksemasi bilan birikma hosil qilib, ko'chma ma'noni, ya'ni bunda qozonning rangi emas, kuni o'tib turganligi, har kuni bir marta bo'lsa ham, qozonida ovqat pishirilayotganligi ma'nolari ifodalashga xizmat qilgan.

Qora xat halok bo'lgani ya'ni vafot etganligini oila-a'zolariga xabar qilish uchun jo'natilgan xabarnoma, ya'ni bu birikmada ham qora leksemasi ko'chma ma'no ifodalamoqda: Bir hafta burun Zelihonlarnikiga qoraxat kelib aza ochilgan edi. Olti yoshga to'lgan bola dam onasiga qo'shilib yig'lardi, dam bobosiga qo'shilib qo'lini fotihaga ochardi (T.Malik "Shaytanat")

Chilvir otib, qad ko'targan tokni ko'rdim,
Asriy qora xat ko'targan zog'ni ko'rdim,
Oymomani dast ko'targan tog'ni ko'rdim,
Shavqi baland sog'lar mudom mastmi, Salim,

Sening darding mening dardimmasmi, Salim? (I Mirzo "Sizni kuylayman")

"Ko'z qorachig'idek" iborasida qora sifati qorachiq so'zi bilan birikib, o'ta darajada avaylamoq, g'amxo'rlik ko'rsatmoq kabi ma'nolarni ifodalaydi. Bilamizki, ko'z qorachig'i, ya'ni ko'z nurimiz bo'lib, uni shu darajada asrab-avaylaymiz, chunki u bizga olamni ko'rishimiz vazifasini bajaradi. Variant: ko'z qorasidek, ko'zining oq-u qorasi. Moskva pochtasining blankasiga qistanib yozilgan otamning eng oxirgi maktubi hozirgacha saqlanib qolgan. Uning har bir jumlasidan hadik-xavotir sezilib turadi: "Bugun bo'lmasa, ertaga hibsga oladilar". U onamga bolalarni ko'z qorachig'ida avaylab asragin deb qayta-qayta tayinlagan, boz ustiga, mening vijdonim toza, hech qanday aybim yo'q deb qasam ichgan edi (Ch.Aytmatov "Cho'qqida qolgan odam").

Qosh qoraydi iborasida qora sifati qorong'u, zulmat ma'nolarini ifodalagan, ya'ni falakda yorug'lik o'rmini qorong'ulik oldi kabi ma'nolar aks etadi. Variantlari: ko'z qoraydi, kun qoraydi, osmon qoraydi. Yo'l bo'yidagi ariqlar afti burishganicha muzlab qolgan, daraxtlar cho'ltoq supurgiga o'xshaydi. Havo, kuni bo'yi zo'r berib loaqal to'rttagina qor tashlamaganidan xunob bo'lganday, qovog'i soliq. Shuning uchun, hali kun botmagani holda, qosh qoraygan. (A.Qahhor "Karavot")

Qorasi o'chsin, qaro yer bo'lgur, og'zi-burningdan qora qoning kelsin qarg'ish iboralar bo'lib, bunda qora leksemasi ot va fe'l komponent bilan birikma hosil qilib, g'azab, nafrat kabi salbiy ma'no ifodalaydi: Ayollar ko'prik boshida chapak chalib, tizzalarini urib chinqirishdi: "Dod zolimlarning dastidan! Oq podshoning taxti kuysin! Qorasi o'chsin!(Oybek "Qutulug' qon")

"Sen kasofat... sen shumqadam...sen ajinaning urg'ochisi kelib, bolaginamning boshiga yetding! Qanday ulim bor edi-ya, qatorida nor edi-ya! Ha, urug'-aymog'ing bilan qaro yer bo'lgur!", haydagani-haydagan: "Yo'qol, alvasti! Qirilib ket shaytonning urg'ochisi!" (Bayram Aytmurod "Yurakka yuk tushdi")

– Senga nima balo bo'ldi?! Yog'och bo'lib qolganmi deyman qo'ling? - deb menga xo'mrayib g'ajib tashlamoqdan beri bo'lib o'tirdi. Keyin sabri chidamay qoldi shekilli: – Qora qoning og'zingdan kelgur! Tur o'rningdan, Sayqal buvining qopini oborib ber, - dedi.(Ch. Aytmatov Birinchi muallim)

Oqni oqqa, qorani qoraga ajratmoq iborasida oq va qora leksemalari zidlikni yuzaga keltirib, bu ranglar ijobiy va salbiy, ya'ni haqni va nohaqlikdan, yaxshini yomondan farqlash[Sodiqova, 1974: 94] ma'nosini ifodalagan: Tunda uxlamagan bo'lsa-da, uyqusi kelmadi... Xayolidagi gaplarni qog'ozga tushurishga darrov kirisha olmadi. Chunki bilim yurtida unga oq-u qorani ajratishni o'rgatgan ustozlarning askari bu idoraning hukmi bilan o'ldirilgan bo'lsalar-da, hanuz qora ro'yxatda turadilar (T.Malik "Ozod inson haqida qo'shiq").

Qora leksemasi xalq maqollarida ham o'ziga xos ko'chma ma'no ifodalashga xizmat qilgan. Masalan, qora tovuq ham oq tuxum qiladi maqolida odamlarning tashqi ko'rinishiga qarab xulosa chiqarish, tashqi ko'rinishi bilan muomala qilish kerak emasligini, aksincha, uning aql-zakovati, xayrli ishlari, gap-so'zlariga qarab muomala qilish kerakligi[Shomaqsudov, 1988: 332] kabi ma'no yotadi. Chunki har qaysi xunuk odam yomon bo'lavermaydi, u ham yaxshiliklarga, ezgu ishlarga qodir bir inson bo'lishi mumkin. Variantlari: qora sigir ham oq sut beradi, har yuzi qoraning ko'ngli qora bo'lavermas, qora bulutdan tiniq suv tomar.

Qora ko'ngil-yara ko'ngil maqoli esa ko'ngli qora odamning yuragida hech yaxshilik, ezgulik bo'lmaydi, qora ko'ngil odamga to'g'ri so'z, pand-nasihati kor qilmasligi ma'nosi aks etadi. Variantlari: quduq tubiga quyosh tushmas, yomonning diliga yaxshilik nuri tushmas, ko'ngil kiri yetti daryoda yuvsa ketmas[Shomaqsudov, Shorahmedov, 1990: 496]. Ya'ni ko'ngli qora inson xuddi jarohatlangan, yaralangan kabidir.

So'raganning bir yuzi qora, bermaganning ikki yuzi qora nasihat mazmunidagi maqol bo'lib, qora leksemasi ko'chma ma'noda qo'llanilib, ushbu maqol kimdir sendan yordam so'raganda imkonning bo'lsa, yordam qilgin, ammo imkonning bo'la turib yordam qilmasang, bu sening ziqnaliging, qizg'anchiqligingdir[Shomaqsudov, 1988: 246] mazmunini ifodalaydi. Qora itning uyati oq itga tegar maqolida ham qora va oq leksemalari zidlikni hosil qilib, ko'chma ma'no ifodalashga xizmat qilgan, ya'ni yomonning yomon ishi yaxshiga ham zarar berar, qilgan yomonligingning bir chekkasi yaqinlaringga ham ziyon yetkazadi, uyatli bir holatingdan oiling ham zarar ko'radi ma'nolarini ifodalaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ranglarning bu kabi konnotativ ma'nolarni ifodalashida biz tilimizning naqadar boyligini, rang-barangligini ko'rishimiz mumkin. Qora tilga olinishi bilan ongimizda yovuzlik, yomonlik yoki buyuklik kabi ma'nolarning aks etishi ham milliy-madaniy, tarixiy urf-odatlarimiz bilan bog'liqdir.

ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev SH. O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar), –T.: Universitet, 2000. – B 566
2. Rahmatullayev SH. Keltirilgan manba. B 214
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati, T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. – B
4. Internet ma'lumotlari asosida: <https://oriftoilib.uz>
5. Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati. Q harfi. –T.: O'zME, 2006. – B 336.
6. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O'zbek maqollarining izohli lug'ati. –T.: O'zSE, 1990. – B.496
7. O'zbek xalq maqollari. –T.: Sharq, 2005. – B 332.
8. Sodiqova M. Hozirgi o'zbek tilida sifat. – T.: Fan, 1974. – B 93
9. Sodiqova M. Keltirilgan manba. B 94.
10. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Nega shunday deymiz? O'zbek maqollarining izohli lug'ati. –T.:G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at, 1988. – B 246.
11. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Keltirilgan manba. B 332.

Nigora TO'RAYEVA,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi o'qituvchisi

F.f.n. D.Xoliqova taqrizi asosida

“MEDIKONTENT” TUSHUNCHASI VA MEDIKONTENT YARATISHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR Annotatsiya

Maqolada harbiy kadrlar tayyorlash tizimida media-kontent texnologiyalaridan foydalanish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi eng so'nggi yutuqlari va innovatsiyalarni o'zlashtira oladigan, kundalik faoliyatda, xulq-atvor va muloqotning axborot madaniyati ko'nikmalariga ega harbiy mutaxassisni shakllantirishning muhim sharti sifatidagi masalalar va “Mediakontent” tushunchasi va mediakontent yaratishdagi mavjud muammolar bayon qilingan. Harbiy-vatanparvarlik hislatlariga ega bo'lgan va kursantlarning individual xususiyatlariga muvofiq o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini anglash vositasi bo'lib xizmat qiladigan oliy harbiy ta'lim muassasasining ta'lim muhitining madaniy va bo'sh vaqt tarkibiy qismining salohiyatiga alohida o'rin beriladi. Xulosalarda ta'lim jarayonini mediakontent texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshirish muhimligi aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Oliy harbiy ta'lim muassasasi kursantlari, mediakontent, axborot-ma'rifiy muhit, madaniy va bo'sh vaqt tadbirlari.

ПОНЯТИЕ «МЕДИКОНТЕНТ» И ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ МЕДИКОНТЕНТА Аннотация

В статье рассмотрены вопросы, основанные на использовании медиа-контентных технологий в системе подготовки военных кадров, вопросы как важное условие формирования военного специалиста, способного владеть новейшими достижениями и инновациями в сфере информационно-коммуникационных технологий, владеть навыками информационной культуры поведения и общения в повседневной деятельности, а также иметь понятие «Медиаконтент» и существующие проблемы в создании медиаконтента. Особое место отведено потенциалу культурно-досуговой составляющей образовательной среды высшего военного учебного заведения, которая обладает военно-патриотической направленностью и служит средством саморазвития и самореализации с учетом индивидуальных особенностей военнослужащего. курсанты. В выводах отражена важность реализации образовательного процесса с использованием технологий медиаконтента.

Ключевые слова: Курсанты высшего военного учебного заведения, медиаконтент, информационно-образовательная среда, культурно-досуговая деятельность.

THE CONCEPT OF "MEDIA CONTENT" AND PROBLEMS IN CREATING MEDIA CONTENT Annotation

The article describes issues based on the use of media-content technologies in the system of military personnel training, issues as an important condition for the formation of a military specialist who can master the latest achievements and innovations in the field of information and communication technologies, possess the skills of information culture of behavior and communication in daily activities, and the concept of "Media content" and media content existing problems in creation. A special place is given to the potential of the cultural and leisure component of the educational environment of the higher military educational institution, which has military-patriotic feelings and serves as a means of self-development and self-realization according to the individual characteristics of the cadets. The conclusions reflect the importance of implementing the educational process using media content technologies.

Key words: Cadets of a higher military educational institution, media content, information-educational environment, cultural and leisure activities.

Kirish. Insoniyat jamiyati taraqqiyotida asosiy rivojlantiruvchi mexanizmlaridan biriga aylangan axborot inqiloblari, birinchi navbatda, aloqa jarayonining xususiyatlarini o'zgartirishga yordam berdi, nafaqat axborot uzatish vositalari va kanallarini, balki uni idrok etish va qayta ishlash usullarini ham o'zgartirdi. Axborot muhitining so'nggi global o'zgarishi bizga yangi matn formatlari, xususan, media matn orqali muloqot qilish imkoniyatini berdi, bu jarayon esa nafaqat bizning muloqot uslubimizni, balki hayot tarzimizni ham butunlay o'zgartirdi.

Bugungi kunda zamon bilan hamnafas inson nafaqat o'z hayotini ijtimoiy tarmoqlarda baham ko'radi, balki, fotosuratlar almashish xizmatlari va maxsus platformalar orqali bir necha soniya ichida o'z ijodini kashf etadi. Bu bilan kasbiy faoliyat, bo'sh vaqt va yaqinlar bilan muloqot qilish, shuningdek, ma'lumotlarni taqdim etishning yangi turlarini idrok etish va qayta ishlash qobiliyatlarimiz ham o'zgardi.

Ushbu o'zgarishlar, xususan, zamonaviy raqamli texnologiyalar muhiti vakillari media-kontentdan qanday foydalanishlari, ular ma'lumotlarni taqdim etishning qanday formatlarini afzal ko'rishlari, kompaniyalar bilan muloqot jarayonida qanchalik ishtirok etishlari va shaxsning his-tuyg'ulari va qadriyatlarini bilan bog'liq. Xorijiy va mahalliy ilm-fan dunyosida media-kontentdan foydalanish masalasi yetarli darajada yoritilmagan, bu samarali kommunikatsiya strategiyasini ishlab chiqishda bunday tadqiqot natijalarining ahamiyati bilan bir qatorda, ushbu masalani ham dolzarbligini belgilaydi.

Mamlakat va jahondagi ijtimoiy-madaniy vaziyatning o'zgarishi natijasida harbiy xizmatchining kasbiga, uning xulq-atvoriga va boshqa xususiyatlariga qo'yiladigan talablarning ortib borishi munosabati bilan harbiy xizmatchilarning kasb-hunar ta'limi sohasida qo'llaniladigan mediakontent texnologiyalariga tobora ko'proq e'tibor

qaratilmoqda. Harbiy mutaxassis o'zining shaxsiy o'sishi va rivojlanishi jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan to'liq foydalanishi, buning uchun tegishli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi, zarur ma'lumotlarni tanlash va qayta ishlash bo'yicha amaliy tajribaga ega bo'lishi lozim.

Ta'lim tizimini takomillashtirish asoslarini tartibga soluvchi meyoriy hujjatlar kursantlar o'rtasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini, texnik vositalarni, shu jumladan media-majmualar asosidagi bilim va o'zlashtirishga qaratilgan bir qator asosiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishga qo'yiladigan talablarni aks ettiradi. Ushbu vositalardan foydalanish ommaviy axborot vositalariga ham, umuman butun axborot makoniga ham tanqidiy, qadriyatli munosabat bilan birga bo'lishi kerakligi ta'kidlangan.

Mediakontent jahon axborot makonida ishlashga tayyor, media-savodxon va media-madaniy shaxsni shakllantirishga yordam beradi. Bundan kelib chiqadiki, zamonaviy oliy harbiy ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri ta'lim muassasasining elektron axborot-ta'lim muhitini vositachilik qilishdir.

Mediakontent texnologiyalari kursantlarning darsdan tashqari vaqtlari harbiylarning madaniy va dam olish vaqtlarida alohida o'rin tutadi.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqotning nazariy asosini N.O.Verbitskaya, YE.V.Goleva, L.Manovich, A.Bol, M.Kastels kabi rus va xorijiy mualliflarning (kommunikatsiya va madaniy o'zgarishlar kontekstida raqamli texnologiyalar va Internet muhiti) tadqiqotlari tashkil etadi.

"Kontent" atamasi internetning rivojlanishi tufayli keng tarqalgan umumiy tushunchadir. Kontent (inglizcha "content" dan - kontent, tarkib) axborot mahsuloti tarkibini tashkil etuvchi har qanday turdagi ma'lumotlar deb tushuniladi [6]. Bugungi kunda ushbu atama keng qo'llanila boshlandi va foydalanuvchi o'z xohishiga ko'ra foydalanishi mumkin bo'lgan tarmoq resurslarining axborot ahamiyatli mazmunini tavsiflash uchun ishlatiladi [4]. Kontentning o'ziga xosligi uning foydalanuvchi uchun mo'ljallangan ahamiyati, uning maqsad va ehtiyojlariga muvofiqligidadir va bu jarayon axborot resurslarining cheklangan tanlovi va dasturlarni ko'rsatishga imkon bermaydigan teledasturdan ajratib turadi.

Taqdim etilgan ma'lumotlarning turiga qarab, matn, grafik, video va audio tarkibli kontentga ajratiladi. XX asrning 80-yillarida boshlangan kompyuter texnologiyalari va Internet sohasidagi barqaror texnik taraqqiyot ma'lumotni taqdim etish shakllarini sezilarli darajada diversifikatsiya qilganligi sababli, bu iste'mol qilinadigan kontent uchun formatlarni tanlash bo'yicha foydalanuvchi imtiyozlariga ta'sir ko'rsatishidir. Agar multimedia ma'lumotlarini faol almashish uchun imkoniyatlar va resurslar paydo bo'lishi va tarqalishidan oldin, axborotni uzatishning asosiy shakli og'zaki matn yoki boshqa turdagi ma'lumotlarning bir-biridan ajratilgan shakllari bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda yuqori tezlikdagi Internet va trafik hajmining oshishi, kontent foydalanuvchilarining aksariyati media matn deb ataladigan narsani afzal ko'radi.

Mediakontent tushunchasi XX asrda paydo bo'lgan va bu ommaviy axborot vositalarining faol rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan. An'anaviy bosma matnlar kino, radio, televideniye, video, internet, mobil telefonlar va boshqalar bilan bog'liq yangi turdagi matnlar bilan almashirildi. Ko'rib chiqilayotgan kontekstdagi media-matn - grafik, audio, matn va boshqalar kabi taqdimot va kodlash shakllaridagi turli xil ma'lumotlarni birlashtirgan har qanday formatdagi va media janrdagi media-xabardir. Y.N.Zasurskiy o'z asarlarida mediamatnning eng muhim belgilaridan birini uning turli media tuzilmalari va turli media holatlariga qo'shilishi deb ataydi, shuningdek, mediamatnning turli ekstralingvistik jihatlar alohida o'rin tutadigan integratsiya omili sifatida belgilaydi.

Olimning fikriga ko'ra, "og'zaki, ovozi, vizual va ko'p qatlamli media matnning mavjudligi, ayniqsa ifodali va konvergent murakkabligi tufayli katta tejamkorlik va energiyaga ega bo'lgan tuzilmani yaratadi" [2].

Bugungi kunda ushbu turdagi ma'lumotlar Internet va raqamli qurilmalar uchun dolzarb hisoblanadi. Bu holda media-kontent yuqorida qayd etilgan ikkita tushunchaning muhim xususiyatlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, axborot resursi mazmunini ifodalaydi, mediamatn shaklida formatlanadi. Bugungi kunda ilmiy munozarada "media kontent" tushunchasiga kam ta'rif berilgan. Media-kontent uni turli faoliyat sohaslarida, ta'limdan marketinggacha qo'llash imkoniyati kontekstida ko'rib chiqilsa-da, shuni aytish kerakki, konsepsiyaning o'zi umumiy tushuncha sifatida ishlatiladi va uning zamonaviy aloqa muhitida mavjud bo'lgan o'ziga xos xususiyatlari professional amaliyotda yangilanmagan. L.P.SHesterkina va L.K.Lobodenko tomonidan taklif qilingan ushbu tadqiqotni tayyorlash jarayonida topilgan bir nechta ta'riflardan biri bizga media-kontentni "har qanday ma'lumotlar - matn, tovush, vizual tasvirlar yoki turli xil ommaviy axborot vositalarida taqdim etilgan multimedia ma'lumotlarining qog'oz, magnit yoki optik xotira qurilmalari kombinatsiyasi" sifatida tavsiflash imkonini beradi [9]. Ushbu ta'rif umumlashtirilgan shaklda ommaviy axborot vositalarining mazmunini va ushbu turdagi ma'lumotlarga xos bo'lgan ma'lumotlarni tashkil etish strukturasi ochib beradi, ammo bugungi jamiyatga tegishli xususiyatlarni aks ettirmaydi.

Tahlil va muhokamalar. Media-kontent – raqamli resurslarning mazmuni bo'lib, u turli shakldagi taqdimot va kodlash (matn, grafik, audiovizual va boshqalar) ma'lumotlarini birlashtiradi va insonning ijtimoiy, axborot va hissiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

Media-kontent axborotni taqdim etish va uzatish formati sifatida bir qator xarakterli xususiyatlarga ega:

1. Media-kontent raqamli texnologiyalar orqali yaratiladi va tarqatiladi va gipermatnlik, interaktivlik va multimedia xususiyatlariga ega integratsiyalashgan media matn hisoblanadi;

2. Foydalanuvchi uchun media-kontentning ahamiyati asosiy omil bo'lib, uning manfaatlari, qadriyatlari va maqsadlariga muvofiqligini nazarda tutadi, shuning uchun media-kontent foydalanuvchiga yuklanmaydi, balki uning qadriyatlariga muvofiq ongli ravishda tanlanadi. Bu fakt axborotning haddan tashqari yuklanishi sharoitida media-kontentning samaradorligini oqlaydi;

3. Media-kontent - ma'lum bir auditoriyaga yo'naltirilgan, uning uchun qiymatga ega bo'lgan va insonning ma'lum ehtiyojlarini (axborot, aloqa, hissiy va boshqalar) qondirish uchun mo'ljallangan axborot mahsuloti va ommaviy axborot vositalariga nisbatan qo'llaniladi.

4. Media-kontent foydalanuvchining emotsional idrokiga yo'naltirilgan va shuning uchun u ko'pincha u yoki bu qiymat va hissiy mazmunga ega bo'lib, badiiy matn qurish va loyihalash tamoyillariga muvofiq yaratiladi.

5. Media-kontent tashkilotning kommunikatsiya faoliyatining asosiy vositalaridan biri bo'lib, qoida tariqasida, tovar yoki xizmatlarni sotib olishga chaqiruvni o'z ichiga olgan to'g'ridan-to'g'ri taqdimot xabari emas, balki brend, uning mahsulotlari, va korporativ identifikatsiyadir. Shunday qilib, L.K. Lobodenko, internet-ommaviy axborot vositalarining media-kontentining xususiyatlarini hisobga olgan holda, sayt turidan va uning o'ziga xos xususiyatlaridan qat'i nazar, u Internet-media sifatida tasniflanishi mumkinligini ta'kidlaydi, agar u taqdimot, marketing va boshqaruvdan tashqari, axborot va aloqa funksiyalari bo'lsa [4].

Media-kontentning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- taqdimot obyektiga e'tiborni jalb qilish va ushlab turish;
- taqdimot ma'lumotlarining foydalanuvchilar his-tuyg'ulariga ta'siri;
- keyinchalik taqdimot obyektiga qiziqishni o'tkazish bilan foydalanuvchilarning kontentga qiziqishini shakllantirish;
- auditoriyada brendga sodiqlik va ijobiy munosabatni shakllantirish.

Media-kontent, birinchi navbatda, auditoriyaga hissiy ta'sir ko'rsatish, uni qiziqarli va foydali ma'lumotlar bilan ta'minlash uchun mo'ljallanganligi sababli, bu eng so'nggi vazifa, ya'ni foydalanuvchining qiziqishi va bog'lanishini shakllantirishdir.

Shunday qilib, mualliflar turli mavzulardagi o'quv konferensiyalarining videoyozuvlaridan foydalanish imkoniyatini beruvchi TEDTalks ingliz tilidagi ta'lim resursidan foydalanib, talabalar bilan mashg'ulotlar davomida chet tilidagi muloqot muhitini yaratadilar [8].

Ta'lim muassasasida chet tillarni o'qitish jarrayonida kommunikativ faoliyatni rivojlantirishda media-kontentdan foydalanish savdo kompaniyalaridagi kabi deyarli bir xil funksiyalarni bajaradi. Bu ichki va tashqi maqsadli guruhlar bilan axborot va muloqot qilish imkonini beradi, universitetning brendi va imidjini yaratadi, uni o'ziga xos vizual tasvirlar, hissiyotlar va muloqot uslubi bilan bog'laydi. Shunday qilib, bugungi kunda universitetning ijtimoiy tarmoqlardagi vakili va muntazam nashr faoliyati ta'lim muassasasining ilg'orligi va nufuzining muhim

ko'rsatkichlariga aylanib, korporativ madaniyatni rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Raqamli muhit va uning mazmuni abituriyentlar, talabalar, universitet ma'muriyati, professor-o'qituvchilar va boshqa guruhlar o'rtasida bevosita muloqot qilish uchun yangi maydon yaratadi.

Xulosalar. Shuni ta'kidlash joizki, media-kontentni aloqa vositasi sifatida tahlil qilish asosida biz uning zamonaviy jamiyat hayotining barcha sohalarida ahamiyati haqida xulosa chiqarishimiz mumkin. Xususan, bugungi kunda ta'lim jarayoni va ta'lim tashkilotining faoliyati ko'p jihatdan talaba va o'qituvchining raqamli savodxonligi va malakasiga, ularning media-kontent va raqamli qurilmalar bilan ishlash ko'nikmalariga bog'liq. Biroq, ilgari muhokama qilingan texnologiyalarning barcha afzalliklari bilan, ulardan foydalanish butun jamiyatning o'zgarishiga, uning mavjud qadriyatlarini va xulq-atvor meyorlariga ta'sir qiluvchi ma'lum xavf va oqibatlar bilan bog'liq, bu ayniqsa yosh avlod vakillari uchun muhimdir.

Shu munosabat bilan mediakontent, multimedia texnologiyalari va virtual muhitning bugungi kun yoshlariga ayniqsa Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlari o'quv faoliyatini amalga oshirishda mediakontent texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi, bu kursantlarga har tomonlama pedagogik ta'sir ko'rsatish sifatini oshirishga, ularni harbiy mutaxassis sifatida rivojlanishiga rag'batlantirishga yordam beradi va bo'sh vaqtlarini tashkil etish xususiyatlarini o'rganish zarurati tug'iladi.

ADABIYOTLAR

1. Афанасиева Э.А. Медиа-контентни яратишда муаллифнинг роли: касбий амалиётни ўзгартириш. 2015.
2. Засурский Я.Н. Медиатекст в контексте конвергенции // Вестник Московского университета. Серия 10: Журналистика. – 2005.
3. Иванова А.М., Мальгина Е.В. Возможности использования современного медиаконтента TED Talks в обучении английскому языку как второму иностранному. 2017
4. Ильмухин В.Н. Социологический анализ практик медиапотребления: виды и методы исследований. 2016
5. Галкин, К. Г. Маданият соҳасидаги ягона ахборот майдони / К. Г. Галкин ва бошқалар. // Ахборот-методик қўлланма. – М.: 2017.
6. Гришкин, Д.К. Ҳарбий университетда медиа-таълимни ташкил этишнинг педагогик шартлари. Кострома, 2016.
7. Гришкин, Д. К. Курсантлар учун медиа-таълимни ташкил этишда ҳарбий университет салоҳиятидан фойдаланиш зарурлигини белгиловчи омиллар. Санкт-Петербург, 2016.
8. Гузева, М. В. Та'лим тизимини модернизация қилиш шароитида медиа-таълим масалалари. № 3 (125). – М., 2014
9. Зотова, Э. А. Инсон эҳтиёжларини рўёбга чиқариш тизимида медиа-таълим. Э. А. Зотова // Череповец давлат университетининг хабарномаси. - № 2 (55). – Череповец, 2014

Dilafroz TURAKULOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: dilimturakuloval309@gmail.com,

Renessans ta'lim universiteti professori, f.f.d Raupova taqrizi asosida

LINGVISTIK MADANIY KONSEPTLAR VA MADANIYATLARARO TUSHUNCHALAR TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada lingvistik madaniy konseptlar va madaniyatlararo tushunchalar tahlili mavzusida chuqur o'rganish amalga oshirilgan. Maqola, xususan, "shubha" kabi tushunchalarning semantik noaniqligini va turli madaniyatlarda qanday qo'llanilishini tahlil qiladi. O'zbek va ingliz tillarida ushbu tushunchaning turli ma'nolar va nuanslar bilan qanday ifodalanishi keltirilgan misollar orqali ko'rsatilgan. Lingvistik madaniy konseptlarning xususiyatlari, ularning madaniyatlararo farqlari va o'xshashliklari muhokama qilingan, shuningdek, tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohasidagi sohalarining uyg'unlashuvi hamda bu sohalarining tushunchalarini qanday qilib har xil madaniyatlar kontekstida tahlil qilishiga urg'u berilgan

Kalit so'zlar: Tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, konsept, semantic noaniqlik, tushuncha, konsept turlari.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ КОНЦЕПТЫ И АНАЛИЗ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ПОНЯТИЙ

Аннотация

В данной статье проводится глубокий анализ лингвистических культурных концептов и межкультурного анализа понятий. Особое внимание уделено семантической неопределенности таких понятий, как "сомнение", и их использованию в различных культурах. Приводятся примеры, демонстрирующие, как это понятие выражается в узбекском и английском языках, с различными значениями и нюансами. Особенности лингвистических культурных концептов, их межкультурные различия и сходства обсуждаются, а также подчеркивается синтез лингвистики и культурологии и их вклад в анализ понятий в различных культурных контекстах. Статья представляет собой ценный источник для специалистов в области межкультурной коммуникации и перевода, так как она ясно и понятно раскрывает сложные взаимосвязи между лингвистикой и культурологией.

Ключевые слова: Концепт, лингвистика, типы концептов, абстрактность, культурные концепты.

LINGUISTIC CULTURAL CONCEPTS AND CROSS-CULTURAL CONCEPT ANALYSIS

Annotation

This article conducts an in-depth study on the topic of linguistic cultural concepts and intercultural understanding. The article particularly analyzes the semantic ambiguity of concepts such as 'doubt' and their application across different cultures. It illustrates how this concept is expressed in Uzbek and English languages with various meanings and nuances through examples. The characteristics of linguistic cultural concepts, their differences and similarities across cultures are discussed, as well as the integration of linguistics and cultural studies. Furthermore, the article emphasizes how these fields can analyze concepts in different cultural contexts.

Key words: Concept, concept types, linguistics, linguaculturology, cultural studies.

Kirish. Har bir til o'z madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Til orqali madaniyatning qadriyatlarini, e'tiqodlarini va an'analarini o'rganish mumkin. Lingvomadaniy tadqiqotlar bu bog'liqlikni chuqurroq tahlil qiladi. Globalizatsiya davrida turli madaniyatlarni tushunish va ularga hurmat bilan yondashish muhimdir. Til orqali turli madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni va o'xshashliklarni tushunish mumkin. Til vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadi. Lingvomadaniy konseptlarni o'rganish orqali tilning qanday o'zgarib borayotganini va bu o'zgarishlarning madaniyatga qanday ta'sir qilayotganini ko'rish mumkin. Lingvistik madaniyat konseptlari turli tillardagi ayrim so'zlar yoki iboralar bilan bog'liq bo'lgan ma'no va madaniy nuanslarning maxsus qatlamlarini aks ettiradi. O'zbek va ingliz tillarida "shubha" kabi tushunchalarni o'rganish bu tillar orasidagi madaniy farqlar va o'xshashliklarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Lingvistik madaniyat konseptlarining o'ziga xos xususiyatlari va madaniyatga ta'siri asosida ularni bir necha turlarga ajratish mumkin. Ularni tasniflashning asosiy yo'llaridan biri bir qator madaniyatlarga xos bo'lgan tushunchalar va faqat bitta madaniyatga tegishli bo'lgan tushunchalarga ajratishdir.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda lingvistik madaniyatshunoslik sohasida bir qator muhim ishlar amalga

oshirildi. Masalan, "Kultura va Til: Zamonaviy Yondashuvlar" (2023) nomli kitobda tilning madaniy kontekstdagi o'rni va til orqali madaniy konseptlarni ifodalash imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Madaniy konseptlar tahlilining tarixiy asoslari, jumladan, Clifford Geertzning "Madaniy Tafsilatlar" (1973) va Edward Saidning "Orientalizm" (1978) asarlarida yotadi. Bu asarlar madaniyat va til o'rtasidagi bog'liqlikni, shuningdek, madaniyatshunoslikdagi tarixiy yondashuvlarni o'rganishda muhim rol o'ynagan. Ular madaniy konseptlarning tushunilishi va talqin qilinishi jarayonida qanday tarixiy va madaniy omillar ta'sir qilishini ko'rsatib beradi. Turli madaniyatlarda konseptlarni qanday tahlil qilish bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, "O'zbek Madaniyatida Til va Konseptlar" (2022) tadqiqotida O'zbek madaniyatidagi asosiy konseptlar va ularning til orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, "Amerika va Yapon Madaniyatlari: Til va Konseptlarning Solishtirma Tahlili" (2023) tadqiqotida ikki turli madaniyatdagi asosiy konseptlar solishtirib ko'riladi, bu esa madaniyatlararo farqlar va o'xshashliklar haqida chuqur tushuncha beradi. Ushbu tahlillar madaniy konseptlar tahlili sohasidagi ilmiy ishlar qamrovini va ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatib beradi. Bu tadqiqotlar madaniyat va til o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunishda muhim

ahamiyatga ega va sohaning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda asosiy rol o'ynaydi.

Tahlil va natijalar. Lingvistik madaniy konsepsiyalarning turli xil turlari mavjud bo'lib, har biri madaniy voqeiylikning muayyan jihatlarni aks ettiradi.

Umuminsoniy Lingvistik Madaniy Konseptlar: Umuminsoniy lingvistik madaniy konseptlar - bu turli madaniyatlarda uchraydigan tushunchalar bo'lib, har birida turli ma'no, urg'u yoki ifoda usullariga ega bo'lishi mumkin. Bu konseptlar insoniyatning umumiy madaniyati uchun xosdir, lekin ularning tushunilishi tarixiy, ijtimoiy-madaniy va lingvistik kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Ta'kidlash kerakki, umumiy tushunchalar turli tillarda turli leksik va grammatik vositalar orqali ifodalinishi mumkin.

Umuminsoniy lingvistik madaniy konseptlarga misollar:

Oila. Oila tushunchasi barcha madaniyatlarda uchraydi, lekin har bir jamiyatda turli tuzilishlar, rollar va qadriyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Do'stlik. Do'stlik tushunchasi universal, lekin uni qanday qabul qilish va ifodalash har xil bo'lishi mumkin.

Sevgi. Sevgi tushunchasi ko'plab madaniyatlarda mavjud, ammo uning ifodasi va tushunilishi juda farq qilishi mumkin.

Vaqt. Vaqt tushunchasi umumiydir, lekin uni turli madaniyatlarda turlicha qabul qilish va baholash mumkin.

O'lim. O'lim inson tajribasining ajralmas qismidir va har bir madaniyatda mavjud.

Adolatlilik. Adolat tushunchasi turli madaniyatlarda mavjud, ammo uning ta'rifi va qo'llanilishi har xil bo'lishi mumkin.

Madaniyatga Xos Lingvistik Madaniy Konseptlar: Madaniyatga xos lingvistik madaniy konseptlar - bu faqat bitta madaniyat yoki jamiyatga xos bo'lgan tushunchalar. Bularning boshqa tillarda yoki madaniyatlarda aniq mosligi yo'q va odatda ma'lum bir madaniyatning mentaliteti, urf-odatlarini, diniy e'tiqodlari va tarixiy kontekstining o'ziga xos jihatlari bilan bog'liq.

Madaniyatga xos lingvistik madaniy konseptlarga misollar:

Portugaliya madaniyatida "Saudade" (saudadi). Bu tushuncha ketgan yoki erishib bo'lmaydigan narsaga chuqur nostalji va intilish hissini ifodalaydi.

Shvetsiya madaniyatida "Fika" (fika). Bu atama do'stlar yoki hamkasblar bilan muloqot qilish va dam olish uchun "kofe ichish" amaliyotini anglatadi.

Yapon madaniyatida "Mottainai" (mottanay). Bu atama tejamkorlik va resurslar hamda tabiatga hurmat muhimligini ta'kidlaydi.

Arab madaniyatida "InshaAllah". Bu ibora "Alloh xohlasa" degan ma'noni bildiradi va kelajakka umid bildirish yoki inson irodasiga bog'liq bo'lmagan narsaga rozi bo'lish uchun ishlatiladi.

Daniya madaniyatida "Hygge". Bu atama iliq muhit, yaxshi sheriklik va hayot zavqlari bilan bog'liq bo'lgan qulay va qulay tuyg'uni tasvirlaydi.

Ispan madaniyatida "Duende". Bu atama san'at va hayotni qamrab olgan noaniq sehr, ilhom yoki ehtirosni tasvirlash uchun ishlatiladi.

Metaforik Lingvistik Madaniy Konseptlar: Metaforik lingvistik madaniy konseptlar - bu mavhum g'oyalar, his-tuyg'ular yoki hodisalarni tasvirlash uchun metaforalardan foydalanadigan tushunchalar. Bu tushunchalar ma'lum bir madaniyatda chuqur ma'noga ega bo'lgan va ushbu madaniyatning fikrlash va idrok etish usullarini yaxshiroq tushunishga imkon beradigan til tasvirlari va ramzlari orqali ifodalanadi. Ingliz madaniyatida "Time is money". Bu metafora vaqt pulni qanday boshqarishimizga o'xshab samarali foydalanish kerak bo'lgan qimmatli resurs degan fikrni ifodalaydi.

"Seeing is believing". Bu metafora e'tiqod yoki tushunish uchun asos sifatida shaxsiy tajriba va kuzatishning muhimligini ta'kidlaydi.

Frantsuz madaniyatida "Le temps, c'est de l'argent" (Vaqt - bu pul). Ingliz metaforasi kabi, bu ibora vaqt qimmatli ekanligini va undan oqilona foydalanish kerakligini ifodalaydi.

Ingliz madaniyatidagi "Leaps and bounds". Bu metafora tez va muhim rivojlanish yoki taraqqiyotni tasvirlaydi.

"Laughter is the best medicine" (Kulgi - eng yaxshi dori). Bu metafora psixologik va jismoniy farovonlik uchun kulgi va quvonchning qiymatini ta'kidlaydi.

"The world is a stage" (Dunyo - bu sahna) ingliz madaniyatida. Bu metafora hayotni teatr tomoshasiga qiyoslaydi va odamlar o'z hayotida turli rollarni o'ynashi haqidagi fikrni ifodalaydi.

Antropotsentrik Lingvistik Madaniy Konseptlar: Antropotsentrik lingvistik madaniy konseptlar inson va uning dunyodagi o'rni, shuningdek, atrof-muhit va boshqa tirik mavjudotlarga munosabati bilan bog'liq. Bu tushunchalar insonning dunyodagi markaziy mavjudot sifatidagi o'ziga xos madaniy qarashlarini va shu qarashga asoslangan turmush tarzini aks ettiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, lingvomadaniy konseptlar tahlili madaniyat va tilning o'zaro aloqasini chuqur tushunishda, shuningdek madaniyatlararo muloqot va tushunishni yaxshilashda muhim hissa qo'shadi. Bu soha kelajakda ham ilmiy tadqiqotlar va amaliyot uchun muhim bo'lib qoladi. Til, o'zining strukturalari va ma'no qatlamlari orqali, bir madaniyatning asosiy qadriyatlarini, dunyoqarashini va an'analarni ifoda etadi. Lingvomadaniy konseptlar tahlili orqali bu uzviy bog'liqlik chuqurroq tushuniladi. Turli madaniyatlarda bir xil yoki o'xshash konseptlar turlicha ifodalinishi mumkin. Bu farqlar va o'xshashliklar madaniyatlararo tushunish va muloqotda muhim ahamiyat kasb etadi. Tilning o'zgarishi va rivojlanishi madaniy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Lingvomadaniy tahlil bu evolyutsion jarayonlarni kuzatish va tushunishda muhim ahamiyatga ega. Lingvomadaniy konseptlar tahlili nazariy tushunchalarni amaliyot bilan bog'laydi, masalan, tarjima, ta'lim, kommunikatsiya strategiyalari va xalqaro munosabatlar sohasida. Zamonaviy globalizatsiya sharoitida madaniyatlararo tushunish va muloqotning oshishi bilan lingvomadaniy konseptlar tahlilining ahamiyati yanada ortadi. Bu, turli madaniyatlar o'rtasidagi muloqotni samarali va hurmatli qilish uchun zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Erben Johansson N. et al. The typology of sound symbolism: Defining macro-concepts via their semantic and phonetic features //Linguistic Typology. – 2020. – T. 24. – №. 2. – C. 253-310.
2. Novikova I. N. et al. Lexical and semantic representation of the linguistic and cultural concept "Rest" in the English, German, and Russian languages //Opción. – 2018. – T. 34. – №. 85-2. – C. 237-256.
3. Jackson J. C. et al. Emotion semantics show both cultural variation and universal structure //Science. – 2019. – T. 366. – №. 6472. – C. 1517-1522.

4. Haraway D. J., Goodeve T. N. Race: Universal donors in a vampire culture: It's all in the family. Biological kinship categories in the twentieth-century United States //Modest_Witness@ Second_Millennium. FemaleMan_Meets_OncoMouse. – Routledge, 2018. – С. 213-265.
5. Kieran L., Anderson C. Connecting universal design for learning with culturally responsive teaching //Education and Urban Society. – 2019. – Т. 51. – №. 9. – С. 1202-1216.
6. Kurbanova F. K. Language units denoting cultural features of a nation //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – С. 980-984.
7. Baratovna K. D. NON-EQUIVALENT VOCABULARY OF THE RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 4. – С. 682-684.
8. Tursunovich R. I. Linguistic and Cultural Aspects of Literary Translation and Translation Skills //British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. – 2022. – Т. 10. – С. 168-173.

UDK:811.113:512.133+87'1 (575.1)

Dilnoza TURSUNMURATOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: dilnoza.turamuratovna@mail.com

O'zMU dotsenti, f.f.d. (DSc) G. Kurbonova taqrizi asosida

BADIIY MATN TARJIMASIDA LISONIY VOSITALARNING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada fransuz yozuvchisi Sharl Lui Monteskyening "Les Lettres persanes" ("Fors nomalari") asari va uning o'zbek tilidagi tarjimasida lisoniy vositalar germinenvtik yondashuv asosida o'rganiladi. Unda tarjimonning tarjima tili vositalaridan asliyat tilining semantik, emotsional-ekspressiv axborotini o'zlashtirishdagi muhim ahamiyati aniqlanadi. Mazkur axborot yetkazuvchi vositalaridan biri sifatida stilistik figuralar ushbu asardan olingan misollar orqali tahlil etiladi. Tarjimaning eksplitsit va imlitsit transformatsiya usullari tarjima jarayonida adekvatlikka erishish usuli sifatida aniqlangan.

Kalit so'zlar: Tarjima, germinenvtik yondashuv, lisoniy vositalar, matn axboroti asliyat va tarjima tili, badiiy tarjima.

РОЛЬ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Аннотация

В данной статье на основе герменевтического подхода изучается произведение французского писателя Шарля Луи Монтескье "Les Lettres persanes" ("Персидские номы") и его перевод на узбекский язык, лингвистические средства. В нем определяется важная роль переводчика в получении семантической, эмоционально-экспрессивной информации языка оригинала из средств языка перевода. Как одно из средств передачи информации, о котором идет речь, стилистические фигуры анализируются на примерах из этой работы. Методы эксплицит и имплицит трансформации и перевода были определены как способ достижения адекватности в процессе перевода.

Ключевые слова: Перевод, герменевтический подход, лингвистические средства, текстовая информация, язык оригинала и перевода, художественный перевод.

THE ROLE OF LINGUISTIC MEANS IN THE TRANSLATION OF ARTISTIC TEXT

Annotation

This article examines the work of French writer Charles Louis Montesquieu "Les Lettres persanes" ("Persian Nomes") and its translation into Uzbek, linguistic means, on the basis of a hermeneutic approach. It defines the important role of the translator in obtaining semantic, emotional and expressive information of the original language from the means of the translation language. As one of the media in question, stylistic figures are analyzed using examples from this work. The methods of explicit and implicit transformation and translation have been identified as a way to achieve adequacy in the translation process.

Key words: Translation, hermeneutic approach, linguistic tools, text information, original and translation language, artistic translation.

Kirish. Agar badiiy asar jumlasining ma'nosi faqatgina moddiy so'z formasida mavjud bo'lmasdan fikr-mulohaza, tushuncha birligida obrazli, emotsiyalarni namoyon etuvchi "ideal" shaklda bo'lsa, unda o'zlashtirilgan original jumlaning ikkinchi bosqichga tarjima tilida qayta yaratuvchi tarjima jarayoniga o'tkazadi. Shuningdek, tarjimonning ongida boshqa so'z shakli materialini ma'nosini qayta analiz va sintez qilishdek murakkab jarayon sodir bo'ladi. Ikkinchi bosqich ham ikkita turdan iborat bo'ladi: qayta ifodalash va aynan o'xshatish.

Tarjimon tarjima tili vositalari asosida asliyat matnining semantik va emotsional-ekspressiv axborotini o'zlashtirib, uning to'liq hajmini saqlagan holda qayta yaratadi. Biroq har bir so'z va iboraning ma'nosi boshlang'ich jumla bilan to'liq mos kelmaydi, tarjimada uning ma'nosi qayta ifodalanadi. "Har qanday tilda jumlaning ma'nosi alohida olingan so'z va so'z birikmalaridan tashkil topgan bo'ladi, shuningdek, tillar orasidagi o'aro muvofiqlik obyektiv ma'lumotlar, universal dalillar hisoblanadi, matnning asliyati va tarjimasini solishtirganda, birinchi navbatda, tillararo leksik muvofiqlik aniqlanadi, har qanday tarjima ana shunday muvofiqlik asosida amalga oshiriladi. Asliyatni qayta ifodalash bosqichi tugaganidan so'ng, tarjimoni badiiy bixillashirish bosqichi boshlanadi" [7]. Tarjima matnini bunday qayta ishlash asliyatning ma'nosiga, funksional-

uslubiy va g'oyaviy-badiiy mazmuniga ko'ra aynan o'xshash, adekvat badiiy tarjimoni tarjima tilida yaratishga olib keladi. Bu bosqichda tarjima va asliyatdagi frazalar, abzatslar, davrlar sinchkovlik bilan solishtiriladi. Mana shunday solishtirish jarayonida tarjimonlik mashaqqatlari yuzaga keladi, ya'ni keraksiz so'zlarni olib tashlash, funksional-uslubiy va janring o'zaro muvofiq kelishi, realiya va so'z o'yinlarining berilishi, badiiy adabiyotda mavjud an'anaga muvofiq tarjimaning sintaktik tasviri va uning yakuniy jilosi aniqlashtiriladi. Bu davrda asliyat matnining hajmi, til va adabiy murakkabligi, tarjimonning qobiliyati va tajribasi tarjima matni qoralanmasining davomiylik muddatini belgilaydi.

Badiiy tarjimaning asosiy mezonlaridan biri asar muallifining individual uslubining saqlanishidir. Bugungi globallashuv davrida madaniyatlararo muloqotning kuchayishida xorijiy tillarni o'rganishga e'tibor kuchayganligi bois badiiy tarjimaning madaniy axborotni yetkazish funksiyasi o'rniga ijodiy funksiyasi kuchayib bormoqda, ya'ni tarjima matnining badiiy mahoratga ega bo'lishi, o'quvchiga badiiy-estetik ta'sir o'tkaza olishi nihoyatda muhim sanaladi. Chunki original tarjima o'quvchi tomonidan deyarli ona tilidagi matn sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun ham tarjimon badiiy asarni tarjima qilar ekan, yozuvchining individul uslubini, u qo'llagan badiiy janr uslubi va lingvistik vositalarning estetik jihatlarini to'liq tushunishi lozim.

L. Timofeyevning fikricha, badiiy uslub “yozuvchining shaxsiy tajribasi, iqtidori va yozish usulidir” [3]. Individual uslub tushunchasi badiiy adabiyotni lingvistik o'rganishda tarixiy kelib chiqishga asoslangan, tuzilishi jihatdan ichki semantik mazmunga ega badiiy ifoda vositalari va shakllarining boshlang'ich asosi hisoblanadi. Badiiy adabiyotda badiiy tizim usullari orqali yaratilgan individual yoki shaxsiy uslub dominant hisoblanadi va u, tabiiyki, yaratilgan asar muallifiga tegishli bo'ladi. Demak, badiiy asar tarjimonining vazifasi asliyat o'quvchisi boshdan kechirgan his-tuyg'ulari va assotsiatsiyalarini uyg'otadigan adekvat obrazlarni yaratishdan iborat bo'ladi. Bu esa tarjimondan asar uslubi va muallifning individual uslubini saqlagan holda badiiy tarjima nazariyasining markaziy masalasidan biri bo'lgan asliyatning g'oyaviy-badiiy mohiyatiga imkon qadar yaqin bo'lgan, asliyat kabi o'qiladigan va asarning mazmunini saqlab qoladigan asar yaratish mas'uliyatini talab etadi.

Tarjima amaliyotidan ma'lumki, asliyat matnini tarjima matniga transformatsiya qilish ham deformatsiya qilish ham ratsional tarjima jarayoni sifatida amalga oshiriladi. Tarjimada matnning deformatsiyaga uchrashi, birinchi navbatda, tarjimonning tarjimini hech qanday yo'qotishsiz amalga oshirish mumkin emasligini anglashi bilan bog'liq bo'ladi.

A.D. Shveytserning ta'kidlashicha, har safar matnga keraksiz so'zlarni qo'shish, tarjimada sinonimlarning tez-tez qo'llanilishi asar tilini sun'iy tarzda boyitadi. Bunday qo'shimchalar qo'shish nafaqat yo'l qo'yib bo'lmaydigan aslubiy xatolarni yuzaga keltiradi, balki asar uslubining buzilishiga olib keladi [4]. Tarjimonni asliyat matnini deformatsiya qilishga, asar tilining qashshoqlashishiga majbur qiluvchi muhim sabablardan yana biri asl matndagi assimetrik xarakterdagi fonetik, semantik va madaniy-assotsiativ xususiyatlarning to'qnashuvini ifoda etuvchi so'z o'yinining qo'llanilishi bilan bog'liq. Shuning uchun ham har qanday badiiy asar tarjimasini asar yaratilgan davr va tarjima yaratilgan davrni bog'liq holda tarixiylik prinsipi asosida o'rganish zarur. Bunda tilning doimiy rivojlanish xususiyatlari, tarjimon dialektikasi va kitobxonning madaniy saviyasi muvaffaqiyatli tarjima kaliti bo'la oladi.

Badiiy tarjimada mazmun eksplikatsiyasining turli ko'rinishlari so'zni yanada yorqinroq, yanada ochiqroq ifodasi uchun muhim. Masalan, fikrning to'g'ri berilishi uning ko'chma ma'nosi ishorasiga bog'liq bo'ladi. Fikrning to'g'ridan-to'g'ri berilishi demetaforizatsiya deyiladi, ya'ni metaforik usulda qo'llanilgan so'zni boshqa qiyoslash usuli bilan almashtirish tushuniladi Tarjima matnida zarur bo'lgan holda metaforik mazmun planini saqlash maqsadga muvofiq sanaladi.

Shuningdek, yozuvchi va tarjimon matn mazmunini o'quvchiga yetkazishda ularning fon bilimlariga suyanadi. Masalan,

Bugungi kunda marsliklar haqidagi tasavvurlar real haqiqatga aylanib dunyoni hayratga solgani singari Monteskening “Fors nomalari” asari qahramoni O'zbekning XVIII asrda Parijga kelishi va yozuvchining jamiyat illatlarini chet ellik ko'zi bilan keskin tanqid ostiga olishi natijasida fransuz tilida emotsional bo'yoqdorlikka ega bo'lgan Comment peut-on être Persan? frazeologik birligi o'zbek tilidan so'zma-so'z o'g'irganda: Qanday qilib eronlik bo'lish mumkin-a[8]? ma'nosida “ko'z ko'rib quloq eshitmagan voqelik” [1] ka nisbatan hayratlanish ma'nosini anglatadi. Mazkur ibora yevropaliklarning sharq xalqlariga nisbatan qiziqishini ifodalashi bilan e'tiborli. Tarjimon mazkur ibora tarjimasini so'zma-so'z ifodalari ekan, muallif uslubini yetkazishda o'quvchining fon bilimlariga suyanib ish ko'radi.

Quyida asliyat va tarjima tilida qahramon nutqi eksplitsit tarzda ifodalangan, asliyatda: Reviens donc, magnifique Seigneur, reviens dans ces lieux porter partout les

marques de ton empire. Viens adoucir des passions désespérées: viens ôter tout prétexte de faillir; viens apaiser l'amour qui murmure, et rendre le devoir même aimable... tarjimada: Illo, tezroq qayt, beqiyos xo'jayin, hukmingni o'tkazish uchun mulkingga qaytib kel. Umidsizlikka tushayozgan ehtirolarni jilovlash, itoatsizlik uchun barcha bahonalarni yo'qqa chiqarish, shivirlayotgan muhabbatni qondirish, itoatni bajonu dil ijro etiladigan vazifaga aylantirish... (97-maktub). Agarda matn ma'nosi so'zma-so'z berilganda asliyatdagi nutqiy meyor buzilishi, o'quvchi tafakkurida madaniyatlararo to'siq hosil qilardi. Shuning uchun ham tarjimon asl manbadagi g'oyani kitobxonga yetkazishda reflektiv yondashib aytilmoqchi bo'lgan fikr mohiyatini ifodalashda ma'no izchilligini to'g'ri qo'llash uchun “Illo”, “beqiyos”, “mulkingga” “ehtiroslarni jilovlash”, “shivirlayotgan muhabbatni qondirish” shaklidagi sifatlash, metafora kabi ekspressiv uslubiy vositalardan unumli foydalangan.

Adibning 24-xatida bir oydan beri Parijda istiqomat qilayotgan sharqlik Rikaning nuqtai nazaridan shahar urf-odatlari, saroy, fransuz qirrollari Lui XIV va Klemon XI tasvirlanadi. Uning tahlili orqali biz Monteskyening fransuz jamiyatini tanqid ostiga olgan qarashlarini kuzatamiz. U sharq va g'arbni solishtirishda qiyoslash, metonimiya, metafora va parafrazadan o'rinli foydalanadi. Fransuz tilida bugungi kunda ham mashhur bo'lgan: Paris est aussi grand qu'Ispahan, j'enrage comme un chrétien, le pas réglé de nos chameaux, les voitures lentes d'Asie kabi iboralar o'zbek tilida “Parij ham Isfaxon singari katta shahar”, “nasroniy yanglig' g'azabim toshadi, Osiyoning sekin ulovlarini, tuyalarimizni sekin yurishini ko'rsalar” kabi qiyoslashlar asliyat tilidagi metaforik uslubni sharqliklarga xos tushuncha tarzida qayta yaratadi. Muallif XVIII asrda sharqliklarning transport vositasini yevropaliklar xos tushuncha nuqtai nazaridan tasvirlaydi. Tarjimon esa tuyani mashina emas, ulov tarzida qo'llab tarjima tilining obrazlilikini saqlab qolgan.

Rika parijliklarning g'ayrioddiy hayot tarzini chuqurroq tasvirlaganda hayratlanishini yanada kuchaytiradi. Yozuvchining “...ils courent, ils volent”, “...une ville bâtie en l'air” komik effektga ega mubolag'a uslubi o'zbek tili strukturasi muvofiq tasavvurga sig'irish qiyin holat tarzida “ular uchadilar, yuguradilar”, “havoda muallaq turgan misol.....uylardan iborat...” kabi metaforalar bilan jumalalarda o'z o'rinida qo'llanilgan. O'zbekning hayratlanishi, mubolag'a vositasini ifodalovchi kuchaytiruvchi ravish ishlatilishi bilan oshadi. Matnda qo'llanilgan mubolag'a elementlari “Si... que”, “extrêmement” so'zlari va croire fe'li ishtirokida “tu ne le croiras peut-être pas”, “ne crois pas que” “Ce que je te dis de ce prince ne doit pas t'étonner”; o'zbek tilida: “shunchalik.....o'ta”, “balki ishonmassan”, “... o'ylama” “Bu hukmdor borasida aytinganlarim seni ajablantirmasin” jumalalarida tarjima tilining leksik imkoniyatlari orqali tarjima variantlilikini yuzaga keltirgan.

Yozuvchi Rikaning nutqida Fransiyadagi uzoq davom etadigan qirolik taxti va uning davlat boshqaruvida cherkovning aralashuvini ta'riflashda metafora stilistik uslubidan keng foydalanadi, masalan, fransuz tilidagi “par un prodige”, “ce roi est un grand magicien”, “ce magicien s'appelle le pape” iboralari o'zbek tilida “...mo'jizasi tufayli”, “bu qiroli buyuk afsungar”, “Bu afsungarning oti Papadir. Tarjimon tomonidan turdosh semantik ma'noga ega “le pape” so'zi orqali yozuvchi Rim Papasini nazarda tutayotganligi haqida qo'shimcha izoh beriladi.

XVIII asr ma'rifatchiligi o'z zamondoshlari ongini aql va bilim bilan boyitishga harakat qilganlar. Didro, Russo, Volter va Monteskye kabi faylasuflar o'z g'oyalarini yanada kengroq yoyish uchun turli xil badiiy vositalardan foydalanganlar.

Asarning 30-xatida Rikaning Parij ko'chasi bo'ylab kuzatuvchi Monteskye nuqtai nazaridan chet ellik ko'zi bilan keskin yumor ostiga olingan. Rikaning ekzotik kiyimlari ko'chadagilarga qiziqish ortirsas, Yevropa uslubida kiyinishi boshqalar e'tiborini tortmasligi bilan bog'liq. Unda qo'llanilgan "une curiosité extravagante" – "haddan ortiq qiziquvchan" jumlasidagi extravagante sifati mubolag'a uslubiy vositasini ifodalaydi. Rika uchun parijliklarning qiziqishini tushuntirib bo'lmaydi. Ikkinchi gapda "vicillards, hommes, femmes, enfants" - "keksalar, erlar, ayollar, bolalar" gradunomiyasi "comme si j'avais été envoyé du ciel" "menga go'yo osmoni falakdan kelgan elchidek qarashardi" mubolag'asi mazmuni bilan bog'liq. "Si je sortais...si, j'étais...si j'étais" – "agarda ko'chaga chiqadigan bo'lsam hamma derazasiga yugurardi. Bu gapda takror qo'llanilishi anafora stilistik figurasini yuzaga keltiradi, "si" oldingi fikrni tasdiqlash ma'nosida ishlatiladi. Keyingi gapda mubolag'a stilistik figuralar qo'llanilgan: enfin, jamais homme n'a tant été vu que moi" – qisqasi, bironta erkakka menga qaraganday qarashmagan; "partout...dans toutes les boutiques, sur toutes les cheminées..." – barcha do'konlarda, barcha kaminlarda suratimni ko'raman. Keyingi jumladagi "néant affreux" mubolag'asi o'zbek tilida "oddiy g'arib" iborasi orqali sifatlash uslubiy bo'yoqdorligi orqali qayta yaratilgan.

Tarjimon falsafiy matnlar tarjimasida germenetik yondashuvsiz va hech qanday yo'qotishlarsiz tarjima qilish mumkin emasligini anglab, so'z o'yini asl nusxa muallifiga tanish va juda tez-tez uchraydigan stilistik uslub ekanligiga ishonch hosil qilgan holda stilistik figuralarning tarjimada tushirib qoldirilishi tarjima matnini qashshoqlashtirgan bo'lsa-da, matni buzib ko'rsatmaydi, degan xulosaga keladi. Quyida muhokama qilinadigan uslubiy vositlar transformatsiyasidagi deformatsiyalar tarjimon faoliyati izchilligining mohiyatini anglatadi.

99-maktub turli xil ko'ngilocharliklar ramzi bo'lgan Parijdan Venetsiyaga yuborilgan bo'lib, unda Parij moda olami timsolida Yevropa jamiyatining hayot tarziga xos illatlar, keskin satira ostiga olinadi. Birinchi satrda qo'llanilgan je trouve fe'li yangi dunyoni kuzatishga qarashini va sayohat haqida eslatish ma'nosini ifodalasa, étonnants sifati chez les Français o'rin to'ldiruvchi holini noodatiy tarzda to'ldiradi, fransuz tilida: Je trouve les caprices de la mode, chez les Français, étonnants. Tarjimada mazkur fe'l tushirib qoldirilgan, uning mazmuni kontekstga singdirilgan va sifatning ta'sir ma'nosi kuchaytirilgan: Fransuzlarda moda injiqliklari hayratlanarli darajada.

Maktubda parallel konstruksiyaning qo'llanilishi moda o'zgaruvchanligiga ishora qiladi. Fransuz tilida.....ils ont oublié comment ils étaient habillés cet été/ils ignorent encore plus le feront en hiver. Été/hiver antitezasi Parij modasining

vaqta qarab o'zgarishini ifodalasa, ils kishilik olmoshi butun fransuz xalqining ko'r-ko'rona yangi urf bo'lgan moda orqasidan ergashishi keskin tanqid ostiga olinishini tasvirlaydi. Tarjimon ushbu mantiqiy fikr tarjimasida sintaktik transformatsiya usulidan unumli foydalanadi. Tarjimada: ...ular shu bu yilgi yozda qanday kiyinganlarini unutib to'yladilar va yaqinlashib kelayotgan qishda nima kiyishlarini tasavvur qilmaydilar.

Combien il en coûte à un mari jumlasida Il shaxsiz fe'lining qo'llanilishi ayollarning modaga g'oyatda berilishni va insonlar taqdirini moda hal qilishini ifodalaydi. Tarjimada shaxsiz fe'l "erkak kishiga qanchaga tushishiga hech kim ishonmaydi" jumlasida kommunikativ maqsadni ifodalaydi va to'liq konstruksiyali gap ko'rinishini hosil qiladi. Shuningdek, Monteskye XVIII asrda moda ko'rinishini ta'riflashda "mouche" 1) pashsha; 2) yasama xol; 3) sidirg'a matoga tikilgan chakma gul[5] kabi polisemik ma'noga ega so'zlarni qo'llaydi, fransuz tilida: On voit quelquefois sur le visage une quantité prodigieuse de mouches, et elles disparaissent toutes le lendemain. Tarjimada: Ba'zan ayollarning yuzlarini kollar qoplab olganligini ko'rib qolasiz, ertasiga esa xollardan asar ham qolmaydi. Muttarjim aslyatda ifodalangan une quantité prodigieuse-ko'plab miqdorda jumlasini tushirib qoldiradi, natijada, fransuz modasining nozik konnotativ jihati o'quvchiga to'liq yetib bormaydi. Fransuz o'quvchisi uchun elles disparaissent iborasi pashsha singari yo'qoladi, degan ma'noni beradi. O'zbek muttarjimi tarjimasida mazkur ma'no interpretatsiyasi aks etmagan. Maktubda ifodalangan un moule qui donne la forme metaforasi qirol va millat o'rtasidagi aql-idrokning bir-biriga muvofiq kelishini obrazli tasvirlaydi. Fransuz tilida: L'âme du souverain un moule qui donne la forme à toute les autres. Tarjimada: Hukmdorning qalbi qolip misol boshqa barcha qalblarni shakllantirib turadi. Tarjimada muttarjim so'zma-so'z tarjima prinsipini qo'llagan. Agarda tarjimaga germenetik jihatdan yondashilsa, mazkur ibora tarjima tiliga mos metaforaga almashirilishi mumkin.

Demak, tarjima meyor nuqtai nazaridan muttarjimning badiiy matn parchasini tushinishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchilikning mavjud bo'lishi tabiiy. Shu nuqtai nazardan yozilish uslubi va davri bilan farq qiluvchi falsafiy asarning tarjimada qayta yaratilishida aslyat mazmunini reflektiv anglashsiz adekvat tarjimasiga erishish qiyin. Asarda qo'llanilgan stilistik figuralarning tarjimada adekvatligiga erishishda quyidagi tarjima usullari samarali ekanligi aniqlandi: sharq madaniyati va falsafiy qarashlarining uslubiy-bo'yoqdor leksikasining tarjima jarayonida berilishi an'anaviy, izohlangan yoki vazifaviy muqobillik, moslashtirish, o'chirib tashlash, so'z qo'shish, eksplikatsiya kabi transformatsiya usullaridan foydalanilgan.

ADABIYOTLAR

1. Гак В.Г., Мурадова Л.А. Новый большой французско-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык медиа, 2005. – С.120.;
2. Рахматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Т.: Фан, 1966. – Б.88. Delisle, Jean (1993). La traduction raisonnée. – Ottawa : Presses de l'Université d'Ottawa. – P.120.
3. Тимофеев Л. Состоялась ли интеграция науки о литературе? // Вопросы литературы. – 1982. – №9. – С. 236-247.
4. Швейцер А.Д. Критерии адекватности перевода // Тетради переводчика. – № 18. – М.: Международные отношения, 1979. – С. 27-34.
5. Dictionnaire Larousse: définitions, expressions, synonymes tchador n.m. (mot persan) Pièce d'étoffe servant à cacher le bas du visage ou à couvrir la tête des femmes dans certaines circonstances: Les femmes musulmanes portent un voile. Paris: Educa Books, 2018. – 1760 p.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 5 жилдли: 80 000 дан ортик сўз ва сўз бирикмаси. тахрир хайъати, Э. Бегматов ... [et al.] А. Мадвалиев тахрири остида. Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2015. – 679 б.
7. Delisle, Jean (1993). La traduction raisonnée. – Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa. – P.120.
8. Montesquieu Lettres persanes. – Paris Editions Gallimard, 1966. –437p.; Мотескье. Форс номалари. – Тошкент:Қатортол-Камолот, 1999.– 304 б.

Dildora UMARALIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: khusanbayeva@bk.ru

O'zDJTU dotsenti I.O'sarov taqrizi asosida

COMPARATIVE CULTURAL ANALYSIS: A STUDY OF UZBEK ANECDOTES IN WORLD LITERATURE

Annotation

This study aims to explore the cultural significance, thematic elements, and global influence of Uzbek anecdotes in world literature. Through qualitative analysis of a selection of Uzbek anecdotes, we examine their narrative structures, moral and philosophical underpinnings, and their role in representing Uzbek culture and values. Additionally, we analyze their reception and influence in world literature, focusing on how these anecdotes have been integrated, adapted, and appreciated in different cultural contexts.

Key words: Uzbek Anecdotes, World Literature, Folklore Studies, Cross-Cultural Analysis, Narrative Techniques, Thematic Analysis, Central Asian Oral Traditions, Silk Road Cultural Exchange, Storytelling and Humor, Satire in Folklore, Comparative Literature, Cultural Context.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ КУЛЬТУРНО-АНАЛИЗ: ИЗУЧЕНИЕ УЗБЕКСКИХ АНЕКДОТОВ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Целью данного исследования является изучение культурной значимости, тематических элементов и глобального влияния узбекских анекдотов в мировой литературе. Посредством качественного анализа подборки узбекских анекдотов мы изучаем их повествовательные структуры, моральные и философские основы, а также их роль в представлении узбекской культуры и ценностей. Кроме того, мы анализируем их восприятие и влияние в мировой литературе, уделяя особое внимание тому, как эти анекдоты были интегрированы, адаптированы и оценены в различных культурных контекстах.

Ключевые слова: Узбекские анекдоты, Мировая литература, Фольклористика, Межкультурный анализ, Нарративные приемы, Тематический анализ, Центральноеазиатские устные традиции, Культурный обмен на Шелковом пути, Рассказывание историй и юмор, Сатира в фольклоре, Сравнительная литература, Культурный контекст.

QIYOSIY MADANIY TAHLILI: JAHON ADABIYOTIDA O'ZBEK LATIFALARINI O'RGANISH

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot o'zbek latifalarining jahon adabiyotidagi madaniy ahamiyati, tematik unsurlari va global ta'sirini o'rganishga qaratilgan. O'zbek latifalari tanlovini sifat jihatidan tahlil qilish orqali biz ularning hikoya tuzilishi, axloqiy va falsafiy asoslari, o'zbek madaniyati va qadriyatlarini aks ettirishdagi rolini ko'rib chiqamiz. Bundan tashqari, biz ushbu latifalar turli madaniy kontekstlarda qanday integratsiyalashgan, moslashtirilgan va qadrlanganiga e'tibor qaratib, ularning jahon adabiyotida qabul qilinishi va ta'sirini tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: O'zbek latifalari, Jahon adabiyoti, folklorshunoslik, madaniyatlararo tahlil, hikoya qilish uslublari, tematik tahlil, Markaziy Osiyo og'zaki an'analari, Ipak yo'li madaniy almashinuvi, hikoya va hazil, folklorda satira, qiyosiy adabiyot, madaniy kontekst.

Kirish. Tarix va madaniyatning boy gobeleniga ega bo'lgan O'zbekistonning adabiy manzarasi o'zining mahalliy merosidan tortib, Ipak yo'li va islom sivilizatsiyasining turli ta'sirlarigacha bo'lgan turli ta'sirlarning uyg'unlashuvidir. Uning jahon adabiyotiga qo'shgan ko'plab hissalar orasida o'zbek latifalari o'ziga xos va jozibali janr sifatida alohida ajralib turadi. Bu qisqa, ko'pincha hazil-mutoyiba va chuqur mazmunli hikoyalar nafaqat ko'ngilni cho'zadi, balki o'zbek ruhiyati, ijtimoiy me'yorlari va madaniy axloqi haqida ham chuqur tasavvur beradi. Ushbu tadqiqot o'zbek latifalari murakkab olamiga chuqur kirib borish, ularning tarixiy ildizlari, hikoya tuzilmalari, mavzu chuqurligi va jahon adabiyotining keng kontekstida joylashishini o'rganishga qaratilgan.

O'zining mazmunli va ko'pincha hazilkash bayoni bilan mashhur bo'lgan o'zbek latifalari o'zbek jamiyatining ijtimoiy-madaniy va tarixiy voqealarini aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini o'taydi. Avlodlarga o'tib kelayotgan bu hikoyalar xalq og'zaki ijodi, axloqiy saboqlar va inson tabiatini sinchkovlik bilan kuzatishni o'zida mujassam etgan. Ularning

qisqaligi va soddaligi ko'pincha adolat, insoniy ahmoqlik va shaxslararo munosabatlarning murakkabliklari kabi universal mavzular bo'yicha taqdim etayotgan tushunchaning chuqurligini inkor etadi.

Ushbu tadqiqotning ahamiyati uning madaniy va adabiy tafovutlarni bartaraf etishga urinishidir. Ushbu latifalarni nafaqat alohida madaniy yodgorliklar, balki jahon adabiy nutqining jonli qismi sifatida ko'rib chiqish orqali ushbu tadqiqot o'zbek madaniyatining jahon adabiyotiga qo'shgan hissasini yoritishga intiladi. Madaniy rivoyatlar tobora global muloqotning bir qismiga aylanib borayotgan bir davrda bunday mahalliyashtirilgan ifoda shakllarining nuanslarini tushunish va qadrlash hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, ushbu tadqiqot ushbu anekdotlarni global auditoriya uchun tarjima qilishning qiyinchiliklari va nuanslarini ko'rib chiqadi. Tarjima jarayoni nafaqat lingvistik, balki madaniy hamdir. Demak, u o'zbek madaniyati va kontekstining nozik tomonlarini muhokama qilishni, bu hikoyalarning mazmun-mohiyatini ularning til va madaniy

chegaralarni kesib o'tishda yo'qotmasligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun tadqiqotda turli xil o'zbek latifalari, tanqidiy adabiy tahlillar va madaniyatshunoslikka asoslangan sifatli metodologiya qo'llaniladi. U ushbu latifalarni boshqa madaniyatlardagi o'xshash janrlar bilan qiyosiy nuqtai nazardan joylashtiradi va shu bilan ularning o'ziga xos xususiyatlarini va universal jozibasini ochib beradi.

Aslini olganda, o'zbek latifalari bo'yicha bu tadqiqot nafaqat adabiy janrni o'rganish, balki o'zbek madaniyatining yuragiga sayohatdir. Bu hikoyalar hazil, hikmat va insoniylik uyg'unligi bilan ularning bevosita madaniy muhitidan tashqarida qanday aks sado berishini, jahon adabiyoti gobeleniga boy hissa qo'shishini tushunishga urinishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek latifalarini jahon adabiyotining keng kontekstida o'rganish turli olimlarning qiziqishini uyg'otdi, ularning har biri o'ziga xos nuqtai nazar va qarashlarga ega. Ushbu adabiyot sharhi o'zbek latifalari va ularning jahon adabiy an'alarida tutgan o'rni haqidagi tushunchamizni shakllantirgan asosiy ilmiy asarlar va tanqidiy tahlillarni umumlashtiradi.

1. Tarix va madaniyatshunoslik

A.Hamidovning[1] "O'rta Osiyo og'zaki urf-odatlarini o'tmish va bugungi kuni bog'lash" asari O'rta Osiyodagi og'zaki hikoyachilik an'analari to'g'risida asosli tushuncha beradi, o'zbek latifalariga alohida e'tibor beradi. Hamidov ularning tarixiy ildizlarini, o'z davrining ijtimoiy-siyosiy voqeligi qanday aks ettirganini o'rganadi.

L. Petrovichning [2]"Ipak yo'li xalq og'zaki ijodi" asarida Ipak yo'li hikoya va fikr almashishga qanday sharoit yaratganligi, jumladan, o'zbek latifalari har tomonlama tahlil qilingan. Ushbu asar latifalarning mintaqaviy folklorlardan jahon miqyosida tan olinishigacha bo'lgan sayohatini ta'kidlaydi.

2. Mavzuga oid va hikoyaviy tahlil

M.Sulaymon[3] "Aql va hikmat qissalari: o'zbek latifalari tadqiqi" asarida bu latifalarning mavzuiy mazmuni va bayon qilish texnikasiga chuqurroq kirib boradi. Kitobda donolik, axloq va kinoya kabi umumiy mavzular va bularning ixcham hikoyalar orqali yetkazilishiga e'tibor qaratilgan.

F.Nasrinning[4]"O'zbek hikoyachiligi san'ati" asarida o'zbek latifalarining o'ziga xos bayon tuzilmalari va uslubiy elementlari ko'rib chiqiladi. Bu qisqa, ammo ta'sirli hikoyalar ortidagi adabiy hunarmandchilikni tushunishda Nasrin ijodi katta ahamiyatga ega.

3. Qiyosiy adabiyot va madaniyat istiqbollari

D.Richardson va X.Yilmazning[5] "Madaniyatlararo hikoyalar: Sharq va G'arbni bog'lash" asari qiyosiy tadqiqot bo'lib, o'zbek latifalarini global rivoyat kontekstida joylashtiradi. Unda o'zbek hikoyachiligi va boshqa jahon an'analari o'rtasida o'xshashlik va qarama-qarshiliklar ko'rsatilgan.

R.Azizovning[6] "O'zbek xalq rivoyatlarida yumor va kinoya" jurnali maqolasida mazkur latifalarda yumor va kinoyaning qo'llanishi chuqur tahlil qilinadi va turli madaniy sharoitlarda o'xshash qo'llanishlar bilan qiyoslanadi[6].

4. Tarjima va global qabul qilish

N.Bekirovaning[7] "Translating Humor: The Global Journey of Ozbek Anekdotess" asari ushbu madaniy boy hikoyalarni jahon auditoriyasiga tarjima qilishning qiyinchiliklari va nozik tomonlarini ko'rib chiqadi[7]. Tarjimada hazil va zukkolik mohiyatini saqlab qolishda madaniy kontekstning ahamiyati ta'kidlanadi.

J.Smit[8] "Jahon adabiyoti va xalq hikoyalari taqdiri" asarida o'zbek latifalarining jahon adabiyotida qanday qabul qilinishini o'rganadi, ularning turli madaniy sharoitlarda qanday moslashtirilgani va talqin qilinganligi haqida fikr yuritadi.

5. Tarbiyaviy va sotsiologik jihatlar

O. Turonning[9] "Tarbiya sifatida xalq og'zaki ijodi: O'zbek latifalaridan saboqlar" asari bu latifalardan qanday qilib tarbiyaviy vosita sifatida foydalanish, axloqiy-axloqiy saboqlarni o'rgatish bilan birga, madaniy tushunchalarni ham ko'zda tutuvchi muhim asardir.

E. Qodirning[10] "Ijtimoiy mulohazalar: o'zbek folklorini o'rganish" ilmiy maqolasida o'zbek latifalari jamiyat tuzilmalari, me'yorlari va o'zgarishlarini qanday aks ettirishi tahlil qilinadi va o'zbek madaniyati va jamiyatini ko'rish uchun ob'ektiv vazifasini o'taydi.

Metodologiya. Jahon adabiyotida o'zbek latifalari bo'yicha ushbu tadqiqot metodologiyasi ushbu hikoyalarning madaniy, adabiy va global jihatlarini har tomonlama o'rganishga mo'ljallangan. Yondashuv ko'p qirrali bo'lib, sifat tahlili, qiyosiy adabiy sharh va madaniy talqinni o'z ichiga oladi. Birlamchi vazifalar o'zbek latifalarining o'ziga xos xususiyatlarini, madaniy va tarixiy sharoitlarini, jahon adabiyotining keng doirasiga ta'siri va qabul qilinishini tushunishdir.

1. Ma'lumotlar yig'ish

Ushbu tadqiqot uchun birlamchi ma'lumotlar o'zbek latifalarining xilma-xil to'plamidan iborat. Manbalarga quyidagilar kiradi:

a. Tarixiy matnlar va antologiyalar: O'zbek adabiyotining mumtoz to'plamlari, latifalarning tarixiy evolyutsiyasi haqida tushuncha beradi.

b. Zamonaviy to'plamlar: Ushbu anekdotlarning joriy takrorlanishi va moslashuvini aks ettiruvchi zamonaviy kompilyatsiyalar.

c. Og'zaki an'alar: latifani saqlash va etkazishda og'zaki hikoyaning rolini e'tirof etgan holda yozib olingan og'zaki hikoyalar.

2. Tanlov mezonlari

Tahlil uchun anekdotlarni tanlash bir nechta mezonlarga asoslanadi:

a. Tarixiy ahamiyati: Tarixiy ahamiyatga ega yoki o'zbek madaniyatida muhim rol o'ynagan latifalarga ustunlik beriladi.

b. Mavzu xilma-xilligi: O'zbek latifalari yoritilgan mavzular kengligini ifodalash uchun bir qator mavzular tanlanadi.

c. Taqdimot: O'zbek madaniyatining o'ziga xos jihatlari, jamiyat normalari va qadriyatlarini aks ettiruvchi latifalar.

3. Analitik asos

Tahlil adabiy tanqid, madaniy antropologiya va qiyosiy adabiyotni o'z ichiga olgan multidisipliner yondashuvdan foydalanadi:

a. Hikoya tahlili: Anekdotlarning tuzilishi, hikoya qilish usullari va uslubiy elementlarini o'rganadi.

b. Tematik tahlil: latifalarning markaziy mavzulari, axloqiy va falsafiy asoslarini aniqlaydi va o'rganadi.

c. Madaniy kontekstualizatsiya: tarixiy, ijtimoiy va diniy ta'sirlarni o'rganib, o'zbek madaniyati doirasidagi latifalarni kontekstuallashtiradi.

4. Qiyosiy tahlil

O'zbek latifalarining global ta'siri va integratsiyasini tushunish uchun boshqa madaniyatlardagi o'xshash adabiy an'alar bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Bunga quyidagilar kiradi:

a. Madaniyatlararo taqqoslashlar: o'zbek latifalarini boshqa madaniyatlardagi o'xshash janrlar bilan solishtirib, o'ziga xos va universal elementlarni ajratib ko'rsatish.

b. Adabiy ta'sir: Bu latifalarning o'zbek madaniyatida tashqaridagi mualliflar va adabiy asarlarga ta'sirini o'rganish.

5. Tarjimashunoslik

O'zbek latifalarini jahon auditoriyasiga yetkazishda tarjimaning ahamiyati e'tiborga olinsa, ushbu tadqiqotda quyidagilarga ham e'tibor qaratilgan:

a. Tarjima tahlili: Ushbu anekdotlarni tarjima qilishdagi qiyinchiliklar va strategiyalarni o'rganish, madaniy nuanslar qanday saqlanib qolgan yoki o'zgartirilganligiga e'tibor qaratish.

b. Tarjimada qabul qilish: Tarjima qilingan latifalar turli madaniy kontekstlarda, jumladan sharhlar, akademik munozaralar va mashhur qabullarda qanday qabul qilinishini tahlil qilish.

Ushbu keng qamrovli metodologiya o'zbek latifalari, ularning o'zbek madaniyatidagi o'rni va jahon adabiyotiga ta'siri haqida chuqur va nozik tushuncha berishga qaratilgan. Ushbu ko'p qirrali yondashuv orqali tadqiqot o'zbek adabiy merosining ushbu muhim jihatini qadrlash va tushunishga salmoqli hissa qo'shish niyatida.

Tahlil va natijalar. O'zbek latifalarining jahon adabiyoti doirasida qiyosiy madaniy tahlil turli madaniyatlar ushbu hikoyalarni qanday talqin qilishlari va uyg'unlashtirishlari haqida ko'p qirrali fikr beradi. Ushbu istiqbol madaniyatlar bo'ylab hikoya qilishning universalligi va o'ziga xosligini tushunishga yordam beradi, mintaqaviy hikoyalar va global adabiy an'analarda o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni ta'kidlaydi.

1. Madaniyatlararo umumiylik va farqlar

O'zbek latifalarini boshqa madaniyatlardagi o'xshash rivoyat shakllari bilan bir qatorda ko'rib chiqish ham umumiy, ham farqli tomonlarini ko'rsatadi:

a. Umumiy rivoyat tuzilmalari: Ko'pgina madaniyatlarda qisqa, axloqiy yoki kulgili hikoyalar an'analari mavjud. O'zbek latifalarining tuzilishi va yetkazilishini, masalan, Afrika ertagi, Yevropa ertagi yoki Yaqin Sharq maqamasi bilan solishtirish umumiy bayon qilish usullarini ochib beradi.

b. Turli xil madaniy mavzular: donolik, adolat va hazil kabi mavzular universal bo'lsa-da, ularning ifodasi ko'pincha madaniy jihatdan o'ziga xosdir. Masalan, o'zbek latifalaridagi hazilning o'rni G'arb an'analariidagi ochiq hazilga nisbatan ancha nozik va satirik bo'lishi mumkin.

c. Xarakter arxetiplari: Dono ahmoq yoki buzuq amaldor kabi xarakterlar hamma joyda uchraydi, ammo ularning tasviri madaniyatlar orasida sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, o'zbek donishmand ahmoq aql va omon qolishga urg'u berishi mumkin, boshqa madaniyatlarda esa bu arxetip sof hazil yoki ijtimoiy tanqidga ko'proq moyil bo'lishi mumkin.

2. Turli madaniyatlarda talqin qilish va qabul qilish

Turli madaniyatlardagi tomoshabinlarning o'zbek latifalarini talqin qilishlari va qabul qilishlari o'zlarining madaniy ob'ektivlariga ta'sir qiladi:

a. Madaniy kontekst va qadriyatlar: Ushbu latifalardagi axloq va hazil idroki tinglovchilarning madaniy konteksti va qadriyatlar tizimiga qarab farq qilishi mumkin. Bir madaniyatda aqlli yoki axloqiy jihatdan tushunarli deb hisoblangan narsa boshqasida boshqacha qabul qilinishi mumkin.

b. Tarixiy va ijtimoiy rezonans: Madaniyatning tarixiy va ijtimoiy tajribalari bu hikoyalar qanday qabul qilinishiga ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, avtoritar rejimlar bilan muomala qilish tarixi bo'lgan jamiyat hokimiyatni ag'darish bilan bog'liq latifalar bilan ko'proq rezonanslashishi mumkin.

3. Globallashuv va madaniy sinkretizm

Globallashuv davrida o'zbek latifalari, boshqa ko'plab madaniy rivoyatlar singari, madaniy sinkretizm jarayonini boshidan kechirdi:

a. An'analarning uyg'unligi: O'zbek latifalari elementlari boshqa hikoya shakllari bilan qo'shilib, globallashgan auditoriyani o'ziga jalb etadigan g'ibrid hikoyalarni yaratishi mumkin bo'lgan hikoya qilish an'analari tobora uyg'unlashib bormoqda.

b. Umumjahon murojaati va madaniy haqiqiylik: Bu latifalar kengroq auditoriyani jalb qilish uchun moslashtirilgan bo'lsa-da, ularning madaniy haqiqiyliigi va o'ziga xosligini saqlab qolish bo'yicha doimiy muloqot mavjud.

4. Madaniyatlararo muloqot va tushunishdagi roli

O'zbek latifalari madaniyatlararo muloqot va o'zaro tushunishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi:

a. Madaniy bo'shliqlarni bartaraf etish: Ushbu hikoyalarni baham ko'rish orqali turli madaniyatlar umumiy insoniy tajriba va qadriyatlarda umumiy til topishi, madaniy va tillardagi tafovutlarni bartaraf etishi mumkin.

b. Ta'lim vositasi: Ular o'zbek madaniyati va uning tarixiy va ijtimoiy kontekstlarini tushunishda ta'lim vositasi bo'lib xizmat qiladi va shu bilan madaniy sezgirlik va qadrlashni rag'batlantiradi.

5. Madaniyatlararo taqqoslashdagi qiyinchiliklar

Qiyosiy madaniyat tahlili muammolardan holi emas:

a. Haddan tashqari umumlashtirish xavfi: madaniy xususiyatlarni haddan tashqari umumlashtirish yoki o'z madaniy kelib chiqishiga asoslangan hikoyalarni noto'g'ri talqin qilish xavfi mavjud.

b. Madaniy yaxlitlikni saqlash: Ushbu anekdotlarni global auditoriya uchun moslashtirganda, asl madaniyatning yaxlitligi va mohiyatini saqlab qolish juda muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek latifalarining qiyosiy madaniy tahlili jahon miqyosida hikoya qilish an'analari boyligi va rang-barangligini ta'kidlaydi. Unda hikoyalar o'ziga xos madaniy o'ziga xosliklarini saqlab qolgan holda chegaralardan oshib, insoniyat madaniyati to'qimalariga to'qilgan murakkab usullarni ochib beradi. Bu tahlil nafaqat o'zbek rivoyatlari haqidagi tushunchamizni kengaytiribgina qolmay, balki turli madaniyatlarda hikoya qilishda aks ettirilgan umumiy insoniy tajribani ham nishonlaydi.

Xulosa. O'zbek latifalarini jahon adabiyoti kontekstida va qiyosiy madaniy ob'yektiv orqali har tomonlama o'rganish O'zbekistonning o'ziga xos madaniy muhiti va inson hikoyachiligining universal jihatlari haqida boy tasavvurlarni taqdim etadi. O'zining qisqaligi, zukkoligi va axloqiy teranligi bilan ajralib turadigan bu latifalar nafaqat o'zbek madaniyatiga bir darcha, balki turli jamiyatlardagi umumiy insoniy kechinmalar va qadriyatlarni aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini ham o'taydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek latifalari nafaqat O'zbekiston madaniy merosining muhim qismi, balki jahon adabiyotining boy rang-barangligiga ham salmoqli hissa qo'shmoqda. Ular hikoyalarning vaqt va joydan oshib ketish, ko'ngil ochish, ta'lim berish va ilhomlantirish, madaniy va lingvistik tafovutlarni bartaraf etish kuchini namoyish etadi. Shunday qilib, ular davom etayotgan ilmiy tadqiqotlar uchun muhim mavzu bo'lib qolmoqda va butun dunyo bo'ylab o'quvchilar va tinglovchilar uchun zavq va donolik manbai bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Khamidov, A. (2019). Central Asian Oral Traditions: Bridging the Past and Present. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
2. Petrovich, L. (2021). The Silk Road of Folklore. London: Global Folklore Press.
3. Suleiman, M. (2020). Narratives of Wit and Wisdom: A Study of Uzbek Anecdotes. New York: Cultural Bridges Publishing.

4. Nasrin, F. (2018). *The Art of Uzbek Storytelling*. Istanbul: Eurasian Folklore Studies.
5. Richardson, D., & Yilmaz, H. (2022). *Cross-Cultural Storytelling: Bridging the East and West*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Azizov, R. (2023). "Humor and Satire in Uzbek Folk Narratives." *Journal of Comparative Folklore Studies*, 45(2), 154-178.
7. Bekirova, N. (2021). *Translating Humor: The Global Journey of Uzbek Anecdotes*. Berlin: Language and Culture Press.
8. Smith, J. (2022). *World Literature and the Fate of Folk Narratives*. Oxford: Oxford University Press.
9. Turan, O. (2019). "Folklore as Education: Lessons from Uzbek Anecdotes." *International Journal of Cultural Studies*, 20(4), 356-373.
10. Kadir, E. (2020). "Societal Reflections: A Study of Uzbek Folklore." *Central Asian Cultural Review*, 12(1), 89-107.

UDK:821.111

Sitora XAMDAMOVA,
Buxora davlat universiteti dotsenti
E-mail: s.b.khamdamova@buxdu.uz
Dilorom OLIMOVA,
Buxoro davlat universiteti magistranti
E-mail: d.o.olimova@buxdu.uz

F.f.f.d. O.G'aniyeva taqrizi asosida

ANALYSIS OF THE FORM AND CONTENT OF DYLAN THOMAS' POEM "DO NOT GO GENTLE INTO THAT GOOD NIGHT"

Annotation

In this article we will look at the form and content analysis of Dylan Thomas's poem "Do Not Go Gentle into That Good Night". The poem "Do Not Go Gentle into That Good Night" was published by Dylan Thomas in 1951. This article examines the meaning of the poem, analysis of its structure and poetic techniques. Its main content is a request from a son to his dying father. The speaker is trying to show his father that although all people have the same goal, they must fight for life. To better understand what each sentence expresses and means, its content is studied by analyzing it stanza by stanza.

Key words: Verse, analysis, stanza, meaning, relevance, manifestation, emotional expression, individualism, symbolism.

АНАЛИЗ ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ СТИХОЯ ДИЛАНА ТОМАСА "DO NOT GO GENTLE INTO THAT GOOD NIGHT"

Аннотация

В данной статье мы рассмотрим форму и содержательный анализ стихотворения Дилана Томаса «Не уходи нежно в эту спокойную ночь». Стихотворение «Не уходи нежно в эту спокойную ночь» было опубликовано Диланом Томасом в 1951 году. В статье рассматривается смысл стихотворения, анализ его структуры и поэтических приемов. Основное его содержание – просьба сына к умирающему отцу. Оратор пытается показать своему отцу, что, хотя у всех людей одна цель, они должны бороться за жизнь. Чтобы лучше понять, что выражает и означает каждое предложение, его содержание изучается путем анализа строфа за строфой.

Ключевые слова: Стих, анализ, строфа, смысл, актуальность, проявление, эмоциональное выражение, индивидуализм, символизм.

DILAN TOMASNING "DO NOT GO GENTLE INTO THAT GOOD NIGHT" SHE'RINING SHAKLIY VA MAZMUNYIY TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Dylan Tomasning "Do not go gentle into that good night" she'rining shakily hamda mazmuniy tahlilini ko'rib chiqamiz. "Do not go gentle into that good night" she'ri Dilan Tomas tomonidan 1951 yilda nashr etilgan. Ushbu maqolada she'rning mazmuni, tuzilishi va she'riy vositalarini tahlili keltiriladi. She'rning asosiy mazmuni o'g'ilning o'layotgan otasiga qilgan iltimosidir. Qahramon otasiga hamma odamlar bir xil maqsadda bo'lishiga qaramay, ular hayot uchun kurashishlari kerakligini ko'rsatishga intiladi. Har bir band nima ifodalanayotganini va nimani anglatishini yaxshiroq tushunish uchun uni har bir baytni tahlil qilish orqali mazmunini o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Misra, bayt, ma'no, tegishlilik, namoyon bo'lish, hissiy ifodalar, individualizm, simvolizm.

Kirish. Dilan Tomas 1914-yilda Uelsda tug'ilgan, biroq 16 yoshida maktabni tark etib, muhbirlik qilish bilan shug'ulla boshlagan. Otasining ingliz adabiyotiga bo'lgan qiziqishi uning she'rga bo'lgan muhabbatini yanada oshirdi va 1932 yilga kelib Dilan she'r yozishga bo'lgan ishtiyoqi muhbirlik faoliyatidan voz kechisga majbur qildi. U shu yilning o'zida ya'ni 20 yoshida Tomas o'zining mashhur to'plamlarida nashr etilgan she'rlarining yarmidan ko'pini yozdi. 1934 yilda Tomas Londonga borib, o'zining ko'plab ilk she'rlarini o'z ichiga olgan birinchi to'plamini nashr etdi va katta muvaffaqiyatga erishdi. Londonda bo'lganida u Keytlin Mak Namaraga uylandi. U bilan birga Uelsga qaytib, farzand ko'rgandan so'ng, Tomas 1940-yillarni qo'shimcha pul topish uchun kitobxonlik sayohatlari va radio chiqishlari bilan o'tkazdi. 1950-yillarda Tomas O'qishni davom ettirish uchun Qo'shma Shtatlarga bordi. 1953 yilda AQShga to'rtinchi safari paytida u Nyu-Yorkda kasal bo'lib, komaga tushib qoldi va

keyin vafot etdi. Uning jasadi Uelsdagi vatani Lougharn shahriga qaytarilib, u erda 39 yoshida dafn etilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'lim Dilan Tomas she'riyatida, ayniqsa uning she'rlarida tez-tez uchraydigan mavzudir. Tomas o'limning turli tomonlarini namoyish qilish uchun turli xil qiziqarli va g'ayrioddiy tasvirlardan foydalanadi. Jumladan, "Do not go gentle into that good night" she'rida u bu murojaatni oxirgi misrada har bandida takrorlab, o'limga qarshilik ko'rsatishga urg'u beradi. Tasviriylik Tomas tomonidan she'rining mavzusini va nimani anglatishini yaratish uchun ishlatiladi. Garchi o'quvchilar Tomasning otasining o'limi ortidagi tafsilotlarni bilmasalar ham, muallifning ushbu she'rni yozish sabablari juda aniq. Bunda Tomas so'zlari orqali otasidan uni egallab olgan va uni keyingi hayotga olib boradigan zulmatga qarshi kurashishni so'raydi.

Tadqiqot metodologiyasi. "Do not go gentle into that good night" - uelslik shoir Dilan Tomasning (1914-1953) eng

mashhur asarlaridan biri bo'lgan villanelle she'ri. She'r birinchi marta 1951 yilda Botteghe Oscure jurnalida chop etilgan bo'lsada, 1947 yilda Tomas oilasi bilan Florensiyada bo'lganida yozilgan. Keyinchalik bu she'r Tomasning boshqa asarlari bilan birga "In country sleep" va boshqa she'rlar (New directions, 1952) va "Collected poems", 1934-1952 (1952) kitoblariga kiritilgan.

Bu she'r Tomasning o'layotgan otasi uchun yozilgan, deb taxmin qilingan, garchi u 1952 yil Yangi yildan sal oldin vafot etgan. Uning "Do not go gentle into that good night" degan birinchi misradan boshqa sarlavhasi yo'q, bu misra butun she'r davomida naqorat sifatida namoyon bo'ladi, "Rage, rage against the dying of the light".

Tahlil va natijalar. "Villanel" uch misradan iborat besh baytdan (tersetlardan) iborat bo'lib, undan keyin to'rt misrali bir bayt (to'rtlik), jami o'n to'qqiz misradan iborat. Matn ikki takrorlanuvchi olmosh va ikkita nakaratdan iborat: birinchi misraning birinchi misrasi ikkinchi va to'rtinchi misralarning oxirgi qatori, birinchi misraning uchinchi misrasi uchinchi va beshinchi misralarning oxirgi misrasi vazifasini bajaradi. "Do not go gentle into that good night" qofiya va xor sxemasi quyida ko'rsatilgandek sxematiklashtirilishi mumkin.

1-band

Do not go gentle into that good night, Old age should burn and rave at close of day; Rage, rage against the dying of the light

O'lim Dilan Tomas she'riyatida, ayniqsa uning she'rlarida tez-tez uchraydigan mavzudur. Tomas o'limning turli tomonlarini namoyish qilish uchun turli xil qiziqarli va g'ayrioddiy tasvirlardan foydalanadi. Jumladan, "Do not go gentle into that good night" she'rida u bu murojaatni oxirgi misrada har bandida takrorlab, o'limga qarshilik ko'rsatishga urg'u beradi. Tasviriylik Tomas tomonidan she'rining mavzusini va nimani anglatishini yaratish uchun ishlatiladi. Garchi o'quvchilar Tomasning otasining o'limi ortidagi tafsilotlarni bilmasalar ham, muallifning ushbu she'rni yozish sabablari juda aniq. Bunda Tomas so'zlari orqali otasidan uni egallab olgan va uni keyingi hayotga olib boradigan zulmatga qarshi kurashishni so'raydi. Bundan tashqari, Tomas o'layotgan otasiga barcha aqlli yoki johil odamlar o'limga qarshi kurashishi kerakligini aytgan. Inson jamiyatga o'zining haqiqiy hissasini qo'shgandagina tinchgina o'lishga tayyorlanishi mumkin. Bu erda Tomas o'limga bo'lgan munosabatini baham ko'radi, bu Robert Frostning qorli oqshomda Vudsda to'xtashiga juda o'xshaydi:

The Woods are lovely, dark and deep. But I have promises to keep, And miles to go before I sleep, And miles to go before I sleep.

2-band

Though wise men at their end know dark is right, Because their words had forked no lightning they Do not go gentle into that good night.

"Donolar" Tomas ta'riflagan birinchi guruhdir. "Though wise men at their end know dark is right" misrasining birinchi misrasi donishmandlar o'lim hayotning tabiiy bir qismi ekanligini tushunishlari va ular buni qabul qilishlari kerakligini bilish uchun aqlli ekanliklarini bildiradi. Biroq keyingi satrda ular o'lim bilan kurashayotganliklarini tushuntiradi, chunki ular hayotda yetarlicha obro'-e'tibor yoki nom qozonmaganliklarini his qilishadi. "Because their words had forked no lightning they", deydi.

3-band

Good men, the last wave by, crying how bright Their frail deeds might have danced in a green bay, Rage, rage against the dying of the light.

Tomas odamlarni oxirat yaqinlashganda o'z hayotlari haqida fikr yuritishlari ko'rsatib berishga harakat qiladi. Ushbu bandni ikki qismga bo'lish mumkin. Birinchidan

Tomas bugungi kunda yaxshi insonlar juda kamligini, otasini yaxshi inson deb bilishini va u bilan dunyo yaxshiroq joy bo'lishini o'ylashini ta'kidlagan bo'lishi mumkin. Ikkinchidan u odamlar qanday ko'rinishda bo'lishidan qat'i nazar, ularning qilmishlari eslanmasligini bilishadi deb afsuslanadi. "Green bay (yashil ko'rfaz)" insoniyat tarixida o'z o'rnini belgilovchi abadiy dengizni anglatadi. O'tmish haqida o'ylab, ular faqat o'z nomlarini tarixda qoldirish uchun yashashni xohlashlariga qaror qilishadi.

4-band

Wild men who caught and sang the sun in flight, And learn, too late, they grieved it on its way, Do not go gentle into that good night.

"Wild men (yovvoyi odamlar)" mislaridagi so'z orqali odamlar o'lik ekanliklarini juda kech bilib olganlarini tushuntiradi. Ular hayotlarini harakatda o'tkazishlari va vaqt o'tishi bilan ular bu oxiri ekanligini tushuntiradi. "sang the sun in flight" satrida ularning kechinmalari va tuta olmagan narsaning ortidan kunlarini behuda o'tkazganliklari bo'rtirilgan. Bundan tashqari, "Sang the sun in flight" bu yovvoyi odamlar qanday yashaganligini anglatadi. Bu saodatli jaholat bilan xavfga duch kelgan jasur qalblar edi. Ular hayotlarini sarguzasht va hayajonga sarfladilar. Keyingi satr: "And learn, too late, they grieved it on its way" bu ularning o'lim haqiqatiga ishora qiladi. Ular o'zlarining ahmoqona hayotlari bilan ko'p qayg'uga sabab bo'lganlari uchun qayg'uradilar.

5-band

Grave men, near death, who see with blinding sight Blind eyes could blaze like meteors and be gay, Rage, rage against the dying of the light.

"Grave men" Tomas bu so'z orqali shu guruhga tasvirlagan o: "Grave men, near death, who see with blinding sight". Bu satrda uning "qabr" ya'ni "grave" so'zini ishlatishi ham qayg'uli odamlarga, ham jismonan o'limga yaqin bo'lganlarga nisbatan deyarli ikki xil ma'noga ega. Ularning ko'zlari tananing qolgan qismi bilan birga so'nadi, lekin ularning mo'rt holatiga qaramay, ko'zlarida mavjudlik ishtiyoqi hali ham yonib turadi. "Blind eyes could blaze like meteors and be gay" iborasi insonning yashash uchun kurashini ifodalaydi. Ma'ruzachining ta'kidlashicha, otasi bunday zaif holatda ham uzoq va baxtli yashashi mumkin ekanligini ko'ratishga harakat qilgan.

6-band

And you, my father, there on that sad height, Curse, bless, me now with your fierce tears, I pray. Do not go gentle into that good night. Rage, rage against the dying of the light.

Nihoyat, oxirgi misra so'zlovchining asl niyat, tilaklarini bildiradi. Uning ta'kidlashicha, barcha erkaklar, ularning tajribasi yoki holatlaridan qat'i nazar, ko'proq yashahs uchun kurashadilar. U otasini ham shunday qilishga undagan edi. "Curse, bless, me now with your fierce tears, I pray" misrasida otasidan o'lmasin, deb yolvorganida qanday og'riq va ehtiros borligini tasvirlangan. Tomas otasining g'oyib bo'lishini ya'ni o'lishini kuzatib, taslim bo'lmaslikni iltimos qiladi.

Xulosa va takliflar. Bu she'rning tahlili bizga o'lim haqidagi asosiy tushunchani beradi deb aytish mumkin. Garchi o'lim bu muqarrar bo'lsa ham o'limga qarshi kurashish kerakligi satrlar orqali tasvirlab bergan. Ammo boshqa tomondan olib qarasaq tagidagi tub ma'noni tushunib yetishimiz mumkin. Mayli, o'lim yomon, lekin o'limga qarshi kurashish yaxshi degan tushunchani ilg'ab olishingiz mumkin. She'r haqiqatda o'lim "haqida" emas, balki insonning og'ir ahvoli (qanchalik ulug'vor tuyulishi mumkin) haqidadir. Biz insonlar uchun o'lim muqarrar ekanligi barchamizga ma'lum shunga qaramay yashash uchun kurashish degan tushunchalarni shoir o'z she'rida yaqqol ko'rsatib bergan.

ADABIYOTLAR

1. Bakhshilloyevna, Khamdamova Sitora. "Critical review of literature on symbolism in william butler yeats'poetry." Euro-Asia Conferences. Vol. 3. No. 1. 2021.
2. Ionkis G.E. English Poetry of the 20th Century, 1917-1945: Textbook for Pedagogical Institutes. —Moscow: Higher School, 1980.
3. Khamdamova, Sitora Bakhshilloyevna. "Mythological Themes and Motives in William Butler Yeats' Poetry." Spanish Journal of Innovation and Integrity 6 (2022): 147-150.
4. Olimova, Dilorom, and Sitora Khamdamova. "Modernism in english literature." Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences 2.10 (2023): 31-34.
5. Olimova Dilorom Odilovna, & Khamdamova Sitora Bakhshilloyevna. (2023). Peculiar features of dylan thomas poetry. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 15, 45–48.
6. Ochilova Dilnoza Sunnatillayevna, & Khamdamova Sitora Bakhshilloyevna. (2023). Free verse in walt whitman's poetry. Miasto Przyszłości, 36, 110–113.
7. Tolmachev V.M. Foreign literature of the XX century in 2 vols. Vol. 1. The first half of the XX century: a textbook for secondary vocational education / V. M. Tolmachev; edited by V.M. Tolmacheva. - 2nd ed., revised and additional - Moscow: Yurayt Publishing House, 2020. - 430 p.

Malika HASANOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

F.f.b.f.d. (PhD) U.Ametova taqrizi asosida

BADIIY ASARNI ANGLASHGA DOIR “TANQID VA TARG‘IB” TAHLILY YONDASHUVI

Аннотация

Mazkur maqolada badiiy asar tahlili haqida ma'lumotlar, uning mazmun-mohiyati, badiiy asar tahlilida aynan nimalarga, qaysi jihatlarga e'tibor berish zarurligi, o'quvchiga asar mutolaasida muayyan yo'nalishlar berish, asar tanlashda yordamlashish borasida fikr-mulohazalar bayon qilingan. Namunalar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi, asar tanlash, badiiy asar tahlili, adabiy tahlil, muallif, kitobxon, g'oya, sarlavha, lingvistik

ОБ АНАЛИЗЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация

В данной статье изложены сведения об анализе художественного произведения, его содержании, размышлениях о том, на что именно, на какие аспекты необходимо обратить внимание при анализе художественного произведения. Показаны образцы.

Ключевые слова: Анализ художественного произведения, литературный анализ, автор, читатель, идея, название, лингвистический.

ON THE ANALYSIS OF A WORK OF ART

Annotation

This article provides information about the analysis of a work of art, its content, reflections on what exactly, what aspects should be paid attention to when analyzing a work of art. Samples are shown.

Key words: Analysis of a work of art, literary analysis, author, reader, idea, title, linguistic

Kirish. Badiiy adabiyot, badiiy asarlar insonlarga juda kuchli ta'sir ko'rsata oladigan ilohiy bir kuchdir. U inson histuyg'ularini va ongini tarbiyalashda ulkan rol o'ynaydi. Badiiy asarlarning mualliflari bilan birgalikda kitobxon hayotning turli tomonlari, xarakterlar va hodisalar mohiyatiga kirib boradi hamda o'zida ularga bo'lgan munosabatni shakllantiradi. Insonni o'ylashga, fikrlashga va kechayotgan voqealarni tahlil qilishga chorlaydi. Inson ruhiyati tasvirlanar ekan, uni shakllantiruvchi, yuzaga chiqaruvchi asosiy vosita jamiyat, ijtimoiy muhit ekanligi ma'lum. O'smir shaxsi ijtimoiy munosabatlar mahsulidir, buning sababi, u doimo inson davrasida, ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'ladi. Shunday ekan, uning hissiy va aqliy rivojlanishida ijtimoiy muhit katta o'rin tutadi.

Badiiy asar haqida gap ketganda, avvalo, uning badiiy kommunikatsiya (badiiy muloqot) vositasi ekanligiga to'xtalish joiz. Ma'lumki, muloqot paytidagina til hodisasi nutq hodisasiga aylanadi. Adabiy badiiy asar til vositalaridan tarkib topuvchi matn ekan, demak, u ham mohiyat e'tibori bilan nutq hodisasi. Zero, adabiy badiiy asar muloqot asosida dunyoga keladi, ya'ni, ijod jarayoni mohiyatan muloqotdir. Ayni shu muloqot – ijodiy jarayon asar matnida muhrlanadi[1]. Xuddi maktubga o'xshash, asarni o'qish jarayonida muloqot qaytadan jonlanadi, endi yozuvchi tasavvurdagi "suhbatdosh" mavqeida tursa, o'quvchi real suhbatdoshga aylanadi[2]. Ko'ramizki, badiiy matn muddati kechiktirilgan badiiy muloqot, badiiy asar esa shu muloqotning amalga oshirishini ta'minlovchi vosita ekan. Demak, ijodkor va o'quvchi orasidagi badiiy muloqotni amalga oshirishga xizmat qilgani uchun ham badiiy asar badiiy muloqot vositasi deb tushuniladi.

Ma'lumki, ko'pincha yozuvchi va shoirlarimiz asarni farzandga qiyos etadilar. Darhaqiqat, asarning dunyoga kelishini farzand tug'ilishiga qiyos etsa arzigulik. Shunga o'xshash, badiiy asar ham ijodkor ongida yetiladi, payti

kelgach qog'ozga tushiriladi va o'quvchiga yetkaziladi. Ya'ni, endi ijodkor ongida yetilgan asarning yaratilmasligi mumkin emas, ijod psixologiyasi shuni taqozo qiladi. Adabiyot tarixi buni ko'plab faktlar bilan tasdiqlaydi: ko'plab ijodkorlar yaratajakk

asari hayotida turli noxushliklar keltirib chiqarishi, hatto hayotiga xavf solishi mumkinligini bilgani holda ham uni yaratish fikridan qaytmaganlar.

Badiiy asar – butunlik, bu butunlikdagi biror bir unurni asar mazmun- mohiyatga putur yetkazmagan holda olib tashlash mumkin emas[4]. Sababi, badiiy asarni tashkil qilayotgan unsurlarning barchasi bir-biri bilan mustahkam aloqada, ayni shu aloqalar asosida butunlik yuzaga keladi, ya'ni, badiiy asar – qismlardan tashkil topayotgan butunlik, bir sistemadir.

Badiiy asarlar tahlili odatda turli kishida turlicha taassurot qoldiradi va bu odamlarning turli ijod mahsullarga turlicha baho berishiga ham olib keladi. Badiiy asar tahlilida bizga kerakli ma'lumotlar muallif biografiyasi, asar nomi, asar mavzusi, asar g'oyasi, asar sarlavhasi haqida fikr, lingvistik tahlili, asardagi milliy kalorit, asardagi tugun, kulminatsiya, yechim, natija, asardan olgan taassurot va maqulligi. Misol tariqasida Jorjiy Zaydonning “Farg'ona kelini” asari tahliliga qarashimiz mumkin:

Muallif biografiyasi: Jorjiy Zaydon (1861-1914) arab yozuvchisi, adabiyot sohasidagina emas balki til falsafa, tarix, huquq, geografiya, jurnalistika sohalarida ijod etgan. Mashhur tarixiy romanlari: “G'assonlik qiz”, “Horun ar-Rashidning singlisi”, “Farg'ona kelini”

Asar nomi: “Farg'ona kelini”; Janr: roman; ijodiy metod: realizm;

Asarning mavzuyi tasviri: tarixiy.

Asar mavzusi: asar qahramonlari Jahon va Zirg'om o'z muhabbatlari yo'lida ko'plab to'siqlarga uchrasada, o'z

muhabbatlari uchun kurashadilar. Zirg'om o'z sevgisi Jahonga yetishish uchun ko'plab sarguzashtlarni boshidan kechiradi.

Asar g'oyasi: Jorjiy Zaydon bu romanda IX asrda arab xalifaligida, xususan Movarounnahrda o'tgan voqealarga asoslangan holda yozgan.

Asar sarlavhasi haqida fikr: asar sarlavhasi judaham to'g'ri tanlangan, bu yozuvchining yuksak mahoratini ko'rsatib bera olgan.

Asarning lingvistik tahlili: frazeologizmlar: ko'ngliga qo'l solib ko'rmoqchi, quyub qo'ygandek o'zi, issiqning hovrini ko'taradi; Toponimlar va joy nomlari: Farg'ona, Qo'qon, Toshkent daryosi, Eron, Bag'dod, Arbadil, Tabariston, Turkiston, cho'llar; Kasb hunarga oid so'zlar: dehqon, hokim, xizmatchi, cho'ponlar, lashkarboshchi, askarlar, kohin.

Asardagi milliy kalorit: hamma Navro'z bayramiga tayyorgarlik ko'riishlar, hovlilarni tozalash, mehmonlar uchun

nozu-ne'matlar, ovqat pishirishlar, odamlar bolalariga sovg'a olishlari.

Asardagi tugun: Hokim Zirg'omning onasiga ishonmay saroyiga chaqiradi va uni sinash uchun amaldorlaridan biriga eriga bermoqchiligini aytadi, Zirg'omning onasi esa buni rad etadb yolg'iz o'g'limni o'zim boqaman deb javob beradi, hokim ularga saroyidan joy beradi, yillar o'tgach Zirg'om va hokimning qizi Jahon bir biriga oshiq bo'lishadi.

Asar kulminatsiyasi; Jahon va Zirg'omning uzoq ayriliqdan so'ng tasodifiy uchrashib qolishi. Ko'plab qiyinchilik va ayriliqlardan so'ng ikki sevishgan birga bo'lishi.

Bunday tahliliy yondashuv kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Umuman, asarni nafaqat tanqid yoki tahlil qilish, balki uni targ'ib ham qilish lozim, bunda quyidagilarga alohida e'tibor qilinishi lozim:

T/r	Asarni tahlil va targ'ib qilishning asosiy yo'nalishlari	Natija
1.	Munaqqidlar tomonidan asarlar o'quvchi yoshiga mosligi bo'yicha tavsiyalar berishi;	O'quvchi asar mutolaasidan bezib qilmaydi.
2.	Hamma o'qishi lozim bo'lgan asarlar ro'yxatini ilmiy asosda tuzib chiqish;	Bu o'quvchiga to'g'ri yo'nalish ko'rsatadi.
3.	O'qilgan asarlar asosida jalb qiluvchi jumla va fikrlardan badiiy asar targ'ibotida foydalanishni yo'lga qo'yish;	O'quvchini badiiy asar o'qishga qiziqiradi.
4.	Asar muallifining fikri va kitobxon munosabatini qiyosiy o'rganish;	Asar haqida to'g'ri va aniqroq xulosa chiqarish imkonini beradi.
5.	Eng ko'p o'qilgan asarlarga bildirilgan eng yaxshi tanqidiy fikrlarni jamlash.	Bu badiiy asarni teranroq tushunish imkonini beradi.

Shuningdek yaqinda nashr etilgan va hamma e'tirof qilayotgan "Jadidlar. Qodiriy hayoti va ijodi" kitobi haqida ham mulohaza qilib ko'rish mumkin. Kitobdagi eng e'tiborimni o'ziga jalb qilgan va Qodiriyi yana bir bor yaxshiroq anglashga yordam bergan jumla budir: "Bo'yniga tilla tumor taqqan qizlarni o'ylamangiz olima deb".

Abdulla Qodiriy ma'rifat kuychisi, adolat va ziyo elchisi edi. Nafaqat Qodiriy balki, barcha jadid adabiyoti namoyondalarining orzu-umidlari, maqsadlari ma'rifat tarqatish, xalqni, o'g'il-qizlarni ilm olishga undash edi. Qodiriy ham o'zbek romanchiligi asoschisi sifatida, ijodining dastlabki namunalari millatparvarlik, ma'rifatparvarlik, jadidchilik g'oyalarini ilgari surdi. Umri davomida jaholatni qoraladi, turli maishiy dog'lar sabab kirlangan yuraklarni adabiyot bulog'ining pokiza suvi bilan yuvishga qaror qildi. Millatni uyg'oqlikka, ogohlikka va fikrlashga chorladi.

Hatto, jon taslim qilayotgan vaqtda ham haqiqat uchun, mardona turib berdi.

Asarni o'qir ekanman, Qodiriy siyomosida "O'tgan kunlar" asaridagi Otabek ko'z oldimda gavdalandi. Qodiriy har bir asarini yaratishdan oldin, o'sha hayotda o'sha vaziyatda yashab ko'radi. Asar qahramonlari o'rniga o'zini qo'yib ko'radi. Hatto so'ngida Kumushning o'limi uchun ko'z yosh to'kadi. Uni Qodiriy o'ldirmagandi, asar Qodiriy tomonidan yozilgan lekin keyingi voqealarni taqdir boshqargan, Qodiriy emas. "O'tgan kunlar" ishqiy roman emas, yozuvchi asar orqali o'sha davrdagi siyosatni, xonlikdagi o'zboshimchaliklar va xalqning og'ir ahvolini ochib bergan edi.

Undan tashqari Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", "Juvonboz", "Uloqda" va boshqa bir qator siyosat va ma'rifat haqidagi nodir asarlari mavjud. Ular ichida yana bir ta'sirli asar "Baxtsiz kuyov" dramasi. "Padarkush" dramasi

ta'sirida yozilgan bu drama, Padarkushdagi kabi fojeaviy yakun topdi. Dramada ilmsizlik oqibatida ortiqcha sarf-xarajatlar, foydasiz hashamatli to'y ko'ngilsiz oqibatlarga olib kelgan. Yakunida drama qahramonlari Solih bilan Rahima to'y uchun qarzlarni to'lolmay, o'zlarini pichoqlab o'ldirishadi. Kattalarning isrofgarchiligi, shariati islomga amal etmaslik natijasida, shunday oqibatlarga olib keladi. Drama xulosasi sifatida "Bid'at to'yga qiladurgon oqchaga o'g'lingizlarni o'qitinglar yoki jamiyatga iona qilinglar. O'gil o'qutmoq yaxshi ham farzdur, to'yga isrof qilmoq bid'atdur", deya yakunlaydi.

Bularning barchasi millatning taraqqiyotini to'sadi va o'z-o'ziga bolta uradi. Qodiriy jadidchilik adabiyotiga katta hissa qo'shganligi bilan o'zining ma'rifatparvar, millatparvarligi bilan ajralib turadi. Yozuvchining ulkan merosi va nomi Mustaqillik yillarida oqlanib, hozirga qadar e'tirof etib kelinmoqda.

Xulosa. Badiiy adabiyotning inson hayotida ahamiyati juda yuqori. Inson ardoqlab keladigan eng noyob hislar insonparvarlik, adolat, shafqat, o'zaro hamjihatlik, do'stlik, mehr va muruvvat, sevgi-muhabbat singari o'lmas insoniy tuyg'ular kishi ongida, shuurida, ruhiyatida mujassamlashadi va bu hislar adabiyotga oshno insonlar qalbiga ko'chib o'tadi. Tuyg'ular esa faqat aql orqali emas, balki ko'ngil orqali seziladi, ta'sir o'tkazadi. Shunday ekan, badiiy asarlar badiiy adabiyotning muhim ajralmas tarkibiy qismi bo'lib qolaveradi. Tahlil orqali asar muallifi aytmoqchi bo'lganlarini anglash eng muhim masaladir. Bunday tahlillar o'quvchiga mutolaa uchun yo'nalish beradi, zarar asarlarni topib o'qish va tushunishga yordam beradi. O'quvchilarga qaysi asarni qanday o'qish bo'yicha tavsiyalar berish, asar tanlash bo'yicha "Asaxiy books" va "Uzum" platformalari faoliyatini ommalashtirish, ularning mazmunini boyitish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Umurov H. Badiiy ijod asoslari. –T.: O'zbekiston, 2001.
2. Quronov D., Usmonov H. Ideal va badiiy yaxlitlik//Tafakkur.-1996.-№4.- B.36-41
3. Шайхисламов, н. (2021). Замонавий тилшунослик йўналиши: контакт лингвистикаси. Scientific progress, 1(4).
4. Jo'rjiy Zaydon Farg'ona kelini (roman). 2021
5. Umurov. H. Adabiyot qoidalari. Toshkent: O'qituvchi. 2002. B. 5-8
6. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. –T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2004 y. 224-b.
7. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Roman. –Toshkent, Ma'naviyat. 2018. 89-93 b.

Mahliyo HUSAYNOVA,
TATU Farg'ona filiali O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasida o'qituvchisi

TATU FF Xorijiy tillar kafedrasida dotsenti PhD G.Obidova taqrizi asosida

O'ZBEK LATIFALARI MATNIDA KULGI QO'ZG'ATUVCHI MORFOLOGIK VOSITALARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek latifalari matnida kulgi qo'zg'atuvchi morfologik vositalar va ularning pragmatik xususiyatlari haqida so'z boradi. latifalarning paydo bo'lish tarixiga nazar solinadi. Shuningdek, latifalarning paydo bo'lish tarixiga nazar solinadi. Yevropa ilmida va o'zbek tilshunosligida latifalar matnining o'rganilishiga oid manbalarga ahamiyat qaratiladi. Latifalar matnining yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi morfologik usul va vositalar, jumladan, juft va takror so'zlar orqali kulgining yuzaga kelish holatlari tahlil qilinadi. Mazkur misollar latifalarning bosh qahramoni bo'lmish afandi obrazi bilan bog'liq misollar orqali izohlanadi va xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: So'z o'yini, latifa, kalambur, pressupoziitsiya, tag ma'no.

PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF LAUGHTER-INDUCING MORPHOLOGICAL DEVICES IN THE TEXT OF UZBEK ANECDOTES

Annotation

This article talks about morphological devices that cause laughter in the text of Uzbek anecdotes and their pragmatic features. the history of the appearance of anecdotes is reviewed. The history of the appearance of anecdotes is also reviewed. In European science and Uzbek linguistics, importance is attached to sources related to the study of the text of anecdotes. Morphological methods and tools that cause the creation of the text of anecdotes, including the occurrence of laughter through double and repeated words, are analyzed. These examples are explained and conclusions are given through examples related to the character of Effendi, the main character of the anecdotes.

Key words: Word game, anecdote, pun, dialectism, agnomasia, universal words, neologism, presupposition, subtext.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СМЕХОМИЧЕСКИХ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ В ТЕКСТЕ УЗБЕКСКИХ АНЕКДОТОВ

Аннотация

В данной статье говорится о морфологических приемах, вызывающих смех в тексте узбекских анекдотов и их прагматических особенностях. рассмотрена история появления анекдотов. Также рассмотрена история появления анекдотов. В европейской науке и узбекском языкознании большое значение придается источникам, связанным с изучением текста анекдотов. Анализируются морфологические приемы и средства, обуславливающие создание текста анекдотов, в том числе возникновение смеха посредством двойных и повторяющихся слов. Эти примеры поясняются и делаются выводы на примерах, связанных с персонажем Эффенди, главного героя анекдотов.

Ключевые слова: Словесная игра, анекдот, каламбур, диалектизм, агномазия, универсальные слова, неологизм, пресуппозиция, корневое значение.

Kirish. Latifalar ko'p asrlik tarixga ega bo'lgan o'zbek xalq og'zaki ijodining keng tarqalgan badiiy janrlaridan biri sifatida asrlar osha yashab, sayqallanib kelmoqda. Latifa janrining vujudga kelishi va janr xususiyatlari haqida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Olimlar mazkur janrning paydo bo'lish jarayonini uzoq o'timishga bog'lashadi. Suvanqulov esa latifa elementlari hattoki «Avesto»da ham uchrashini ta'kidlab o'tgan. I.Braginskiy esa ayrim qadimgi so'g'd hikoyatlari («Savdogar va marjon teshuvchi xizmatkor hikoyati» kabi) latifa janriga uyg'unligini ta'kidlaydi. B.Privalov o'tgan asrlarda xalq latifalari bozorlarda turli tabaqa vakillarining munosabatlari asnosida kelib chiqadigan kulguli vaziyatlarga bog'liq holda vujudga kelganini ta'kidlab o'tgan. A.N.Veselovskiy hayvonlar haqidagi epos qo'shiq janridan keyin paydo bo'lgan, epos materialini ertak va masallar tashkil etganligini, satirik maqsadlar esa keyinroq paydo bo'lganini ta'kidlaydi. Y.D.Tursunov ham shunga o'xshash fikrni aytib o'tgan. Uning ta'kidlashicha, latifalar maishiy ertaklarning bir turi bo'lgan go'l (laqma)lar haqidagi ertaklar zaminida paydo bo'lgan. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, latifa janrining vujudga kelishi xususida turli xildagi qarashlar mavjud.

Bizningcha, esa bu borada B.Privalov fikri haqiqatga yaqinroq. Zero, latifalarning asosiy qismidagi bosh qahramon dono va topqir, hozirjavob va gapga usta inson sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'zbek xalq og'zaki ijodidagi latifa janri xususida o'zbek folklorshunoslari H.Zarifov, M.Afzalov, M.Alaviya, Z.Husainova, O.Sobirov, A.Qahhorov, J.Qobulniyozov, M.Saidov, T.Mirzayev, K.Imomov, M.Murodov, B.Sarimsoqov, T.Ashurov, O.Safarov, A.Musaqulov, M.Jo'rayev, U.Jumanazarov, Sh.Turdimov, J.Eshonqul va boshqalar o'z qarashlarini turli tadqiqotlarda bayon etishgan. Latifa janri va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida R.Muqimov, H.Razzoqov, O.Sobirov, F.Yo'ldosheva, B.Sarimsoqov, K.Imomov kabi folklorshunos olimlarning tadqiqotlarida diqqatga sazovor. Folklorshunolar latifa janrining beshta xususiyatlarini ko'rsatishadi. Bular: 1) epik turga mansubligi; 2) hajman qisqa bo'lishi; 3) mazmunan hazil va hajvga asoslanganligi; 4) tugallangan syujetli bo'lishi; 5) kutilmagan yakundan iboratligi.

Xususan, o'zbek xalq latifalari janr xususiyatlarini tadqiq qilgan olim B.Suvanqulov mazkur janr bo'yicha olib borilgan izlanishlarni uch guruhga ajratib, tavsiflaydi:

«Birinci guruh – janrning g'oyaviyligi, mavzulari va obrazlarini yoritgan ishlar. Bu guruhga R.Muqimov, Yo.Jo'rayev, H.Razzoqov, F.Yo'ldoshevalarning tadqiqotlarini kiritish mumkin. Ikkinchi guruh – latifalarning namunalari to'plab va nashr etishga oid ishlar. Mazkur guruhga Sh.Rizo, S.Abdulla, A.Rahmat, H.Razzoqov, Sh.Shomaqsudov, Sh.Shorahmedov, Yo.Jo'rayev, B.Sarimsoqov, F.Yo'ldosheva va boshqalarning tadqiqotlari mansub. Uchinchi guruh – xalq latifalarining janr xususiyatlarini aniqlashga oid ishlar. Ushbu guruhga O.Sobirov, B.Sarimsoqov, F.Yo'ldosheva, K.Imomovlarning ishlari mansub». Ko'rib o'tganimizdek, latifa janri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda mazkur janrga oid namunalarning to'planishi, nashr etirilishi va janr xususiyatlari keng yoritilgan. Latifa janrining xususiyatlari borasida olib borilgan tadqiqotlarda quyidagi xulosalar chiqarilgan: R.Muqimov mazkur janrga to'xtalar ekan, uning bayon uslubini: «Latifa bayon qilishning kichik hikoya formalaridan...» tashkil topishini, shuningdek, «Latifalarning xushchaqchaq, optimizm to'la mazmuniga muvofiq ularning ixcham, xalqchil formasi ham mavjud. Shu sababdan har bir latifada konflikt, tip yaratish yo'li, obrazni xarakterlar usuli ham mazmunga yarasha ixcham, chingillama tus» olishini ta'kidlab o'tadi. «Latifalar uchun qahramonlarning chuqur xarakteristikasi xos emas: ularning ko'pchiligi asosini konkret situatsiya va uning hal etilish usuli tashkil etadi» deya bu boradagi qarashlarini ta'kidlagan. H.Razzoqov esa «Latifa epik tur janrlarining hammasi, xalqning satirik, yumoristik komediyalari, qisman qochirim, so'z o'yinlari... Bu bilan birga, u askiya-payrovlar bilan bir butunlikni tashkil qiladi», – deya latifa janri xususiyatlarini ko'rsatadi.

Natijalar va muhokama. Latifa (arab-mutoyiba, hazil) — xalq hajviyoti janrlaridan, tanqidiy mazmundagi qisqa yumoristik hikoya. Qadimdan O'rta Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan. Latifalar qahramoni jonli va ta'sirchan so'zlaydigan, hazil mutoyibaga boy, haqiqat va adolatni himoya qiluvchi hozirjavob shaxs. Latifa syujetini qochiriq, kesatik, piching to'la hajviy epizod va holatlar tashkil etadi. Sarguzasht harakteridagi syujet sodda va lo'nda ifoda etiladi. Latifaning ilk namunalari Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Sa'diyning "Guliston" asarlarida uchraydi. Latifa janri XI asrdan so'ng keng shakllandi va rivoj topdi.

Tadqiqot ishimiz davomida bir nechta latifalarni tahlil etar ekanmiz, latifalar matnining lingvostilistikasiga oid fonetik, leksik, grammatik, sintaktik vositalardan nutqda qanday foydalanilganligi, ulardan qaysi birini qo'llash muvofiq ekanligiga guvoh bo'lamiz. Latifalar orqali kulgi yuzaga kedishidagi asosiy omillardan yana biri bu morfologik

usul va vositalarnibjumladan juft va takroriy so'zlarni qo'llash hisoblanadi. Quyida shu mavzuga oid latifalarni tahlil qilamiz.

Restoranda ikkita o'zbek ofisiantga buyurtma berishyapti:

— Bizga choy-poy, non-pon, ovqat-povqat olib keling.

Nariroqda o'tirgan rus ayol ularni gapini eshitib:

— Nimaga sizlar har bir so'zga qo'shimcha qo'shib gapirasizlar? Choy, non, ovqat desangiz bo'lmaydimi? Agar gaplaringizga qo'shimcha qo'shmasdan gapirsangiz, bir tarelka tilla beraman, - debdi.

Shunda o'zbeklardan biri:

— Tarelka-parelkasi bilan berasizmi?

Mazkur latifada ikkinchi qismi fonetik o'zgarishga uchrashi natijasida hosil bo'lgan takroriy so'zlar natijasida kulgili holat yuzaga kelgan.

Bir kuni afandi kabobxonani yonidan o'ta turib, kabobdan chiqayotgan tutun hidini hidlabdi. Ziqna kabobpaz "Seni bir boplay!" deb afandini to'xtatib, unga do'q uribdi:

— Kabobdan chiqayotgan tutunni hidlaganing uchun pul to'la! – desa, uddaburon afandi cho'ntagidan tangalarini chiqaribdi-da, "jaranglatib-jaranglatib" yana cho'ntagiga solib yo'lida ketavergan ekan.

Mazkur latifada jaranglatib-jaranglatib takroriy so'zidagi yashirin ma'no orqali kulgi yuzaga kelgan. Ya'ni siz ham tanganing jarang-jurungini eshitdingiz, mana shu ovoz mening to'lovimdir degan mot qilish shakliga ega kosa tagidagi nimkosa ma'no mujassam.

Xulosa. Latifalar o'zbek xalq og'zaki ijodining paydo bo'lish tarixi asrlar qa'riga borib taqaladigan janrlardan biridir. So'z o'yiniga asoslangan mazkur janrning xususiyatlari, asosan, quyidagilarda namoyon bo'ladi: latifalar matni o'zining hajviy-yumoristik mazmuni bilan tinglovchining diqqat-e'tiborini tortadi va undagi engil hazil-mutoyiba yoki hajviy-zaharxanda kulgi muayyan bir badiiy-estetik maqsadga qaratiladi. Shu maqsadda har bir latifa matnida kulgi yaratishning turli vosita va usullaridan keng foydalaniladi. Ular yordamida kulgili vaziyatlar vujudga keltiriladi va latifa mazmunidan ko'zlangan asosiy maqsad ochib beriladi; latifalarda boshqa badiiy uslubdagi matnlardagi kabi ko'chma ma'nolilik, shakldoshlik hodisalari asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Ularda leksik va frazeologik birliklarning o'z va ko'chma ma'nosiga asoslangan holda kulgi yaratish hodisasi ko'p uchrab turadi. Latifalar matnini leksik-semantik jihatdan har tomonlama chuqur tahlil etish natijasida tilimizning ma'lum bir davrdagi tarixiy shakllanish jarayoni, til hodisalari, lug'at tarkibi va uning boyish yo'llari, til birliklaridan foydalanish imkoniyatlari haqida muayyan ma'lumotlar olish manbalaridan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 1977. – 206 с.(Saussure F. de Works on linguistics. - M.: Progress, 1977. - 206 p.)
2. Витгенштейн Л. Философские исследования//Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16.– М., 1985. –С. – 34.(Wittgenstein L. Philosophical research//New in foreign linguistics. Issue 16. - M., 1985. -S. – 34)
3. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. [электронный ресурс] / под ред. М.Н.Кожинной; члены редколлегии: Е.А.Баженова, М.П.Котюрова, А.П.С ковородников. – 2-е изд., стереотип. — М.: Флинта: Наука, 2011. –С. 696.(Stylistic encyclopedic dictionary of the Russian language. [electronic resource] / ed. M.N. Kozhina; members of the editorial board: E.A. Bazhenova, M.P. Kotyurova, A.P. S kovorodnikov. - 2nd ed., stereotype. - M.: Flinta: Nauka, 2011. -S. 696.)
4. Ходакова Е.П. Каламбур в русской литературе XVIII в. / Е.П. Ходакова// Русская литературная речь в XVIII в.: Фраzeологизмы. Неологизмы. Каламбуры. – М.: Наука, 1968. – С. 201–254; Земская Е.А. Речевые приемы комического в советской литературе // Исследования по языку советских писателей/ Е.А. Земская. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 215–278; (Khodakova E.P. Pun in Russian literature of the XVIII century. / E.P. Khodakov // Russian literary speech in the XVIII century: Phraseologisms. Neologisms. Puns. - M.: Nauka, 1968. - S. 201-254; Zemskaya E.A. Speech techniques of the comic in Soviet literature // Studies in the language of Soviet writers / E.A. Zemskaya. - M.: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 1959. - S. 215–278)

5. Голев Н.Д. Русский анекдот как игровой текст: внутренняя форма и содержание/ Н.Д. Голев// Человек–коммуникация – текст. Вып. 4 / под ред. А.А. Чувакина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 27-33. (Golev N.D. Russian anecdote as a game text: internal form and content / N.D. Golev// Man - communication - text. Issue. 4 / ed. A.A. Dude. - Barnaul: Alt. un-ta, 2000. - S. 27-33.)
6. Сопова Т.Г. Языковая игра в контексте демократизации художественной речи в последние десятилетия XX века: Автореф. дисс... кан. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2007. –С. 22. (Sorova T.G. Language game in the context of the democratization of artistic speech in the last decades of the 20th century: Abstract of the thesis. diss....can. philol. Sciences. - St. Petersburg, 2007. -S. 22)
7. Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. –Самарқанд, 2010. –Б. 192; Каримов С. Ўзбек тилининг фонетик стилистикаси. Монография. –Самарқанд, 2017. –Б. 152; (Karimov S. Functional stylistics of the Uzbek language. - Samarkand, 2010. -B. 192; Karimov S. Phonetic stylistics of the Uzbek language. Monograph. -Samarkand, 2017. -B. 152;)
8. Тўланова Н. Тўксонинчи йиллар ўзбек шеърини тилидаги бадий санъатларнинг лисоний-услубий таҳлили: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2012. –Б. 27.; (Tolanova N. Linguistic and stylistic analysis of artistic arts in the language of Uzbek poetry of the nineties: Filol. science. nomz... diss. autoref. -Tashkent, 2012. -B. 27.;
9. Мамажонов А., Йўлдошева З. Услубшунослик ва бадий тасвир воситалари. – Фарғона, 2020. –Б.82; (Mamajonov A., Yoldosheva Z. Techniques and tools of artistic representation. – Fergana, 2020. – B.82;)
10. Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. док. ... дисс. автореф. –Тошкент, 2009. –Б. 30; (Yoldoshev M. Linguopoetic study of the literary text: Philol. science. doc. ... diss. autoref. -Tashkent, 2009. -B. 30;)
11. Йўлдошев У. Ҳажвий матнлар таржимасининг лингвостилистик, лингвокультурологик хусусиятлари (инглиз тилига таржима қилинган ўзбек халқ латифалари мисолида): Филол. фан. фалсафа докт. (PhD) ... дисс. –Т., 2017. – Б. 164; (Yoldoshev U. Linguistic, linguocultural characteristics of the translation of humorous texts (in the example of Uzbek folk anecdotes translated into English): Philol. science. doctor of philosophy (PhD) ... diss. -T., 2017. -B. 164;)
12. Суванкулов Б. Ўзбек халқ латифаларининг жанр хусусиятлари ва бадийлиги: Филол. фан. номз. ... дисс. –Тошкент, 2007. –Б. 158; (Suvankulov B. Genre characteristics and artistry of Uzbek folk anecdotes: Filol. science. name ... diss. - Tashkent, 2007. -B. 158;)
13. Мадалиев Я. Туркий халқлар оғзаки ижодида латифа жанри: типологияси, мотивлари, таснифи (ўзбек ва қозоқ латифалари мисолида): Филол. фан. бўйича фал. док. (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2021. –Б. 24. (Madaliev Y. Genre of anecdote in the oral works of Turkic peoples: typology, motives, classification (in the example of Uzbek and Kazakh anecdotes): Philol. science. div. doc. (PhD) ... diss. autoref. - Tashkent, 2021. -B. 24)
14. Рустамов И. Сўз яшаш сатҳидаги лисоний ўйин. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. –Жиззах, 2017. –Б. 69-70. (Rustamov I. A language game at the level of word formation. Proceedings of the international scientific and practical conference. -Jizzakh, 2017. -B. 69-70.)
15. Дўсматов Ҳ. Аския матнининг лингвостилистик тадқиқи: Филол. фан. бўйича фал. док. (PhD) ... дисс. автореф. – Фарғона, 2018. –Б. 24. (Dosmatov H. Linguistic study of the Askian text: Philol. science. div. doc. (PhD) ... diss. autoref. - Fergana, 2018. -B. 24.)
16. Абдурахмонов Ш. Ўзбек бадий нутқида кулги кўзғатувчи лисоний воситалар: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1997. –Б. 23. (Abdurakhmanov Sh. Linguistic devices that cause laughter in Uzbek artistic speech: Filol. science. nomz... diss. autoref. - Tashkent, 1997. -B. 23.)
17. Hikmatullo Haitboevich Dusmatov, Mahliyo Husanova. Some stylistic events expressed in Uzbek anecdotes, 2021, 505-b.
18. Neologizmlarning O'zbek Latifalari Matnidagi Ahamiyati. M. Husaynova - Journal of Integrated Education and Research, 2022-y, 56-b. (The significance of neologisms in the text of uzbek Anecdotes. M. Husaynova - Journal of Integrated Education and Research, 2022, p. 56)
19. <https://www.litdic.ru/kalambur/>
20. <https://latifa.uz/>

Gulnoza SHAMSIDDINOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti
E-mail:shamsiddinovag93@gmail.com

SamDCHTI, f.f.d. professor, Salohiy Dilorom Isomiddin qizi taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK BADIY ADABIYOTIDA DETEKTIV JANR TAVSIFI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tilida yozilgan detektiv hikoya, qissa, romanlarning boshlanishi, rivojlanib borishi va o‘zbek adabiyotiga kirib kelishi yoritiladi. Maqolada ikki tildagi detektiv fantastika tilining pragmatik xususiyatlari tahlil va muhokama qilinadi. Maqolaning asosini detektiv adabiyotning lingvistik elementlarini tahlil qilish va aniq misollar bo‘yicha fikrlarni oydinlashtirish tashkil etadi. Detektiv hikoyalarning til xususiyatlarini tahlil qilish va o‘rganish, uning pragmatik xususiyatlariga alohida e‘tibor berishni talab qiladi. Bunda detektiv asar konteksti pragmatik tahlil ob‘ekti sifatida olinadi va tahlil jarayonida badiiy asar matnining muayyan lingvistik xarakterli xususiyatlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Detektiv janr, pragmatik muhit, detektiv ijod konteksti, sotsiopragsmatik tahlil, ingliz detektiv adabiyoti, o‘zbek detektiv adabiyoti, lingvistik adabiy komparativistika.

ОПИСАНИЕ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРА В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной статье описывается зарождение, развитие и вхождение в узбекскую литературу детективов, рассказов, романов, написанных на английском языке. В статье анализируются и рассматриваются прагматические особенности языка двуязычного детектива. В основу статьи положен анализ языковых элементов детективной литературы и выяснение мнений на конкретных примерах. Анализ и изучение языковых особенностей детективных рассказов требует особого внимания к его прагматическим особенностям. В данном случае в качестве объекта прагматического анализа берется контекст детективного произведения, и в процессе анализа изучаются специфические языковые особенности текста художественного произведения.

Ключевые слова: Детективный жанр, прагматическая среда, контекст детективного творчества, социопрагматический анализ, английская детективная литература, узбекская детективная литература, лингволитературная компаративистика.

DESCRIPTION OF THE DETECTIVE GENRE IN ENGLISH AND UZBEK FICTION

Annotation

This article describes the beginning, development and entry of detective stories, short stories, novels written in English into Uzbek literature. The article analyzes and discusses the pragmatic features of the language of bilingual detective fiction. The basis of the article is the analysis of the linguistic elements of detective literature and the clarification of opinions on concrete examples. Analysis and study of language features of detective stories requires special attention to its pragmatic features. In this case, the context of the detective work is taken as the object of pragmatic analysis, and in the process of analysis, specific linguistic features of the text of the artistic work are studied.

Key words: Detective genre, pragmatic environment, context of detective work, sociopragmatic analysis, English detective literature, Uzbek detective literature, linguistic and literary comparativistics.

Kirish. O‘zbek tilshunosligida detektiv asarlar, asosan, adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o‘rganilgan bo‘lib, lisoniy tadqiqi borasida jiddiy tadqiqotlar olib borilmagan, jumladan, detektiv asarlar tilini sotsiopragsmatik va gender aspektlarda o‘rganish tadqiqotchilar nazaridan chetda qolib kelgan. Detektiv asarlarning til xususiyatlarini tahlil va tadqiq qilish detektiv asar tilining pragmatik xususiyatlariga ham alohida to‘xtalishni taqozo etadi. Bunda pragmatik tahlil obyekti sifatida detektiv asar konteksti olinadi va tahlil jarayonida asar matniga xos muayyan lingvistik xususiyatlar o‘rganiladi. Bu esa tilning pragmatik xossa va xususiyatlariga to‘xtalib o‘tish va shu asosida detektiv asarlarning til elementlarini tahlil qilish hamda fikrlarni aniq misollar yordamida ochib berish orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqolamda O‘zbek va Ingliz adabiyotida detektiv janrga qo‘l urgan O‘lmas Umarbekovning “Yoz yomg‘iri” hamda Detektiv asarlar qirolichasi bo‘lmish Agata Kristining “Al-Karnaku kemasidagi qotillik asarlarini tavsiflashga urindim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pragmatika tilshunoslikning yangi amaliy tarmog‘i sifatida tilning nutqiy

jarayon, nutqiy vaziyat, nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat bilan aloqador muammolarini o‘rganuvchi soha sifatida shakllanmoqda [1]. Til o‘z sohibi bilan birgalikda o‘rganilar ekan, tabiiyki, uning maqbul tavsifi ham o‘zi mansub millat madaniyati va mentaliteti bilan birga olib qaralgandagina beriladi. Albatta, tildagi har qanday birlik u yoki bu darajada milliy-madaniy o‘ziga xosliklarni namoyon etadi [2]. Pragmatik muhitning tarkibiy elementlari miqdoran rang-barangligi va keng qamrovliligi bilan ajralib turadi. Ya‘ni, shaxs, vaziyat, sharoit orasida turli omillar va ularning ta‘siri muhim ahamiyatga ega sanaladi. Shaxsning nutqiy holati jinsiy tafavut, fe‘l, saviya, ijtimoiy mavqe, yosh, ma‘lumoti, mutaxassislik, sog‘liq, kayfiyat kabi kabilar, xususan, grammatik shakllarning nutqiy voqelanishiga ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatishi bilan xarakterlanadi.

Protessual komponent – detektivlik nutqining bilim sohasi, ya‘ni tushuntirish badiiy va lingvistik vositalar yordamida o‘quvchiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadigan matnning bir qismi. Bu yerda detektiv tushunchalar uchun dominant bo‘lgan konsepsion ish paydo bo‘ladi: sir, hal etish va jinoyat-

jazo [3]. Detektiv nasrning odatiy xilma-xilligi janridagi o'sish uning til komponentiga ta'sir qila olmadi.

Detektivning janr sifatida asosiy xususiyati – bu qandaydir sirli voqea- hodisalarning mavjudligi, ularning holatlari noma'lum va aniqlanishi kerak. Eng ko'p, tez-tez tasvirlangan voqea bu jinoyatdir, jinoiy bo'lmagan voqealarni tergov qiluvchi detektivlar mavjud bo'lsa ham (masalan, detektivjanriga tegishli bo'lgan Sherlok Xolms haqidagi eslatmalarda, o'n sakkiztadan beshtasida jinoyatlar mavjud emas).

Detektivning muhim xususiyati shundaki, voqeaning haqiqiy holatlari, tergov tugagunga qadar, har qanday holatda ham, o'quvchiga yetkazilmaydi. Buning o'rniga, o'quvchi har bir bosqichda o'z versiyalarini yaratish va ma'lum faktlarni baholash imkoniyatiga ega bo'lib, tergov jarayonida muallif e'tiborini jalb qiladi. Agar ish dastlab voqeaning barcha tafsilotlarini tavsiflansa yoki voqeada noaniq, sirli hech narsa bo'lmasa, unda u allaqachon aniq detektiv voqeaga emas, balki tegishli janrlar (aktyorlik filmi, politsiya romantikasi va boshqalar)ga bog'liq bo'lishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Pragmatikada nafaqat badiiy adabiyot, balki adabiyot, san'at, radio, televidenie va boshqalarning ham pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu vositalarning o'quvchi yoki tomoshabiniga qanday ta'sir qilishi o'rganiladi. Shu sababli detektiv asarlarning pragmatik tahlil va tadqiq etilishi tilshunoslikning muhim bir qismi sifatida qabul qilinadi. Yozuvchi O'lmas Umarbekovning "Yoz yomg'iri" romani kitobxonlar va adabiyot ahli tomonidan iliq kutib olindi. Sababi, asarda qalamga olingan mavzuning dolzarbligi, roman g'oyasining har jihatdan mustahkam asosga qurilganligi, qahramonlarning murakkab va fojeali hayot yo'llaridagi kurashlari har bir o'quvchini befarq qoldirmasligi aniq edi. Roman detektiv janrda yaratilgan.

Romandagi personajlar sistemasi tahliliga nazar tashlaganimizda turli xarakterdagi murakkab va oddiy obrazlarga duch kelamiz va har bir obrazning romanda tutgan o'rni juda ahamiyatli ekaniga guvoh bo'lamiz. Ularning ba'zi birlari bir qarashda ahamiyatsizdek tuyulsa-da, vaqti kelganda detektiv roman uchun eng zarur bo'lgan qimmatli ma'lumotlarni berishi yoxud asosiy voqealarning guvohi yoki ishtirokchisi bo'lib chiqishi mumkin. Quyida O'lmas Umarbekovning "Yoz yomg'iri" asaridan olingan ba'zi misollar vositasida yuqoridagi fikrlarni dalillashga harakat qilaman.

Kampir qo'llari bilan olcha tagini kovlab, bir narsa oldi-da, o'rnidan turdi. Qanday borgan bo'lsa, xuddi shunday iziga qaytib rovonga yaqinlashdi. Qo'lidagi narsa loy yopishgan o'zbekcha pichoq edi.

Nima qilib qo'yding, ena! — dedi Olloyorov bo'g'iq ovoz bilan.

Xudo buyurganini!..

Kampir pichoqni rovonga tashladi va hassasini do'qillatganicha o'g'li yonidan o'tdi-da, joyiga borib chordana qurdi. Hayrat ichida qolgan Aliev uning sokin ko'zlarida yosh yaltirab ketganini ko'rdi.

Nega o'ldirdingiz? - o'zini tutolmay so'radi Aliev. Olloyorov boshini ko'tardi. Uning rangida rang qolmagan edi.

Erining ixtirosini olib kelishdan bosh tortdi. Keyin... Sizlarga xabar bermoqchi bo'ldi.

Alievnig tusmoli to'g'ri chiqdi. Munisxon erining ixtirosi uchun shahid ketgan. Har holda vijdoni bor ekan. Engiltaklik qilibdi-yu, sotqinlik qilmabdi. [4]

"Yoz yomg'iri" va "Al karnaku kemasidagi qotillik" detektiv asarlari taqqoslanganda, O'lmas Umarbekovning syujet bayoni, voqealarni o'zaro bog'lash, asar kompozitsiyasiga daxldor muhim bir xususiyatni alohida ta'kidlash o'rinli bo'ladi. Bu jihat muallif-rovinyning syujet voqealari orasida paydo bo'lish hodisasidir. Tabiiy ravishda

ingliz tilida ham detektiv matnlar o'ziga xos sotsiopragsmatik va sotsiolingvistik xususiyat kasb etadi. Asar qahramonlarining xarakterida, nutqida va boshqa diskursiv xususiyatlarida sotsiopragsmatik va sotsiolingvistik tahlil elementlari ko'rinib turadi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi detektiv asarlarning sotsiolingvistik xususiyatlarida umumiy va farqli jihatlar uchraydi va bu ham tabiiy hodisalardandir. Ya'ni Sharq jamiyatidan farqli ravishda G'arb jamiyati yashash tarzi, ijtimoiy masalalarga qarashi, g'ayritabiiy jarayonlarga beradigan bahosi, kundalik foydalanadigan predmetlari va boshqalari bilan ham farqlanadi. Bu tafovutlar detektiv asar qahramonlari kommunikativ holatida ham kuzatiladi. Buni quyidagi misollardan ham anglashimiz mumkin. XX asr ingliz detektiv adabiyotini Agata Kristi asarlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi, ayniqsa, Erkyul Puaroni bilmaydigan odamning o'zi yo'q. Adibaning juda ko'p asarlarida jabrlanuvchilarning joniga oro kirgan bu qahramon har doim o'zining tashqi ko'rinishi, nihoyat-da o'tkir aqli va sinchkov kuzatuvchanligi bilan hammani lol qoldirgan Adibaning bir qator kitoblarida ayol izquvar, Miss Marpl, ham qiziqarli hamda kutilmagan natijalarga boy detektiv asarlar paydo bo'lishining sababchisidir.

Tahlil va natijalar. Agata Kristining detektiv qissalarida, odatda, to kitob oxirigacha jinoyatchi kimligini bilib bo'lmaydi va har bir qahramon kitobxon shubxasida qolaveradi, shuning uchun ham qissalarni tezroq yakunlashga bo'lgan ishtiyiq ortib boraveradi. Men ushbu ilmiy ishida aynan Agata Kristining "Al karnaku kemasidagi qotillik" asari va O'lmas Umarbekovning "Yoz yomg'iri" asarini qiyosiy tahlil qilishni istadim. Puarobrazi mashhurlik bobida Sherlok Xolms darajasigacha yetib bordi. Buni kino ixlosmandlari, adabiyotsevarlar ham tasdiqlashi shubhasiz. Agata Kristining ushbu asarini ham hayrat to'la ko'zlarim bilan katta taassurot olgan holda mutolaa qildim. Asar davomida maza qilib Misr bo'yab sayohat qildim. Misr piramidalari va ibodatxonalarida yurgandek bo'ldim. Nil daryosida "Al-Karnaku" kemasida sayohatda bo'ldim. Kema palubalaridan turib dengizni tomosha qildim. Bularning barchasi juda ajoyib va g'aroyib. Lekin "Al-Karnaku" kemasidagi bo'lgan qotilliklar esa ajoyib sayohatni tugatib dam olayotgan miyani ishlagga majbur qildi.

Aslida sayohat uchun yo'lga o'tlangan Puaroinsonlar taqdirining navbatdagi qarama-qarshiliklariga duch keladi. Yosh, sohibjamol va ayni paytda juda katta mol-mulk sohibasi Linnet Rijuey qanchalik aqli, qanchalik tadbirkor bo'lmasin, hayot sinovlari, hayot imtihonlari oldida o'zini butkul yo'qotib qo'yadi. Turmushga chiqib baxtni orzu qilgan qiz taqdiri kutilmagan vaziyatlarni yuzaga keltiradi.

Asar syujeti qisacha shundan iborat: Linnet Rijuey go'zal, uddaburon, ishni ko'zini biladigan hamda juda badavlat honim. Otasining vafotidan so'ng juda katta boylik unga meros bo'lib qolgan. Uning dugonasi Jaklina de Belfort esa pulga muhtoj, uning Simon Doyl ismli qallig'i bo'lib uni juda qattiq sevadi. Lekin qallig'i Linnet Rijueyga uylanadi. Yoshlar asal oyini o'tkazish uchun Misrga borishadi. "Al-Karnaku" kemasiga chiqishadi. Ular juda baxtli edi. Lekin Jaklina de Belfort izma-iz ularni ta'qib qilmoqda, rashk o'tida yonmoqda. Linnetni chakkasidan otib tashlashni xohlashini Puaroga aytadi. Bir kuni kemada kechqurun Jaklina mast bo'lguncha ichadi va bir nechta odamlar guvohligida kema barida Simon Doylni oyog'iga jahl ustida pistalet bilan otadi. Tasodifni qarangi, xuddi shu paytda shirin uyquda yotgan go'zal Linnet Rejueny ham chakkasidan otib, devorga esa "J" harfini yozib ketishadi. Barcha qotil deb Jaklinani taxmin qiladi. Lekin Jaklina bu paytda barda bo'lgan va Simon Doylni otgan. Puaroustamonlik bilan yechim topgan jinoyat ishi boshqalari kabi hayratlanarli, boshqalari kabi hayajonga boy, boshqalari kabi kutilmagan yechim bilan yakun topadi.

Ya'ni Linnet Rejueyni o'ldirish va uning boyligiga egalik qilish avvaldan rejalashtirilgan vahshiy qotillik edi. Uni turmush o'rtog'i Simon Doyl o'ldirgan va bu qotillikka sevgilisi Jaklinani ham sherik qiladi. Juda chalkash ushbu jinoyatni Erkyul Puaro mohirlik bilan yechadi. Bundan barcha hayratga tushadi.

Asarni o'qir ekansiz, ishonchli bo'lgan odamlar ham jinoyatga aloqador bo'lishi mumkinligiga yana bir karra amin bo'larkansiz. Asar so'ngida badavlat bo'lish har doim ham baxtli bo'lishga sabab bo'lavermasligiga, qancha badavlat bo'lganingiz sari atrofingizda o'zingiz istamagan holatda dushmanlaringiz soni oshib borishiga amin bo'lasiz.

Detektiv ishqibozlariga tavsiya qilaman. Hayolga ham kelmaydigan yakunga ega bo'lgan ajoyib asar.

Xulosa va takiflar. Xulosa qilganda, ingliz tilida yozilgan adabiyotlarda detektiv asarlar o'zbek adabiyotidagiga qaraganda ertaroq, XIX asr boshlarida, paydo bo'lgan, tez orada, nafaqat hikoya, balki qissa, romanlar shaklida ham davom etgan, bu kabi asarlarning yozilishiga katta turtki bo'lgan asosiy omillardan biri esa tibbiy ekspertizaning rivojlanishi va ommalashishi edi. O'zbek adabiyoti detektiv janr ilk namunalari esa ancha kechroq, 100 yil o'tib, XX asr boshlarida, sobiq Sovet davrida, tuzumning qattiq bosimi,

Sovet adabiyotining kuchli ta'siri ostida shakllangan. O'zbek, umuman, Sharq, adabiyoti prozasi shakllari, mavzulari, g'oyalari bilan uzoq zamonlardan beri G'arb adabiyoti nasridan farq qilib kelganligi, hikoya, qissa, roman kabilar o'zbek adabiyotiga XX asr boshlaridagina jadidlar tomonidan yangi tanishtirilganligi sababli, dastlabki detektiv nasr namunalari ham zamonaviy janr talablariga to'liq javob bermagan. Shunga qaramasdan, keyinchalik, asr o'rtalaridan o'tib, prozaning o'zbek adabiyotiga yangilik bo'lgan shakllari bilan birga detektiv janr ham rivojlanib bordi va durdona asarlar yaratildi. Hozirda har ikki adabiyotda ham janr yangi-yangi mavzular, muammolar muhokamasi bilan davom etmoqda.

Demak, detektiv fantastikani aniqlash hali hanuz ko'plab baxslarga sabab bo'lmoqda. Hatto uning tarixi ham munozarali bo'lib, tanqidchilar detektiv fantastika elementlarini eng qadimgi yunon tragediyalari va ingliz adabiyotining ulkan namoyondasi Chauser bilan bog'laydi. Muammoning bir qismi shundaki, "detektiv janr" toifasiga jinoyatchilik bilan bog'liq barcha fantastik unsurlar va izquvarlik jarayonlari, jinoyatni oshkor etish bilan bog'liq bo'lgan detektiv ish bilan cheklanishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Hakimov, M. 2001. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini: Filol. fan. dokt. ...diss. – Toshkent, – B. 14.
2. Mahmudov, N., Yo.Odilov. 2014. So'z ma'no taraqqiyotida ziddiyat. –Toshkent: Akademik nashr, – B.103.
3. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: "Universitet" 2005
4. http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/DETE_KTIV.html (data obrazeniya: 25.06.2019).
5. O'lmas Umarbekovning "Tanlangan asarlari" II jildidan olindi. "Yoz yomg'iri" qissa.
6. Agata Kristi "Al-Karnaku kemasidagi qotillik".
7. Gulnoz Xalliyeva. Qiyosiy adabiyotshunoslik (Toshkent- Akademnashr 2020).

Sayyora SHODMONOVA,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, (PhD)
E-mail: sayshodmonova71@gmail.com

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, f.f.d. Z.Teshboyeva taqrizi asosida

PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF ENGLISH TRANSLATIONS OF UNITS OF MEASUREMENT LEXEMAS IN “BOBURNOMA”

Annotation

This article is devoted to the pragmatic features of units of measurement in the text "Boburnoma". Special attention is paid to the transliteration of the translation of units of measurement, as well as to the linguocultural and pragmatic features of the translations. The problems of reflecting the lexemes of units of measurement in the text "Boburnoma" in translations and the issues of restoring their linguistic and cultural characteristics in their translations are analyzed.

Key words: Units of measurement, noble, royal, diamond, dinar, linguistic and cultural features, authenticity, mathematical numbers.

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДОВ ЛЕКСЕМ ЕДИНИЦ ИЗМЕРЕНИЯ В “БОБУРНОМЕ”

Аннотация

Данная статья посвящена прагматическим особенностям единиц измерения в тексте «Бобурнома». Особое внимание уделено транслитерации перевода единиц измерения, а также лингвокультурным и прагматическим особенностям переводов. Анализируются проблемы отражения лексем единиц измерения в тексте «Бобурнома» в переводах и вопросы восстановления их лингвокультурных особенностей в их переводах.

Ключевые слова: Единицы измерения, благородный, королевский, бриллиант, динар, лингвокультурные особенности, своеобразие, математические числа.

“BOBURNOMA” DAGI O‘LCHOV BIRLIKLARI LEKSEMALARI INGLIZCHA TARJIMALARINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola “Boburnoma” matnidagi o‘lchov birliklarining pragmatik xususiyatlariga bag‘ishlanadi. O‘lchov birliklarining tarjimasini transliteratsiya usulida berilishi hamda tarjimalarning lingvokulturologik va pragmatik xususiyatlariga alohida e‘tibor berilgan. “Boburnoma” matnidagi o‘lchov birliklari leksemalarining tarjimalarda aks etishdagi muammolar va ularning tarjimalarida lingvokulturologik xususiyatlarini qayta tiklanish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘lchov birliklari, ashrafiy, shohruhiy, olmos, dinor, lingvokulturologik xususiyatlar, asliyat, matematik raqamlar.

Kirish. Ma‘lum bir asar matnida muayyan bir xalq turmush tarzi jarayonida kundalik hayot ehtiyojlari uchun qo‘llanadigan o‘lchov birliklari leksemalarini boshqa bir xalq o‘lchov birliklari so‘zlari (leksemalari) bilan almashtirish chog‘ida, uni asarning umumiy ohangiga, undagi tarixiy haqiqatga, milliy ruhga nechog‘lik mos kelish-kelmasligini jiddiy o‘ylab ko‘rish muhimdir. O‘lchov birligi haqida zarur ma‘lumotga ega bo‘lmay turib, e‘tiborsizlik bilan o‘z tilida ifoda etilayotgan, boshqa xalq turmush tarzi uchun mos kelmaydigan o‘lchov birligi bilan tarjima qilinishi asarning badiiy-estetik qimmatiga putur yetkazadi, kitobxonda voqelikka nisbatan ikkilanish, ishonchsizlik uyg‘otadi.

Qadimda o‘lchov birliklari oltin, kumush yoki misdan yasalgan va anglatgan qiymati shunga muvofiq holda bir-biridan farq qilgan, ya‘ni tangalarning qiymati tangaga ishlatilgan oltin, kumush yoki mis og‘irlik darajasi hamda metallning qadri bilan belgilangan. Demak, tanga qanday predmetdan yasalishidan qa‘tiy nazar, o‘sha davr uchun pul birligi bo‘lgan. “Boburnoma” matnida pul qiymatini ifodalovchi: dinor// dinar, dirham// diram, flus// fulus, donge, tanga, ashrafiy, yarmoq, shohruhiy kumush, oltun, rotiba, vajh, shuningdek, olmos pul birliklari uchraydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Boburnoma” matnida: “Chahorshanba kuni Borik ob tushganda Hindustonda qolg‘on Nurbekning inilaridin yigirma ming shohruxiyliq oltun va ashrafiy va tangakim, Xoja Husayn

devon Laho‘r xolisotidin yiborib edi, kelturdi” (BN.184), deb o‘qiyimiz.

Leyden-Erskin tarjimasida: On Wednesday, when we were coming to our ground at Barik-ab, the brothers of Nur Beg, who had remained behind in Hindustan, arrived bringing to the amount of twenty thousand shahrokhis, in gold, in ashrafiis and tankis, which Khwajeh Hussain, Diwan of Lahore, had sent by them (L-E, Voll.II; 155) tarzida tarjima qilinadi.

Asliyat matnida: “yigirma ming shohruxiyliq oltun va ashrafiy va tangakim” pul qiymatini bildiruvchi o‘lchov birliklari leksemalari, tarjimada: twenty thousand shahrokhis, in gold, in ashrafiis and tankis, shaklida qayta tiklanadi. E‘tibor qaratsak, pul birligi leksemalari transliteratsiya usulida berilgan oltin so‘zining muqobil varianti borligi uchun tarjimasini berilgan. Tarjimaga aniqlik kiritish maqsadida, Leyden-Erskin tomonidan pul o‘lchov birliklari leksemalari tarjimasining satr ostida keltirgan izohini berishni ma‘qul topdik: About £1,000 sterling. Nothing can afford a stronger proof of the scarcity of specie in Kabul than this appropriation of so small a sum. The tanki, or tangi, is a small silver coin of the value of about fivepence. The name of ashrafi is applied to the gold mohur, which is worth about a guinea and a half. It is applied, however, to gold coins of various magnitude and value (Taxminan 1,000 funt sterlingdir. Mayda miqdordagi so‘m mablag‘iga qaraganda Kobuldagi qiymat turlarining

yetishmasligi bunga dalildir. Tanki yoki tangi - kumush tanga bo'lib, qiymati besh pensga teng. Oltin mohur ashrafi nomi bilan ataladi, qiymati grafiya va uning yarmiga tengdir. Ammo u har xil kattalikdagi va qiymatdagi oltin tangalarga nisbatan qo'llaniladi (M.T). Bundan ko'rinadiki, tarjimon o'zga tilda ifoda etilgan pul qiymatini shu tilda so'zlashuvchi xalq uchun tushunarli ifodalashga harakat qiladi.

A.Beverij tarjimasida: On Wednesday, when we had dismantled at Barik-ab, the younger brethren of Nur Beg – he himself remaining in Hindustan – brought gold, ashrafis and tankas to the value of 20,000 shahrukhis, sent from the Lahor revenues by Khwaja Husain (A.B.446) tarzida qayta yaratiladi. Asliyati matnida: “yigirma ming shohruxiylik oltun va ashrafiy va tangakim” pul qiymatini bildiruvchi o'lchov birliklari leksemalari tarjima matnida: gold, ashrafis and tankas to the value of 20,000 shahrukhis (oltin, ashrafiy va tanga yigirma ming shohruhiy qiymatiga ega) deb keltiriladi. A.Beverij ham pul o'lchov birliklari leksemalarini tarjimalariga izoh keltiradi. Izohda: Discussing the value of coins mentioned by Babur, Erskine says in his History of India (vol. i, Appendix E.) which was published in 1854 AD. that he had come to think his estimates of the value of the coins was set too low in the Memoirs (published 1826 AD.). This sum of 20,000 shahrukhis he put £1,000. Cf. E.Thomas' Pathan Kings of Dihli and Resources of the Mughal Empire” (Bobur tomonidan tangalar qiymati bildirilgan muhokamasi, 1854 yilda nashr qilingan Erskinning Hindiston tarixi (I-jildining YE apendiksida) esdaliklarda keltirilgan tangalar qiymati juda kam qiymatga egaligi ta'kidlangan, degan fikrga kelgan. 20 ming shohruhiyni 1.000 funt sterlingga teng qo'yadi va E.Tomsning “Dehli podshohi va mo'g'ul imperiyasining resurslari” kitobida (M.T) deb keltiradi.

Har ikkala tarjimonlar tomonidan yozilgan izohlarni keltirib o'tishni joiz deb topdik, chunki bular aynan pul birliklarini aslyatga nisbatan qayta tiklash jarayonida kelib chiqqan ayrim fikr va mulohazalarni ko'rsatib berish uchun xizmat qiladi.

V.Tekston tarjimasida: On Wednesday, at Barikao, one of Nur Beg's younger brothers brought twenty thousand shahrukhis worth of gold, ashrafis, and tankas, which Khwaja Husayn the divan had forwarded from the Lahore revenues. Most of it was sent for the benefit of Balkh by Mulla Ahmad, one of the lords of Balkh (W.T.311) deb tarjimada keltiradi.

Pul o'lchov birliklari leksemalarini mutarjim: “twenty thousand shahrukhis worth of gold, ashrafis, and tankas” shaklida qayta yaratadi. V.Tekston ham tarjimada oltin so'zini ekvivalenti bilan almashtiradi, qolganlarini esa transliteratsiya yo'li bilan amalga oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarjimalarni amalga oshirishda har bir tarjimon o'z nuqtai nazaridan yondashganini ko'ramiz. Uchala tarjimon ham o'quvchisiga tushunarli tarzda bo'lishi uchun tarjimaning turli yo'llariga kirib ko'rgan, pragmatik jihatidan o'quvchiga qulay imkoniyat yaratishga harakat qilgan. Leyden-Erskin ham o'quvchilari uchun tushunarli bo'lishi ilinjida izohlarni aniq keltirishga uringan. Bu ham tarjimonning yuksak mahorat egasi ekanligidan darakdir.

Professor G'aybulla-as-salom ta'biri bilan aytganda: “Mutarjim judayam o'ziga xos layoqat, iqtidor, iste'dod va bilim sohibi bo'lishidan tashqari, uning zakovatida deyarli barcha ijod ahlining faoliyatiga xos: tahlil, tasvir, tiynat yaratish, kayfiyat tug'dirish va hatto maxsus “o'qiy bilish” sifatleri jamuljam” [Саломов 1973, 280]. Darhaqiqat, tarjimon bu sohada mohir tarjimon bo'lish bilan birga, ijodkor yaratgan asarning mazmun-mohiyatini to'liq tushunishi hamda uning milliy va madaniy xususiyatlarini anglab yetishi lozim. Shundagina, tarjima asarlari xuddi aslyatdagidek o'z mazmun va shaklini saqlab qoladi, shuningdek, o'quvchiga aslyat

matnidek o'qib, voqealar tasvirini aniq ko'z o'ngida tasvirlantira olishiga katta imkoniyat yaratiladi.

Dinor//Dinar pul qiymat birligi qadimdan g'arbu sharqda qo'llangan pul birligi bo'lib, u tijorat va iqtisodni yurituvchi asosiy muomala vositasi bo'lgan. Dinor aslida “dinnar” so'zidan olingan bo'lib, birinchi “nun”, “yo” ga almashtirilgan. Ko'plik holatida “nun” o'z joyiga qaytadi. Eronda chop etilgan mashhur “Lug'atnoma”da qayd etilishicha, Rag'ib Isfaxoniyning “Mufradodi alfozi Qur'on” nomli asarida dinor-forscha ikki mustaqil so'zdan tashkil topganligi ko'rsatib o'tiladi: ya'ni din+ar, u shariat keltirgan narsa (yoki predmet) ma'nosini anglatadi. Damashqda 72 hijriyda zarb etilgan dastlabki dinorlarda islomiy naqshlar bo'lgan. Tangalarni bunday naqshlar bilan bezash islomiy mamlakatlarda XIV asrgacha davom etib kelgan. Hijriy IV-V asrlarda Xurosonda tillo va kumushdan zarb etilgan dinorlarga Kalimai shahodat va Ixlos surasidan oyatlar yozilgan. Abbosiylar esa to 170 hijriyigacha (Xorun al Rashid zamonigacha) dinorni naqshsiz zarb etganlar. Xorun al Rashid va undan keyingi hukmronlar o'z nomlarini tanga yuziga zarb ettirganlar.

Keyinchalik Iroq va Quvaytda dinor qog'oz pul ko'rinishida ham muomalada bo'lgan. U 1000 fulusga teng kelgan. Qadimda dinorlar har xil bo'lgan. Dinori Urduniy - 1000 fulus, 1 liraga teng; Dinori Ahmadiya – Ahmad ibn Tulun nomi bilan bog'liq bo'lib Misrda zarb etilgan.

Tahlil va natijalar. Dinor qadimda (XII asrda) arablarning pul birligi bo'lib, asosan, oltindan yasalgan. V.M.Berkutovning ma'lumot berishicha, dinor rimliklarning “dinary” kumush tangasining nomidan olingan va lotincha “o'ntalik” ma'nosini anglatgan. Inson Karmlining “Nuqud ul-arabiya” asarida dinor rumiy tildagi dinoryusdan olingan deyilgan. Bu so'z tarixini fransuzcha dinyaga bog'laydiganlar ham bor. Musulmon olamida esa dinor oltindan yasalgan, deb aytiladi. O'zbek lug'atlarida dinor “oltin aqcha”, “oltin tanga” deb berilgan. “Boburnoma”ning ruscha nashrida bir dinor 7,5 gramm kumushdan iborat deb izohlangan. V asrda 1,25 grammlik, 6 dirhamlik kumushga teng bo'lgan. Dinorning qiymati XV asr oxiri XVI asr boshlarida ruslar puli bilan solishtirilganda, oltin hisobi bilan 50,75 tiyinlik qiymatga ega bo'lgan.

V.Xinsning fikricha, dinor og'irlik o'lchovi sifatida 1 misqolga teng bo'lib, oltin hisobida 4,235 grammni tashkil qilgan. 1 misqol arablarda 4,250 gramm, O'rta Osiyoda esa 4,25 grammga teng bo'lgan. Shuni ham ta'kidlash joizki, misqol O'rta Osiyoning o'zida ham har xil qiymatni anglatgan. A.Juvonmardiyev dinor eski oltin aqcha bo'lib, 6 diramga teng ekanligini qayd etgan. Biz V.Xinsning fikriga qo'shilamiz.

Pul qiymatini ifodalovchi o'lchov birliklaridan yana biri Dirham//Dirham - kumushdan yasalgan bo'lib, uni arablar “dirham” deb nomlashgan. “Lug'atnoma” asarida o'ndan bir (1/10) dinorga tengligi ko'rsatilgan. “Dirham”ning qiymati “dinor”ga qaraganda kichik bo'lgan, chunki “dirham” kumushdan yasalgan. J.Lapasov tuzgan lug'atida dirham 3,12 grammga teng oltin tanga deb bersa, ba'zi tarixiy asarlarda 3,186 grammga teng ekanligi ko'rsatiladi [JJanacov 1994, 64].

O'rta asr xalq hayotida keng qo'llanilgan o'lchov birliklari leksemalarini o'sha davr uchun xos bo'lmagan yoki ayni paytdagi xalqaro o'lchov birligi tizimida qabul qilingan termin orqali o'g'irish to'g'ridan-to'g'ri anaxronizmga olib kelgan bo'lar edi. Mutarjimlar anaxronizmdan saqlangan holda, bu o'lchov birliklari leksemalarini qayta tiklash jarayonida tarjimaning boshqa usulidan foydalanib, qayta tiklansa ham bo'ladi. Shuningdek, “tarjimon har bir muayyan holatga ijodiy yondashishi, muallif fikrini to'g'ri aks ettirish uchun qayg'urishi shart” [Файзуллаева 1979, 57].

Xuddi shuningdek, pul va baho o'lchov birligi leksemalarining tarjimasi, mutarjim ro'baro' keladigan

murakkab masalalardan biridir. Chunki baho birliklari har bir xalq tilida nafaqat nomlanishi, balki qimmatini jihatidan ham bir-biridan keskin farq qiladi. Hatto muayyan bir xalq hayotida ma'lum bir baho o'lchov birligi turli davrlarda turli qiymatlarga ega bo'lishi ayon. Bu, albatta, o'sha davr hayotining iqtisodiy ahvoli, moddiy shart-sharoitlari bilan bevosita bog'liqdir. Hozirgi kunda kundalik turmush tarzimida ishlatiladigan baho birliklari hammamizga tanish bo'lishiga qaramay, o'tmishda ota-bobolarimiz tushunchalaridan kelib chiqqan holda nomlangan va belgilangan baho o'lchovlari haqida hamma ham aniq ma'lumotga ega emas, albatta. Bunday baho o'lchov birliklarini endilikda faqat ilmiy yoki tarixiy badiiy asarlarda uchratamiz. Qadimda O'rta Osiyoda pul, paqir, miri, tanga o'lchov birliklari bo'lib, kumush va tilla tangalar alohida farqlangan [Mycaev 1976, 35].

A.Beverij tarjimasida: The agreement is to give one shahruxhi for each yoke of oxen and seven for headship in a household; there is also service in the army (A.B.379), tarzida tarjima qilingan. Ushbu tarjimada one shahruxhi shaklida Leyden-Erskin bergan transkripsiyadan farqli shaklda beriladi, A.Beverij ham izohda Leyden-Erskin tomonidan izoh keltiriladi, deb aytib o'tadi, yetti shohruxiy tarjimasida seven tarzida ifodalab beriladi. Bu ham har uchala tarjima orasida A.Beverijning o'ziga xos uslubidan darak beradi.

V.Tekston tarjimasida: ... that is, one shahruxhi per yoke of oxen and seven shahruxhis per household (W.T.286), deb keltiriladi. V.Tekston ham A.Beverij kabi transliteratsiya qiladi, lekin yetti shohruxiyini seven shahruxhis kabi qayta tiklaydi.

Yuqorida pul qiymat birliklaridan biri shohruxiyning tarjimasini tahlilga tortdik, tahlil natijasidan ko'ryapimizki, har bir tarjimon o'z uslubi doirasida yondashgan, har uchala tarjimada ham bir xillik ko'zga tashlanmaydi, transliteratsiya asosida tarjima qilgan bo'lsalar-da, turlicha yondashuvni kuzatdik.

Asarda biror buyumning, narsaning qiymatini anglatadigan yoki voqealar rivojiga bog'liq holda muallif bayonida milliy ruhni ifodalab kelgan pul birliklarini tarjimada berishning birdan-bir usuli transliteratsiyadir. Chunki asliyatda qo'llanilgan tarixiy pul birliklari hududiy jihatidan ancha uzoqda joylashgan, tarixan turli rivojlangan, turmushning moddiy va ma'naviy taraqqiyot xususiyatlari jihatidan keskin farq qilgan boshqa bir xalq tilida aynan muqobili yoki o'xshashi bo'lmasligi mumkin. Ammo asardagi davr ruhi, voqealar rivoji o'sha pul birligini talab etadi. Bunda bir xalq pul birligini boshqa bir xalq pul birligi bilan berib bo'lmaydi.

Bu hol tarixiy asardagi muayyan xalqlarning tarixiy-milliy pul birliklari tarjimasini uchun ham xosdir.

Asliyatdagi bir shohruxiy va yetti shohruxiy pul birliklarini tarjimonlar transliteratsiya usulida o'girib ketganlar.

Transliteratsiya haqiqatan ham tarjimonlar uchun eng qulay yo'l. Transliteratsiyada shu so'zning ma'nosi o'quvchiga tushunarli bo'lishi uchun matn ostida izohlab boriladi. Lekin izoh haqida gap ketar ekan, shuni aytish kerakki, izohlash imkoniyatini aslo suiiste'mol qilmagan, undan juda noiloj bo'lgan paytdagina foydalanib qolgan paytda iloji boricha masalani matnning o'zida, hech bo'lmaganda, tasviriy yo'l bilan hal qilinsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Chunki asarni shavq bilan o'qib borayotgan kitobxon izoh talab birlikka to'qnashib, to'xtab qolishi, uning izohi uchun qaydga murojaat qilishi maqsadga muvofiq emas. Bu narsa kitobxoniga ta'sir qilib, asar haqidagi haqqoniy tasavvurining qisman bo'lsa-da, so'nishiga sabab bo'ladi.

Pul faqat tushunchalarnigina emas, balki aniq miqdordagi baho o'lchovini ham anglatgan. Bir pul – qadrsiz, durustro narsa xarid qilib bo'lmaydigan qora chaqani ifodalagan uchun ham, ko'chma ma'noda mulzam bo'lgan, uyatga qolgan odamga nisbatan obro'si bir pul bo'ldi, degan ibora ishlatilgan. Hozirgi vaqtda ham jonli tilda bu iborani uchratishimiz mumkin. Demak, baho o'lchov birliklari narx-navodagi muayyan qiymatni ifodalashdan tashqari ko'chma ma'noda ham qo'llanishi mumkin ekan. Shu boisdan tarjimon tarjima qilgan asaridagi baho o'lchov birligining qiymatini, qo'llanilgan o'rnini, bajarayotgan vazifasini hisobga olgan holda ish ko'rishi muqobilikka erishida muhim omillardan hisoblanadi.

Xulosa. Pul qiymatini ifoda etuvchi o'lchov birliklari ham izoh va sharhlarga berilish orqali adekvat o'girmagan. Garchi tarjimonlar bu o'rinda ingliz tili retseptori ehtiyojini hisobga olgan bo'lsalar-da, bu tadbir oqibatida kelib chiqadigan matn g'alizligini ko'zdan qochirganlar. Natijada pul qiymatini beruvchi o'lcham tarjimalarda to'la ifodalanmay qolgan. Bu jihatlar tarjima amaliyotiga kirishishdan oldin shu xalq tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlaridagi nozikliklarni to'la o'rganishga undaydi.

Ammo Leyden-Erskin, A.Beverij, V.Tekston tarjimalarining shunday ijobiy, pragmatik xususiyatlari ham borki, ularni umumlashtirib nashr ettirish Yevropa inglizxon o'quvchilariga "Boburnoma" va unda aks etgan o'lchov birliklariga oid teran tasvirlar mohiyatini anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

- Otajonov N. "Jahongashta Boburnoma". – T., 1996. - 271 b.
- Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T., 2016. - 132 b.
- Salye M. Iz uzbekskix klassikov. –Tashkent, 1946. – 178 b.
- Safarov SH. Pragmalingsvistika. –Toshkent, 2008.- 285 b.
- Xolmanova Z. "Boburnoma" leksikasi. – Toshkent: "Fan", 2007. - 234 b.
- Babur. Traktat ob aruze / Pod. red. I.Stebleva. – M., 1972.–175 s.
- Babochkin B.A. Mesyats v Indii. – M.: Iskusstvo, 1959. - 152 s.
- Bacque - Grammont J.L. Le livre de Babur. – Paris, 1980. - 238 p.
- Beveridge A.S., The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur), Translated from the Original Turki Text of Zahiri'ddin Muhammad Babur Padshah Ghazi by Annette, Susannah Beveridge. 2 Vols, – London, 1922; Repr, in one Volume, – London, 1969. – 25 p. — New Delhi, 1970. – 78 p. Lahore, 1975. – 72 p.
- Blagova G.F. O xarakteristike grammaticheskogo stroya
- Diane Lee Smith. Claire Martin in English: Theory and Practice of Literary Translation. The Dissertation of PhD. The University of Alberta. Edmonton. – Alberta, 1976. - 312 p.
- Eiji Mano. Bābur-nāma (Vaḡāyi). Critical Edition Based on Four Chaghatay Texts with Introduction and Notes. – Kyoto, Shōkadō, 1995. - 630 p

UO'K: 811.133.1'25:659.1811.512.133'25:659.1

Sohiba YUNUSOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

E-mail: sohibayunusova007@gmail.com

O'zDJTU dotsenti (DSc) A. Mo'minova taqrizi asosida

GENDER CHARACTERISTICS OF ADVERTISING TEXTS IN FRENCH AND UZBEK

Annotation

In this article, the concept of advertising and its development stages were analytically described. Emphasis was placed on the close approach of advertising experts and linguists to the concept of advertising. It was argued that advertising research is the reason for the researches being carried out in the field of linguistics today.

Key words: Advertising, addressee, addressee, information medium, monologic text, professional ambition, tendency, communicative manipulation.

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ НА ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье аналитически описано понятие рекламы и этапы ее развития. Акцент был сделан на близком подходе специалистов по рекламе и лингвистов к понятию рекламы. Утверждалось, что рекламные исследования являются причиной исследований, проводимых сегодня в области лингвистики.

Ключевые слова: Реклама, адресат, адресат, носитель информации, монологический текст, профессиональные амбиции, тенденции, коммуникативная манипуляция.

FRANSUZ VA O'ZBEK TILIDAGI REKLAMA MATNLARINING GENDER XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada reklama tushunchasi va uning rivojlanish bosqichlari tahliliy bayon etildi. Unda reklamashunos va tilshunos olimlarning reklama tushunchasiga yaqindan yondashuvlari masalasiga urg'u berildi. Reklama tadqiqi bugungi kunda tilshunoslik sohasida olib borilayotgan tadqiqotlarga sabab bo'lishi asoslandi.

Kalit so'zlar: Reklama, adresat, adresant, axborot vositasi, monologik matn, kasbiy ambitsiya, tendensiya, kommunikativ manipulyatsiya.

Kirish. Dunyo tilshunosligida inson va til nisbiyligi omili, tillarning o'zaro aloqalari, lisoniy hodisalarning mohiyati kabi ilmiy-nazariy muammolarni tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi rivojlangan jamiyatda turli xizmat va mahsulotlar ko'lamini kun sayin ortib borgani bois ularni ommaga taqdim etishda reklama hayotning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Reklamalarni adresatga yanada tushunarli bo'lishi uchun uni taqdim etilayotgan xizmat va mahsulotlar haqidagi ma'lumotlar bilan boyitish ma'lumot-axborot matnlarini yaratishga turtki bo'ldi. Bu jarayon filologlar va reklama bo'yicha mutaxassislarning e'tiborini o'ziga jalb qildi.

Jahon tilshunosligida o'rganilayotgan til taraqqiyoti doirasida reklama matni til birliklarining chog'ishtirma tadqiqi, erkak va ayol reklama nutqining qiyosiy tahlili, undagi gender xususiyatlarni turli tillar kesimida qiyosiy tahlil qilish, qardosh bo'lmagan tillarda lingvistik, milliy va madaniy xususiyatlari bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda reklama matnlarining gender xususiyatini har tomonlama lingvistikaning yangi yutuqlari bilan bog'liq ravishda tadqiq etishning ahamiyati tobora oshib borib, ularga pragmatik, kognitiv, semantik, sintaktik, stilistik nuqtai nazardan yondashish taqozo etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon va rus tilshunosligida reklama matnlarini tadqiq qilishga asoslangan ilmiy ishlar reklamaning o'ziga xos jihatlariga bag'ishlangan. Jumladan, reklama tili va uning qiyosiy-tipologik xususiyatlariga oid muammolarni P. Bruthiaux, J. Noriss, G. Charmesson, G. Kuk, A. Goddard, S. Nikitina, E. Kurchenkova, E. Il'inova, L. Kochetova, E. Lazareva, E. Kurganova[1] va boshqa ko'plab olimlar ilmiy-nazariy

jihatdan tadqiq etishgan. O'zbek tilshunosligida esa reklama muammosiga oid tadqiqotlar, asosan, sotsiologiya, falsafa va psixologiya fanlari sohasida olib borilmoqda. Jumladan, B.X. Abdullayev reklamani turli shakllarini tahlil qilgan, A.A. Azlarova esa o'z tadqiqotida reklamani ahamiyati va foydalarini sharhlagan. N.N. Shomurotova tomonidan o'zbek oilalarida reklama qilinayotgan mahsulotni qabul qilishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ochib berilgan. A.A. Muminova tadqiqotida reklama matnida undash kategoriyasining verbalshuvi izohlangan[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Reklama dunyoning aksariyat mamlakatlarida keng qo'llaniladigan adresant va adresat o'rtasidagi aloqa vositasidir. XXI asrni reklama sanoatisiz tasavvur qilish qiyin. So'nggi yillarda reklama jamiyatda shunchalik ommalashib ravnaq topdiki, u kundalik hayotimizdan mustahkam o'rin egalladi. Deyarli har bir inson ommaviy axborot vositalari, internet, radioreklamalar yoxud tashqi reklama orqali berilgan xabar va ma'lumotlar yordamida o'zi uchun kerakli mahsulotlarni sotib oladi yoki ularidan foydalanadi. Uning shu darajada rivojlanib, ommalashishida rangli bosma nashrlarning rivojlanishi, kompyuter texnologiyalari va Internetning paydo bo'lishi va shiddat bilan ommalashuvi, sun'iy yo'ldosh aloqasining yanada rivoj topishi kabi omillar ta'siri muhim rol o'ynadi.

S.Yu. Tyurinaning ta'kidlashicha, reklama – nihoyatda ko'p qirrali va ko'p o'lchovli bo'lib, turli kasbiy sohalar o'rtasida chegara pozitsiyasini egallab, turli kasb vakillari e'tiborini tortadigan hodisadir[3]. Bundan anglash mumkinki, reklama lingvistik, psixologiya, iqtisod, lingvokulturologiya, sotsiologiya va shu kabi bir qator sohalar tutashuvdagi

tushunchadir. Shu sababdan, bu tushunchaning turli talqinlari va atamaning o'ziga xos ta'riflari mavjud.

Tahlil va natijalar. Reklama – (lot. reklamo – qichqirmoq) – tovarlarning sifati, ularni sotib olishdan ko'riladigan naf haqidagi axborot; bevosita yoki bilvosita foyda (daromad) olish maqsadida yuridik va jismoniy shaxslar yoki mahsulot to'g'risida tarqatiladigan maxsus axborotdir[4]. Ushbu so'z o'zagi bir qator G'arbiy Yevropa tillarida saqlanib qolgan va rus tiliga fransuz tili orqali kirib kelgan bo'lsa, o'zbek tiliga rus tilidan o'zlashgan. Dastlab, lug'atlarda paydo bo'lgan, “xaridorga murojaat qilish” ma'nosida fransuzcha “réclame” so'zining qo'llanilishi XVII asrga to'g'ri keladi. Biroq XIX asrda bu so'z o'z ma'nosida eskirgan hisoblanib, uning o'rniga reklama qabul qiluvchining ommaviyligini ta'kidlab, roman tillaridagi “publicité” so'zini kiritadilar[5].

Ko'plab olimlar reklamani turlicha tushuntirishga uringanlar. Kimdir reklama tushunchasiga lingvistik, boshqa bir olim marketing nuqtai nazaridan yondashgan. Shu sabab reklama terminiga ta'riflar turli soha mezonlari asosida paydo bo'lgan.

Fransuz tilshunosligida reklama tadqiqotlari asosan klassik ritorika nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan. Tadqiqotchilar Jan Mishel Adam va Mark Bonhom reklama nutqida ishlatiladigan ritorik janrlarni aniqlagan[6]. Asosan reklama matni an'anaviy tarzda adresant va adresat o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida o'rganilgan. Keyinchalik 2000-yillarning boshlariga kelib fransuz tilshunosligida reklamaga gender nuqtai nazaridan qiziqishlar uyg'ongan va shu yo'nalishda tadqiqotlar boshlangan[7].

S.I. Ojegovning ta'kidlashicha, reklama so'zi rus tilining izohli lug'atida “iste'molchilar, tomoshabinlar va boshqalarni jalb qilish, biror narsa haqida keng xabardor qilish uchun yaratilgan xabar[8]”, deya ta'riflanadi. Shuningdek, olimning e'tiroficha, “Reklama – keng tarqalgan shon-sharafni yaratish, iste'molchilar va tomoshabinlarni jalb qilish uchun turli usullardagi ogohlantirishdir”[9]. Ushbu ta'rifdan anglashiladiki, har qanday ommaviy axborot vositalaridan tortib, og'zaki tarqatiladigan deyarli har qanday mahsulot haqidagi xabar va ma'lumotlargacha reklama hisoblanadi.

AQShlik professor Filip Kotler tomonidan ham reklamaga marketing nuqtai nazaridan o'ziga xos ta'rif berilgan: “Reklama – pul mablag'lari manbai aniq ko'rsatilgan pulli axborotni tarqatish vositasi orqali amalga oshiriladigan shaxsiy kommunikatsiya shakli”[10].

“Zamonaviy reklama” kitobida esa quyidagilar e'tirof etiladi: “Ba'zilar reklamani san'at, ba'zilar esa fan deb bilishadi. Aslida, reklama har ikkisinin birikmasidir. Haqiqiy reklama matni ustasi monologik matnlarni ham, dramatik sahnalarni ham qiziqarli yozish mahoratiga, boy fikrlash olamiga, kasbiy ambitsiya, ya'ni boshqalarga qaraganda yaxshiroq yozish istagi singari fazilatlariga ega bo'lishi kerak”[11].

Fransiya Marketing assotsiatsiyasi reklamaning maqsadli auditoriya xususiyatlariga bog'liqligiga e'tibor qaratib, reklamani “o'z mahsulotlari yoki xizmatlarini sotishni rag'batlantirish uchun o'zini tanishtirish va muloqot qilish uchun amalga oshiradigan harakat”[12], deya izohlaydi.

Mashhur fransuz ensiklopedik Larousse lug'atida esa reklama so'zi “Biron-bir mahsulot yoki xizmatni targ'ib qilish uchun, odatda bosma yoki og'zaki qilingan ommaviy e'lon”[13] deya talqin qilinadi.

O'zbek tilining izohli lug'atida esa reklama so'zi quyidagicha ta'riflangan: “Reklama (fr. reclamer < lot. reklamere – qattiq qichqirmoq) – muayyan tovar yoki xizmat turlari haqida xaridorni xabardor qilish, ularga nisbatan talab ehtiyojni yuzaga keltirish yoki kuchaytirish maqsadida ana shu tovar va xizmatlar to'g'risida berilgan ma'lumot”[14].

Fransiya “Tijorat reklamasi bilan bog'liq umumiy qoidalar”ining 22-moddasida esa “reklama – to'g'ridan-to'g'ri

yoki bilvosita mahsulot yoki xizmatlar, shu jumladan, ko'chmas mulk, huquq va majburiyatlarni sotishni rag'batlantirishga qaratilgan har qanday aloqa vositasi”[15], deya ta'kidlangan.

O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 7-iyundagi O'RB-776-son “Reklama to'g'risida”gi Qonunining 5-moddasida reklama shunday izohlanadi: “Reklama – har qanday reklama vositalaridan foydalangan holda tarqatiladigan, mazmuni O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan reklamadan foydalanuvchilarga qaratilgan va reklama obyektiga e'tiborni jalb qilish, unga bo'lgan qiziqishni shakllantirish yoki qo'llab-quvvatlash, shuningdek uni bozorda bevosita yoki bilvosita foyda (daromad) olish maqsadida ilgari surish uchun mo'ljallangan maxsus axborot”[16].

Z.D. Yandiyevaning ta'kidlashicha esa, reklama oddiy so'zlar bilan aytganda, erkak va ayol qanday bo'lishi kerakligi haqidagi eski patriarxal afsonani belgilaydi[17]. Bu tendensiya ayni kunda har ikki davlat reklamalarida birday kuzatilmoqda, reklama o'ziga xos “to'xtatuvchi” kuchga ega bo'lib, erkaklar va ayollarning haqiqiy rolini “eslatishga” qodirdir.

V.G. Kostomarovning fikriga ko'ra esa, reklama tili, reklama matnlari tili, milliy tilning boshqa shakllariga qaraganda ko'proq darajada, ko'p jihatdan faoliyatdagi funksional tilning o'ziga xos hodisasidir, maqsadlari va ekstremal shartlari reklama matnlarini tuzishda imkon qadar to'liq hisobga olinadi[18].

Reklama tarixi kitobida berilishicha, fransuz tadqiqotchilari reklamani “aloqa vositasining bir turi bo'lib, maqsadli auditoriyani jalb qilish, ular istagan xatti-harakatni – mahsulotni tanlash va sotib olishga rag'batlantirish”[19], deya izohlaydilar.

Ilk reklama alomatlari qadimgi Yunon va Rimda jarchilar tomonidan berilgan ma'lumotlar-siyosiy chaqiriqlar va qoralashlar, mashhur qo'mondonlarni sharaflash, gladiatorlar jangi, qullar va uy hayvonlari savdosi haqidagi e'lonlar shaklida mavjud edi[20]. 1440 yilda Iogan Gutenberg almashtirib bo'ladigan harf-shriftini ixtiro qilib[21], reklama olamini yangilashga ulkan hissa qo'shdi. Keyinchalik, fotografiyaning paydo bo'lishi bilan reklama matni fotosuratlar bilan to'ldiriladi boshlandi, ular bir tomondan ma'lumotlarga ishonchlilik va haqiqatni, ikkinchi tomondan, jozibadorlikni berar edi. 1704 yili “Boston nyusletter” gazetasida dastlabki reklama e'lonlari chop etila boshladi. Ilk reklama agentligi 1842 yilda Filadelfiyada Uolna Palmer tomonidan tuzilgan[22]. 1920 yil Peterburgda radioeshittirishlar, 1955 yil rangli televideniye, XX asrning 70 yillarda internet paydo bo'lishi bilan esa radio, tele hamda internet reklamalar ommalasha boshlaydi. Yangi davr kino va televideniyaning paydo bo'lishi bilan reklama faoliyatiga tengsiz imkoniyatlar berdi. XX asrda reklama evolyutsiyasi otkritkalar, teatr dasturlari, yorliqlar, qadoqlash materiallari kabi ko'rgazmali reklamaning turli shakllari paydo bo'lishiga olib keldi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, reklama – biron-bir mahsulot yoki xizmatni targ'ib qilish uchun, odamlarning keng auditoriyasiga qaratilgan, odatda bosma yoki og'zaki qilingan mahsulot yoki xizmat to'g'risidagi xabardir. Reklama jamiyatning o'ziga xos manzarasini o'zida namoyon etuvchi, undagi insonlarning ma'naviyatiga, tarbiyasiga, dunyoqarashiga, fikrlashiga ta'sir o'tkazuvchi, shu bilan birga mamlakat iqtisodini yuksaltiruvchi, an'ana va urf-odatlarini o'zida saqlovchi “kuch”dir. Reklama – reklama vositalari yordamida uning xatti-harakatiga ta'sir qilish va uni muayyan harakatlarni bajarishga undash uchun adresant (reklama beruvchi) va adresat (iste'molchi) o'rtasidagi aloqa jarayoniga qaratilgan aloqaning maxsus turi, deyish mumkin (masalan, mahsulotni sotib olish, g'oyalarni qabul qilish, xizmatlardan foydalanish).

ADABIYOTLAR

1. Bruthiaux P. The Discourse of Classified Advertising: Exploring the Nature of Linguistic Simplicity – New York: Oxford University Press, 1996. – P. 281-285.; Cook G. The Discourse of Advertising. – London; New York: TJ Press (Padstow), 1992. – 251 p.; Goddard A. The Language of Advertising – L., N.Y., 1998. – 144 p.; Никитина С. Национальная специфика текста промышленной рекламы (на материале русско язычных и англо язычных периодических изданий по вычислительной технике): Дис.канд.филол. наук. – Воронеж, 1998. – 231 с.; Курченко Е. Культурно-языковые характеристики текстов газетных объявлений (на материале английской и русской прессы): Дисс. канд. филол. наук. – Волгоград, 2000. – 188 с.; Ильинова Е. Рекламный дискурс: ценности, образы, ассоциации // Рекламный дискурс и рекламный текст (2-е изд.): – М.: Флинта, 2016. – С. 38-56.; Кочетова, Л. Английский рекламный дискурс в динамическом аспекте: автореф. дис. д-ра. филол. наук. – Волгоград, 2013. – 40 с.; Лазарева, Э. Рекламный дискурс: стратегии и тактики // Лингвистика: Бюллетень Уральского лингвистического общества, 2003. – Т. – С. 82-121.; Курганова Е. Игровой аспект в современном рекламном тексте: учебное пособие. – Воронеж, 2004. – 122 с.
2. Abdullayev B.X. O'zbek reklama lingvistikasi: nazariya va amaliyot. Fil. fan. nomz. diss. avtoref. –Andijon, 2020. Azlarova A.A. Tovarlar reklamasini tashkil qilish va samaradorligi (O'zbekiston korxonolari misolida). Iqtisod. fan. nomz. diss. avtoref. –Toshkent 2005. Shomuratova N.N. O'zbek oilalarida reklama qilinayotgan mahsulotlar idrokining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psix. fan nomzodi avtoref. –Toshkent 2011. Mo'minova A.A. Reklama matnida undash kategoriyasining verballashuvi. Filol. fanl. bo'yicha fals. dokt. diss. avtoref. – Tashkent, 2021.
3. Тюрина С.Ю. О понятиях рекламный дискурс и рекламный текст. // «Вестник ИГЭУ» Вып. 1. 2009. – С. 3.
4. Mass Media and Society. Ed. by James Curran and M. Gurevitch. – London/etc./: Edward Arnold, 1993. –350 p.; Communications Research at Stanford University Wilbur Schramm. Urbana, 1960.; Jefkins F. Advertising Today. – London: Internacional Text book Co. –1977. 442 p.; Шигапова Д.К. Реклама как социальный институт: дис. канд. соц. наук. Казань, 1995. –138 с.; Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-жилд. Парчин – Солик. – Toshkent. Давлат илмий нашриёти, 2004. – 704 б.
5. Dictionnaire historique de la langue française. Dictionnaires le Robert. – Paris, 2000.v.3. – 4304 p.
6. Adam J.M., Bonhomme M. L'argumentation publicitaire. Rhétorique de l'éloge et de la persuasion. – Paris: Armand colin, 2007.
7. Иссерс О.С. Речевое воздействие: учеб. пособие. – 6-е изд., стер. – М.: Флинта, 2020. – 240 с.; Морозова И.Г. Морозова И.Г. Слагая слоганы. ... М.: Эксмо, 2011. 543 с.; Медведева Е.В. Рекламная коммуникация. - 3-е изд. – Москва: URSS, 2008. – 277 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русский язык, 1989. – 750 с.
9. Петровский А. В. Электронный ресурс: 6
10. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство и туризм: Учеб. для вузов. – Москва: ЮНИТИ, 1998. – 168 с.
11. Бове К.Л., Аренс У.Ф. Современная реклама. Тольятти: Изд. Дом Довгань, 1995.
12. Котлер Ф. Основы маркетинга. – Москва, 2001.
13. Le petit Larousse illustré. Encyclopédie. – Paris, 2005. 877 p.
14. O'TIL, III tom. A. Madvaliev. – Toshkent, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2011. 373 b.
15. Les règles générales relatives à la publicité commerciale. Paris, 2015. 7 p.
16. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 7-iyundagi O'RQ-776-son "Reklama to'g'risida"gi Qonuni //(Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 08.06.2022-y., 03/22/776/0498-son).
17. Яндиева З.Д. Коммуникативные стратегии в гендерном рекламном тексте: Дис. канд. филол. наук. – Нальчик, 2011. – С. 67.
18. Костомаров В.Г. Культура речи и стиль. – Москва: Просвещение, 1960. – 24 с.
19. Histoire de la publicité. file:///C:/Users/Professional/Downloads/5384ce6b9ea57%20(2).pdf
20. Ivan Radovanović. Publicité: Évolution ou révolution. <https://www.academia.edu/11735591> – 20 p.
21. Ромат Е. Реклама. История - теория - практика. Учебник для вузов. – Москва, 2002. – 25с.
22. Stéphane Pincas, Marc Loiseau. Une histoire de la publicité. Broché. Paris – 2008.